

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Dinler Tarihi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

GATALAR'A GÖRE ZERDÜŞT

Mehmet Mekin MEÇİN

Diyarbakır 2013

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Dinler Tarihi Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

GATALAR'A GÖRE ZERDÜŞT

Mehmet Mekin MEÇİN

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Muharrem YILDIZ

Diyarbakır 2013

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Gatalar’a Göre Zerdüş” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim/Raporum sadece Dicle Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin/Raporumun 5 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

15/06/2013

Mehmet Mekin MEÇİN

YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI

“Gatalar’a Göre Zerdüşt” adlı Yüksek Lisans tezi, Dicle Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi’ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Mehmet Mekin MEÇİN

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Muharrem YILDIZ

KABUL VE ONAY

Mehmet Mekin MEÇİN tarafından hazırlanan “Gatalar’a Göre Zerdüş” adındaki çalışma, 27/06/2012 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Dinler Tarihi Bilim Dalında **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oybirliği / oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Enstitü Müdürü

.../.../20..

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın amacı Zerdüş'te veya Zerdüş dili üzerinden Tanrı Ahuramazda'ya atfedilen ve Avesta'nın en eski bölümü olan *Gatalar*'a göre Zerdüş'ü tanımak ve anlamaktır. Bu çalışma, Gatalar'da yer alan mesajlarla sınırlandırılmış, Genç Avesta ilahiyatı ile sonraki dönemlerde geliştirilen Mecusi edebiyatı ise çalışmanın dışında bırakılmıştır. Ancak Gatik mesajların anlaşılması için Avesta'nın diğer bölümleri ve Avesta teolojisi etrafında geliştirilen yorumlara da yer yer kısaca değinilmiştir.

Ülkemizde Gatalar'ı, 1930'lu yıllarda ilk kez Türkçeye çeviren Ali Nihad Tarlan (1898-1978)'dir. Daha sonra 1999'da Nergiza Tori'nin tercümesiyle yayımlanan "Zerdüş'ün İlahileri, Gathalar" ve 2002'de Traporewala'nın "Zerdüş Dini" adlı kitabıyla Gatalar'ın tercümesi yinelenmiştir. 2009 yılında Najiba Ziyayî Azizi'nin doktora tezinin ekinde yaptığı bir kısım Gata tercümesi ve son olarak Avesta yayınlarından Darmesteter'in Fransızcaya çevirdiği Avestası'nın İngilizce çevirisi esas alınarak yapılan tüm Avesta tercümesi Gatalar'ın tanıtımı yolunda atılmış önemli adımlar sayılabilir. Ülkemizdeki önemli dinler tarihçilerinin Zerdüş dinini de kapsayan genel dinler tarihi kitapları dışında, 2003 yılında yayımlanan İskender Oymak'ın "Zerdüşlük" adlı kitabı ve aynı yılda kitaplaştırılan Asiye Tıgılı'nın "Zerdüş" isimli Yüksek Lisans Tezi ile son olarak Mehmet Alıcı'nın 2012'de kitap olarak yayımlanan "Kadim İran'da Din" adlı Doktora Tezi bu alana ışık tutan emekler olarak zikredilebilir.

Ancak şu ana kadar Avesta'nın en kutsal ve en sağlam kısmı olan Gatalar'ı merkeze alan müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmayı belki özgün kılabilen sebep, Zerdüş'ün kendi dönemindeki dini olan *Mazdayesna*'nın öğretilerini Genç Avesta ilahiyatı ve geleneksel Zerdüş'ten yorumlardan bağımsız bir şekilde ele alıp tahlil etmek olacaktır. Çünkü biz Gatalar'ın hayat kadar gerçek olan bahçesinden Genç Avesta ve Pehlevice metinlerin uçsuz bucaksız mitolojik ormanlığına girdiğimiz gibi artık çilekeş Zerdüş'ün yerine efsanevi yarı tanrı bir kahraman buluyoruz. Bu bakımdan Zerdüş'ü doğru anlamak ve insanlığa getirdiği mesajlarını doğru okumak için Gatalar anahtar bir rol oynamaktadır.

Gatalar'ı çalışmak ise büyük bir sorumluluk. Çünkü takriben MÖ.1200 yıllarında dile dökülmüş şiirleri anlamak kolay değildir. Dünyadaki bütün büyük dinler arasından en girift sorunları içeren din Zerdüştlüktür. Şu anda yaşamayan ve Sanskritçeye yakın olan Avestaca ile dile dökülmüş bu coşkun şiirleri ilk kaynağından anlamak için yıllar harcamak gerekebilir. 1950'lere kadar yapılan birçok Gata tercümesi, geleneksel yorumlar ışığında yapıldığı için, bazı mesajlar gizli ve anlaşılmaz kalmıştır. Ancak, 1959 ve sonrasında özellikle Humbakh ve İnsler'in sadece Gatik dili esas alarak yaptıkları tercüme bu alanda yepyeni bir çığır açmıştır. Yüzyıllar boyunca kadim bir şifahi gelenekle gönülden gönüle aktarıla gelen ve ancak, 1278 tarihindeki nüshasıyla günümüze taşınabilen Gatalar'ın 3000 yılın ardından, son 50 yılda yeni yeni anlaşılması aklımıza Yahudilik ve İsevilik tarihine ışık tutan ve Dinler Tarihi alanında yazılmış birçok kaynağın yeniden gözden geçirilmesine yol açan *Ölü Deniz Yazmaları*'nın keşfini getirmektedir.

Bu tezimiz giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişin ilk kısmı Zerdüş öncesi döneme ışık tutmakta; Aryalıları, Aryalıların göçlerini, özelliklerini ve dinlerini konu edinmektedir. İkinci kısmı ise, Zerdüş'ün zuhur süreci; Zerdüş'ün doğum tarihi, doğum yeri ve adı etrafında yapılmış olan tartışmaları incelemektedir. Birinci bölüm, Zerdüş'ün mesajlarını; Avesta, Avesta'nın muhtevası, bölümleri ve mevcut Avesta'nın macerasını içermektedir. İkinci bölüm, Gatalar'da Zerdüş'ü; Gatalar'ın, 17 ilahisinde bize seslenen Zerdüş'ün peygamber kimliğinin teşhisi işlenmektedir. Üçüncü bölümde ise, Gatik mesajlar; Ahuramazda, düalizm, Zürvanizm, Ameşaspentalar, özgür seçim, politeizmle mücadele, eylem dini, ölüm ve ahiret konuları incelenmektedir.

Bu çalışmada, bana ufuk kazandıran Dinler Tarihi hocalarıma ve özellikle çalışmamı büyük bir tevazu örneğiyle adım adım takip eden danışman hocam Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Muharrem Yıldız'a şükran borçluyum.

Mehmet Mekin MEÇİN

Diyarbakır 2013

ÖZET

Tezin konusu, Zerdüştlere kutsal kitabı Avesta'nın en eski ve en kutsal bölümü olan Gatalar'a göre Zerdüş'tü tanımak ve anlamaktır. Konu, İranlı araştırmacıların ve Zerdüştlere Farsça kaynakları ile Zerdüştlük alanında büyük emekler harcayan batılı araştırmacıların Farsçaya tercüme edilmiş eserleri merkeze alınarak din fenomenolojisi ilkeleriyle işlenmiştir. Çalışma, özellikle, 1960 sonrasında başlayan, geleneksel ilahiyat ve yorumlardan bağımsız ele alınan Gatik okumaların ışığında hazırlanmıştır. Bu çalışmada amaç, Gatalar'ı yeni Avesta ilahiyatı ve geleneksel Mecusi edebiyatından bağımsız okumak suretiyle Zerdüş'tü tanıma ve anlamaya dönük özgün bir tez ortaya koymaktır. Bu çalışmayla; Zerdüş'tün tüm dinlerin adı olan İslam'ın kendi dönemindeki peygamberi olduğu, Gatalar'ın ise doğrudan veya dolaylı olarak vahiy kaynaklı bir ilahi koleksiyon olduğu, ancak Genç Avesta ve etrafında oluşturulan Mecusi ilahiyatının beşerin dahli sonucu değişip dönüştüğü sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Arya, Zerdüş't, Avesta, Gatalar, Mitraizm, Üç Unsur

ABSTRACT

The thesis tries to know and understand Zoroaster according to the Gathas, the oldest and holiest section of the Zoroastrians sacred book Avesta. The issue is being held under the religious phenomenology principles by taking the Persian resources of Zoroastrians and Persian researchers' beside the western researchers' works translated into the Persian language. This work has been prepared under the illumination of Gathic reads which are initiated after, 1960 and are being held independent of the traditional theology and its interpretations. This work aims to propose a genuine thesis to know and understand the Zoroaster through reading of the Gathas by eliminating the effects of the Avesta theology and the traditional Zoroastrians theology. This work results that: The Zoroaster is the prophet of the Islam of his age, Gathas are both direct and indirect celestial instructions, but it has been altered by humanitarian interactions of young Avesta and the Zoroastrians theology constructed around him.

Key Words

Arya, Zoroaster, Avesta, Gathas, Mitraism, Ternary

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
TAAHHÜTNAME _____	I
YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI _____	II
KABUL VE ONAY _____	III
ÖNSÖZ _____	IV
ÖZET _____	VI
ABSTRACT _____	VII
İÇİNDEKİLER _____	VIII
ŞEKİLLER LİSTESİ _____	XII
EKLER LİSTESİ _____	XIII
KISALTMALAR _____	XIV

GİRİŞ

A. GENEL BİLGİLER _____	2
A.a. Araştırmanın Konusu ve Amacı _____	2
A.b. Araştırmanın Metodu ve Sınırlılıkları _____	3
A.c. Araştırmanın Kaynakları _____	5
B. ARYALILAR _____	6
B.a. Aryalıların Anayurdu _____	6
B.b. Aryalıların Göç Tarihi ve Göç Güzergâhı _____	9
B.c. Aryalıların Özellikleri _____	11
B.d. Aryalıların Dini _____	13
B.e. Hint ve İran Aryalılarının Karşılaştırılması _____	25

C. ZERDÜŞT DÖNEMİNE GİRERKEN	28
C.a. Zerdüşt'ün Ortaya Çıkış Tarihi	28
C.a.1. Zerdüştlüğün Geleneksel Tarihi	28
C.a.2. Eski Kaynakların Tarihi	29
C.a.3. Filolojik Tarih	30
C.b. Zerdüşt'ün Adı	39
C.c. Zerdüşt'ün Doğum Yeri	42

BİRİNCİ BÖLÜM

ZERDÜŞT'ÜN KUTSAL KİTABI: AVESTA	46
1.1. Avesta'nın Tarihçesi	47
1.2. Avesta'nın Dili	50
1.3. Mevcut Avesta ve Çalışmalarının Kısa Tarihçesi	52
1.4. Avesta'nın İçeriği	57
1.4.1. Gatalar	58
1.4.2. Yesna	63
1.4.3. Yeşter	64
1.4.4. Vispered	64
1.4.5. Hurda Avesta	65
1.4.6. Vendidad	65

İKİNCİ BÖLÜM

2.1. GATALAR'DA ZERDÜŞT	68
2.1.1. Yirmi Sekizinci İlahi	68
2.1.2. Yirmi Dokuzuncu İlahi	69
2.1.3. Otuzuncu ve Kırk Beşinci İlahi	71
2.1.4. Otuz Birinci İlahi	74
2.1.5. Otuz İkinci İlahi	78
2.1.6. Otuz Üçüncü İlahi	80
2.1.7. Otuz Dördüncü İlahi	81

2.1.8. Kırk Üçüncü İlahi _____	84
2.1.9. Kırk Dördüncü İlahi _____	86
2.1.10. Kırk Altıncı İlahi _____	91
2.1.11. Kırk Yedinci İlahi _____	97
2.1.12. Kırk Sekizinci İlahi _____	100
2.1.13. Ellinci İlahi _____	104
2.1.14. Elli Birinci İlahi _____	107
2.1.15. Elli Üçüncü İlahi _____	110
2.2. Zerdüşt Peygamber mi, Arif mi, Şaman mı? _____	114
2.3. Zerdüşt'ün biyografisi _____	127

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ZERDÜŞT'ÜN GATİK MESAJLARI _____	131
3.1. Zerdüşt'ün Gatik Mesajları _____	132
3.2. Gatalar'da Tanrı: Ahuramazda _____	135
3.2.1. Gatalar'da Dualizm: İki Ezeli Ruh _____	149
3.2.2. Zürvanizm _____	160
3.3. Ameşaspentalar _____	163
3.3.1. Vohumanah _____	164
3.3.2. Aşavahišta _____	165
3.3.3. Khşathra Vairya _____	166
3.3.4. Spenta Armaiti _____	167
3.3.5. Haurvatat _____	168
3.3.6. Ameretat _____	169
3.4. Ameşaspentalar'ın Felsefi ve İrfani Yorumu _____	169
3.5. Özgür Seçim _____	181
3.6. Politeizm ve Etkileriyle Mücadele _____	183
3.7. Eylem Dini _____	190
3.8. Ölüm ve Ahiret _____	192

SONUÇ	203
KAYNAKÇA	207
EKLER	219

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa No.
Şekil 1 : İnsanın Kemal Dairesi.....	178
Şekil 2 : İlahi Varlık Dairesi.....	179

EKLER LİSTESİ

	Sayfa No.
EK-1 : Zerdüş 1.....	219
EK-2 : Zerdüş 2.....	220
EK-3 : Zerdüş 3.....	221
EK-4 : Avestaca Gata Yazması 1.....	222
EK-5 : Avestaca Gata Yazması 2.....	223
EK-6 : Avestaca Gata Yazması 3.....	224
EK-7 : En Eski Farsça Çivi Yazması.....	225
EK-8 : Büyük Kuruş'un Silindir Levha Yazması.....	226
EK-9 : Daryuş'un Taş Tazması Örneği.....	227
EK-10 : Büyük Kuruş'un Anıt Mezarı.....	228
EK-11 : Perspolis'ten İki Görünüm.....	229
EK-12 : Tanrısal Ruh Olan Fravahar Sembölü.....	230
EK-13 : İnsan'dan Allah'a Giden Tek Yol: Doğruluk.....	232
EK-14 : Zerdüş Kurum ve Mabetlerinin Sembölü.....	233
EK-15 : Tahran Ateşgedesi'nin Dış Görünümü.....	234
EK-16 : Tahran Ateşgedesi'nin İç Görünümü.....	234
EK-17 : Yezd Ateşgedesi'nin Dış Görünümü.....	235
EK-18 : Tahran Zerdüşîlerine Ait Mezarlıktan Bir Görünüm.....	236
EK-19 : Zerdüş Mubedlerinden Biriyle Yapılan Bir Mülakat.....	237
EK-20 : Tahran Ateşgedesi'nin Mabed Klavuzu.....	238
EK-21 : Ateşgedelerde En Çok Bulundurulmuş Kutsal Kitap: Hurda Avesta.....	239

KISALTMALAR

<i>a.g.e.</i>	: Adı geçen eser
<i>a.g.k.k.</i>	: Adı geçen kutsal kitap
<i>a.g.m.</i>	: Adı geçen makale
<i>Av.</i>	: Avestaca
<i>bkz.</i>	: Bakınız
<i>Çev.</i>	: Çeviren
<i>Ed.</i>	: Editör
<i>Frs.</i>	: Farsça
<i>HK.</i>	: Hicri-Kameri
<i>HŞ.</i>	: Hicri-Şemsi
<i>Mad.</i>	: Maddesi
<i>Ph.</i>	: Pehlevice
<i>Rv.</i>	: Rigveda
<i>s.</i>	: Sayfa
<i>Snk.</i>	: Sanskritçe
<i>ss.</i>	: Sayfalar
<i>ö.</i>	: Ölüm
<i>Terc.</i>	: Tercüme
<i>Tahk.</i>	: Tahkik eden
<i>Tefs.</i>	: Tefsir eden
<i>vb.</i>	: Ve benzeri
<i>vd.</i>	: Ve devamı
<i>Yay.</i>	: Yayınları
<i>yy.</i>	: Yüzyıl

GİRİŞ

Medeniyet, hikmet, felsefe ve din insanlıkla yaşıt ve kesintisiz bir bağlantıyla gelişme içerisinde. Yeryüzündeki bütün hikmet hazinelerine teşne gönülleriyle talip olan yolcuların taassuptan uzak bir ufukla hikmeti gördüğü her yerde yitirdiği önemli bir varlığı gibi sahiplenmesi ve onunla donanarak güçlenmesinden daha tabii bir şey olamaz. Çünkü İhvan-ı Safa'nın da belirttiği gibi, bidayetten beri nakledilen bütün somut ve soyut bilimler tek bir kaynaktan, tek bir sebepten, tek bir bilginden ve tek bir cevherden akan bilimlerdir. Bu yüzden biz bir veraset bilinciyle tüm bilgilere aynısıyla talibiz.¹ Özellikle Din Fenomenolojisi ve İslami irfanın ışığında yürüyenlerin, tüm insani ve ilahi mirasa sahip çıkarak insanlığın geleceğini evrensel ortak değerler üzerinde inşa etmeleri, dünyalılara yapılacak en büyük dini ve insani hizmet olacaktır.

Bu bağlamda Zerdüş, diğer bir gezegende, beşer cinsinden farklı varlıklardan müteşekkil bir topluluğa gelen ve onlara putperestlik adaplarını öğreten bir ateşperest müşrik değil, tersine çok eski zamanlarda bizim dünyamızda zuhur eden ve kendi dönemi için en uygun İslami yasaları vaaz eden kuvvetle muhtemel bir İslam Peygamberidir. Çünkü Kur'an'ı Kerim'de geçtiği üzere “Allah katında tek bir din vardır ve o da İslam'dır.”² İslam sadece Hz. Muhammed ile başlayan bir din değil, belki “Nuh'a, İbrahim'e, Musa ve İsa'ya”³ gelen tüm dinlerin adıdır. Peygamber ve kitaplar ise sadece Kur'an'da adları geçenlerle sınırlı değildir. Nitekim “bize bazı peygamberler anlatılmış, bazıları da anlatılmamıştır.”⁴ Ve “biz müminler bütün kitaplara ve peygamberlere iman eder, onların arasında ayırım yapmayız”⁵ İlahi kitaplar taşıdıkları evrensel ilkelerle beraber, indikleri toplumun acil sorunlarını ve temel ihtiyaçlarını da taşımaları bakımından kısmen tarihsel özellikler taşır. Bu bakımdan yapılacak

¹ İhvan-ı Safa, **Resail'u İhvanu's Safa ve Hullanu'l Vefa**, 2. Baskı, Daru'l İslamiyye, Beyrut, 1416^{HK}, c. 4, s. 42.

² **Kur'an-ı Kerim**, Ali İmran, 3/85, Nisa 4/125, Maide, 5/3, Şura, 42/13, Hac 22/78.

³ A.g.k.k., Şura, 42/13.

⁴ A.g.k.k., Nisa, 4/164.

⁵ A.g.k.k., Bakara 2/285.

incelemelerde vahiy kaynaklı olduğu muhtemel olan kitapların, indikleri toplumların sosyokültürel şartları içerisinde mütalaa edilmesi elzemdir.

Bu bağlamda Avesta'nın en kadim ve en mukaddes bölümü olan Gatalar ya doğrudan Ahuramazda tarafından Zerdüşť Peygambere vahyedilen sözler ya da Ahuramazda'dan aldığı ilhamla bizzat Zerdüşť tarafından söze dökülen ancak her iki durumda da vahiy kökenli ilahiler mecmuasıdır. Bu yüzden biz bu çalışmamızda, Zerdüşť'ü Gatalar ışığında takip etmeye ve bu takip sırasında elde ettiğimiz bulguları, parçaları ve izdüşümleri birleştirerek Zerdüşť'ün ilk bakir Gatik profilini netleştirmeye çabaladık. Bu arada Zerdüşť'ün ilahileri olan Gatalar'ın satır aralarından ve yakarışlarından onun hayatını ve mesajlarını öğrenmeye çalıştık.

A. GENEL BİLGİLER

A.a. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE AMACI

Araştırmanın konusu “Gatalar’a Göre Zerdüşť”tür. Konu, Eski Avesta'nın en kutsal bölümü olan, gerek Zerdüşťîler gerekse alanın bilim insanları tarafından bizzat Zerdüşť'e atfedilen ve Avesta'nın diğer bölümleri içerisinde en güvenilir kabul edilen Gatalar'ı merkeze alarak Zerdüşť'ü tanımayı ve anlamayı hedefler.

Gatalar yüzyıllar boyu Hindo-İranlıların kadim şifahi geleneğiyle gönülden gönüle aktarıldıktan sonra yazılı metne dönüşmüştür.⁶ Bu yüzden ilk akla gelen soru şudur: Yüzyıllarca sözlü kültürle aktarılan bir metin mahfuz kalır mı? Elbette hiçbir araştırmacı Zerdüşť'ün bütün sözleri veya aldığı vahyin tamamının korunduğunu iddia etmez. Zaten elimize geçen yaklaşık 50 sayfalık Gata metninde bile bazı boşlukların ve kelime düşmelerinin olduğu görülmektedir. Ancak bütün trajik tedvin tarihine rağmen Gatalar'ın sınırlı sayıdaki ilahilerinin içinde insanlık için yüreği şefkatle atan peygamberane iniltileri ve yakarışları yakalamak mümkündür.

⁶ İslam Tarihçisi Mesudi'nin, meşhur kitabı *Murucu'z Zeheb*'de, “Mecusi peygamberi olan Zeradeşt Spitaman'nın getirdiği kitap *mırdanma (zemzeme)* ile meşhurdur” şeklinde geçen açıklaması da, Avesta ve özellikle Gatalar bölümünün yüzyıllar boyunca mırıldanan zikirler halinde dilden dile aktarılageldiğine bir işarettir. (Ebu'l Hasan Ali b. el-Huseyn b. Ali el-Mesudi, **Murucu'z Zeheb ve Meadinu'l Cevher**, (Tahk.) Es'ad Dağır, 2. Baskı, Daru'l Hicret, Kum-İran, 1409^{HK}, c., 1, s. 252).

Gatalar'da, yeryüzü sakinlerinin huzuru ve mutluluğu için olanca çabasıyla çırpınan bir dava ve mücadele adamının haykırışlarının sıcak nefeslerini aradan geçen 3000 yıla rağmen hâlâ hissederiz. Çünkü modası geçmeyen önerileri vardır tüm insanlığa: “Dünyada tek bir yol vardır, o da doğruluktur.”⁷ “İyi düşünün!”, “İyi konuşun!”, “İyi yapın!”⁸ “Tüm bir hayat iyilik ile kötülük arasında ezelden beri devam eden gelen mücadele sahnesidir ve siz bu ezeli mücadelede taraf belirlemede tamamen muhayyersiniz. Her iki dünyada huzur, mutluluk ve kurtuluş isteyen kimse iyiliğin safında savaşsın ve vicdan azabıyla başlayan gergin ve sıkıntılı yaşamı arzulayan da kötülük yolunda yürüsün.”⁹

Tevhit, ölüm sonrası hayat, ruhun ölümsüzlüğü, cennet, cehennem, sırat, kurtarıcı, melek, şeytan, dünyanın sonu, beden-ruh, maddi ve manevi âlem gibi birçok dini inancın temellerini atan Zerdüş'tün belki en çarpıcı mesajı insan ile Allah arasında Ameşaspentalar¹⁰ vasıtasıyla kurduğu köprüdür. Buna göre Allah; kendi nuru, tecelli ve tezahürleri olan Ameşaspentalar'la kâinatta kendini gösterir ve insana kemalin zirvesini bu ilahi sıfatlarla gösterir. İnsan bu tezahür ve tecellileri model alıp onlara yaklaştıkça melekutî âleme, ilahi dergâha yaklaşır ve ilahi hâle gelir.

A.b. ARAŞTIRMANIN METODU VE SINIRLILIKLARI

Araştırma, Din Fenomenolojisi metotlarıyla yapılmıştır. Tarafsızlık ve objektifliği elden bırakmadan olabildiğince içerden bakış yöntemi uygulanmıştır. Söz konusu din, kendi asıl kaynağı üzerinden bilinmeye gayret edilmiştir. Din Fenomenolojisi ışığında Epoceyi uygulama (bildiklerini askıya alma), dürüst bir empati, eidetik sezgi (kalbin dini fenomene açılması) gibi teknikler mümkün merteye esas alınmıştır.¹¹ Hatta Sami dinleri ve bu kapsamda İslam'a yönelik -irfani öğretileri

⁷ **Avesta**, Yesna, Gatalar, 31/4-6.

⁸ **Avesta**, Yesna, Gatalar, 55/4.

⁹ **Avesta**, Yesna, Gatalar, 30/2-4.

¹⁰ **Ameşaspentalar**: Ahuramazda'nın soyut nitelikleri, isim ve sıfatları. İbn-i Arabî'nin diliyle Allah'ın esma ve sıfatları, Sühreverdî'nin diliyle Nuru'l Envar'dan sadır olan ilk saf nurlar, fakihin diliyle meleklerdir. Ancak Ameşaspentalar sadece Allah'ın sıfatlarıyla tanımlanamayacak kadar komplekstir. Çünkü insana bakan tarafı da vardır: İnsanın idealindeki erdemler. Zerdüştlükte İnsan bu niteliklerle donanıp tekâmül etmeli ve bu köprüyle Allah'a yaklaşmalıdır.

¹¹ Din fenomenolojisi yöntem ve teknikleri için bkz. Mustafa Alıcı, "Kutsala Giden Yol: Dinler Tarihinde Metodolojik Bir Yaklaşım veya Bir Bilim Olarak Din Fenomenolojisi", **Dinbilimleri Akademik**

görmezden gelinerek- yapılan mukayeseli eleştirilere bile yer vermekten çekinilmemiştir. Hani olur da mahir bir araştırmanın bu mukayeseli eleştireler sayesinde gayrete gelerek İslam'ın ve diğer Sami dinlerinin görmezden gelinen irfanî yönlerini Arya dünyasına anlatmasına vesile olur. Araştırma yapılırken masa başında yapılan kaynak taramalarıyla yetinilmemiş, alan araştırması ve dinin inanırlarıyla internet üzerinden kurulan düzenli irtibatlar ile kitabi bilgiler karşılaştırılmış ve pekiştirilmiştir. Ayrıca araştırmada dilin çok önemli anahtar rol oynadığı bilinciyle kutsal metinlerin dili çalışılmış ancak dünyanın en zor ve yaşamayan bu dilinin (Avestaca ve Pehlevice) öğrenilmesinin zaman alacağı görölmüş, bu yüzden alanda yıllarını harcamış araştırmacı ve bilim insanlarının tercüme ve eserleriyle yetinilmiştir.

Araştırma, Gatalar'la sınırlandırılmıştır. Çünkü Gatalar, Zerdüşt'e atfedilen ve Zerdüşt dini olan Mazdayesna'nın özünü oluşturan nitelikte bir metindir. Bu yüzden Zerdüşt sonrası dönemlerde Zerdüşt din adamları olan Mubedler vasıtasıyla Gatalar'a eklenen diğer Avesta bölümleri ve geleneksel yorumlarla oluşan Mecusi ilahiyatı dışarıda tutulmuştur. Ancak Hindo-İranlıların ilk şiir kitaplarından da kabul edilen Gatalar'ın şiirsel bir dile sahip olması, coşkun bir esrime (mukaşefe ve şühud) hâlinde söylenmiş olması, bazı kelimelerinin düşmesi ve en önemlisi, Zerdüşt sonrasında din adamlarınca yapılan yorumlar ve oluşturulan ilahiyat tarafından gölgelenmesi, Gatalar'ı doğru anlamada önemli engeller oluşturmuştur. Bu yüzden yapılmış sayısız tercümelerin birbirinden farklı anlamlar içerdikleri görölmüştür. Sözelimi Darmesteter'in "öküzün ruhu" şeklinde tercüme ettiği *gaus hişmaibya* terimi, 1960'lardan sonraki birçok Avesta uzmanı tarafından "yaradılışın ruhu" (fitrat) olarak tercüme edilmiştir. Bu bağlamda Gatik dilin bilinmemesi bu alanda araştırma yapmak isteyen kimseler için önemli bir engeldir. Bu dilin bilinmesi için de, Sanskritçe ve Pehlevice'nin öğrenilmesi gerekir ki bu da ancak Hindistan'da, Parsiler'in arasında, yıllarını bu işe adayan bilim adamlarına nasip olmuştur. Fakat bütün engellere rağmen, Gatalar işığında Zerdüşt ve mesajlarına dair özün bir araştırma yaptığımızı düşünöyoruz.

Araştırma Dergisi, Yıl. 5, S. 3, 2005; Muharrem Yıldız ve Mehmet Mekin Meçin, "Din Fenomenolojisi ve Belli Başlı Öncüleri", **EKEV Akademi Dergisi**, Yıl. 16, S. 53, Güz, 2012.

A.c. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

Araştırma, Farsça kaynaklar merkeze alınarak yapılmıştır. 1935'lerde, İran'da İbrahim Purdavut'la başlayan Avesta çalışmalar ile 1700'lerde Hyde ve 1770'lerde Anquetil ile başlayan ve günümüze kadar devam eden Batılı araştırmacıların çalışmalarının yanı sıra İranlılara göre daha muhafazakâr Zerdüştlere olan Hindistan Parsilerinin araştırmaları imkân dâhilinde göz önünde bulundurulmuştur.

En eski dini metinlerden olan Gatalar'ın en son çözümlenen ve anlaşılan dini metin olması son derece ilginçtir. Esseniler'in yaptığı gibi, Gatalar'ın mağaralarda saklanmadığı halde tahlil ve çözümlemede Ölü Deniz Yazmaları'yla aynı kaderi paylaşması araştırmacılar için dikkat çekici bir durumdur.¹² Çünkü iki yüz yıldır Avesta üzerinde yapılan çalışmalar ancak son elli yılda semeresini vermiş ve belki de ilk doğru okumalar ilk kez Humbakh'la, 1960'lı yıllarda başlamıştır. Bu yüzden dünyada henüz taze olan ve özellikle ülkemizde bakir olan bir alanda araştırma yaptığımızı düşünüyoruz.

Bu çalışmada, İran asıllı söz konusu alan araştırmacılarından İbrahim Purdavud, Haşim Rezi, Celil Dusthah, Muhammed Muin, Mehrdad Behar, Ahmed Tefezzuli, Jale Amuzgar, Celaledin Aştiyanî, Abdhuseyn Zerrinkub; Zerdüş mubedlerinden Firuz Azergeşp, Ardeşir Hurşidiyan, Ardeşir Behmerdi, Ferheng Mehr, Erbab Keyhusrev Şahrah gibi bilgin, araştırmacı veya din adamlarının eserlerinden ve konuyla alakalı Farsça makalelerden yararlanılmıştır.

Batılı araştırmacılardan, yıllarını bu alana hasreden Bayan Mary Boyce başta olmak üzere, Kristensen, Hinneng, Zaehner, Yamauchi, Hinnells, J. Pierre, Kellens, Gnoli, Gieger, Hinz, Windischmann, Settegast, Takorev, Hum, Noss gibi bilginlerin Farsçaya çevirmiş eserleri incelenmiştir. Hint Parsilerinden Traporewala'nın kısa hacimli ama kıymetli eseri, Türkiye'den Mehmet Alıcı, Asiye Tıgılı, İskender Oymak, Nimet Yıldırım ile diğer dinler tarihçilerinin eserleri ve ülkemizde bu alanda yazılmış makalelerden ele geçirilenler tek tek taranmıştır. Bununla beraber Taberî, İbnu'l Esir ve

¹² Muharrem Yıldız, **Erken Dönem Hıristiyanlık**, 1. Baskı, Seda Ozalit, İstanbul 2012, s. 20-26.

Mesudî gibi İslam tarihçileri ile konuyla alakalı olan İhvan-ı Safa, Sühreverdî, Şehrezurî, Kutbeddin Şirazi ve Molla Sadra gibi bilginlerin Arapça eserlerinden de istifade edilmiştir.

Biz Zerdüş'tü ve mesajlarını incelemeden önce girişte Zerdüş öncesi dönem ile Zerdüş'ün zuhur ettiği dönemi iki başlık altında incelemeye alacağız.

B. ARYALILAR

B.a. ARYALILARIN ANAYURDU

Aryalılar olarak zikrettiğimiz kavimler, çok eski zamanlarda belli bir bölgeden çoğunlukla Hint kıtasına, İran'a ve Avrupa kıtasına göç ederek dağılan ve Antropoloji biliminde “Indugerman” ya da “Hindo-Avrupa” olarak isimlendirilen toplulukların tamamıdır. Bu kavimleri diğer kavimlerden ayırt eden temel çizgiler; dilde, toplumsal âdet ve geleneklerde sahip oldukları ortak özelliklerdir.¹³

Hindo-Avrupa soy ailesinden Hint kıtası ve İran'a göç edenler kendilerini “Arya” olarak adlandırır. Bu ismin kullanıldığı ilk kaynaklar, tarihin en eski yazılı kaynakları olan Hint Rigvedası ve İran Avestası'dır. Rigveda ve Avesta'da Arya kelimesi, “soylu”, “misafirperver” ve “asil” anlamlarında kullanılmaktadır.¹⁴ Arya aynı zamanda “dürüst” ve “vefalı” anlamında da gelmektedir.¹⁵ Avesta'da geçen “airiye” ve “airin” kelimeleri *Aryali*, Hehamenişiler¹⁶ yazıtlarında geçen “airya” ise *İran* anlamında

¹³ Cihangir Uşiderî, **Danışname-yı Mazdayesna**, 5. Baskı, Neşr-ı Merkez, Tahran, 1370^{HS} (1992), ss. 45-49; Celaleddin Aştıyanî, **Zertuş: Mazdayesna ve Hukümet**, 8. Baskı, Şirket-ı Sahami-yı İntişar, Tahran, 1381^{HS} (2003), s. 23; Mehrdad Behar, **Ez Usture Ta Tarih**, 7. Baskı, Neşr-ı Çeşme, Tahran, 1390^{HS} (2012), ss. 143-144; John Hinnells, **Şinaht-ı Esatir-ı İran**, (Terc.) Jale Amuzgar-Ahmed Tefezzulî, 15. Baskı, Neşr-ı Çeşme, Tahran, 1373^{HS} (1995), ss. 12-13; Mehr Bakırî, **Dinha-yı İran-ı Bastan**, 4. Baskı, Neşr-ı Katre, Tahran, 1389^{HS} (2010), s. 13; M. Mole, **İran-ı Bastan**, (Terc.) Jale Amuzgar, 2. Baskı, İntişarat-ı Tus, Tahran, 1363^{HS} (1984), s. 12.

¹⁴ Aştıyanî, **a.g.e.**, s. 23.

¹⁵ Hasan Pirneya, **İran-ı Bastan**, 2. Baskı, Matbaa-yı Meclis, Tahran, 1306^{HS}, (1928), c., 1, s. 11.

¹⁶ **Hehamenişiler (Persler)**: MÖ. 550 yılında Hehamenişi soyundan olan Kuruş tarafından kurulan ve MÖ. 330 yılında Yunanlı İskender tarafından yıkılan ilk İran imparatorluğudur. Babillerle işbirliği yaparak o zamanlarda yenilmez Asur devletini ortadan kaldıran Medler'in yeğeni olan Kuruş, karizmatik liderliğiyle birleştirdiği ve etrafında topladığı Parsi kavimlerle önce Medlerin gücünü Hahamenişi iktidarına taşıdı ve sonra Mezopotamya'nın son güçlü devleti olan Babilleri de yıkarak esaret altındaki Yahudilere özgürlük tanıdı ve onlar için devlet hazinesinden bir mabet yapılmasını emretti. Kuruş, mağlup milletlere tanıdığı haklar, yerli inanç ve geleneklere gösterdiği ihtiram ve yıkılan şehirlere getirdiği imarla tarihin en çok saygıyla anılan devlet adamları arasına girdi. Daryuş

kullanılmıştır. Yine Avesta'da Aryalıların anayurdundan “Airyanam Vaeja”¹⁷, Pehlevî yazılarında “İran Vec/İran Vez” ve günümüz Farsçasında “İranvac” olarak söz edilmekte¹⁸ ve bu iki kelimeyle, Tanrı'nın yeryüzünde yarattığı “ilk vatan”, “ilk ülke” tanımlaması yapılmaktadır.¹⁹

Aryalıların anayurdu hakkında farklı görüşler ileri sürülmüş ve *Avrupa'nın kuzeyinden Rusya'nın güneyine kadar olan bölgelerin tümüne* işaret edilmiştir:

On dokuzuncu yüzyıl sonu Alman düşünürü Max Müller, Aryalıların anayurdunu orta Asya olarak açıklamıştır. Müller'in çağdaşı İngiliz bilgin Issac Taylor ise Arya soyunun anayurdunu Finlandiya olarak kabul etmiştir. Fransız araştırmacı D. Arbois de Jubainville ve birçok on dokuzuncu yy. bilgini de, Arya kavimlerinin

gibi hükümdarlarla Hahamenişiler Mezopotamya'dan Mısır'a, Ege Denizi'nden Hindistan'a kadar olan tüm bölgeleri hâkimiyeti altına alarak o zamana kadar tarihin en büyük imparatorluğunu kurdular. Hehamenişileri incelemek birçok açıdan önemlidir: Tarihçiler için önemlidir çünkü; tarihte ilk süper güç düzeyindeki imparatorluğun kurucularıdır. Arkeologlar için önemlidir çünkü; Mezopotamya medeniyetinden miras aldıkları çivi yazısı ve taş yazma geleneği sayesinde kayalara yazdırdıkları kitabelerle geride çok eski tarihi eserler bırakmışlardır. Siyasetmedarlar için önemlidir çünkü; kendilerinden önceki devletler olan Sümer, Asur, Babil ve hatta Medlerin, tebalarını görmezden gelen otoriter yapıları ve özellikle işgal ettikleri yerleri yağmalayan ve esirleri öldürüp yurtlarından süren geleneğin aksine, hem tebalarına daha müsamahalı davranmış hem de ele geçirdikleri toprakların sahiplerini yaşatma ve haklarına riayet etme bakımından daha bilgece davranmışlardır. Mesela Kuruş'un Mezopotamya'da bulunan silindir yazması, önemli bir insan hakları ilanı ve insanlık abidesidir. Ve elbette dinler tarihçileri için önemlidir çünkü; Kuruş, Daryuş ve Huşarşah adlı Hehamenişilerin meşhur imparatorlarının geride bıraktıkları taş yazmaların çözülmesiyle, ilk çıktığı toplumda büyük infiallere sebep olan ve tepkiyle karşılanan Zerdüştlük mesajlarının ilk kez imparatorların dilinde kabul görmüş olduğu belgelenmiştir. Bunun yanı sıra bu dönemin incelenmesi, Nabukad Nasr tarafından Kütüs'ten Mezopotamya'ya sürülen Yahudiler'in sürgün yılları ve sürgün sonrası dönemine ışık tutması bakımından da önemlidir. Bkz. Abdülhuseyn Zerinkub, **Ruzgaran: Tarih-i İran Ez Ağaz ta Sghut-ı Saltanat-ı Pehlevi**, 11. Baskı, İntişarat-ı Sokhen, Tahran, 1390^{HS} (2011), ss. 63-132; Romen Girşmen, **İran: Ez Ağaz Ta İslam**, (Çev.) Muhammed Muin, 4. Baskı, İntişarat-ı Muin, Tahran, 1388^{HS} (2009), ss. 149-237; Ahmed Tefezzulî, **Tarih-i Edebiyat-ı İran Piş Ez İslam**, 6. Baskı, İntişarat-ı Sokhen, Tahran, 1389^{HS} (2011), ss. 21-32; *İran Piş Ez Aryaiha*, www.farsbook.org 21/12/2012, ss. 15-125, 12/11/2012; Pirneya, **a.g.e.**, ss. 82-195; Araş Munzevi Keyan, *Farsiname: Muhtasar-ı Dastan-ı İraniyan Ez Taht-ı Cemşid Ta Camaran*, PDF Kopya Tarihi. 2008, www.tarihima.ir, s. 15, 11/10/2012; Mole, **a.g.e.**, s. 14, 17; P.R.C. Mori, **İran-ı Bastan**, (Terc.) Şehram Celiliyan, 2. Baskı, İntişarat-ı Fravahar, Tahran, 1380^{HS} (2001), ss. 45-50.

¹⁷ Celil Dusthah, **Avesta: Kohenterin Surudha ve Metinha-yi İrani**, 10. Baskı, İntişarat-ı Morvarid, Tahran, 1385^{HS} (2006), Vendidad, 2/1-2, c.1, ss. 659-664; **Avesta: Zerdüştilerin Kutsal Metinleri**, (Çev.) Fahriye Adsay, İbrahim Bingöl, 1. Baskı, Avesta Yayınları, İstanbul 2012, Vendidad, 2/1-2, s. 35.

¹⁸ Uşideri, **a.g.e.**, ss. 45-49; Aştiyani, **a.g.e.**, s. 23; Behar, **a.g.e.**, ss.143-144; Abdülhuseyn Zerinkub, **a.g.e.**, s. 33.

¹⁹ Mary Boyce, **Ayin-ı Zertuş**, (Terc.) Ebulhasan Tehami, 4. Baskı, İntişarat-ı Nigah, Tahran, 1390^{HS} (2011), ss. 19-23, **Avesta**, Vendidad, 2/1-2; Ardeşir Hudadayan, *İtikadha-yi İran-ı Bastan*, www.tarihema.ir, s. 3, 11/10/2012; Faruk Safazade, **Nişestigah-ı Nukhustine-ı Aryaiyan**, 2. Baskı, İntişarat-ı Pijuhende, Tahran, 1377^{HS} (1998), s. 13.

kaynağını, Doğu Rusya sınırları içinde yer alan ve Aral Gölüne dökülen iki nehir olan Seyhun ve Ceyhun havzasına dayandırmışlardır. Yine on dokuzuncu yüzyılın meşhur İngiliz fizikçi, filozof ve araştırmacı T.H. Huxley Arya kavimlerinin doğum yeri için Aral gölü ile Kuzey denizi arasında kalan geniş bir bölgeyi göstermiştir. Alman bilgin Otto Schroder yine aynı dönemde yaptığı dakik bir araştırmayla, Rusya'nın güney steplerini Aryalılar ülkesi olarak tanıtmıştır. Alman bilgin Heine Geldern Güney Rusya'yı göstermiştir. Yine Alman bilgin Profesör Hirt yirminci yüzyılın ilk yılında Aryalıların vatanını orta Avrupa olarak belirlemiştir. Meşhur İngiliz arkeolog ve araştırmacı Gordon-Childe Güney Rusya'ya işaret etmiştir. Meşhur Alman doğu bilimci ve Hindoiran dinleri uzmanı H. Lommel, Veda terimleri ile eski Indugerman edebiyatından, Aryalıların ilk yerleşim yeri zamanının ilk veda yazımı dönemine tekabül ettiğini, soğuk bir bölge; nur, hararet ve ateşin çok önemli görüldüğü bir mıntika olduğundan hareketle Güney Rusya'nın diğer bölgelere tercih edilmesi gerektiğini savunmuştur. Profesör J. H. Moulton da Güney Rusya'yı tercih etmiştir. Alman tarihçi ve araştırmacı Edward Meyer de, Karadeniz ve Hazar denizinin kuzeyinden zamanla Aral Gölü'ne doğru yayılan bölgeyi Aryalıların ilk ana yurdu olarak kabul etmiştir. Meşhur İngiliz Avesta bilimcisi Profesör Mills, Aryalıların ilk yerleşim yerini Rusya'nın Güneyi ve Afganistan'ın Kuzeyi olarak göstermiştir. İngiliz tarihçi Profesör A.T. Olmstead da Rusya'nın güneyini tercih etmiştir. İranlı Müslüman tarihçilere göre ise Aryalıların ana yurdu Harzem'dir. Yirminci yüzyılın ortalarında M. Boyce gibi birçok araştırmacı ve bilgin Aryalıların anayurdunu Güney Rusya olarak kabul etmişlerdir. Rus araştırmacı ve bilginler de Aryalıların anayurdunu Hazar Denizi'nin kuzeydoğusu ve Aral Gölü'nün çevresi olarak göstermişlerdir.²⁰

Yukarıdaki görüş ve tercihleri dikkate aldığımızda Aryalıların anayurdu için *Karadeniz'in kuzeydoğusundan Aral Gölü'ne kadar uzanan geniş bir bölgeyi* gösterebiliriz.

²⁰ Aştiyani, **a.g.e.**, ss. 26-28; M. Sıraç Bilgin, **Zarathustra**, 2. Baskı, Berfin Yayınları, İstanbul 2003, s. 18; İrach J. I. Taraporewala, **Zerdüşt Dini**, (Çev.) Nice Damar, 3. Baskı, Avesta Yayınları, İstanbul 2011, s. 15; Hinnells, **Şinaht-ı Esatir**, ss. 12-13; Hudadayan, **a.g.e.**, s. 4; Zerrinkub, **a.g.e.**, ss. 19-20, 34; Girşmen, **a.g.e.**, s. 70; Mary Boyce, **Zerduştıyan: Baverha ve Adab-ı Dini-yi Anha**, (Terc.) Asker Behrami, 12. Baskı, İntişarat-ı Koknos, Tahran, 1391^{HS} (2012), s. 24.

B.b. ARYALILARIN GÖÇ TARİHİ VE GÖÇ GÜZERGÂHI

MÖ. 2000’li yılların başlarına kadar Aryalılar Aral Gölü’nden Volga nehrinin güneyi ve Kafkasya’nın kuzeyine kadar olan bölgede dağınık şekilde yaşarlardı. MÖ. 1000’li yılların başlarında Aryalılardan bir grup güneydoğuya doğru göç ederek MÖ. yaklaşık, 17 ve 16. yüzyıllarda İndus nehrine ulaştı (Hintliler). Diğer bir grup da İran’ın kuzeydoğusuna göç ederek Tus, Sistan ve Herat gibi mıntikalara yerleşti (Persler). Başka bir Aryalı grup ise, batı Rusya’yı aşarak Avrupa’ya indi (Yunanlılar, Almanlar, İskandinavlılar vb.) ve diğer bir kol da İran’ın batısı ve Küçük Asya’ya göç etti (Medler). Orta Asya ve Güney Rusya steperinde iskân etmeye devam eden ve akraba Arya kavimlerin göç hareketine katılmayan İskitler (Sakalar)²¹ ise, ana yurtlarında kalmaya devam ettiler. Batı İran’a göç eden Arya kavimleri, eski Mezopotamya ve İlam medeniyetleriyle karşılaşmış onlardan etkilenmeleri nedeniyle daha erken bir dönemde şekil almaya başladı ve geride, etkilendikleri kültür ve medeniyetlerden izler taşıyan sentez bir medeniyet miras bıraktı (Medler). Hindistan’a göç eden Arya kavimleri ise Harapa ve Muhencudaru medeniyetleriyle karşılaşmış ilkel devletler kurdular (Hintliler). Ancak İran’ın doğusunda kalan kavimler, uzun zamanlar boyunca aşiretler şeklinde yaşadılar ve MÖ. yaklaşık 7. ve 6. asırlarda şehirler kurmaya başladılar (Hahamenişiler/Persler). Güney Avrupa ve Yunanistan’a göç eden Aryalı kavimlere gelince, bunlar Eski Mısır medeniyetinden etkilenmiş olan Kart medeniyeti ile karşılaştılar ve onlara egemen duruma geldikten sonra kendi medeniyetlerini kurdular (Antik Yunan Medeniyeti).²²

Hatta bazı araştırmacılar Aryalıların göç zamanını daha eski tarihlere götürerek, MÖ. 1000’li yılların başlarında Anadolu’ya inen ve Babillere yaklaşık 500 yıl hükmeden Kasiler²³ ve Dicle nehrinin doğusunda hüküm süren Mittanilerin esasen

²¹ İlya Gershevitch ve Mary Boyce, **Edebiyat-ı Devran-ı İran-ı Bastan**, (Terc.) Yedullah Mansuri, 1. Baskı, İntişarat-ı Fravahar, Tahran, 1378^{HŞ}(1999), ss. 11-18; Abdullah Mubelliği Abadani, **Tarih-ı Edyan ve Mezahıb-ı Cihan**, PDF, www.mihandownload.com, c.1 s. 159-161, 11/10/2012; V. I. Abayev, “Zertuşť ve İskitiha”, (Terc.) Huseyn Mustefevi Gru, **Tahkikat-ı İran Şinasi**, (Abaev, “Zoroastri Skify”, Acta Iranica, 6. Leiden, 1975, pp. 1-12).

²² Muharrem Yıldız, **Dünden Bugüne Kafkasya**, 2. Baskı, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2006, s. 25-32; Aştiyani, **a.g.e.**, s. 34; Zerrinkub, **a.g.e.**, ss. 34-36, Girşmen, **a.g.e.**, ss. 85-88, Pirneya, **a.g.e.,c.**, 1, ss. 11-13.

²³ Kasiler için bkz. *İran Piş Ez Aryaiha*, PDF, www.farsbook.org, ss. 3-4.

Aryalılar tarafından kurulan devletler olduğunu ileri sürerler.²⁴ Yine Güney Rusya'dan inerek Karadeniz'i geçen ve Balkanlar'a indikten sonra MÖ.1900'lü yıllarda Anadolu'ya geçip burada önemli bir medeniyet kuran Hititlerin de Aryalı bir kavim olduğu belirtilmektedir.²⁵

Yukarıda adları geçen medeniyetlerin Arya kökenli olma ihtimalini güçlendiren nedenlerden biri, Kadeş Antlaşması'ndan önce MÖ.1380 yılında Hitit padişahı Şuppililiyuma ve Mittani şehzadesi Mattivaz ya da Kutivaz arasında imzalanan ve Hattuşaş'ta (Boğazköy)²⁶ ele geçirilen antlaşmadır. Nitekim bu antlaşmada her iki devletçe tanınan ve Vedalar'da da yer alan meşhur Arya tanrıları olan Mitra-Varuna, İndra ve Nasita antlaşma şahidi olarak zikredilir. Tanrı ve kişi isimlerinin yanı sıra bu yazıtlarda geçen at yetiştiriciliği ve kullanılan sayılar gibi ayrıntılarda bazı Arya kökenli kelimelerin yer alması da ikinci bir dayanak kabul edilmektedir.²⁷

Arya kavimlerinin göç nedenleri arasında; Güney Rusya steplerinin buzlanmasıyla oluşan sert iklim, nüfusun artışı ve bundan kaynaklı yeni yerleşim alanlarını arama telaşı, komşu kavimlerin saldırıları ve besledikleri hayvanlara yeni mera alanlarını bulma arzusu sayılabilir.²⁸

Burada asıl konumuz olan Zerdüş öncesi dönem ve onun doğduğu mekân ile atmosferin tahlili yolunda dikkat çekilmesi gereken nokta şudur: Hint Aryalıları ile İran Aryalıları, Hint kıtası ve İran bölgelerine dağılmadan önce Aral Gölü'nün Güney kesimlerinde birlikte yaşadıkları düşünülmektedir. Çünkü Aryalı kavimler arasında din,

²⁴ Kay Bar, **Diyanet-ı Zerdüşti**, (Terc.) Feridun Vohuman, 1. Baskı, İntişarat-ı Bunyad-ı Ferheng-ı İran, Tahran, 1348^{HS} (1969), ss. 31-32.

²⁵ Bkz. Ayur Gorni, **Hittiha**, (Terc.) Rukiye Behzadi, 1. Baskı, İntişarat-ı Müessesese-ı Mutalaat ve Tahkikat-ı Ferhengi, Tahran, 1381^{HS} (1992); Arthur Kristensen, **Mazdaperesti Der İran-ı Kadim**, (Terc.) Zebihullah Safa, 6. Baskı, İntişarat-ı Hirmend, Tahran, 1388^{HS} (2009), s. 41; *İran Piş Ez Aryaiha*, PDF, www.farsbook.org

²⁶ **Hattuşaş**: Günümüz Türkiye'sinin Çorum ili Sungurlu ilçesine çok yakın antik kent. Şu anda Unesco Dünya Mirası listesinde yer alan antik kentte bulunan ve "Yozgat Tabletleri" olarak da anılan yazıtlar millattan önceki tarihi olaylara ışık tutması bakımından bir hayli önemlidir.

²⁷ Kristensen, **Mazdaperesti...**, s. 41; Mehri Bakırî, **Dinha-yı İran-ı Bastan**, 4. Baskı, Neşr-ı Katre, Tahran, 1389^{HS} (2010), **a.g.e.**, ss. 14-15; Haşim Rezi, **Ayin-ı Moğan**, 3. Baskı, İntişarat-ı Sokhen, Tahran, 1390^{HS} (2011), s. 57; Alıcı, **a.g.e.**, ss. 23-24.

²⁸ Bakırî, **a.g.e.**, s. 15; Menuçehr Menuçehripur, **Bıdanım ve Serbolend Başım**, 4. Baskı, İntişarat-ı Fravahar, Tahran, 1390^{HS} (2009), s. 14.

dil ve lehçeleri birbirine en yakın kavim bu iki kavimdir. Veda ve Gata lehçelerinin çok yakın hatta aynı olmasının yanı sıra ilerde değineceğimiz gibi özellikle Aryalı bu iki kol arasında yaygın olan ortak dini düşünüş ve kavramlar, bu iki kavmin göç hareketinden önce aynı mıntıkada ya da birbirine çok yakın iki mıntıkada bir arada yaşadıklarını neredeyse kanıtlar niteliktedir.²⁹

B.c. ARYALILARIN ÖZELLİKLERİ

Hindo-Avrupa milletlerini oluşturan Aryalı kavimler, göç tarihinden önce ortak bir dil, kültür, adap, merasim ve inanca sahipti.³⁰ Göç tarihinden sonra yerli halka karışmaları sonucu dil ve kültürde büyük değişimler geçirmelerine rağmen filologlar Hindu-Avrupa milletlerinin kullandıkları farklı farklı diller arasındaki köken birliğine ulaşmayı başardılar. Hayvancılıkla uğraşan toplumda ataerkil aile yapısı mevcuttu. Aryalılar göç etmeden önce sığır ve at yetiştiriciliği yapar, tarımsal faaliyetleri ve sığırla toprak sürmeyi bilirlerdi. Yine topraktan çanak-çömlek ve maddenden araç-gereç yaparlardı. Aynı zamanda tekerleği kullanır; yaptıkları at arabalarla taşıma ve taşınma işlerini gerçekleştirirlerdi. Bu yüzden tarihte at arabası onların icadı arasında kabul edilir. At arabalarına atfettikleri önem, tanrıları at arabalarına binmiş halde tasvir etmelerinden de anlaşılmaktadır. Savaş araç gereçleri genellikle taş, sapan, ok, yay ve mızraklı.³¹

Arya kavimlerinden Hint ve İran kolları olan Hindu-İranlılar, kendilerini büyük bir coşku ve gururla Aryalı olarak tanıtmaktadırlar.³² Çünkü Arya kelimesi geçtiği üzere ilk dini ve yazılı kaynaklar sayılan Veda ve Avesta'da olumlu anlamlarla yüklü olarak anılmanın ötesinde bu kelime; yeryüzünün tanrı tarafından yaratılan ilk kutsal mekânında yaşayan dünyalılardan ve onların gerek derin kültürel ve sanatsal

²⁹ Taraporewala, **a.g.e.**, s. 16; Aştiyani **a.g.e.**, s. 35, Hudadayan, a.g.m., ss. 4-5; John Bayer Noss, **Tarih-ı Cami-ı Edyan**, (Terc.) Ali Asğar Hikmet, 19. Baskı, Şirketi İntişarat-ı İlmi ve Ferhengi, Tahran, 1388^{HS} (2010), s. 449.

³¹ Bakiri, **a.g.e.**, s. 16; Boyce, **Tarih-ı Kiş-ı Zertuş**, (Terc.) Humayun Senatizade 1. Baskı, İntişarat-ı Tus, Tahran, 1376^{HS} (1997), s. 20.

³² Taraporewala, **a.g.e.**, s. 16.

faaliyetlerle gerekse kurdukları adil ve görkemli imparatorluklarla tarihin kalbinde nabız atan önemli bir halkın tarihini de bağrında taşımaktadır.³³

Eğer Hint, İran ve Avrupa'nın büyük kısmı muhacir Aryalı kavimlerin yerleşim alanları olarak kabul edilirse –ki bu; dini, lengüistik ve arkeolojik çalışmalar tarafından desteklenmektedir- dünya medeniyet tarihinde Aryalılara özel bir konum belirlemek gerekecektir: Çünkü Zaehner'e göre Hindo-İranlıların yanı sıra Macarlar ve Finlandiyalılar dışında kalan tüm Avrupa milletleri Hint Avrupa kökenlidir.³⁴ Nitekim ilkin Hindistan'da Veda öğretileri çerçevesinde oluşan kültür ve medeniyet, tarihin her devrinde bütün din ve düşüncelerin *Bâtınî. yönlerine*, diğer bir ifadeyle insanlığın fenomenler dünyasının gerisinde yatan hakikati arama derdi olan *mistik arayışlarına* kaynaklık etmiştir. Hint kıtasından sonra İran Aryalılarının kurdukları Med devleti ve özellikle Hehemenişîler imparatorluğuyla; Mezopotamya'daki Sümer, Akad, Asur ve Babil devletlerinin otoriter, merkezîyetçi ve diktatör geleneğinin aksine, insanlığa adil ve tebanın haklarını dikkate alan bir devlet yönetimi ve siyasetmedarlık miras bırakmışlardır. Yine Aryalılarla müsemma olan İranlıların Zerdüş ve Avesta ile önce şifahi olarak ve daha sonra yazılı metinlerle ortaya koydukları tek tanrıcılık, eskatoloji³⁵ ve düalist senteze evirilen dini ve felsefi öğretiler, sonraki birçok din ve düşünce üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Derken Avrupa ve Yunanistan'a inen muhacir Aryalıların kurdukları medeniyet ise felsefi ve akli bilimlerin ilk kez sistemli olarak ele alınarak insanlığa bu alanda büyümlü bir zemin hazırlanmıştır. Böylece Aryalıların, göç ettikleri yerlerde inşa ettikleri mistik, dini, siyasi ve felsefi medeniyetlerle insanlık için iftihar edilecek bir miras hediye bıraktıkları söylenebilir.

Aryalılar beyaz tenli bir halk olup³⁶ farklı çevre ve insanlarla kurdukları ilişkilerle çeşitli lehçelere bölünmüş tek kökene dayalı Sanskritçe'ye benzer bir dille konuşturlardı. Bu lehçeler içinde birbirine en yakın olanlar elbette Veda ve Avesta'nın

³³ Uşideri, **a.g.e.**, ss. 47-49.

³⁴ Robert Charles Zaehner, **Tulu' ve Ğurub-ı Zertuştgeri**, (Terc.) Timur Kadıfı, 3. Baskı, İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran, 1389^{HS} (2010), s. 18.

³⁵ **Eskatoloji**: Dünyanın sonuna dair malumatlar ve kıyametbilim.

³⁶ Pirneya, **a.g.e.**, s. 12.

Gata lehçeleridir.³⁷ Nitekim Rigveda şiirlerinde Aryalılar, yüce sıfatlara sahip beyaz tenli bir millet olarak tanıtılmıştır. Bu şiirlerde Brahmanlar yahut kâhinler “Pinkat Kapilakeş” yani kızıl ve sarı saçlara sahip kimseler olarak nitelendirilmiştir.³⁸ Yine Avesta’da Aryalıların vatanı için kullanılan “İranvac” kelimesi, Tanrı’nın ilk yarattığı kutsal ülke anlamında kullanılmıştır.³⁹ Avesta’nın Yeşt bölümünde geçtiği üzere İran toplumunu Kayumers ya da Gaya Maratan’a dayandırılmış ve Aryalıların ilk atası olan bu isim “ölümlü beşer”⁴⁰ anlamında kullanılmıştır. Günümüz Farsçasında geçen “morden” (ölüm) veya “merd” ve “merdom” (insan, insanlar) ile Almandaki “man” ve İngilizcede geçen “men” (insan, insanlar) kelimelerinin de yine Aryalıların ilk atası kabul edilen bu isimden türeme kelimeler olduğu kabul edilmektedir. Avesta anlatılarına göre Aryalıların ilk atası olan bu ölümlü insan, yeryüzünde aynı zamanda Tanrı Ahuramazda’nın çağrısını ilk işiten kimsedir. Diğer bir ifadeyle Avesta, Aryalıları başlangıçtan beri Mazdaperest yani muvahhit olarak görmektedir.⁴¹

B.d. ARYALILARIN DİNİ

İlk Aryalı kavimlerin başlangıçta doğa unsurları ve tabiat fenomenlerine tapındıkları düşünülmektedir. Totemcilik belirgin özellikleri sayılmaktadır. Bu bağlamda aile veya aşiretin temsilcisi olarak ailenin en büyük erkek çocuğu tarafından korunan ateş ve aile ocağı da övgüye layık görülmüştür. Aile ocağını yüceltmenin totemcilikle doğrudan ilişkisi olduğu gibi, ateşin övülmesi ve yüceltilmesi de buradan doğmuştur. Ateş tanrısı, Veda Aryalıları arasında “Agni” olarak isimlendirilmiş ve sevilen tanrılar arasında sayılmıştır. Hindular onu, insanla tanrılar arasındaki vasıta kabul etmişlerdir.⁴²

³⁷ Taraporewala, **a.g.e.**, s. 16.

³⁸ Aştiyani, **a.g.e.**, s. 35.

³⁹ Dusthah, **a.g.e.**, Vendidad, 1/1-2, ss 659-664; **Avesta: Zerdüştilerin Kutsal Metinleri**, Vendidad, 1/1-2 Avesta Yayınları, s. 35.

⁴⁰ İnsanlığın ilk atası Adem’e takbül eder.

⁴¹ Rezi, **Avesta: Kohenterin Gencine-ı Mektub-ı İran-ı Bastan**, 8. Baskı, İntişarat-ı Behcet, 1391^{HS} (2012), Yeşt, 13/87s. 408; Celil Dusthah, **a.g.e.**, Yeşt, 13/87, s. 423, **Avesta: Zerdüştilerin Kutsal Metinleri**, Avesta Yayınları, Yeşt, 13/87, s. 449; Hasan Abbasi, *Ayin-ı Avesta: Heft Hezar Piş Ez Temeddun*, PDF, www.tarikhema.ir, s. 26, 11/10/2012.

⁴² **Rigveda**, (Terc.) Muhammed Rıza Celali Nayini, tahk. Tara Çend, , 1. Baskı, Vezaret-ı Ferheng ve İrşad-ı İslami, Tahran, 1385^{HS} (2006), ss. 207-210, 215-217, 278, 284-285, 287-289; Aştiyani, **a.g.e.**, s. 37.

Aryalıların yanında en eski kutsallar su ve ateştir. Güney Rusya steplerinde su, yaşamı olanaklı kılan vazgeçilmez bir fenomen olduğu için kutsal kabul edilirdi. Sular (Av. Apha)⁴³ tanrıçalarla ilişkilendirilir ve “Apes” olarak adlandırılırdı. Sular övgüye layık görülür, sular için dualar okunurdu.⁴⁴ Hint Brahmanları ve Zerdüşt dini edebiyatına hâkim olan üç rakamının kutsallığı da yine sulara dayanmaktaydı. Çünkü süt, şıra veya iki bitkinin yaprağını sembolize ederdi. Nitekim bütün bitkilerin, hayvanların ve insanların hayatı, diriliği ve canlılığı suya bağlıydı. Bu dönemin inancına göre, sulara yapılan övgüler ve okunan dualarla, canlıların azalan, kaybolan suları ve canlılıkları yeniden geri gelir, suyun gücü ve enerjisiyle canlılar temizlenir, çoğalır ve korunurlardı. Bu dönemde yapılan dini merasimlerin, övgülerin ve duaların en yakın su kaynağına takdim edildiği görülürdü.⁴⁵

Diğer kutsal olan ateş de, yine steplerde yaşayan insanlar için son derece hayati bir öneme sahipti. Çünkü soğuk, sert ve uzun kışlarda ısının kaynağı, yabani ve evcil hayvanların etlerini pişirmenin temel aracı ateşti. Özellikle ateşin sürekli yakılı kalmasının son derece önemli olduğu, bu arkaik dönemde her daim yakılı bırakılan veya göç sırasında yakılı olarak taşınan ateşe kutsallık ve tanrısallık atfedilirdi.⁴⁶ Ateş, Hintliler arasında “Agni” (Lat. Ignis) Zerdüştîler arasında ise “Ater” olarak adlandırılan tanrıçayı sembolize ederdi. Üç rakamının etkisi bu ayinde de görülürdü. Nitekim Hindo-İranlılar ateş için de; temiz kuru odun, bitkilerin kuru yaprakları ve hayvan derisinden küçük bir parçadan oluşan üçlü bir merasim düzenlerlerdi. Böylece ateş de su gibi, iki bitki ve bir hayvan parçasından oluşan malzemesiyle hayatı, canlılığı, dirliği ve devamlılığı temsil ederdi. Günde üç kere ateş kutsanır, temiz odun ve kuru yapraklarla ateş alevlendirilir, hayvanın deri parçası ateşe atılırdı. Böylece odun ve yapraklarla nebata, et parçasıyla da hayvan ve insanlara hayat ve canlılık bahşedilirdi.⁴⁷

⁴³ **Rigveda, a.g.e.**, s. 624.

⁴⁴ **Rigveda**, ss. 624-625.

⁴⁵ Boyce, **Zerduştîyan**, ss. 25-26.

⁴⁶ **Rigveda, a.g.e.**, s. ss. 207-210, 215-217, 278, 284-285, 287-289.

⁴⁷ Boyce, **Zerduştîyan...**, s. 26; Boyce, **Tarih-ı Kiş-ı Zertušt**, ss. 211-219.

Aryalıların eski dini ve tapınımları için⁴⁸ başvuracağımız en eski kaynak kuşkusuz Avesta'dan önceki bir döneme tarihlenen Hindu kutsal kitabı Rigveda'dır. Birçok araştırmacıya göre ilk Aryalıların mitrapere⁴⁹ oldukları, Rumlar ve Yunanlılar gibi diğer Aryalı kollar arasında mitraizmin yaygın olduğu, gerek Rigveda metinlerinde gerekse sonraki Avesta bölümlerinde mitraizmin büyük bir öneme sahip olduğu kabul edilse de, Mitra hiçbir zaman en Yüce Tanrı olarak konumlanmamıştır. Mihr (Ay) kökeninden türemiş bir kelime olan Mitra, Aryalılar arasında eskiden beri tapınmaya layık görülmüş olan güneşle karıştırılmıştır. Çünkü güneş Aryalılar tarihinde hem Mitra (mehr-ay) ile yakın ilişkisi hem de Güney Rusya gibi soğuk bir iklimde yaşayan Aryalıları, gökte saçtığı ışıkla ısıtan ve aydınlatan bir tanrı olarak asırlarca tapınmaya layık görülmüştür.⁵⁰

Su ve ateş, günlük ibadetlerin merkezinde yer alırdı. Nitekim bu iki kutsala yapılan övgüleri Hintliler “yecna” (kurban verme ve tapınma anlamına gelen yaz kökeninden) ve İranlılar “yesna” kelimesiyle ifade ederdi. Bu günlük dini merasimlerde ateşe yapılan övgüler sırasında kurban kesilirdi. Hindo-İranlılar canlı bir hayvanı öldürmekten dolayı bir tür korkuya kapılır ve tehlike sezerlerdi. Bu sebeple hiçbir zaman bazı kutsal zikirler terennüm etmeden bu işe yeltenmezlerdi. Çünkü onlara göre insanla hayvanlar arasında güçlü akrabalık ve yakınlık hisleri vardı. Onlara göre bu zikirler, övgüler ve kutsamalar sayesinde söz konusu kurbanlık hayvanın ruhu hayatına devam ederdi. Zamanla İranlılar arasında, kutsal ayinler sırasında ölen hayvanların, tanrısal bir güce katıldığı ve böylece kanlı kurbanın bu tanrıya güç ve kudret kazandırdığı inancı yaygınlaşmaya başladı. Kanlı kurban merasiminin aslında yeryüzündeki tüm faydalı hayvanları koruduğu ve tanrısal bir güç olarak onların hayatını sigortaladığı tasavvur edildi.⁵¹

⁴⁸ Bkz. Ardeşir Hudadayan, *İtikadha-yi İran-ı Bastan*, Makale-PDF, www.tarikhema.ir, ss.105-124

⁴⁹ **Mitraizm:** Hint, Babil, İran ve Avrupa'ya yayılan, mistik ve tasavvufi okullara esin kaynağı olan, ısı, sıcaklığı yüzünden Güneş ile sebolize edilen bir inanış. Dostluk ve muhabbet anlamına gelen Mitra Ay anlamına gelen “Mehr” kökeninden türeme ise de sonraları daha çok Güneş ile sembolize edilmiştir. Geniş bilgi için bakz. Uşideri, **a.g.e.**, ss. 441-442; Meryem Huseynî, “Binmaye-ı Ayinha-yı Mehr ve Zertušt Der Haft Peyker-ı Nizamî”, **Mecelle-ı İlmi-Pejuheşi**, S. 176, Bahar, 1391^{HS} (2011), ss. 95-120.

⁵⁰ Aştıyani, **a.g.e.**, s. 37.

⁵¹ Boyce, **Zerduştıyan...**, s. 27.

Yesna ayini sırasında, kurbanlık hayvanın ayaklarının altına ve merasimin yapılacağı alana otlar serilirdi. Bir Sanskrit metninde bunun sebebi şöyle açıklanır: “Kurbanlık, otlardan müteşekkil bir bedene sahip olduğundan dolayı, o (kurbanı icra eden ruhani), kurbanlığın kendisine ait olan tüm bedenini kazanmasına sebep olmaktadır.” Merasim boyunca ruhani, “bütün etler, ottur.” manasına dikkat çekmek ve insanla diğer canlıların esasen akraba olduklarına vurgu yapmak üzere sol eliyle bir deste ot tutardı.⁵²

Yesna ayininin sonunda gerçekleştirilen ve sulara yapılan övgüleri içeren merasimde; süttten, bir çeşit bitkinin yapraklarından ve diğer bir bitkinin yapraklarının ezilmesinden elde edilen şıradan bir tür içecek hazırlanır. Ezilen ve sıkılan bitki yaprakları ve otuna Sanskritçede “soma” ve Avestaca’da “homa” denilir. Bu kelimenin anlamı “sıkılan şey” demektir. Hindo-İranlılar kullandığı bu bitkinin aslını tam olarak bilemiyoruz. Ancak Zerdüştilerin şu anda da kullandıkları bu bitkinin “üzerlik otu” veya “yabani sedef otu” olma ihtimali vardır. Onlara göre bu bitkinin şırası insana her türlü güç ve enerji vermekteydi. Nitekim bu bitkinin suyunu içen savaşçılar düşmanlarına karşı galip gelir, şairler ilham alır, ruhaniler manevi algılara karşı hazır hale gelirlerdi. Sulara yapılan övgüler kapsamında icra edilmek üzere bu otun bir taşın içinde dövülmesi ve ondan homa içkisinin hazırlanması, “yesna ayini”nin en önemli kısmını teşkil ederdi. Bu merasimden, şifa veren ya da şafi anlamında kullanılan yeşil gözlü tanrı kavramı yani tanrısal ruhani ortaya çıkmıştır. Homa adlı bu tanrısal güç; sürüyü koruyabilir, savaşçılara güç verebilir, kuraklığı ve kıtlığı uzak tutabilirdi. Ruhani bir güç olan Homa, her kurbandan kendisi için ayrılan ve kenara bırakılan bir payla bilinirdi. İranlılar aynı zamanda tanrıların kurban kokusundan ve kendileri için verilecek hediye niyetinden hoşnut olduklarına inanırlardı. Bu yüzden merasimden sonra, “kutsanmış et”, merasimi icra eden ruhaniler ve tanrıların tapıcıları arasında dağıtılırdı. Sonraki dönemlerde olduğu gibi genellikle evcil hayvanlar, tanrıları kutsamak dışında asla öldürülmezdi. Avcılar, bir hayvanın canını aldıkları zaman kısa zikirler terennüm etmeleri gerekirdi.⁵³

⁵² **Vedalar**, Aitareya Brahmana, II.2.11-Boyce, **Zerduştıyan...**, s. 27 vd.

⁵³ Boyce, **Zerduştıyan...**, ss. 27-28; Boyce, **Tarih-i Kiş-i Zertušt**, s. 237.

Suya ve ateşe olan ilgi ve tapınım iki tanrı inancına inkılâp etti. “Suların oğlu” unvanıyla Varuna ve ateşin efendisi olarak Misra (Av. Mitra) en önemli tanrılar haline geldi. Varuna suları yöneten, onlardaki sükûneti sağlayan tanrı iken, Mitra en büyük ateş olan Güneşle her gün gökte belirerek sözünü tutanları ve tutmayanları gözler. Bu iki tanrı daha sonra sadakat ve hakikatin teşhis edicileri olarak tasavvur edildiler ve böylece Asura’nın ve Avesta’da “efendi” anlamına gelen Ahura’nın iki lakabı şekline dönüştüler.⁵⁴

Zerdüşt reformundan önceki İran dini, aslında kolayca çözümlenemeyen kompleks bir yapısallık arz eder. Savaş aristokrasisi tarafından bir topluma uygun düşen bu din ve onun giriş ritüelleri olan tarikatlarının sert uygulamaları “aşırı öfke” hâlinde doruk noktasına ulaşıyordu. Sığır (gav) gibi hayvanların kurban edilmeleri ve homa adlı içkinin tüketilmesi kültün merkezi noktasını oluşturuyordu.⁵⁵

Aryalıların ilk büyük tanrıları arasında Varuna ve Mitra’nın yanı sıra İndra da yer alırdı. Bazı araştırmacılar İndra’yı, başlangıçta Aryalıların en önemli tanrısı olarak görmüşlerdir. Rigveda’da en popüler tanrı İndra’dır.⁵⁶ İndra savaş tanrısıydı ve içtiği soma (Av. homa) ile cengâverlik, acımasızlık, vahşet ve şehvette olağanüstü bir düzeye çıkardı.⁵⁷ İndra tam bir kahraman ve savaşçılar için mükemmel bir örnekti. Bu yüzden Arya mitolojisinde geçen Rüstem, Feridun ve İsfendiyar gibi savaş kahramanları İndra ile özdeşleştirilirdi.⁵⁸ Ama aynı zamanda yaratıcı ve bereket sağlayıcı, hayatın bolluğunun, kozmik ve biyolojik enerjinin kişileştirilmiş halidir. Yaratılış güçlerinin ilk örneği somanın hiç bıkmayan tüketicisi olan İndra, kasırgalar başlatır, yağmurlar yağdırır ve her türlü rutubete hükmederdi.⁵⁹ Bu halkın dininde ilk başlarda kadın tanrıçalardan haber veren veriler yoktur çünkü sürekli kabalık, yıkım, ölümle iç içe yaşarlardı. En önemli dini şiarları, yaktıklarında ateşi ve dumanının göğe yükseldiğini

⁵⁴ Boyce, **Zerduştıyan...**, s. 32.

⁵⁵ Mircea Eliade ve Joan P. Couliano, **Dinler Tarihi Sözlüğü**, (Çev.) Ali Erbaş, 1. Baskı, İnsan Yay., İstanbul, 1997, s. 303.

⁵⁶ **Rigveda**, 325-327, 367-368, 406-407; Eliade, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi**, (Çev.) Ali Berktaş, 2. Baskı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007, c.1, s. 250.

⁵⁷ Aştiyani, **a.g.e.**, s. 38.

⁵⁸ Behar, **Ez Usture Ta Tarikh**, s. 28.

⁵⁹ Eliade, **Dinsel İnançlar...**, c.1, s. 250.

ve tanrılara ulaştığını düşündükleri “kurban yakma” eylemiydi. Kurbanı, iyi ve ahlaki bir iş yapmak için değil sadece tanrıları hoşnut etmek için yakarlardı. Onlar kurban merasimini icra etmekle tanrılar ile kurban verenler arasında bir antlaşmanın yapıldığına ve artık tanrıların bu antlaşmaya göre hareket etmek zorunda kaldıklarına inanırlardı.⁶⁰

Yukarıda ifade edildiği gibi İndra kahredici tanrı olmanın yanı sıra, gök gürültüsü tanrısı ve tufan ile yağmur tanrısıydı. Vedalar’da İndra için kullanılan “Agher” korkunç, “İşane” ise hâkim, güçlü ve egemen anlamında kullanılmıştır. Soma tanrısı olan İndra için verilen kurbanla ve bazen de kurban kesmek yerine içilen kutsal içecek olan soma⁶¹ ile önemi daha çok arttı ve gerek soma ile gerek kurbanla yapılan İndra merkezli tapınım zamanla dinin temel ibadet ve merasimine dönüştü. Çünkü kurban sayesinde, kurban veren tüm ömrüne, servetine, kuvvetine ve nesline sebat bahsettiği gibi bizzat tanrıların kendilerini de kurbanla koruduklarına inanılmaya başlandı. Onlar kurban merasiminde kutsal içecekten içmeli ve kurban kâhini kontrolünde özel merasimleri yerine getirmeliydi. Onlar, bu merasimin kimi özel şartlar ve adaptlarla yerine getirilmediği takdirde tanrılar tarafından kabul edilemeyeceğine inanırlardı. Bu yüzden işin uzmanı olan kurban kâhini, özel adaptları icra etmek üzere merasim sırasında bulunması zorunluydu. Dinin ruhanileri dakik adaptlarla uygulanan kurban merasimini idare etmek için müminlerden ağır ücretler alır, merasimden önce söz konusu ücreti ödemeyenlerin merasiminde gerekli olan duaları okumaz ve böylece kurbanın makbul olamayacağını bildirilerdi.⁶²

Soma içimi vedalarda övgüyle anılan bir ibadî merasimdir. Tanrılar soma içenlere özel bir ilgi göstermektedir. İndra’nın kendisi de sarhoş edici olan somadan

⁶⁰ Aştiyani, **a.g.e.**, s. 38.

⁶¹ Çok erken bir dönemde kurban tapasla özdeşleştirildi. Tanrıların ölümsüzlüğü yalnızca kurbanla değil, aynı zamanda riyazetle de elde edildiği açıklandı. Veda tapımında tanrılara soma, erimiş tereyağı ve kutsal ateş sunulurken, riyazet uygulamasında onlara “iç kurban” sunulurdu. Canlı hayvan kesmekle başlayan kurbanın, soma takdimi ile devam edip bir iç kurban olan riyazete varana kadar değişik türleri olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda soma merasimi ve içiminin en eski ibadet olan kurban eyleminin bir türü olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. (Eliade, **a.g.e.**, c.1., s. 286; Bkz. Kuruş Kasımiyan-Ardeşir Behmerdi, **Giyah-ı Hum**, 1. Baskı, İntişarat-ı Fravahar, Tahran, 1391^{HS} (2012).

⁶² Aştiyani, **a.g.e.**, s. 38.

kadeh kadeh içerek sarhoşluk heyecanıyla şaha kalkmakta ve gürzünü sırtına alarak *Veretra* ejderhalarını darmadağın etmektedir.⁶³

İndra Vedalar'da genel olarak önemli Arya tanrılarında biri ise de gittikçe Varuna daha çok önem kazanmıştır. Varuna ve Mitra, aydınlık tanrısı ve tanrıların annesi olan Aiditi⁶⁴ nin altıdan on ikiye kadar çıkan erkek çocuklarından en önemlileridir. İndra, Varuna ve Mitra MÖ. 1500'lü yıllara kadar küçük Asya Aryalıları arasında tapınılan tanrılardır. Varuna'yı gök tanrısı ve akıl tanrısı olarak da adlandırmışlardır ki bu tanrı Yunan Uranus'unun bizzat kendisiydi. Varuna zamanla en büyük tanrı ve göklerin tanrısı durumuna yükseldi. Varuna, Aryalıların yerli halklara egemen duruma geldikleri, belli bölgelere yerleştikleri ve bu itibarla da öldürüp yok etme (İndra'da olduğu gibi) yerine akıl ve yönetim tanrısının dikkate alındığı bir dönemde öne çıktığı gözükmektedir. Bununla, insanların en çok ihtiyaç duydukları alandaki tanrıyı daha çok tapınımına layık görmelerini anlamak mümkündür.⁶⁵ Nitekim Varuna genellikle doğru ve makul düzen anlamındaki Rta (Av. Aşa) ile birlikte anılmaktadır. Varuna insan biçimci bir şekilde tasvir edilerek evrenin hâkimi kabul edilir ve onun için "Asura" ifadesi kullanılır. Sulara ateşi, göğe güneşi koyan, nefesi rüzgâr olan Varuna suyla ilişkilendirilir ve suların düzenleyicisi olarak kabul edilir. O, kozmik düzenden ahlaki nizama kadar geniş bir anlamı içeren "rta"nın bekçisi olarak insanın doğru ve yanlış tercihlerini gözetleyen tanrıdır.⁶⁶

Agni (Av. Ater), Aryalılarda, tanrıların başrahibini, kurban ateşini, ışığı ve zekâyı sembolize ederdi. İlk dönemlerden beri evde yakılan ocak ateşinin tapım için önemli bir rolü vardı. Veda'da tanrı Agni, tam anlamıyla ateşin kutsallığını temsil eder. İran'da Atar'ın Ahuramazda'nın oğlu olması gibi, Hint tanrısı Agni de Diyaus'un oğludur, gökte doğar, oradan şimşek biçiminde aşağı iner ama aynı zamanda suda, ağaçta, bitkilerde de bulunur. Ayrıca güneşle de özdeşleştirilmiştir. Agni hem ateşle ilişkili tezahürleriyle hem de kendine özgü tanrısal vasıflarıyla betimlenir. "Alevden

⁶³ Kristensen, *Mazdaperesti...*, s. 41; Aştiyani, *a.g.e.*, s. 39; Mehmet Alıcı, *Kadim İran'da Din*, 1. Baskı, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2012, ss. 31-32.

⁶⁴ *Rigveda*, ss. 332-333.

⁶⁵ Aştiyani, *a.g.e.*, s. 40.

⁶⁶ Alıcı, *a.g.e.*, s. 32.

saçları”, “altın çenesi”, çıkardığı gürültü ve yarattığı korkudan söz edilir. O gök ile yer arasındaki habercidir ve kurbanlar onun sayesinde tanrılara ulaşır. Ama Agni öncelikle rahibin ilk ve ideal örneğidir; ona kurban törenini yapan rahip ya da başrahip denir. Agni sonsuza dek genç kalır ve yaşlanmayan tanrıdır. Çünkü her yeni ateşle tekrar doğar. Agni “evin efendisi” olarak karanlıkları kovar, cinleri uzaklaştırır, hastalıklara ve büyücülere karşı koruma sağlardı. Bu nedenle insanların Agni ile ilişkileri, diğer tanrılarla olduğundan daha yakındır. İnsanlar güven içinde ona yakarır: “Bizi iyi yollardan servete götür Agni!... İnsanı yoldan çıkaran hatalardan bizi koru... Bizi hastalıklardan koru. Yorulma nedir bilmez muhafızlarınla bizi her zaman koru Agni!... Bizi kötünün, yıkıcının, yalancının, ya da talihsizliğin eline terk etme!”⁶⁷

Agnî'nin görünürde belirsiz ama önemli bir kozmolojik rolü vardır. Ona bir yandan “suların cenini” adı verilir ve suların yani anaların rahminden fıskırdığı hatırlatılır. Diğer yandan ilk suların içine girdiği ve onları dölediği kabul edilir. Burada kuşkusuz arkaik bir kozmolojik anlayış söz konusudur: Yaradılışın, bir ateş unsurunun (ateş, sıcaklık, ısı) diğer bir temel unsur olan suyla (nem, rutubet, ıslaklık) birleşmesi sonucu oluşması. Rigveda ilahileri Agnî'nin tinsel yeteneklerinin altını çizer. O büyük bir zekâyâ ve öngörüye sahip bir *r̥ṣi*'dir. Buradan hareketle ateşin, alevin, sıcaklık ve ısının yaratıcı imgeler ve simgelerle özdeşleştirilmesi göze çarpar. Agni veya onunla aynı işleve sahip olan muadili Güneş, ışığı 'atman'la (ruhla) özdeşleştirmeyi de temsil eder. “İç sıcaklığın” artırılmasına yönelik ritüeller ve riyazet sayesinde, Agni kimi zaman dolaylı yoldan da olsa “çile ateşi”nin (tapas) ve Yoga uygulamalarının dinsel değer kazanmasıyla da dayanışma içindedir.⁶⁸

Soma (Av. Homa), ölümsüzlüğü temsil eden bir başka tanrıdır.⁶⁹ Soma, tanrılara genelde atfedilen alışılmış vasıflara sahiptir: Öngörülü, zeki, bilge, muzaffer, cömert vb.dir. Diğer tanrılarının dostu ve koruyucusu kabul edilmiştir; öncelikle de İndra'nın dostudur. Ayrıca ona, ritüellerdeki öneminden dolayı “Kral Soma” da denir. Bitkinin ezilmesiyle ilgili birçok ayrıntı hem kozmik hem de biyolojik terimlerle betimlenmiştir:

⁶⁷ Rigveda, ss. 282-283,564-565; Eliade, *Dinsel İnançlar...*, c.1, ss.252-253.

⁶⁸ Eliade, *Dinsel İnançlar...*, c.1, ss. 253-254.

⁶⁹ Rigveda, ss. 322-323, 340, 398-399, 460.

Alttaki taşın çıkardığı boğuk gürültü, gök gürültüsüyle özdeşleştirilir; süzgeçte kullanılan yün, bulutları temsil eder; çıkan su, bitkileri büyüten yağmurdur vs. Ezme işi cinsel ilişkiyle de özdeşleştirilir. Ama bütün bu biyo-kozmetik bereket simgeleri, son tahlilde Soma'nın mistik değerine bağlıdır. Soma, düşünceyi uyarır, savaşçının cesaretini körükler, cinsel gücü artırır, hastalıkları iyileştirir, hayatı güçlendirir, uzatır ve bereketi sağlar. Soma içimiyle tanrılara ve semâvi âleme yaklaşılar, hayat süresi uzatılır ve tanrıların âlemine ayak basarak onlarla yakın irtibat içerisinde olmakla ölümsüzlük elde edilir. Bu yaşamsal dolulukla bezelen coşkunculuk hali, tanrılarla ortaklık, hatta tanrıların dünyasına aidiyet hissi, ölümsüzlüğe yani sonsuza dek uzatılmış eksiksiz bir hayatın kesinliğine kaynaklık eder.⁷⁰

Mitra da Hint kıtasından Avrupa'ya kadar tüm Aryalı kavimler arasında, değişik formlarda tapınma konusu olan Arya tanrısıdır. Hatta onun adıyla kurulmuş olan mitraizm müstakil bir din olarak varlığını uzun süre korumuştur. Özellikle Avesta'da Mitra yüce bir makama sahiptir. Veda'nın Mitrası; Avesta'da Misra, Eski Pehlevicede Mitr ve Farsçada Mihr şeklinde yer almıştır. Bu kelime, Vedalarda dost, arkadaş ve aynı zamanda anlaşma ve sözleşmelerin koruyucusu anlamında kullanılmıştır. Mihr kelimesi, aydınlık ve sıcaklıktan doğan muhabbet demektir. Mitra dostluk bağı ve insan sevgisi yerine de kullanılmıştır.⁷¹

Mihr kelimesi Farsçada güneş için de kullanılmaktadır. Çünkü Mitra ile güneş arasında sürekli bir ilişki düşünülmüştür. Gerçekte tapınma konusu olan Mitra, gök aydınlığı ve parlaklığı şeklinde tezahür etmektedir ve güneş ise göğün lambasıdır. Bu bakımdan bazen Mitra'yı güneşin ışınları olarak adlandırmışlardır.⁷² Güneş ile Mitra arasındaki bu sıkı ilişki sonucunda, güneşin doğup batması Mitra'nın tezahür edip kaybolması olarak yorumlanmıştır. Hatta güneş, Mitra'nın gözü şeklinde kabul

⁷⁰ Eliade, **Dinsel İnançlar...**, c.1, ss. 255-256.

⁷¹ Behar, **Ez Usture Ta Tarih**, ss. 30-33; Hüseyin Haydari ve Muhammed Agacanî, "Berresi-yı Tatbikî-yı Du Surud-ı Kohen-ı Msrî ve İrani, **Akhnatun ve Mihryest-ı Avesta**, Yıl. 44, S. 2, Sonbahar-Kış, 1390^{HS} (2011), ss. 33-40.

⁷² *Mitra veya Mehr*'in Güneş, aydınlık, sıcaklık ve muhabbetin sembolleri haline gelerek sonraki birçok mistik akım üzerinde etki bıraktığını yeniden belirtelim. Bkz. Celaleddin Aştıyani, *İrfan ve Mihr-ı Dini: Mitra ve Zertuş*, PDF, www.tarikhema.ir, ss. 1-20., 12/11/2012

edilmiştir. Eski Yunan ve Rum diyarlarında da Mitra ile güneş çok yakın ilişki içerisinde kabul edilmiş ve Mitra yenilmez güneş olarak adlandırılmıştır.⁷³

Vedalar'da Mitra ile Varuna ikilisinin birlikte anılması⁷⁴, kimi zaman Varuna'nın gece ve Mitra'nın ise gündüz tanrısı olarak değerlendirilmesine, gece ile gündüzün kesintisiz birlikteliği gibi bir arada tasavvur edilmelerine sebep olmuştur. Bu da, Veda Aryalıları arasında Varuna ve Mitra için yerine getirilen ibadet ve merasimlerin iç içe geçmesine yol açmıştır.⁷⁵ Mitra'nın rolü, Varuna'dan soyutlandığı zaman ikinci düzeydedir. Veda'da ona adanmış müstakil tek bir ilahi vardır.⁷⁶ Ama hükümdarlığın barışçı, iyi niyetli, hukuki ve ruhban yönlerini canlandırarak, Varuna'yla birlikte hükümdarlık sıfatlarını paylaşır. Adının da ifade ettiği üzere, tıpkı Avesta'daki Misra gibi, kişileştirilmiş "sözleşme"dir. İnsanlar arasındaki anlaşmaları kolaylaştırır ve insanların taahhütlerini yerine getirmesini sağlar. Güneş onun gözüdür, hiçbir şey onun gözünden kaçmaz. Dinsel düşünce ve etkinlikteki önemi özellikle Varuna'yla beraber anıldığında ortaya çıkar. En eski dönemlerde bile tanrısal egemenliğin mükemmel bir ifadesi olarak hatırı sayılır bir rol oynayan Mitra-Varuna çifte ismi, daha sonra her tür çatışmalı çift ve birbirini tamamlayan zıtlar için örnek ifade biçimi olarak kullanıldı.⁷⁷ Mitra isminin tarihte ilk kez Mittani sultanlarının MÖ. 14. yüzyıla tarihlenen levhalarında geçtiği iddia edilmişse de aslında Mitra ismi, ilk defa daha önceki bir dönemde yani MÖ. 17. yüzyıllarda tanzim edildiği kabul edilen Vedalar'da zikredilmiştir.⁷⁸

Mitra tapıcılığı ve diğer bir ifadeyle Mitraizm gittikçe yaygınlık kazanmış, onun adap, merasim ve sırları çoğalmıştır. Artık mitraizm ile sığır kurbanı arasında yakın bir ilişki kurulmuş ve geride kalan çoğu eserde Mitra, sığır öldürürken betimlenmiştir. Mitra için verilen sığır kurbanı merasiminde, soma içeceğinden içilir ve tanrıların dergâhına niyazda bulunulurdu. Kâhinler de tanrılara yaklaşmak amacıyla bu içecekten

⁷³ Aştiyani, **a.g.e.**, s. 40.

⁷⁴ **Rigveda, a.g.e.**, ss. 457, 534, 540-541, 584-585.

⁷⁵ Aştiyani, **a.g.e.**, s. 41.

⁷⁶ **Rigveda, a.g.e.**, ss. 213-214.

⁷⁷ Eliade, **Dinsel İnançlar...**, c.1, s. 249.

⁷⁸ "...Mitra kapanmayan gözlerle insanlara bakar, Mitra kutsal yasayı korumaya gayret eder..." Bkz. **Rigveda, a.g.e.**, ss. 213-214.

içerlerdi. Kurbanın kanını içmek ve etini yemek mitraizm inanırlarına güç ve kuvvet bahşeder ve bünyelerini sağlamlaştırırdı. Mitra'nın kendisi de bu kan ve etten yararlanırdı. Somayı, tanrıların ölümsüzlüğünün ona bağlı olduğu “hayat suyu” olarak kabul ederlerdi. Somayı “ay” olarak da tanımlarlardı.⁷⁹

İranlı araştırmacı Haşim Rezi yaptığı bir araştırmada, soma ile ay arasında kurulan bu yakın ilişkiden yararlanarak boğayı ay olarak tanımlamış ve şu mitolojiye dikkat çekmiştir: Tanrılar, hayat suyuna sahip olmak ve böylece ölümsüzlüğe ermek amacıyla somanın tanrısını öldürmeye karar verir ve bu önemli görevi Mitra'ya verirler. Bu görevi almaya gönüllü olmayan Mitra, isteksizce boğa olan “ay”ı ya da Soma (Av. Homa)'yı öldürmeye koyulur. Başka bir anlatı da, rüzgâr tanrısı Vayu, bu işle görevlendirilir ve Varuna ile Mitra'dan yardım alır. Diğer bir mitik anlatıda ise, boğayı öldüren Şiva'dır. Aryalıların Hint kıtasındaki yerlilerden iktibas ettikleri düşünülen Şiva, bu eyleminden dolayı Mitra'ya benzer bir tanrı olarak kabul edilmektedir. Kutsal boğanın öldürülmesi ve kanının yere akıtılması, tabiatın canlanmasına, hayvan ve bitki türlerinin meydana gelmesine sebep olur. Mitra, her yıl boğayı öldürür ve böylece onun kanıyla tabiatın akışını sağlayarak doğayı yeniler. Mitik anlatıda Mitra, ilk seferde boğayı öldürmek üzere mağaraya götürdüğünden dolayı mitraperesterin ilk toplanma yeri mağaralar olmuştur. Boğa kurban etme merasimi genellikle güneş ışığının girmediği mağara gibi kapalı yerlerde gerçekleştirilirdi. Bu yüzden yüzyıllar boyu, Mitraistler tarafından mihrap ve ibadetgâhlar için kapalı ve karanlık yerler tercih edilmiştir.⁸⁰

Avesta'nın sonraki bölümlerinde Mitra'nın önemi artmış ve Ahuramazda'dan sonra Mitra en yüce tanrı konumuna yükselmiştir. Zerdüşt sonrası dönemde Mitra'ya atfedilen bu yüce konum büyük olasılıkla Zerdüşt öncesi döneme tekabül eden mitraist etkilerin yeniden nüksetmesidir. Nitekim mitraizm sadece İran'da değil, eski dünyanın büyük bölümünde yayılmış ve Mesih'ten dört yüz yıl sonraya kadar da Avrupa'da revaçta olmuştur. Mesihilerin birçok adap ve merasimleri mitraizmden alınmıştır. Sözcüğü Mitraizm'de Yesna ayininde, tanrının bir parçası kendi bedenlerine geçsin

⁷⁹ Aştiyani, **a.g.e.**, s. 41.

⁸⁰ Aştiyani, **a.g.e.**, ss. 41-42.

diye kurban edilen sığırın etinden yerlerken, İsevilikte Evharistiya ayininde İsa'nın eti ve kanı kendi bedenlerine geçsin diye ekmek yer ve şarap içerlerdi.⁸¹ Mitraizm'de ayin sırasında soma (Av. homa) içkisinin içilmesi, diğer dini ayinlere özellikle İsevilğe ayinlerde şarabın içilmesine yol açmıştır.⁸² Eski kiliselerin altında tespit edilen mitraist mihraplar ve mabetler de mesihîliğin ilk dönemlerindeki mitraist ayinlerin nüfuzunu göstermektedir.⁸³

İran'da Misr (Mitra), aynı zamanda savaş ve zafer tanrısıydı ve çarpışmalarda ondan yardım dilenirdi. O, bunun yanı sıra parlaklığın, aydınlığın, güç ve egemenliğin, anlaşma ve sözleşmelerin tanrısı, aile ve ülkenin koruyucusu, kıyamet gününün yargılayıcısı, doğruluk tanrısı ve Allah ile insan arasındaki vasıtaydı. Misr, düşenlerin imdadına erişen, sürü ve hayvanların koruyucusuydu. Mitra'nın konumu sonraki Avesta bölümlerinde o kadar yükselir ki, Mihryeşt bölümünde Mitra'ya atfen şöyle denilir: "Ahuramazda, hem bu dünyada hem de diğer dünyada en yetkili tanrı olsun diye halkın yönetimi ve gözetimini ona havale etmektedir."⁸⁴

Avesta'da Misr-Ahura, Vedalardaki Mitra-Varuna ikilisi gibi birlikte görülmekte ve iki tanrı işbirliği ve dert ortağı konumunda yer almaktadırlar. Hicri-Şemsi aylarından biri olan Mihr ayının, 16'sında Mihrgan (Mehrcan-Mihrican) bayramı⁸⁵, Mitra tanrısı adına kutlanan yaygın bir bayramdır ve günümüze kadar Ortadoğunun birçok yerinde kutlanmaya devam etmektedir. Rum diyarında ise Mitra'nın doğum günü kabul edilen 25 Aralık günü bayram kabul edilmekteydi ancak Mesihî kiliseler bu bayramı Mesih'in doğum gününe dönüştürerek kutlamaya devam ettiler.⁸⁶

İranlı önemli araştırmacılardan Mehrdad Behar'a göre İndra tanrısı, insanların konargöçer oldukları ve avcılık ile toplayıcılıkla geçindikleri bir dönemde en ideal tanrıydı. Çünkü şehirler kurulmadan önce güç, cesaret, savaşçılık ve kahramanlık popülerdi. Bu yüzden bu ideal sıfatlar tanrı İndra ve efsanevi kahramanlara atfedilirdi.

⁸¹ Abadani, **a.g.e.**, s. 36.

⁸² Abadani, **a.g.e.**, s. 157.

⁸³ Tareporewala, **a.g.e.**, s. 22; Aştiyani, **a.g.e.**, s. 42.

⁸⁴ Dusthah, **Avesta**, Mihr Yeşt 92; Uşideri, **a.g.e.**, ss. 441-442.

⁸⁵ Uşideri, **a.g.e.**, ss. 443-444.

⁸⁶ Aştiyani, **a.g.e.**, ss. 42-43.

Ancak yerleşik hayatın ardından kanun, antlaşma, eşitlik ve adalet hatta sevgi ve muhabbet ideal sıfatlar haline gelince tanrı İndra önemini yitirip tanrı Mitra ön plana çıkmaya başladı. İnsani tekâmülün bir sonucu olarak artık hak, adalet, kanun hatta hikmet, marifet ve irfan ideal sıfatlar olarak Mitra üzerinden kahramanlara yansıdı.⁸⁷

Georges Dumezil, Hindo-İranlılar'ın inandıkları tanrılar ile insanlar arasında var olduğu düşünülen bağlara dikkat çektiği çalışmasında; İndra'nın savaşçı insanlarla, Nasita'nın çiftçilerle, Mitra'nın önceleri Şehriver'le yani yeryüzündeki iktidar ve krallıkla, sonraları ise Behmen/Vohumenah (iyi ve mükemmel düşünce) ile, Varuna'nın ise hikmet ve adalete dayalı ruhanilerin hâkimiyeti ve sonradan hikmet üzere akan Aşa ile sembolize edildiğini belirtir.⁸⁸

Kristensen de yukarıda geçen Behar'ın ve Dumezil'in karşılaştırmalarına benzer bir karşılaştırmayı İndra ve Mitra-Varuna arasında yapmakta; İndra'nın iptidai, vahşi ve saldırgan bir toplumun tanrısı iken Mitra-Varuna ikilisi daha medeni ve nizami bir toplumun tanrıları olarak tasavvur edildiklerini düşünür. Bu yüzden evrende akmakta olduğu düşünülen rta (Av. Aşa) yasasıyla tezahür edildiklerini söyler.⁸⁹

Aryalılar, İndra-Mitra-Varuna-Agni-Soma tanrılarından hariç çok sayıda tanrıya inanır ve doğa olaylarıyla ilgili çok sayıda tanrı tasavvur ederlerdi. Nitekim İranlılar Zerdüş'ten sonra eski gelenek ve adetlerine dönüş yaparken yavaş yavaş su, ateş, yer, gök gibi çok sayıda ayrı ayrı tanrıya inanmaya ve tapınmaya başladılar.⁹⁰

B.e. HİNT VE İRAN ARYALILARININ KARŞILAŞTIRILMASI

Aryalı kavimler Hint ve İran'ı işgal ettikten sonra büyük kültürler, medeniyetler, sosyal ve siyasi düzenler kurdular. Neticede büyük dinlerin tarih sahnesine çıkmasına vesile oldular. Hint'te Veda dini, Buda Dini ve etkilerinde gelişen Çin dinleri; İran'da ise Mitraizm, Mazdaizm (Zerdüştlük), Maniheizm ve Mazdekizm Aryalılardan geriye kalan dinlerdir.

⁸⁷ Behar, **Ez Usture Ta Tarih**, ss. 29-39.

⁸⁸ Rezi, **Ayin-ı Moğan**, s. 80.

⁸⁹ Kristensen, **Mazdaperesti...**, s.s. 44-45.

⁹⁰ Aştiyani, **a.g.e.**, s. 43; Taraporewala, **a.g.e.**, s. 19; Boyce, **Zerduştıyan...**, s. 29.

Hindo-İranlılar birbirlerinden en son ayrılan iki Aryalı kavim olduklarından aralarındaki ortak paydalar daha çoktur. Onlar pehlivanlık, cengâverlik ve avcılığa çok ilgi gösterirlerdi. Binek hayvanı ve çocuk sayısını artırmaya özen gösterirlerdi. Bunlar bir otun şirasını, süt ve ayranla karıştırarak elde ettikleri soma (Av. homa) şerbetinin kuvvet bahsettiğine inanır ve düzenli aralıklarla içerlerdi. Her iki topluluk da dört ayaklı hayvanları kurban eder, ateşi (Ved. Agni, Av. Azer) överlerdi. Yine her iki topluluk da doğada hâkim olan genel ve her varlığı bağlayıcı bir tümel yasaya (Ved. rta, Av. aša) inanırlardı. Her iki topluluk “div” kelimesini kullanır ama Hintlilerde kutsal ve tanrısal bir kavramken İranlılarda yalan, yanlış ve kötücül gücün sembolüdür.⁹¹ Bunun dışında Varuna ve Mitra gibi tanrı inanışlarındaki ortaklıkları da yukarıda zikredildi.⁹² Ancak bu ortaklık, kavramların taşıdığı anlamlar açısından bazen taban tabana zıt bir renge bürünmektedir. Mesela Vedalar’da *Asura* kötü cinler zümresini ifade ederken, Avesta’da *Ahura*, en büyük Tanrı’yı ifade etmektedir. Yine *Div* kavramı Vedalar’da iyi tanrılarken Avesta’da yalan tanrıları karşılamaktadır.⁹³

Kardeş iki kavim olmalarına rağmen Hint ve İran Aryalıların kurdukları medeniyet ve inandıkları dinin mesajlarında bir o kadar da farklıdırlar. Bunun sebebi ne olabilir? Biz bunu dinler tarihinin önemli bir faktörü olan “dinlerin içinde doğdukları atmosfere; iklim, coğrafi, siyasi ve sosyal özelliklere göre şekil aldıkları” ilkesiyle açıklayabiliriz. Nitekim Aryalılar Hint’e girdikleri zaman verimli ve bereketli bir memleketle karşılaştılar. Sık ormanlarla kaplı, bol ürünlü araziler, geniş ve su dolu ırmaklar kendilerini bekliyordu. Ama İran’a varınca kuru ve az sulak bir memleketle, yakıcı güneşle, çetin ve zor bir ziraatla karşılaştılar.⁹⁴

Spengler, “medeniyet sadece sakinlerinin fikri ve bedeni gayretle çetin bir mücadele sonucu yemek yedikleri ve yaşayabildikleri yerde ortaya çıkar” demektedir. İnsan hiçbir iş yapmadan ve gayret göstermeden istediği her şeyi elde edebildiği bir

⁹¹ Edwin M. Yamauchi, **İran ve Edyan-ı Bastan**, (Terc.) Menuçehr Pızeşk, 1. Baskı, İntişarat-ı Koknos, Tahran, 1390^{HŞ} (2011), s. 472; Abadani, c.1, s. 148.

⁹² Bakiri, **a.g.e.**, s. 20.

⁹³ Annamarie Schimmel, **Dinler Tarihine Giriş**, 1. Baskı, Kırkambar Yay., İstanbul, 1999, s. 87.

⁹⁴ Ali Şeraiî, **Tarih ve Şinaht-ı Edyan**, Mecmua-yı Asari Doktor Ali Şeraiî, www.shariatihome.com, c. 2, s. 266, 11/10/2012.

memlekete varırsa, asla büyük bir medeniyet kuramaz. Bunun tam tersi, çok çalışmak zorunda kaldığı, işinin sonuç vermediğini gördüğü bir toprakta gözlerini açarsa da büyük bir medeniyete sahip olamaz. Hiçbir iş yapmaksızın her şeyi elde ettiği, çare düşünmeye, alet yapmaya, ev yapmaya, tekniğe ihtiyaç duymadan her şeye sahip olabildiği yere örnek olarak Kuzey Avrupa ve Amerika'yı gösterebiliriz. Avrupa ve Amerika'nın kuzeyinde asırlarca yaşandı, ama asla büyük bir medeniyet kurulamadı. Diğer bir örneği de Kuzey Kutbu ve Sibiry'a da yaşayanlardır. Bunlar da geçmiş asırlarda bir medeniyet kurmayı başaramadı.⁹⁵

Bu coğrafi farklılık ve doğurduğu sonuçlar, bir ölçüde Hint ve İran'da da yaşanmıştır. Bir ırkın böyle ikili, böyle farklı iki din kurmalarına sebep olduğu da söylenebilir. Hint Aryalıları çok verimli topraklar ve oldukça rahat bir hayatla karşılaştılar. İktisadi açıdan mükemmel bir refahın içinde olan bir insan gibi, çalışmadan ve zahmet çekmeden ekmeğini elde ediyor, kendiliğinden şiir, musiki, sanat; çok ince duygular, uçuk hayaller veya güzel düşlerin peşine düşüyor, varlığın verdiği imkânlarla rahatça hayatın güncel, iktisadi ve maddi gerçeklerinden, varlık ve refahla en yüksek edebi eserleri, en ince şairane duyguları, en güzel musikileri ve sanatları, en zarif mimari eserleri meydana getirme imkânı buluyordu. Ayrıca en derin irfan hazineleri, sofuca ve âşıkça incelikleri, yücelerde açan idealler ve insani düşler Hint kültüründe doğal olarak kendiliğinden meydana geliyordu. Bunun örneklerini Veda mektebi ve Buda'nın yaşamında görüyoruz.⁹⁶

İran Aryalılarına gelince, bunlar çok çetin, dirençli, susuz ve çorak bir memlekete vardılar. Bu şartlarda iç dünyalarındaki yaşantılarını geliştirme imkânları yoktu. Rahat bir an bulamıyorlardı. Bu nedenle de uzun süre sanat, zerafet ve irfandan uzak kaldılar. Ancak çok çalışıp çabalama onlarda mücadele ruhunu ve siyasi bir güç oluşturma azmini geliştirerek tarihte büyük devlet ve imparatorluklar kurmaya ve aynı şekilde doğru ile yanlışın her diam savaş ve mücadele hâlinde olduğu dini düşüncelere inanmaya başladılar.⁹⁷

⁹⁵ Şeriati, **a.g.e.**, c. 2, ss. 266-267.

⁹⁶ Şeriati, **a.g.e.**, c. 2, ss. 267; Noss, **a.g.e.**, s. 450.

⁹⁷ Şeriati, **a.g.e.**, s. 268.

C. ZERDÜŞT DÖNEMİNE GİRERKEN

C.a. ZERDÜŞT'ÜN ORTAYA ÇIKIŞ TARİHİ

Zerdüşt'ün ortaya çıkış tarihi hakkında üç temel görüş ileri sürülmüştür:

1. Zerdüştlilerin geleneksel dini anlayışına dayanarak ileri sürülen tarih.
2. Zerdüştiliğin geleneksel yorumlarını bir kenara bırakarak sadece filolojik ve arkeolojik çıkarsamalarla ileri sürülen tarih.
3. Eski Rum ve Yunan tarihçilerinden kalan eserlere dayanarak ileri sürülen tarih.

Biz burada ileri sürülen bu üç görüşün dayanaklarını tahlil ederek Zerdüşt'ün ortaya çıkış zamanı hakkında takribi bir tarih belirlemeye çalışacağız.

C.a.1. Zerdüştlüğün Geleneksel Tarihi

Bu tarihi belirlemenin temel dayanağı Sasanilerin yıkılışından sonra ve Arapların İran'ı fethetmelerinin başlarına tekabül eden bir dönemde kaleme alınan Ardavirafname'dir. Miladi dokuz ve onuncu yüzyıllarda yazılan ve arınmış bir Zerdüşt mubedinin yedi gün yedi gece uykuya yatmak suretiyle çıktığı semâvi seferini konu alan Ardavirafname, Zerdüşt'ün peygamberliğe erişini İskender'in İran saldırısından 300 sene öncesine tarihlendirmektedir.⁹⁸ İskender'in İran'a saldırı tarihi olan MÖ. 330 yılı dikkate alındığında, Zerdüşt'ün MÖ. 660'ta doğduğu ve 630'da ise peygamberliğe eriştiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Gerek Mesudî ve Birunî gibi İslam tarihçileri gerekse, Henning, Herzfeld, Hertel ve Hintes gibi batılı araştırmacılar genellikle Zerdüştlilerin bu geleneksel yorumlarına dayanarak söz konusu tarihi takriben paylaşmışlardır.⁹⁹ Ama batılı araştırmacıların içinde Darmesteter adlı Fransız bilgin, Avesta üzerinde çalışıp Gatalar'ı bizzat tercüme ettiği ve yorumladığı halde, Zerdüşt'ün öz şiirleri olan Gatalar'ın yaklaşık olarak İsa

⁹⁸ Philippe Gignoux, **Ardavirafname**, (Terc.) Jale Amuzgar, 4. Baskı, İntişarat-ı Muin, Tahran, 1390^{HS} (2011), s. 41.

⁹⁹ Jale Amuzgar ve Ahmed Tefezzulî, **Usture-ı Zendegi-yı Zerdüşt**, 9. Baskı, Neşr-ı Çeşme, Tahran, 1389^{HS} (2010), s.16; Yamauchi, **a.g.e.**, s. 475; Mesudî, **a.g.e.**, c., 2, s. 312, c. 2, s. 260.

Mesih'in ortaya çıktığı yüzyılda kaleme alındığını söylemesi hiçbir araştırmacı tarafından desteklenmemiş garip bir yanılsama olarak gözükmektedir.¹⁰⁰

Zerdüş'tün ortaya çıkış zamanını Zerdüştilerin geleneksel yorumlarına dayanarak belirleyen ve ülkemizde de önemli dinler tarihçilerinin kabul ettiği¹⁰¹ bu ilk teori tahkike muhtaçtır. Çünkü lengüistik, filolojik ve arkeolojik çalışmaların henüz profesyonel olarak yapılamadığı miladi 9. yüzyıl ve daha sonraki dönemlerde tarihlenen Zerdüşti kaynakları tek başına bu teoriyi haklı çıkaracak nitelikten ve uzmanlıktan yoksundur. İlerde de değineceğimiz gibi, Zerdüş'tün öz şiirleri olduğunda araştırmacıların genelinin hemfikir oldukları Gatalar üzerinde yapılan son iki yüzyıllık lengüistik araştırmalar, İlam, Med ve Hahamenişîler devletlerinin dönemlerine tekabül eden tarihi eserler ve kitabeler üzerinde yapılan arkeolojik ve filolojik çalışmalar Avesta'nın en eski bölümü olduğuna kanaat edilen Gatalar'ın MÖ. 600'lü yıllardan daha önceki bir döneme işaret ettiklerini göstermektedir.¹⁰²

C.a.2. Eski Kaynakların Tarihi

Bu tarihçi ve bilginlerin Zerdüş için belirledikleri tarihler birbirinden oldukça farklılık arz etmektedir. Mesela, MÖ. 450'lerde yaşamış olan Lidyalı bilgin Xantus bu tarihi, bir rivayete göre MÖ. yaklaşık 6500 ve bir diğer rivayete göre ise, 1000'li yıllar olarak belirlemiştir. Yine MÖ. 350-400 arası yıllarda yaşamış, Platon'un dostu ve filozof olan Keldanî asıllı Eudoxus V. Knidos, Zerdüş'tü Platon'dan 6000 yıl öncesine götürmüştür. Platon, hocası Sokrates'in diliyle, İran sultanlarının, 12 yaşından beri en bilge İranlı olan Zerdüş'tün öğretileriyle yetiştirildiklerinden söz ederken, Aristo ise daha çok Med devleti din adamları olarak bilinen Muglar'ın inançlarından bahsederek

¹⁰⁰ Aştıyani, **a.g.e.**, s. 83-84.

¹⁰¹ Abdurrahman Küçük, Günay Tümer ve Mehmet Alparslan Küçük, **Dinler Tarihi**, 3. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara 2011, s. 141; Ekrem Sarıkçıoğlu, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, 8. Baskı, Fakülte Kitapevi, Isparta 2008, s. 119; Mehmet Aydın, **Dinler Tarihine Giriş** 2. Baskı, Din Bilimleri Yayınları, Konya 2002, s. 91; Şinasi Gündüz, "Mecusilik", **Yaşayan Dünya Dinleri**, 3. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2010, s. 508.

¹⁰² Boyce, **Zerduştıyan...**, s. 17; Rezi, **Avısta...**, ss. 29-30, Uşideri, **a.g.e.**, ss. 33-34; Tareporewala, **a.g.e.**, s. 27; Aştıyani, **a.g.e.**, ss. 81-118, Ardeşir Hurşidiyan, **Cihanbini-yi Aşu Zertuş**, 1. Baskı, İntişarati Fravahar, Tahran, 1384^{HS} (2005), s. 22; Hurşidiyan, **Pasoğ Bı Porseşha-yi Dini-yi Zertuşıyan**, 2. Baskı, İntişarati Fravahar, Tahran, 1387^{HS} (2008), s. 17; Gherardo Gnoli, **Zaman ve Zadgah-ı Zerdüş**, (Terc.) Mansur Seyyid Seccadi, 2. Baskı, İntişarat-ı Agah, Tahran, 1387^{HS} (2008), s. 227; Yamauchi, **a.g.e.**, s. 475.

onları Zerdüşt'ün öğrencileri olarak kabul eder. Platon ve Aristo'nun sözlerinden Zerdüşt'ün kendilerine yakın bir tarih olan 600'lü yıllardan daha önceki tarihlerde ortaya çıkmış olduğu yorumu çıkarılabilmektedir. Yine Plinus, Zerdüşt'ün Platon'dan 6000 yıl önce yaşadığını söyler. Diğer bir bilgin olan Hermodorus, Zerdüşt'ün ortaya çıkış tarihini Truva savaşından 5000 yıl önce veya MÖ.6100 olarak vermektedir. Rumlu yazar ve tarihçiler de Zerdüşt'ün ortaya çıkış tarihini MÖ.1200 olarak belirlerler. Bazı rivayetlerde Yunanlı filozof Pisagor (MÖ.582-497)'un, Zerdüşt'ün öğrencisi olduğu da dikkate alındığında, MÖ.600'den 6000'e kadar değişen farklı tarihler arsından takribi bir tarih belirlemek oldukça güç görünmektedir.¹⁰³

B.a.3. Filolojik Tarih

Bu teoriyi savunanların öncüleri genellikle batılı araştırmacılarıdır. Onlara göre Zerdüşt MÖ. 600'lü yıllardan daha önceki bir tarihte, MÖ. 1700-900 yılları arası bir dönemde ortaya çıkmıştır. Bu batılı araştırmacılarıdan Edward Meyer, Bartholome, Lommel, Wesendonk, Rudolf, Moulton, Hummel, Mills, Nyberg, Jakson, Boyce, Kellens Dhâlâ gibi isimleri zikredebiliriz. Modern İranlı ve Zerdüşt araştırmacılarından İbrahim Purdavud, Haşim Rezi, Mehrdad Behar, Celaledin Aştiyanî, Mubed Hurşidiyan gibi önemli isimler de bu kanaattedirler. Bu bilginlerin tarihlendirmede yaslandıkları dayanaklar; Gata lehçesi ile Rigveda lehçesinin dilbilimsel olarak yakınlığı, arkeolojik çalışmalarda elde edilen tarihi eserler ve özellikle çözümlenen kitabelerin, Gatalar'ın ve Zerdüşt'ün daha önceki bir dönemde ortaya çıkmış oldukları yolunda oluşturdukları kanaat, antropolojik çalışmaların Gata içeriğini şehirleşmeden önceki bir dönem olan göçebe hayata kadar geriye götürülen veriler şeklinde özetleyebiliriz.¹⁰⁴

¹⁰³ Amuzgar-Tefezzulî, **Usture...**, ss. 18-19; Mary Boyce, "Rişeha-yı Felsefe-ı Zertuŝtî", Philip C. Karin Bruk ve John R. Hinnels, **Costari Der Felsefe-ı Zertuŝtî**, (Terc.) Said Zari, Seyyid Said Rıza Muntazari ve Nilufer Sadat Nevvabi, 1. Baskı, İntişarat-ı Danişgah-ı Edyan ve Mezahıb, Kum, 1388^{HS} (2009), ss. 10-13; Aştiyani, **a.g.e.**, ss. 94-96; Yamauchi, **a.g.e.**, ss. 474-475; Rezi, **Ayin-ı Moĝan**, s. 180; Ahmed Abbasiyan, **Felsefe ve Ayin-ı Zertuşt**, 3. Baskı, Neşr-ı Salis, Tahran, 1389^{HS} (2010), ss. 22-14; Gherardo Gnoli, **Ez Zerduşt Ta Mani**, (Terc.) Arzu Resuli, 1. Baskı, Neşr-ı Mahi, Tahran, 1390^{HS} (2011), s. 82-83.

¹⁰⁴ Mary Boyce, **Ayin-ı Zertuşt**, ss. 59-64; Boyce, **a.g.m.**, ss. 10-13; Farhang Mahr, **The Zoroastrian Tradition** 1. Baskı, Mazda Puplichers, Costa Mesa-California 2003, ss. 63-65; Aştiyani, **a.g.e.**, ss. 85-93; Amuzgar-Tefezzulî, **Usture...**, ss. 20-22; Yamauchi, **a.g.e.**, ss. 475-476; Jean Kellens, **Makalati**

Zerdüşt'ün ortaya çıktığı tarihi yaklaşık olarak bilmek, Zerdüşt'ün mesajlarını doğru okumada ve anlamada önemli olacağından biz bu tarih üzerinde durmada ısrar edeceğiz. Ancak tarihi ve ilmi temelden yoksun geleneksel Zerdüştlük yorumlarını esas almayacağız. Burada ne Sasanilerin yıkılışından sonra kaleme alınan ve kökeni bir rüya olan Ardavirafname'nin MÖ.600'lü yıllara işaret eden verilerini¹⁰⁵ ne de bazı çağdaş Zerdüşti mubedlerin Zerdüşt'ün MÖ.1768'de doğduğunu¹⁰⁶ hatta onun doğum ve ölümünün geceye mi gündüze mi denk geldiğini ileri süren tezlerini dikkate alacağız. Burada gerek batılı araştırmacılardan Mary Boyce gibi Doğu bilimcileri, İranolog ve Gata uzmanlarının, gerekse İranlı ilim adamlarından hem batılı çalışmalardan yararlanmış hem de Avesta üzerinde dilbilimsel açıdan büyük emekler harcamış İbrahim Purdavud, Haşim Rezi, Muhammed Muin, Emir Huseyn Khonci ve Celaleddin Aştıyanî gibi araştırmacıların ileri sürdükleri makul ilmi delileri dikkate alarak Zerdüşt'ün zuhur tarihi hakkında bir kanaate varacağız.

1920 ile 2006 yılları arasında yaşayan, akademik hayatının genelini Zerdüştlük ile ilgili çalışmalara adayan Doğu bilimci, arkeolog, antropolog ve Avesta uzmanı Mary Boyce'un ortaya koyduğu veriler genellikle şu anda hem Zerdüştiler tarafından hem de bilim adamları tarafından kabul edilen ve revaçta olan düşüncelerdir.¹⁰⁷ Boyce göre, Zerdüşt ile ilgili elimizdeki tek kaynak Avesta ve Avesta'nın da en eski bölümleridir. Burada da Zerdüşt'ün doğum tarihi ile ilgili net bir ifade olmadığı için biz ancak eski Avesta'nın içeriğinden yola çıkarak takribi bir tarih belirleyebiliriz. Bu konuda kesin ifadeler kullanmak doğru değildir. Boyce, eski Avesta'nın içeriğini, Vedalarla olan yakınlığını, Aryalıların göç hareketleriyle olan bağlantısını ve Gatalar'daki bazı isim, kavram ve günlük hayatın uğraşlarını tahlil ederek Zerdüşt'ün MÖ.1100'den daha yakın

Der Bare-ı Zerdüşt ve Din-ı Zerdüşti, (Terc.) Ahmed Rıza Kaim Makami, 2. Baskı, Neşr-ı Ferzan, Tahran, 1391^{HS} (2012), **a.g.e.**, s. 12.

¹⁰⁵ Gignoux, **a.g.e.**, s. 41.

¹⁰⁶ Ardeşir Hurşidiyan, **Pasoğ...**, ss.15, 17; Menuçehripur, **a.g.e.**,s. 28.

¹⁰⁷ Ancak Mary Boyce'un Genç Avesta ilahiyatı ve sonraki dönemlerde oluşturulan Pehlevi metinleri de Zerdüş dinini tamamlayan unsurlar olarak görmesi, Zerdüşt öncesi ile sonrası dini kültürü Zerdüş dönemiyle birlikte okuması ve sentezlemesi ciddi eleştiriler almıştır. Bkz. Huseyn Hayderi, *Nakd ve Berresi-yı Kitab-ı Tarih- Kiş-ı Zertušt-ı Mary Boyce*, Kaşan Üniversitesi, PDF, www.taikhema.ir, ss. 1-15, 12/11/2012.

ve MÖ.1500'den daha uzak bir tarihte yaşamış olamayacağını belirterek Zerdüş'tün MÖ.1200'lerde yaşamış olabileceğinin kuvvetle muhtemel olduğunu savunmaktadır.¹⁰⁸

Ancak Gherardo Gnoli, her ne kadar Zerdüş'tün MÖ.1000'li ve daha eski tarihleri öneren Edward Mayer, Kristiyan Bartholome ve Şoder gibi araştırmacıların görüşlerini daha makul kabul etse de, Boyce'un bu tarihi belirlerken farklı zamanlarda farklı tarihler önerdiğini, bu yüzden bu tarihleri belirlerken net ifadeler kullanılmayacağını sezdirmektedir. Nitekim Gnoli'ye göre Boyce, 1975'te, MÖ.1400 ile 1000, 1979'da MÖ.1700-1500, 1982'de MÖ.1200'den önceki yıllar arasında Zerdüş'tün yaşamış olabileceğini önermiş ve en son önerisinden sonra da Hz. Musa'nın yaşadığı yılları dikkate alarak¹⁰⁹ MÖ.1500-1300 arası yılları önermiştir.¹¹⁰

Eski İran ve Avesta'nın önemli uzmanlarından biri olan Kristensen de Boyce ile neredeyse aynı düşünmektedir. Kristensen'e göre, MÖ.1400'lü yıllara tarihlenen Boğazköy tarihi eserlerinde geçen ve MÖ.1700-1400 yılları arasında tapınılan Arya tanrılarının adlarının olduğu gibi Eski Avesta kültüründe yer almamasına ve Hint dini geleneğine ait kavramlardaki harf değişikliklerine dikkat çekerek, Gatalar'ın MÖ.1400'lü yıllardan daha önce dile döküldüğüne ihtimal vermemektedir. Buradan hareketle Zerdüş'tün MÖ.1400'lü yıllardan sonraki ve MÖ.1000'li yıllardan önceki takribi bir dönemde ortaya çıktığını savunmaktadır.¹¹¹

Zerdüş'tün zuhur tarihini belirlemek Zerdüş'tün öz şiirleri olan Gatalar'ı ve Gatik dili anlamada önemli olacaktır. Bu tarihi belirlemeye çalışan Celaleddin Aştiyanî; Edward Meyer, Bartholome, Rudolf, Hummel, Duncker, Mills, Aldon Berg, F.B.J. Kuiper, Geiger, Hippel, Nyberg, Jakson ve Boyce gibi batılı araştırmacılar ile İbrahim Purdavud ve Haşim Rezi gibi İranlı araştırmacılardan da yararlanarak aşağıdaki noktalara dikkat çekmiştir:

¹⁰⁸ Boyce, **Ayin-ı Zertuş**, ss.60-88; Boyce, **Zerdüştiyan...**, s. 12; Boyce, **a.g.m.**, s.13; Yamauchi, **a.g.e.**, ss. 475-476.

¹⁰⁹ Hz. Musa'nın MÖ.1200'lerde yaşadığı farzedildiğinden ve Zerdüş'tün ondan önce zühur ettiği hesaplandığından bu tarih yeniden geriye götürüldüğü anlaşılmaktadır.

¹¹⁰ Gnoli, **Ez Zerdüş Ta Mani**, s. 45; Gnoli, **Zaman ve Zedgah-ı Zertuş**, s. 235.

¹¹¹ Kristensen, **Mazdapereşti...**, (Terc.) Zebihullah Safa, 6. Baskı, İntişarat-ı Hirmend, Tahran, 1388^{HS} (2009), ss. 30-39.

1. Daha önce de ifade edildiği gibi geleneksel Zerdüşti rivayetlerin belirledikleri tarih, ilmi açıdan herhangi bir değer ifade etmez. Çünkü Zerdüş'ten binlerce yıl sonra kaleme alınmış bu kaynaklar, Zerdüş'tün mesajlarının unutulduğu ve değişim geçirdiği, ayrıca filolojik, arkeolojik ve antropolojik çalışmaların henüz bulunmadığı bir dönemin kaynaklarıdır. Dolayısıyla bu tarihi belirlemeler tamamen bir zan ve tahminden ibaret olduğu için güvenilirlik açısından muteber değildir.¹¹²

2. Gata dili, MÖ. 600'lü yıllarda egemen olan Hahamenişî Farsçasından çok farklıdır. Öyle görünüyor ki bu iki dil arasında asırların geçmiş olması gerekmektedir. Hâlbuki Medler döneminde izlerine rastlanan ve Hahamenişîler döneminde ise yazılı kitabelere dayanan verilere göre, Zerdüş'tün mesajları her iki devlet döneminde de yerleşmiş ve hatta Kuruş ve Daryuş gibi imparatorların dilinde kabul görmüş durumdadır. Bu kitabelerde geçen *Ahuramazda* ismi ve diğer kanıtlar, Zerdüş'tün bu iki devletten daha önceki bir dönemde ortaya çıkmış olmasını gerektirmektedir.¹¹³

3. Eğer Gatalar'ın MÖ. 600 ile 700 arası bir dönemde tanzim edildiğini düşünecek olursak Gatalar'da Asur ve Babil inançlarından herhangi bir ize rastlanması gerekirken, ne bu inançlara ne de o medeniyetlerden en ufak bir işarete rastlanmaktadır. Hatta Gatalar'dan çıkarılabilecek sosyal düzen, devlet düzeninden yoksun olan göçebe yahut bir tür aşiret düzenidir. Çünkü Tevrat ve Kur'an gibi dini kaynaklarda geçen sultan ve melik gibi sıfatları Gatalar'da bulmak mümkün değildir. Anlaşıldığı kadarıyla Gatalar'ın dile döküldüğü mekân, henüz herhangi bir devlet sistemine geçilmemiş muhtelif aşiretlerin bir arada yaşadıkları, medeniyete ve şehirleşmeye adım atmamış daha iptidai bir toplumsal düzenin hâkim olduğu bir mekândır.¹¹⁴

4. Hahamenişîlerden Sasanilere kadar olan tüm dönemlerde (MÖ. 600-MS. 600) Zerdüş'tün asıl öğretileri yerine daha çok eski Hindo-İran Aryalıların dini inançlarının revaçta olduğu gözlemlenmektedir. Hâlbuki Gatalar tüm benzerliklerine ve aynı kültürel kodları bağrında taşımasına rağmen, eski Hindo-İran Arya itikatlarına karşı bir başkaldırı ve dini devrim niteliğindedir. Arya tanrılarını alaşağı edip mutlak kudret

¹¹² Aştıyani, a.g.e., s. 96.

¹¹³ Aştıyani, a.g.e., s. 97.

¹¹⁴ Aştıyani, a.g.e., s. 98.

sahibi Ahuramazda'nın yegâne hâkimiyetini ilan eden Zerdüş't dininin kısa sürede tahrif olup asli çığırından kopması düşünülemez. Hâlbuki Hahamenişîler'den başlamak üzere sonraki tüm İran toplumlarında eski Arya ilahlarının da Ahuramazda'nın yanında yüceltildikleri ve ilahi sıfatlarla anıldıkları görülmektedir. O halde Zerdüş'tün asıl mesajlarının çizgisinden sapması ve inançsal olarak değişim ve dönüşüm yaşaması için Hahamenişîlerden çok daha önceki bir dönemde ilan edilmiş olması gerekmektedir.¹¹⁵

5. Gatalar'ın dile döküldüğü atmosferde ve Gatalar'ın içinde yer alan isimler, oldukça arkaik bir kültürün ürünüdür. Mesela, *Viştaspa*, *Camaspa*, Faraş Uştra gibi isimler, dinin henüz şekillenmediği ve kurumsallaşmadığı bir toplumdan haber vermektedir. Bu isimlerin sonundaki *Esp*, *Şutur*, *Gav* ve *mah* gibi ekler o günün toplumsal ihtiyaçları ve öncelikleri olan at, deve, öküz, ay gibi fenomeneleri ele vermektedir. Hâlbuki Hahamenişîler dönemindeki Farureti, İstiyagis, Darayavş, Huhaştra, Artabanus ve Utatus gibi isimler incelendiğinde, o günün şehrili ve daha medeni toplumun ihtiyaç ve önceliklerinden, özellikle dinin artık toplumda kök salmış kilise-mabet kaynaklı isimler oldukları görülmektedir.¹¹⁶

6. Parsî devletinin ilk kurucularından biri olan Aryamens (MÖ. 640-590)'ten geride kalan ve altın bir tepsiye işlenmiş olan en eski Pars metninde ve yine Aryamens'in oğlu olan Arşam ya da Arsames'ten geride kalan diğer bir altın tepside "Ülke ve saltanatın kendilerine Ahuramazda tarafından verilmiş olduğu" ifadesi, Zerdüş't tanrısı Ahuramazda'ya imanın ve Zerdüş't dininin resmi ağızlardan kabul edildiğinin önemli bir mesafe katettiğini göstermektedir. Bu ise, Zerdüş'tün Aryamens'ten daha önceki bir dönemde ortaya çıkmış olduğunu göstermektedir.¹¹⁷

7. MÖ. 500 ile 400'lü yıllarda yazılanlar, Zerdüş'tün onlara yakın bir asırda değil aksine onlardan daha uzak asırlarda yaşamış olduğunu göstermektedir. Çünkü o dönemin yazar ve tarihçileri özellikle Yunan bilgin ve filozofları tarafından ifade edilenler, Zerdüş'tün bir peygamber, bir filozof, bir astronot, bir sihirbaz ve varlık sırlarına sahip bir kişilik olarak efsaneleşmiş bir tasvirle tanıtılması, arada uzun bir

¹¹⁵ Aştıyani, a.g.e., ss. 99-100.

¹¹⁶ Aştıyani, a.g.e., ss. 101-103.

¹¹⁷ Aştıyani, a.g.e., ss. 104-105.

zamanın geçtiğini ve Zerdüş'tün bu yazılanlardan çok daha önceki asırlarda yaşamış olmasını gerektirmektedir. Platon'dan yaklaşık beş asır önce yaşamış olan Homer hakkında yazılanların bile bu kadar muğlâk ve mitolojik olmaması, Zerdüş'tü daha eski zamanların bir prototipi olarak göstermektedir. Eğer Zerdüş MÖ. 600'lü yıllarda ortaya çıkmış olsaydı, gerek İran'a gerekse diğer ülkelere yolculuk yaparak bilgi toplayan bilgini ve tarihçilerin eline Zerdüş'e dair daha sağlam ve daha net bilgiler geçmeliydi.¹¹⁸

8. Dinlerin yayılması ve ortaya çıktıkları ülke sınırlarının dışına taşması hep iktidarla mümkün olmuştur. Dinler tarihine baktığımızda, dünya dinlerinin dünya devletlerini kurmadıklarını, aksine büyük ve güçlü devletlerin dinleri evrensel düzeye çıkardıklarını göreceğiz. Çünkü mukallit halk yığınları, dinleri tahkik edip onlara kalben iman etmek yerine genellikle iktidarın dinini tasvip etmeye meyyal olmuşlardır. Bu tahlili Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam tarihine uyguladığımızda daha iyi fark edeceğiz. Bu yüzden bir dinin ilk ortaya çıktığı tarihte herhangi bir iktidarla erken dönemlerden itibaren desteklendiğinde orijinal mesajlarının daha az tahrif olduğu, tersine daha geç dönemlerde resmiyet kazandığında ise daha çok değişerek ve dönüşerek şekil aldığını göreceğiz. Burada konumuz olan Zerdüşlük açısından bu kaideyle düşündüğümüzde, Hahamenişiler dönemine tekabül eden MÖ. 600'lü yıllardaki Zerdüşlüğün, saflığını ve orijinalliğini kaybetmiş olan hatta Zerdüş öncesi eski Arya inançlarına evirilen muharref bir Zerdüşlük olduğunu göreceğiz. Bu saflığın Hahamenişiler'den Sasanilere kadar aşama aşama daha çok tahrif olduğu ve özünden saptığını da göreceğiz. Bu genel tahlile göre, Gatalar'da adı geçen Viştasp isminin aslında Hahamenişî Devleti sultanlarından olan ve Zerdüşlüğü kabul eden ilk sultan olan Viştasp olmadığı, aksine konargöçer bir halde bulunan, sosyal ya da siyasi bir düzenden yoksun bir toplumda ortaya çıkmış olan Zerdüş dinini ilk kabul edenin Viştasp adlı bir soy veya geniş ailenin/aşiretin beyi (kavi) konumunda olan başka bir isim olduğu kanaatini uyandırmaktadır.¹¹⁹

9. Hem Gatalar'da hem de Gatalar'a yakın bir tarihte yazıldığı düşünülen Avesta bölümlerinde, demirden ve demir paradan hatta Veda ve Gata Aryalıları arasında tuzdan

¹¹⁸ Aştıyani, a.g.e., s. 106.

¹¹⁹ Aştıyani, a.g.e., s. 107-108.

bahsedilmemiş olması, Gata döneminin, tuz ve demirin henüz kullanılmadığı pirinç dönemiyle ilişkili olduğu kanaatine yol açmaktadır.¹²⁰

10. Gatalar'da Arya tanrılarının hiçbirinin isminin zikredilmemiş olmasına rağmen gerek Avesta'nın sonraki bölümlerinde gerekse MÖ. 600-300 arası yıllarda egemen olan ve Zerdüştlüğü kabul eden Hahamenişîler kitabelerinde ve sonraki birçok yazmada Ahuramazda ile birlikte diğer Arya tanrılarının da yer alması, Gatalar'ı daha geri bir tarihe götürmeye zorlamaktadır.¹²¹

11. Gatalar üzerinde incelemede bulunan dilbilimcilerine göre, Gatalar'a hâkim olan atmosferin hayvan sürülerine sahip göçebe ve henüz sistemli olarak tarıma geçmemiş bir toplumdaki haber vermesi, yerleşik ve tarımsal bir hayata geçerek şehirleşen toplumlardan önceki bir dönem olan MÖ. 1000'li yıllardan önceki bir döneme işaret etmektedir.¹²²

12. Gatalar dilbilimsel açıdan devlet teşkilatı ve medeniyetinin henüz oluşmadığı daha iptidai bir toplumsal düzende dile dökülmüştür. Böyle iptidai bir düzende toplumun reisi ya da aşiretin dini-siyasi önderi, aile ocağı ve aşiret ateşgahının koruyucusudur. Gerek filolojik açıdan gerekse arkeolojik açıdan bu toplumsal düzenin ise, MÖ. 1000'li yıllardan önceki bir dönemde yaygın olduğu ortaya çıkmaktadır.¹²³

13. Vedalar ve Gatalar üzerinde yapılan kapsamlı araştırmalar, bu iki dini mesajın gerek dilbilimsel açıdan, gerek düşünce ve inanç açısından birçok müşterek paydaya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Mesela hem Vedalar'da hem de Gatalar'da geçen kelimeler sadece telaffuz olarak aynı olmakla veya çok az bir değişiklik göstermekle kalmaz aynı zamanda söz konusu kelimelerin taşıdıkları anlam ve içerdikleri mesaj da aynı veya oldukça benzer olarak karşımıza çıkar. Rigveda ve Gatalar'ın her ikisinin de şiirsel olarak dile dökülmesi, onlara hâkim olan havanın, coşkunun, etkileyiciliğin ve içtenliğin ortak olması; milli, tarihi ve coğrafik ortaklığı

¹²⁰ Aştıyani, a.g.e., s. 109.

¹²¹ Aştıyani, a.g.e., s. 110.

¹²² Aştıyani, a.g.e., s. 111.

¹²³ Aştıyani, a.g.e., s. 112.

ister istemez gündeme getirmektedir. Hatta genel kanaate göre Hint Aryalıların Hint kıtasına ve İndus vadisine hicret etmeden önce İran Aryalıları ile birlikte Ceyhun nehri civarında yaşadıkları MÖ. 1700’lü yıllarda söze döküldüğü düşünülen Vedalar tanzim tarihi, ya aynı zamanda Gatalar tanzim tarihi olarak kabul edilmeli ya da hem tarihi hem de coğrafik olarak Gatalar, Vedalara yakın bir döneme ve mekâna ait olarak düşünölmelidir.¹²⁴

14. Gatalar’da din öncöleri için “kerpen” ve “usic” adları kullanılmakta ve Brahman kelimesinden en ufak bir eser bulunmamaktadır. Hâlbuki Brahmanlar MÖ. 1000’li yıllardan itibaren Hint dini ruhanileri olarak görünmeye başlamakta ve MÖ. 800’lü yıllara gelindiğinde ruhaniliğın zirve noktasına çıkmaktadırlar. Eğer Gatalar MÖ. 600’lü yıllarda dile dökölen dini şiirler olarak kabul edilecek olursa, “kerpen” ve “usic” yerine Brahmanlardan söz edilmiş olması veya en azından onlarla alakalı ufak bir işarete rastlanması gerekirdi. Brahman adlı o devirlerin ruhanilerinin Gatalar’da hiç geçmiyor olması, Gata tanzim tarihinin MÖ. 1000’li yılların öncesine denk geldiğinin göstergesi kabul edilebilir.

15. İranlıların Medler ve Hahamenişiler dönemi ruhanileri olan ve başta Herodot olmak üzere Yunan kaynaklarında da adları geçen *Muğlar*’ın isimlerinin Gatalar’da yer almaması, yine Gatalar’ı MÖ. 600’lü yıllardan daha eski hatta Med devletinin kuruluşundan da daha önceki bir döneme götürmektedir. Med adının bile *Mug*, *Meg* kelimesinden türediğini düşönen araştırmacılara bakılırsa, Muğlar’ın Zerdüş’ten sonra, eski Arya inançlarını Zerdüşti formlarla sentezleyip muharref bir dinin meydana gelmesine ve Zerdüş dini olan Mazdayesna’nın Mecusiliğe (Mug, Magus) dönüşmesine kaynaklık ettikleri söylenebilir.¹²⁵

16. Son zamanlarda Hemedan yakınlarındaki Nuşecan tepesinde keşfedilen ve MÖ. 700 ile 800’lü yıllara ait olduğı düşönelen bazı tarihi eserler arasında yer alan bir

¹²⁴ Aştıyani, a.g.e., s. 113.

¹²⁵ G. Widengren’nin son makalelerine nazaran, Avesta’ya yapılan yorum ve şerhlerin adı olan “Zend”lerin Doğı İran veya Ermeni dindarların örf ve adetlerini aksetmektedir. Buradaki dindarların eski Mitra dinine yakın oldukları için “zend” denilen bu eklemeler ve şerhlerle klasik Zerdüş dinine muhalif olan fikirlerin dahi resmi din kitaplarına ve bütün teolojik fikirlerine sızmıştır. Ama bu konu üzerinde şu ana kadar yeterli düzeyde bir çalışma yapılmamıştır. (Schimmel, a.g.e., s. 89).

ateşgedenin, Medler'den sonraki dönemlerde ve özellikle Hahamenişîler döneminde yapılan ateşgedelere oldukça benzer olması, Zerdüşî dinin Hahamenişîler'den önce Medler arasında da kısmen yayılmış olabileceğini göstermektedir. Batı İran'da ortaya çıktığı düşünülen Zerdüşî'nin, mesajlarıyla Doğu İran'da varlık bulmasının da zaman alması gereken bir süreç olduğu dikkate alındığında, Zerdüşî dininin ortaya çıkış tarihinin MÖ. 700-800'lü tarihlerden çok önce olduğuna işaret etmektedir.¹²⁶

17. Budizm'de kimi Zerdüşî dini mesajlarının yer alması, Zerdüşîliği Budizm'in ortaya çıkış tarihinden önceki bir döneme götürmektedir. Vedalar'da yer almadığı halde Hintliler arasında öküze duyulan ihtiramın da Zerdüşîlükten Hinduizm'e geçtiği iddia edilse de, bunun yerli ve Aryalı olmayan Hintlilerden Hinduizm'e geçtiği, çünkü öküzün aslında Aryalı olmayan *Şiva* adlı tanrının yeryüzündeki sembolü olduğu söylenmektedir. Ancak Budizm öğretilerinin Zerdüşî öğretilerinden esinlenmiş olabileceği akla daha yatkın gelmekte ve bu durum da Zerdüşî'ü MÖ. 600'lü yıllardan daha eski tarihlere götürmektedir.¹²⁷

18. Gatalar'dan sonra ilk tanzim edilen Avesta bölümü olan *Yeşîler*'de, Aryalıların ana yurdundan *Harzem* ve *Merv* olarak söz edilmesi diğer bir ifadeyle İran Aryalılarının İran'a MÖ. 900'lü yıllarda yaptıkları düşünülen büyük göçten önceki bir dönemden söz ediyor olması, Gatalar'ın dile getirildiği tarihi eskiye götüren bir başka işarettir.¹²⁸

19. Vedalar ve onların etkisinde gelişen Budizm ve Çin dinleri üzerinde yapılan incelemeler, Gatalar'ı tarihsel olarak Vedalara ve diğer dinlere bile öncelemektedir. Çünkü Veda inanırları kendilerini soylu, onurlu ve necip anlamına gelen *Arya* olarak adlandırmış ve Budizm'de geçen *dört Aryaî hakikat* (*Ariya Saccam*) ve *Sekiz Dilimlik Aryaî Yol* (*Ariyo Attangiko Magga*) da yine bu anlamda kullanılan *Arya* kelimesiyle birlikte açıklanmıştır. *Arya* kavimlerinden Hint ve İran'a göç edenler, kendilerini oralardaki yerli halktan ayırt etmek ve kendilerine bir nitelik addetmek üzere *Arya* sözcüğünü iki kolun büyük göç sonrası dönemde kullandıkları düşünülmektedir. Ancak

¹²⁶ Aştiyani, a.g.e., s. 114.

¹²⁷ Aştiyani, a.g.e., s. 116.

¹²⁸ Aştiyani, a.g.e., s. 117.

Gatalar'da Arya kavimlerince bunca önemli tutulan *Arya* kelimesinin hiç geçmemiş olması oldukça dikkat çekicidir. Ancak sonraki Avesta bölümlerinde *Arya* sözcüğünün kullanılmış olduğu görülmektedir. Gatalar'ın *Arya* kelimesinden bu arınıklığı, ister istemez onun Vedaların tanziminden önce ve Hındo-İran Aryalıların bir arada yaşadıkları bir dönemde dile dökülmüş olabileceğini akla getirmektedir.¹²⁹

Zerdüşt'ün zuhur tarihini aşağı çekme çabaları altında Yahudilerin etkileri olduğu söylenmektedir. Bu düşünceye göre Yahudiler Gatalar'ı tarıma geçişin yapıldığı bir dönemle ilişkilendirmeye gayret ederek, kendi dinlerinin daha kadim ve Zerdüşt öğretilerinin ise daha yeni olduğunu göstermeye çalışmaktadırlar.¹³⁰

Sonuç olarak, Zerdüşt'ün bizzat kendi şiirleri olarak değerlendirilen Gatalar'ın söze döküldüğü takribi tarih, Zerdüşt'ün ortaya çıkış tarihi olarak kabul edildiğinden, Gatalar'ın Vedalara paralel bir tarih olan MÖ. 1500 ile 1200 arası bir döneme¹³¹ ve Mary Boyce'un de son kanaati olan MÖ. 1200'lü¹³² yıllara tarihlendirilmesi mümkündür. Ancak Gatalar'ın tarihi Vedalar üzerinde yapılan incelemelerle her an yeniden değişime açık bırakılmalıdır ve yapılan her yeni araştırma Vedaları, dolayısıyla Gatalar'ı daha eski bir tarihe götürme olasılığı her zaman göz önünde bulundurulmalıdır.

C.b. ZERDÜŞT'ÜN ADI

Zerdüşt'ün Gatalar'da geçen tam adı *Zaratuştra Spitama*'dır.¹³³ Ancak bu isim farklı zaman ve mekânlarda değişen ve dönüşen lehçelere evirilerek *Zertoşt*, *Zertušt*, *Zerdešt*, *Zeradešt*, *Zerdüšt*, *Zaratuştra*, *Zaravus*, *Zaravustra*, *Zaraadus*, *Zarahušt* ve *Zerduhšt* gibi kelimelerle ifade edilmiştir.¹³⁴ Burada ismin en doğru telaffuzuna ulaşmak

¹²⁹ Aştiyani, **a.g.e.**, s. 118; Ayrıca bkz. Zaehner, **Tulu' ve Ğurub-ı Zertuštgeri**, s. 19; Emir Huseyn Khonci, **Peydayeş-ı İnan**, PDF, www.iran-tarih.com, khonji@iran-tarih.com, ss. 56-66, 11/10/2012.

¹³⁰ Hüseyin Vehidi, **Şinakht-ı Zertušt**, Tahran, 1384^{HS} (2005), www.tarihema.ir, ss. 211-213, 12/11/2012.

¹³¹ Mary Settegast, **Angah ki Zertušt Sokhen Goft**, (Terc.) Şehrbanu Saremi, 1. Baskı, İntişarat-ı Koknos, Tahran, 1390^{HS} (2011), s. 24.

¹³² Boyce, **Zerduştiyan....**, s. 17.

¹³³ Yesna 29/8.

¹³⁴ Zerdüşt'ün kelime kökenine inmek için bkz. **Ferheng-ı Reşidi ve Ğayatu'l Luğat** (Uşideri, **a.g.e.**, s. 2).

önemli olmayabilir. Ancak ismin taşıdığı anlam ve getirilen mesajlarla ilgisi önemlidir. *Zaratuştra* ve *Spitama*'dan hangisinin gerçek isim, hangisinin lakap olduğu hakkında da farklı görüşler vardır. Mesela Hintli Zerdüşt Taraporewala'ya göre Zerdüşt'ün gerçek adı Spitama ve Zaratuştra ise lakabıdır. Tıpkı Prens Sidharta'nın aydınlandıktan sonra Buda (aydınlanmış kişi) lakabını alması gibi, muhtemelen Spitama da dünyaya ışık getiren anlamında Zaratuştra lakabını sonradan almıştır. Çünkü ona göre *Zaratha* altın ve *Uştra* da ışık kökünden türetilerek birleştirilmiş ve Spitama için "Altın Işığın Adamı" anlamındaki Zaratuştra lakabı kullanılmıştır.¹³⁵

Ancak İranlı araştırmacı Celaleddin Aştiyanî'ye göre ise *Spitama* kelimesinin aslında Yesna 53/3'te de geçtiği gibi Zerdüşt'ün kız kardeşinin ismiyle de kullanıldığından aile adı ya da günümüz tabiriyle soyadıdır ve gerçek adı Zerdüşt'tür.¹³⁶ Yesna 43/7'den getirdiği pasajda geçtiği gibi Zerdüşt henüz inziva ve arayış içerisindeyken kendisine gelen ve kim olduğunu soran Vohumanah (iyi düşünce meleği)'a kendisini Zerdüşt olarak tanıtmaması da, Zerdüşt isminin aydınlanma ya da vahiyle yüzleşme olmadan önce mevcut gerçek bir isim olduğuna vurgu yapmaktadır: "(halvet hâlinde bir köşede derin düşüncelere dalmış olan Zerdüşt'e gelen Vohumanah) *Sen kimsin, soyun (sopun) nedir? Hangi yolda yürümek istersin? Zerdüşt şöyle cevap verir: Ben Zerdüşt, sevgi ve erdemın sözlüsü, tüm yalanın düşmanı!...*"¹³⁷ Aştiyanî, gerçek ve çocukluktan gelen bir isim olan Zerdüşt sözcüğünü, hayvancılıkla uğraşan toplumsal yapının kullandığı isimlerle de destekleyerek¹³⁸ bu kelimenin "sarı deve sahibi" anlamında kullanıldığını kabul etmektedir. Zerdüşt'ün isminin sıradan halktan birinin ismi gibi olmasının, onun değeri ve üstünlüğünden bir şey eksiltmediğini,

¹³⁵ Taraporewala, **a.g.e.**, s. 28.

¹³⁶ "Spitama" kelimesinin eski Farsça kullanımıyla "spit", "sepit" ve yeni Farsça kullanımıyla "sefid" in beyaz anlamına geldiğini ve bu sözcüğün Zerdüşt'ün aile veya soyu için kullanıldığını, böylece "beyaz aileden" veya "beyaz soydan" gelen kimse(ler) için kullanıldığını Muhammed Muin de kabul etmektedir. Bkz. Muhammed Muin, **Mazdeyesna ve Edeb-ı Parsi**, 5. Baskı, İntişarat-ı Danışgah-ı Tahran, Tahran, 1388^{HS} (2009), s. 78.

¹³⁷ Yesna 43/7-8.

¹³⁸ İranlı araştırmacı ve akademisyenlerinden olan İbrahim Purdavut ve Muhammed Muin de, Zerdüşt döneminde kullanılan isimlerin daha çok hayvan yetiştiren toplumsal bir yapının sakinleri için kullanılan isimlerin sonuna eklenen hayvan isimlerine dikkat çekerek bu teoriyi desteklemektedirler. Bkz. İbrahim Purdavut, **Srudha-yi Zertušt: Gataha**, (Çev.) Bızorgmehr Keyani, Tefsir ve Yorum: İbrahim Purdavut, 5. Baskı, İntişarat-ı Cami, Tahran, 1389^{HS} (2010), sa. 7-8; Muin, **a.g.e.**, s. 78.

nitekim peygamber ve ıslahatçıların her zaman halktan biri gibi normal özelliklere sahip ve onlardan sıradan biri gibi olduklarını diğer peygamberlerle de karşılaştırarak, Zerdüş'tün etrafında oluşturmaya çalışılan nur halkalarının onu insanüstü özelliklerle aşırı kutsama çabalarının ürünü olduğunu ileri sürmektedir.¹³⁹

Avesta ve Zerdüş't üzerine yazdığı kitabıyla tanınan araştırmacı M. Sıraç Bilgin ise daha soyut ve peygamberlere ya da misyon sahiplerine yakışan bir anlama çabasına girerek “deve” kelimesinin mecazi olduğunu ve “müminler” kelimesine tekabül ettiğini, böylece *müminleri yönlendiren* anlamının deve sahibiyle temsil edildiğini, bu tür sembolik anlatıların da Gatalar'da mevcut olduğunu ifade etmektedir.¹⁴⁰

Birleşik bir kelime olan Zaratuştra genellikle *Zarat* ve *Uştra* kelimelerine bölünerek tahlil edilmiştir. Bu tahlillere göre *zarat* ya da *zert*; sarı parlak, aydınlık anlamına geldiği konusunda takribi bir ittifak sağlanmıştır. Ancak *Uştra*, *Ustra* veya *stra* sözcüğü bazı araştırmacılara göre aydınlık, parlaklık ve nur anlamına, bazılarına göre *setare* kökünden yıldız anlamına, bazılarına göre ise deve anlamına gelmektedir. Sözelimi Windischmann, M. Müller, Bartholome ve Darmesteter *Uştra*'yı deve, Cassel, Deion ise yıldız olarak anlamlandırmışlardır.¹⁴¹

Ancak öyle görünüyor ki Zerdüş'tün içinde doğduğu toplumda yaygın olan birleşik isimler başta at ve öküz olmak üzere daha çok yararlı bir hayvana sahip kimse anlamına gelen isimlerden seçilmiştir. Zerdüş'tün de o dönemdeki iptidai bir toplumun normal bir bireyi olarak sarı veya parlak bir deve sahibi anlamında kullanılan Zerdüş't kelimesiyle isimlenmesi modern kabullerimize ağır gelse de daha güçlü bir teori olarak gözüküyor.¹⁴² Hatta o dönemde atların yeni yeni ehilleştirildiği ve özellikle yük taşımada kullanılmaya başlanmasının çok önemsendiği dikkate alınarak, *ustra* ya da *ustr* kelimesinin hâlâ Aryaî kavimlerden olan Kürtler arasında katır için kullanıldığı ve deve yerine ata koşul olan sarımtırak ya da kına kırmızısı katırın sahibi olarak Zerdüş't

¹³⁹ Bkz. Aştıyani, **a.g.e.**, ss. 45-54.

¹⁴⁰ Bilgin, **a.g.e.**, s. 178.

¹⁴¹ Muin, **a.g.e.**, s. 77

¹⁴² Muin, **a.g.e.**, c.1, s. 78; İgor M. Diyakonoff, **Tarih-ı Mad**, (Çev.) Kerim Keşaverzi, 2. Baskı, İntişarat-ı İlmî ve Ferhengî, Tahran, 1388^{HŞ} (2009), ss. 353-354; Khonci, **a.g.e.**, ss. 56-58

kelimesinin kullanılmış olabileceği üzerinde de düşünülebilir. Çünkü soğuk bir iklimde, hayvancılıkla uğraşan ve yarı dağlık bir zeminde konargöçer yaşayan bir kavmin, deveden ziyade yük taşıma ve süratle yol almaya daha elverişli olan katır ve at ile ilişkilendirilmesi akla daha yatkın gelmektedir. Özellikle süratle taşınma ve yük taşımaya şiddetle ihtiyaç duyulan bir yerde ilk akla gelen at ve katırdır. Gerek Gatalar ve gerekse de Avesta incelendiğinde deveden ziyade at isminin yaygın olması, attan daha iyi yük taşıyan ve ata koşul olan katırın ustra kelimesinden çıkarılmasının daha isabetli olabileceği üzerinde durulmalıdır.

C.c. ZERDÜŞT'ÜN DOĞUM YERİ

Zerdüşt'ün doğum yeri hakkında da araştırmacı ve bilginlerin farklı görüşleri vardır. Taberî, İbn'ul Esir, Birunî, İbn-ı Hurdadbeh, Bilazurî, İbn-ı Fukayh, Mesudî, Hamza-ı İsfahanî, Yakutî, Kazvinî, Şehristanî, Şehrezurî ve Ebu'ul Fuda gibi İranlı ve Arap tarihçiler Zerdüşt'lük ile ilgili bilgileri Gatalar'a göre değil, Ehl-i Kitap âlimleri ve geleneksel Zerdüştî rivayetlere göre aktardıklarından olsa gerek, genel olarak Zerdüşt'ün doğum yeri olarak Azerbaycan ve özellikle Urumiye bölgesini göstermişlerdi.¹⁴³ Hatta Taberî, onun takipçisi olan İbn'ul Esir ve İbni Haldun Zerdüşt'ün Filistin bölgesinde doğan Filistin halkından biri olduğunu zikretseler de, önce Azerbaycan'a ve oradan da Belh'e geçtiğini belirtirler.¹⁴⁴

Avesta'yı Avrupa'ya taşıyan ve ilk tercüme eden Anquetil Duperron başta olmak üzere çoğu batılı araştırmacı Zerdüşt'ün doğum yerini Doğu İran ve özellikle Belh (Baktery) şehrini gösterirler.¹⁴⁵ Ancak bazı araştırmacılar Zerdüşt'ün Batı İran'da doğduğunu, sonra davetini yaymak üzere Doğu İran'a göç ettiğini ifade ederler. Nitekim İsveçli bilgin Nyberg, Zerdüşt'ün asıl vatanını *Harzem* olarak kabul etmiş, Zerdüşt'ün ilkin Seyhun nehri kenarında yaşadığı ancak oradan Ceyhun nehri tarafına kaçtığı ve

¹⁴³ Yıldız, **Dünden Bugüne Kafkasya**, s. 147; Purdavut, Avesta, s. 9; Muin, **a.g.e.**, c.1, s. 81; Amuzgar-Tefezzulî, **Usture**, s. 22; Yamauchi, **a.g.e.**, s. 477; Mesudi, **a.g.e.**, c., 1, s. 252.

¹⁴⁴ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, **Tarihu't Taberî**, Tahk. Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim 2. Baskı, Daru't Turas, Beyrut, 1387 (1961), c.1., s. 540; Azeddin Ebu'l Hasan Ali b. İbni'l Kerem el-Maruf bi İbni'l Esir, **el-Kamil fi't Tarih**, Daru's Sadr-Daru'l Beyrut, Beyrut, 1385 (1965), c., 1, s. 285; Abdurrahman b. Muhammed b. Haldun, **Divanu'l Muhtedei ve'l Haberi fi Tarihi'l Arab ve'l Berberi ve men Aserehum min Zewi'sh Şe'ni'l Ekber**, Tahk. Halil Şehadet, Daru'l Fikir, Beyrut, 1408/1988, c. 2, s. 189.

¹⁴⁵ Purdavut, Avesta, s. 9; Muin, **a.g.e.**, s. 78.

Gatalar'ın ise *Rey* şehrinde tanzim edildiğini söyler. Bartholome'ye göre Zerdüş faaliyetlerine Batı İran'ın *Azerbaycan*'ında başlar ve daha sonra zorunlu olarak Doğu İran'ın *Horasan*'ına geçer. Meşhur Alman Doğubilimci Goldner de benzer bir görüş paylaşır. Moulton ise, Gata dilinin Veda'ya olan yakınlığına vurgu yaparak Zerdüş'ün doğum yerini Hint kıtasına da yakın bir bölge olan bugünkü *Sistan*'ı gösterir. Jakson da Zerdüş'ün babasını Azerbaycanlı olarak tanıtır ve Zerdüş'ün zorunlu olarak Doğu İran'a göç ettiğini belirtir. Alman Doğubilimci Hartesfeld Zerdüş'ü Medlerin soylu ailelerinden biri olarak kabul ederek Med kavimlerinin yaşadıkları Batı İran'ın bir bölgesinden sürüldüğüne dikkat çeker. Lommel ise Afganistan'ın kuzeyinde yer alan *Harzem* veya *Hayve*'yi Zerdüş'ün doğum yeri olarak zikreder. Hertel, Zerdüş'ün Batı İran'da büyüdüğü ve Doğu İran'a göç ettiğine inanır. Hening de Hertel'e paralel düşünür. Fakat Danimarkalı bilgin Kristensen ise Doğu İran'ı Zerdüş'ün doğum yeri olarak görür. Alman dilbilimci ve doğubilimci Humbakh da Gata dilinden yola çıkarak Zerdüş'ün doğum yerini kesin olarak Doğu İran olarak belirler. Önemli İtalyan şarkiyatçı ve İranolog Gherardo Gnoli, Zerdüş'ün doğum yeri olarak Aral gölü mntikasını gösterirken, Şodr, Doğu İran'ın platoları ve Doğu Türkistan'ı kabul ederek Zerdüş'ün günümüz İran bölgesine asla ayak basmadığını ileri sürer. Boyce, Hintes, Giger, Zaehner, Rudolf, Kellens, Mole gibi birçok araştırmacı da Zerdüş'ün Doğum yeri olarak *Doğu İran*'ı; *Sistan*, *Harzem*, *Baktery* (*Belh*), *Özbekistan*, *Kırgızistan*, *Tacikistan* gibi yerleri gösterirler.¹⁴⁶

Zerdüş'ün Batı İran'ın Azerbaycan'ında değil, Doğu İran'ın Harzemi'nde zuhur ettiğine kanaat eden bilginlerin üzerinde ısrarla durdukları dayanak, Gata dilinin İran'da konuşulmuş tüm diller arasında İran'ın doğusu ve özellikle Harzem bölgesinde konuşulan dille olan yakınlığıdır. Önemli filologlardan olan Marquart, H. W. Bailey ve E. Benveniste bu görüşü savunurlar. Hatta Benveniste, Avesta'da geçen kutsal İran ülkesi İranviç'in Harzem'in kendisi olduğunu kabul etmektedir.¹⁴⁷ Nitekim son

¹⁴⁶ Robert Charles Zaehner ve 14 kişiden oluşan bir grup yazar, **Edyan-ı Zindeh**, Edit. Zaehner, (Terc.) Nehzet Sefayi İsfahani, 1. Baskı, Neşri Merkez, Tahran, 1389^{h.s} (2010), s. 319; Zaehner, **Tulu' ve Ğurub-ı Zertuşteri**, s. 37; Aştiyani, **a.g.e.**, ss. 54-57; Khonci, **a.g.e.**, ss. 61-65; Gnoli, **Ez Zerduş Ta Mani**, ss. 18 27; Gnoli, **Zaman ve Zadzah-ı Zetuş**, s. 289; Kellens, **a.g.e.**, s. 124; Mole, **a.g.e.**, ss. 8, 10

¹⁴⁷ Amuzgar-Tefezzulî, **Usture**, s. 23

dönemlerde Belh'te çıkan bazı tarihi metinler, Belh şivesinin Gata şivesinden daha farklı olduğundan hareketle, Harzem şivesinin Gata lehçesi için daha münasip olduğu kanaatini güçlendirdiler.¹⁴⁸

Avesta'nın en eski bölümü olan Gatalar'da Zerdüşt'ün doğum yeri hakkında herhangi bir mekân ismi geçmez. Ancak sonraki Avesta bölümlerinde Zerdüşt'ün ailesi, Medlerin saltanat soyundan gelen bir aile, doğum yeri de Azerbaycan'ın Urumiye gölüne yakın bir yer olarak geçer. Peygamberliğinin, 12 yılını Batı İran'da geçirdikten sonra Doğu İran'a hicret etmek zorunda kalır ve *Harzem* ile *Belh*'e yerleşir.¹⁴⁹

Aryalılar, Avesta ve Zerdüşt üzerinde araştırma yapan araştırmacılardan Mehmet Sıraç Bilgin, büyük emeklerle hazırladığı *Zaratuştra* adlı eserinde Zerdüşt'ü Aryalı bir kavim olan Med Kürtlerinden kabul etmesi, Zerdüşt'ün doğum tarihini, Med devletinin kurulduğu tarih olan MÖ. 800'lü yıllar olarak göstermesi, Zerdüşt'ün doğum yerini Urumiye olarak belirtmesi, Avesta ve Gatalar'daki kelimelerin yapı olarak eski Kürtçe ile yakınlıklarını ve benzerliklerini hatta aynılıklarını savunmasını araştırmamızın bir yerine kaydetmekle beraber, şimdilik bu çabaları milli hassasiyette ısrar etmenin yansımaları gibi gördüğümüzden bir çekince koyuyoruz.¹⁵⁰

Sonuç olarak, Zerdüşt'ün doğum tarihi, ismi, isminin anlamı, doğum yeri gibi konuları kesin şekilde ispatlayacak belgelerden yoksun olan bizlerin net ifadeler kullanmaktan her zaman kaçınması en doğrusudur. Ancak biz bu alanda yapılmış araştırmalar ve ileri sürülen kanaatlerden yola çıkarak Zerdüşt'e tahmini bir doğum yeri belirleyecek olursak elbette şu anki Kuzeydoğu İran bölgesini gösterebiliriz.¹⁵¹ Çünkü hem batılı hem de doğulu araştırmacılar, Zerdüşt'ün, kendi öğretilerini Doğu İran'da yaydığı hakkında hemfikirdirler. Zerdüşt, Batı İran'ın Azerbaycan'ı ve Urumiye gibi bir yerde doğmuş olsa bile ana yurdundan göç ettiği ve özellikle Gatalar'ı Veda iklimine daha yakın bir bölgede dile getirdiği noktasında belli bir ortak kanaat mevcuttur. Çünkü Gatik dil, o dönemin Med devlet ve kavimleri dilinden ziyade, Kuzeydoğu İran bölgesi

¹⁴⁸ Yamauchi, *a.g.e.*, s. 477

¹⁴⁹ Dusthah, *Avesta*, Vendidad, 19/4; Yeşt, 19/5, 5/49; Settegast, *a.g.e.*, s. 152

¹⁵⁰ Bkz. Bilgin, *a.g.e.*, s. 121-178.

¹⁵¹ Tokarev, *a.g.e.*, s. 382.

ve Veda dili ile daha yakındır. Yine Gatalar'a hâkim olan atmosfer, devlet düzenine henüz ulaşmamış daha arkaik bir toplumsal düzenin işaretlerini ele vermektedir. Zerdüş'tün doğum yerini Batı İran olarak belirleyen araştırmacıların geneli daha çok geleneksel Zerdüştlük rivayetlerine dayanmış ya da Medlerle tanınan Muglar adlı din adamlarının Zerdüştlüğün din adamları olarak kabul edilmiş olmasından dolayıdır. Ancak Gatalar ölçeğinde düşünüldüğünde Zerdüş'tün aslında günümüz İran sınırlarının dışında kalan ve henüz Hint ile İranî Aryalı kavimlerin birbirlerinden ayrılmadıkları bir döneme denk gelen Kuzeydoğu İran'ın Harzem veya Baktery (Belh) bölgesinde doğduğu ve öğretilerini o bölgeye yakın ve komşu olan şu anki Tacikistan'ın batısı ile Afganistan'ın doğusunda yaydığı sonucuna varılabilir.

BİRİNCİ BÖLÜM
ZERDÜŞT'ÜN KUTSAL KİTABI: AVESTA

1. 1. AVESTA’NIN TARİHÇESİ

Avesta, İran’a göç eden ve Zerdüş’tü peygamber kabul eden Aryalıların dini inanç, adap, ibadet ve şiarlarının toplamıdır.¹⁵² Gatalar’da geçmeyen ve Pehlevice bir kelime olan “Apeştak”tan türeme olan Avesta, genellikle “asıl”, “temel”, “ana metin” anlamında kullanılmıştır.¹⁵³ Bartholome’ye göre ise Avesta, “hamd” veya “övgü” anlamına gelmektedir.¹⁵⁴ Hatta “emir” ve “hüküm” şeklinde anlamlandırılanlar da olmuştur.¹⁵⁵ Ancak Avesta tarihini inceleyen araştırmacı bir okur bu temelden geriye çok az malumatın kaldığını, birçok kere ortadan kaybolduktan sonra yeniden yazıldığını, her seferinde orijinalliğinden büyük şeyler yitirdiğini ve şu an asıl ve temel olması gereken Avesta’nın bütünsel olarak Tanrı Ahuramazda’dan Zerdüş’t Peygamber’e vahyedilen kutsal kitap olma vasfını büyük oranda yitirdiğini, sağlam kaldığı düşünülen kısmın ise zor ve girift yapısıyla gerek İran tarihini gerekse İran dinini öğrenmede yetersiz kaldığını¹⁵⁶ fark edince hayal kırıklığına uğrayacaktır. İlerde bölümlerini ayrı ayrı ele alacağımız Avesta’dan geriye, Yesna bölümünde bulunan ve Avesta’nın onda biri kadar olan Gatalar’ın sadece Zerdüş’t’e ait olduğu, geri kalanınsa sonraki dönemlerde din adamları tarafından saltanat ve iktidarın gölgesinde kaleme alındığı hesaba katıldığında yekpare bir kutsal kitapla karşı karşıya olmadığımız anlaşılacaktır. Nitekim Zaehner’e göre, Avesta’nın yazıya geçirildiği ve etrafında çok sayıda yorum ve şerhlerin yapıldığı Sasaniler dönemi Zerdüş’tlüğü, neredeyse evrenselliğini yitirerek milli bir görünüme bürünmüş ve iktidarla iç içe geçerek din ve devleti birleştiren hükümdar bir misyon üstlenmiştir. Bu yüzden din taç ve tahtla irtibatlı hale gelince¹⁵⁷ bozulmaya ve yok olmaya başladı. Tam bu sırada Arabistan’dan çıkan peygamberin takipçileri İran Milli İmparatorluğu’nun köklü sistemini evrensel mesajlarla yerle bir edince aynı zamanda hükümetle özdeşleşen Zerdüş’tlüğe de son bitirme darbesini indirmiş oldu. Zaehner böylece Zerdüş’tlüğün aslında ilk günden şu

¹⁵² Ahmed Tefezzulî, **Tarikh-ı Edebiyat-ı İran Piş Ez İslam**, s.35.

¹⁵³ Geniş bilgi için bkz. Rezi, **Avista**, s. 205-230; Uşideri, **a.g.e.**, s.35-36; Aştıyani, **a.g.e.**, s. 119; Muhammed Muin, c., 1, s.171.

¹⁵⁴ Tefezzulî, **a.g.e.**, s. 35.

¹⁵⁵ Gershevitch ve Boyce, **Edebiyat-ı Devran-ı İran-ı Bastan**, s. 31.

¹⁵⁶ Sergei Aleksandroviç Tokarev, **Dünya Halklarının Dinler Tarihi**, (Çev.) Rauf Aksungur, 1. Baskı, Ozan Yay., İstanbul 2006, s. 381.

¹⁵⁷ Ruhaniler’in Sasani devletiyle olan yakın ilişkisini incelemek için bkz. Alauddin Azeri, “Ruhaniyan-ı Bızorg-ı Asr-ı Sasani”, **İsfahan Üniversitesi**, PDF, www.tarikhema.ir, ss. 1-36, 12/11/2012.

ana kadar kendilerine iyi davranan Müslümanların baskısıyla değil, aksine Samanilerin milliyetçiliği ve iktidarın taç ve tahtıyla yeksan hale gelmesiyle çöktüğünü ekler.¹⁵⁸

Avesta'nın ilkin sözlü olarak gönülden gönüle aktarıldığı¹⁵⁹ ve çok sonraları Hahamenişîler döneminde Viştasp'ın¹⁶⁰ talimatıyla ilk defa iki nüsha şeklinde yazıya geçirildiği belirtilmektedir. Çünkü eski İran'da dini metinler yazılmaz, ezberlenir ve merasimlerde okunurdu. Dini metinlerin kitaptan değil, zihinden veya gönülden okunması esas kabul edilirdi. Sadece resmi, siyasi ve ekonomik veriler kayıt altına alınırdı.¹⁶¹ Bu bakımdan Avesta ve Zerdüşt dini, kadim bir şifahi geleneğin ürünüdür.¹⁶² Bu nüshâlardan biri, Hahamenişîler devlet arşivi olan Perspolis (Taht-ı Cemşid)'te¹⁶³ diğer nüshanın ise Urumiye'ye yakın Şiz şehrinde bulunan devlet hazinesinde korunduğu, İskender'in MÖ. 330'da İran'ı işgal edip Perspolis'i ateşe vermesiyle buradaki nüshanın imha edildiği, diğer nüshanın ise Yunanlıların eline geçtiği söylenmektedir. Sokrates'in yol arkadaşlarından biri olan Prodikys'un bir öğrencisinden nakledildiğine göre, onlar o dönemde Zerdüşt'ün talimatlarından bir nüshaya sahip bulunmaktaydılar.¹⁶⁴ Miladi, 1. yüzyılın başlarında yaşamış olan, Zerdüşt ve Zerdüşt dini hakkında kitaplar yazan Yunanlı tarihçi Plinius, Zerdüşt'ün iki milyon şiir söylemiş olduğunu dile getirmekte ve bu şiirleri dikkatle okuduğuna işaret etmektedir. Birçok İran ve Arap kaynağı İskender'in yaktığı Avesta yazmasının büyüklüğü ve kapsamlılığına işaret etmektedir.¹⁶⁵ Geleneksel Zerdüştî rivayetler Avesta'nın altın suyuyla öküz derisine yazıldığını belirtmiş ve bu rivayetlere dayanan

¹⁵⁸ Zaehner, **Tulu' ve Ğurub-ı Zertuštgeri**, ss. 22-23

¹⁵⁹ Gershevitch ve Boyce, **a.g.e.**, s.31; Folta, **a.g.e.**, s. 43

¹⁶⁰ **Viştasp**: Hahamenişî hükümdarlarından Viştasp diğer adıyla Goştasp, Zerdüşt döneminde kabile veya aşiret reisi olduğu kabul edilen ve Gatalar'da Zerdüşt'ün hamisi olarak adı geçen Viştasp ile karıştırılmamalıdır. Zaten Zerdüşt'ü Hahamenişî İmparatorluğu'nun çağdaşı kabul eden görüşe dayanak olan bir nokta da burasıdır. Yapılan son araştırmalar, Zerdüşt'ün daha iptidai bir sosyal düzende zuhur ettiği ve Hahamenişîler'den önce geldiği için, onun dönemindeki Viştasp daha küçük çaplı ve henüz devlet düzenine ulaşmamış bir topluluğun reisiyken, Hahamenişî Viştasp'ı, Zerdüştlü'ğü kabul eden ve Avesta'yı ilk kez yazdıran Zerdüşt sonrası dönemin bir inanırı olan bir hükümdardır. Bkz. Uşideri, **a.g.e.**, s. 408-409.

¹⁶¹ Tefezzulî, **a.g.e.**, s. 13.

¹⁶² John Russel Hinnels, **Edyan-ı Zindeh-ı Şark**, Edit. Hinnels, (Terc.) Mustafa Ferhudi, 2. Baskı, İntişarat-ı Danışgah-ı Edyan ve Mezahıb, Kum, 1389^{HŞ} (2010), "Ayin-ı Zerdušt" bölümü (Boyce), s.15; Şeriatî, **a.g.e.**, c. 2, ss. 326-327.

¹⁶³ Bkz. EK-11.

¹⁶⁴ Aştıyani, **a.g.e.**, s. 119.

¹⁶⁵ Rezi, **a.g.e.**, s. 229.

İslam tarihçilerine göre asıl Avesta, iki bin öküz derisine yazılmış ve Perspolis'te koruma altına alınmıştır.¹⁶⁶ İranviç'in sahibi ve Zaehner, geleneksel Zerdüsti rivayetlere dayanarak asıl Avesta'nın on iki bin öküz derisine yazıldığını naklederler.¹⁶⁷ Frahvaşi ayrıca bu Avesta'nın hacmini günümüzdeki yazmalarla mukayese ederek, her bir derinin elli sayfaya tekabül ettiği ve tamamı ise yaklaşık iki yüz sayfalık üç bin kitaba karşılık geldiği sonucuna varmaktadır.¹⁶⁸

Böylece ilk yazılı iki nüshası MÖ. 330 yıllarında kaybolan Avesta, yaklaşık 500 yıl aradan sonra Sasaniler döneminde kendisi de aynı zamanda bir muğ¹⁶⁹ olan Ardeşir-ı Babekan (224-242) adlı hükümdarın talimatıyla Mubedlerin Mubedi¹⁷⁰ olan Tenser¹⁷¹ mukâşefe yoluyla *Apeştak* olarak adlandırılacak gerçek Avesta'yı tüm hatalardan arınık şekilde tanzim ettiğini iddia etti. Ardeşir'in yerine geçen Birinci Şapur (242-272) Avesta'yı tekml çalışmasını sürdürse de bu çalışmanın nihai şekli İkinci Şapur (310-379)'un emriyle veziri Azerbad Mehraspand tarafından sonuçlandırdı. Sasaniler döneminde (224-651) tamamlanan bu son Avesta nüshası Şiz şehrinde koruma altına alındı. Fakat Arapların İran'a saldırıları ile birlikte tekrar Avesta'nın bu nüshası yok oldu. Daha sonra Abbasi halifesi Me'mun döneminde Azar Farnbağ adlı bir mubed tarafından Avesta parçaları toplandı ve Pehlevice alfabesiyle Dinkerd ismiyle tanzim edildi. Ardından Azerbad adlı bir mubed tarafından Dinkerd adlı bu Pehlevice Avesta

¹⁶⁶ Aştiyani, **a.g.e.**, s. 121.

¹⁶⁷ Zaehner, **Tulu' ve Ğurub-ı Zertuştgeri**, s. 25; Behram, *İranviç*, 1. Baskı, İntişarat-ı Danışgah-ı Tahran, 1365^{HS} (1986), s. 99-100.

¹⁶⁸ Behram Frahvaşi, **Cihan-ı Fravar: Bakhşi Ez Ferheng-ı İran-ı Kohen**, 3. Baskı, İntişarat-ı Fravahar, Tahran, 1388^{HS} (2009), ss. 99-100.

¹⁶⁹ **Muğ**: Aslen Medler'in içinde bulunan ruhanilerin, Zerdüştlüğün yayılması ve eski Med bölgesini de sarmasının ardından kendi ruhani kimliklerini bu kez Zerdüştlük'te sürdürmeye devam eden ve gittikçe etki alanları genişlediğinden Mazdeyesna olan dinin ismini muğus, magus veya Mecus; mazdeyesna din adamlarını da muğ, mug veya mubed olarak değiştiren ruhani grup. Zerdüştlüğün tek tanrıcılıktan dualizme hatta Zürvanizme evrilmesinde muğların etkisi olduğu düşünülmektedir. Bkz. Haşim Rezi, **Ayin-ı Moğan**, s.102-189; Uşideri, **a.g.e.**, s. 439; Ahmed Hacı Babayi, "Berresi-yı Kutahi der Bare-ı İraniyan-ı Gayr Aryayi ve Evvelin Din-ı İrani", Tahran Üniversitesi, PDF-Makale, www.tarikhema.ir, ss. 1-9, 12/11/2012.

¹⁷⁰ **Mubed**: Muğ, mug kelimesinden türeyen ve günümüzde de Zerdüşt din adamları için kullanılan kelime. Bkz. Uşideri, **a.g.e.**, s. 439.

¹⁷¹ **Tenser**: Avesta'yı hükümdar'ın emriyle yeniden yazan ve kendi dönemindeki din adamları olan mubedlerin mubedi (din adamlarının başı). Mubedlerin mubedi ya da muğların muğu olan bu şahsiyetlerin kimi dönem iktidarın üzerinde büyük bir nüfuza sahip oldukları ve bir hükümdar gibi etkin oldukları ifade edilmektedir. Bkz. Rezi, **Ayin-ı Moğan**, s. 102-189; Uşideri, **a.g.e.**, s. 222; Kristensen, **İran Der Zaman-ı Sasaniyan**, (Terc.) Reşid Yasemi, 6. Baskı, İntişarat-ı Seda-yı Muasır, Tahran, 1388^{HS} (2009), s. 100.

yazması tamamlandı. Dinkerd isimli Pehlevice Avesta yazması Miladi 9. yüzyılda başladı ve aynı yüzyılda tamamlandı.¹⁷²

Birçok araştırmacının belirttiği gibi, özetle asıl Avesta Zerdüş hayattayken kaleme alınmamış, öğrencileri tarafından kaleme alınan ilk Avesta ise, şu ana kadar tespit edilen hiçbir alfabeye çözümlenemeyen anlaşılmaz bir yazı tipiyle yazılmış, Hahamenişîler dönemine gelindiğinde tekrar kaybolmuş olan Avesta ilk kez en eski Farsça (Farsî-yı Bastan) ile iki nüsha hâlinde yazılmış ancak İskender'in İran'a saldırısı üzerine her iki nüsha da kaybolmuş, takriben beş yüz yıl sonra Sasaniler döneminde orta Farsça olan Pehlevicenin özel bir yazmasıyla yeniden yazılmışsa da Arapların İran'a saldırıları üzerine bu nüsha da kaybolmuş, Miladi 9. yüzyılda Abbasi halifesi Me'mun döneminde üçüncü kere yazılmaya başlanmış ve Miladi, 1278 tarihli son Avesta nüshası günümüze kadar varlığını korumuştur. Son, 150 yıldır Doğu bilimcilerin, Hint Avrupa dil ailesi araştırmacıların, dinler tarihçilerinin ve birçok bilginin temel araştırma konularından biri haline gelmiş bulunan Avesta kitabı, en eski tarihi belgelerden olmasına karşın, ancak, 1278 tarihinde son kez tamamlanmış nüshası üzerinden günümüze taşınabilmiştir.¹⁷³

1.2. AVESTA'NIN DİLİ

Hindo-İranlıların Hint kolunun en eski dili Veda dili ve ondan biraz daha yeni olan Sanskritçedir. İran kolunun en eski dili ise Veda dili ve Sanskritçe'ye yakın olan Avesta dili¹⁷⁴ ve Hahamenişîler döneminde taş yazmalara işlenen "Farsî-yı Bastan" (Eski Farsça)'dır.¹⁷⁵ (Bkz. EK: 7, 8, 9). Bu yüzden Avesta dili, Hint Avrupa dil ailesinin

¹⁷² Dusthah, **a.g.e.**, s. 11; Aştiyani, **a.g.e.**, s. 120; Settegast, **a.g.e.**, s. 84.

¹⁷³ **Zerdüştilerin Kutsal Metinleri Avesta**, Avesta Yayınları, s. 20-21; Najiba Ziyayi Azizi, "Zerdüştiliğin Kutsal Kitabı Avesta Üzerine Bir Araştırma", **Doktora Tezi**, Ankara 2009, s. 42; Asiye Tıgılı, **Zerdüş: Hayatı ve Öğretisi**, 1. Baskı, Beyan Yayınları, Konya 2003, s. 17-18; Nimet Yıldırım, "Zerdüş'ün Kutsal Kitabı Avesta", **İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası** 2011, s. 150-151; Dusthah, **a.g.e.**, s. 11, Rezi, *Avista*, s. 229-230; Aştiyani, **a.g.e.**, s. 119-120; Gershevitch ve Boyce, **a.g.e.**, s. 32.

¹⁷⁴ Avesta harfleri, yazıları ve metinleri incelemek için bkz. Rızazade Şafak, **Tarih-i Edebiyat-ı İran**, 1. Baskı, İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran, 1341^{HS} (1962), s. 10.

¹⁷⁵ Muhammed Taki Raşid Muhassal, **Dustur-ı Zeban-ı Avestayi**, 1. Baskı, İntişarat-ı Karyan, Tahran, 1364^{HS} (1985), s. 3; Feridun Cuneydi, **Name-ı Pehlevani**, 2. Baskı, Neşr-ı Belh-ı Bunyad-ı Nişabur, Tahran, 1386^{HS} (2007), s. 24; Seyyid Hasan Asif Agah, **Pehlevani-yı Nameg**, 2. Baskı, Neşr-ı Mecme-ı Zekhair-ı İslami, Tahran, 1388^{HS} (2009), s.18; Gershevitch ve Boyce, **a.g.e.**, s. 19-29.

ilk örneklerindedir. Kuzeydoğu İran'da ve Orta Asya'da (özellikle Harzem'de)¹⁷⁶ konuşulduğu düşünülen bu dilin ilk örneklerinden elimizde bulunan en eski belge Avesta'dır. Bu bakımdan, Eski İran ile ilgili ulaşabildiğimiz en eski belgelerin ilki Avesta ikincisi ise Daryuş ve Huşarşah gibi Hahamenişî hükümdarları ile diğer İran hükümdarlarının MÖ. 600-400 arası yıllarda geride bıraktıkları oldukça sınırlı sayıdaki taş yazmalardır.¹⁷⁷ Avesta ile elimize geçen belgelerdeki yazılar Avesta dili, taş yazmalarla elimize ulaşan belgelerdeki yazılara da Farsî-yı Bastan (Eski Farsça) olarak tanımlanmaktadır.¹⁷⁸

Ekseriya şiirsel bir dile sahip olan Avesta dili uzun süre sözlü gelenekle dilden dile aktarılagelmiş ve ilk kez Hahamenişîler döneminde çivi yazısıyla iki nüsha şeklinde basılmıştır. İskender'in İran'ı işgal etmesiyle her iki nüshası da kaybolmuş ve Sasaniler döneminde Pehlevicenin özel bir yazısıyla¹⁷⁹ kaleme alınmıştır. Ancak ilk iki nüshasının yaklaşık dörtte birini içeren Sasaniler dönemi Avestası, içeriğini dış müdahalelerden korumak düşüncesiyle ancak din öncülerinin tam olarak anlayabilecekleri bu özel Pehlevice şivesi ve din dili olan "Din-ı Debiri" alfabe ve lehçesiyle yazılmıştır. Avesta alfabesi ya da Din-ı Debiri, Hahamenişîler dönemi yazmaları hariç diğer tüm zamanların İran hatları gibi sağdan sola yazılan, 14'ü sesli ve 34'ü sessiz olmak üzere 48 (Dusthah'a göre 49) harften oluşan, istisnalar hariç daima harfleri ayırık ve her kelimesinin sonuna nokta konularak yazılan ve şimdiye kadar dünyanın en sade ve en mükemmel hattı olarak kabul edilen özelliklere sahipti.¹⁸⁰ (Bkz. EK: 4, 5, 6).

1278'e tarihlenen elimizdeki en eski Avesta nüshasının dili belli bir tarihte yazıya geçip tamamlanmış bir nüsha değil, tersine farklı zamanlarda eklenmiş bölümlerle toplanmış ve bir araya getirilmiştir. Bu bakımdan Avesta'nın en eski bölümü

¹⁷⁶ Gershevitch ve Boyce, **a.g.e.**, s. 30.

¹⁷⁷ Bütün zamanların en büyük imparatorlarından kabul edilen Kuruş'un Babil'de ele geçirilen taş yazması, yeryüzünün ilk insan hakları beyannemesi olarak kabul edilmektedir. Kuruş'un taş yazmasını incelemek için bkz. Emir Huseyin Hikmet Neya ve Zuhre Sahıbî, **Menşur-ı Kuruş**, (Ed.) Seyyid Mucteba Caferî Zevc, 1. Baskı, Neşr-ı Rohşid, Şiraz, 1387^{HŞ} (2008); Ayrıca bkz. EK: 8

¹⁷⁸ Dusthah, **a.g.e.**, s. 22-23; Raşid Muhassal, **a.g.e.**, s. 3; Mole, **a.g.e.**, s. 14.

¹⁷⁹ Kendi kendine Avestacayı öğrenmek için bkz. Armin Kesrevi, **Hud Amuz-ı Hatt-ı Avestayî**, PDF, www.Zoroaster7.persianblog.com, 11/10/2012.

¹⁸⁰ Rezi, Avista., s. 211; Dusthah, **a.g.e.** s. 23; Cunevdi, **Name-ı Pehlevani**, s. 25; Gershevitch ve Boyce, **a.g.e.**, s.32.

Gatalar'dır. Gatalar dil olarak Vedalar'ın da dili olan Sanskritçe'ye benzeyen ve Zerdüşt'ün yaşadığı döneme hatta bizzat Zerdüşt'ün kendisine atfedilen bölümdür.¹⁸¹ Biz araştırmamızda, gerek en eski bölüm olması, gerek Zerdüşt'e isnat edilmesi ve gerekse diğer semâvî talimatlarla olan benzerliği bakımından Gatalar'ı esas aldık. Çünkü Gatalar dışında kalan Avesta bölümleri, Zerdüştü din adamları tarafından iktidarın teşviki ve etkisiyle sonradan yazılmış olmanın yanı sıra, değişen, dönüşen ve hatta semâvî talimatların mecrasından uzaklaştığı sezilen bir üslup ve muhtevaya sahip olarak kaleme alınmış ve Gatalar'a eklenmiştir. Zerdüşt ve mesajları hakkında isabetli sonuçlara ulaşmanın en sağlıklı yolu, Gatalar'ın dilini çözümlmek ve oradaki mesajları doğru okumak olarak gözükmektedir.

1.3. MEVCUT AVESTA VE ÇALIŞMALARININ KISA TARİHÇESİ

Avesta en eski dini metinlerden biri olmasına karşın, en geç araştırılan ve anlaşılan kitap olması bakımından gayet ilginçtir. MÖ. 1200-1400 ve hatta 1700'e kadar götürülen kadim tarihiyle Avesta yukarıda geçtiği gibi defalarca kaybolmuş ve yeniden tanzim edilmiştir. Her tanzim edilişte de bir parçasını maalesef kaybetmiştir. Avesta'nın en eski bölümü olan Gatalar'ın Vedalara yakın bir tarihte tanzim edilmiş olabileceği ve bu tarihin de yaklaşık MÖ. 1500 ile 1200 yılları arası bir döneme tekabül edebileceği¹⁸² kanısından hareketle Avesta'nın yüzyıllar boyunca sözlü kültürle kuşaktan kuşağa aktarıldığı sonucuna varmaktayız. Peki, sözlü kültür dini bir kitabın yüzyıllarca orijinal kalmasına yetecek bir özellikte midir? Kesinlikle hayır. Sözlü kültürle orijinal bir metnin ancak bir kısmı veya benzeri bir kısmı sağlam ve mazbut kalabilir. O halde Avesta'yı koruyan temel sebep ne olabilir? Avesta'nın çok az bir kısmının ancak günümüze ulaşabildiğini göz önünde bulundurmakla beraber buna cevap olarak, kutsal metinlere insanların özellikle din adamlarının gösterdikleri hassasiyet, bu metinlerin günlük, haftalık ve yıllık ritüellerde anlamı bilinmese dahi kesintisiz bir şekilde okunması, tekrarlanması, ezberlenmesi ve en önemlisi Avesta gibi kutsal bir metnin ekseriya şiirsel, vezinli ve kafiyeli olması şeklinde verilebilir. Nitekim sözlü kültürü

¹⁸¹ Muhassal, *a.g.e.*, s. 3-4; Himmels, *a.g.e.*, s. 15; Kellens, *a.g.e.*, s. 12.

¹⁸² Jean Kellens, Avesta'nın en eski bölümünün MÖ., 1200'den öncesine ve MÖ. 800'ün sonrasına tarihlendirilemeyeceğini, ancak bu 400 yıllık sürenin içinde tarihlendirilebileceğini savunmaktadır. (Bkz. Kellens, *a.g.e.*, s. 12).

çoğunlukla büyük oranda ayakta tutan son seçenek olan şiirsel miras yüzyıllarca korunabilmektedir. Özellikle Gatalar karşılaştırmalı dinler tarihi ve din fenomenolojisi ışığında incelendiğinde Avesta'dan bize intikal eden bu vezinli bölümlerinin orijinal olarak muhafaza edildikleri sezilebilmektedir.¹⁸³

Sözlü kültürden Avesta'yı kurtaran ilk çalışma, Hahamenişîler döneminde Mezopotamya medeniyetlerinden Babil veya Fenikelilerden ödünç alınan muhtemelen Aramî yazısı¹⁸⁴ ama Fârisî-yı Bastan diliyle yazılan ilk iki nüshadır. Bu iki nüshanın İskender'in İran seferi sırasında kaybolmasının ardından 50'li yıllarda Aşkanîler döneminde (MÖ.247-MS.224) başlayan Avesta tedvin çalışmaları¹⁸⁵ Sasaniler döneminde 400-600 yılları arasında en son şeklini almıştır.¹⁸⁶ Sasaniler döneminde kaleme alınan Avesta, Hahamenişîler döneminde, 12.000 öküz derisi üzerine altın suyuyla yazılan Avesta'nın yaklaşık üçte biri kadar olup, günlük dilde kullanılan Peheleviceden farklı bir dil olan, özel bir din dili olarak icat edilen ve sadece din adamları tarafından tam olarak anlaşılabilen "Din-ı Debiri" hatlarıyla kaleme alınmıştır. Sasaniler döneminde son şeklini alan bu Avesta 345.700 kelimedden oluşuyordu. Mubedler özel din dili olarak icat edilmiş "Din-ı Debiri" ile yazılmış Avesta'yı Fârisî-yı Meyane'ye çevirerek ona bazı açıklamalar ve şerhler oluşturarak Zend Avesta'yı meydana getirdiler.¹⁸⁷ Avesta'ya yapılan yorum ve şerhler olan Zend¹⁸⁸ ise 2.094.200 kelimedden oluşmaktaydı. Derken Arapların İran'ı ele geçirmeleri üzerine tekrar kaybolan Avesta nüshâları Abbasi halifesi Me'mun (198-218^{HK}) döneminde Azer Farnbağ tarafından yeniden kaleme alınmış ve günümüze kadar varlığını sürdürmüş olan, 1278 tarihli bu son Avesta Nüshası, Pehelevicenin Din-ı Debiri lehçesiyle yazılmış olan Sasaniler dönemindeki Avesta'nın ancak dörtte biri kadar olan Avesta'dır. Elimizdeki mevcut Avesta, Sasaniler döneminde son şeklini aldığı anda 345.700 (ya da

¹⁸³ Muin, c.1, s. 182; Gershevitch ve Boyce, **a.g.e.**, s. 31; Tefezzulî, **a.g.e.**, s.13.

¹⁸⁴ Dusthah, **a.g.e.**, s. 13; Muin, **a.g.e.**, s. 179.

¹⁸⁵ Jean Kellens, **a.g.e.**, s. 11.

¹⁸⁶ Gershevitch ve Boyce, **a.g.e.**, s. 31.

¹⁸⁷ Rüstem Vehidi, **Neyayeş-i Ateş**, s. 26.

¹⁸⁸ *Zend* kelimesi, İslam tarihi için *zendik* tabirinin aslı olduğu için alâkabahş olsa gerektir. İran'da Avesta'ya Ortodoks olmayan bir şerh yazanlara *zendik* denildiği gibi, İslamiyet'te de bu tabir esas itibarıyla Sünnî geleneğe muhalif olan kişiler için kullanılmıştır. İslam Tarihçisi Mesudi'ye göre Araplar *zendik* kelimesini Farslar'dan almışlardır.(Schimmel, **a.g.e.**, s. 89; Mesudi, **a.g.e.**, c.1, s. 275).

330.000) kelimeye ulaşan Avesta'dan geride kalan, Sasanî dönemindeki Avesta'nın, 1/4'ü kadar olan sadece 83.000 kelimelik Avesta'dır. Ancak eldeki bu Avesta'dan “Gatalar” ve “Vendidad” bölümlerinin olduğu gibi mahfuz kaldıkları düşünülmektedir.¹⁸⁹

Arapların İran'ı fethetmelerinin ardından İran'dan Hindistan'a göç eden Zerdüştî Parsiler¹⁹⁰, mevcut Avesta nüshâlârını da beraberlerinde götürdüler. Zerdüşt ve Avesta hakkında ilk olarak araştırma yapan Barnabe Berisson'un çalışması, 1590 yılında Paris'te yayımlandı. Onun ardından İngiliz doğubilimci Thomas Hyde bu alanda Rum, Yunan, İran ve Arap kaynakları üzerinde yaptığı çalışmalarla, 1700 yılında Latince bir kitap yayımladı. Bu çalışmalardan esinlenen Fransız araştırmacı A. Anquetil de Perron, bu alanda ilk elden kaynaklara ulaşmak ve Zerdüştîleri daha yakından tanımak üzere, 1755'te Hindistan'a gitmeye karar verdi. Anquetil, 1758'de Bumbai eyaletine bağlı ve İran'dan göç eden Zerdüştler olan Parislerin merkezi olan Surat'a ulaştı. Burada, 1761'e kadar Parsî bilge Dastur Darab'dan Avesta dersleri aldı.¹⁹¹ Böylece İran dili ve Farsçaya az çok aşina olan Anquetil üç sene boyunca aldığı ders notlarından “Zend Avesta”yı oluşturmayı başardı.¹⁹²

Anquetil notlarını yanına alarak Oksford'a döndü ve Avesta ile Pehlevice tüm el yazmalarını Badalyan Kütüphanesi'nde bulunan Avesta el yazma nüshâlârıyla karşılaştırdı., 1762'de Paris'e dönen Anquetil, beraberinde götürdüğü Avestaca, Sanskritçe, Pehlevice ve Farsça toplam, 180 el yazmayı Paris Krallık Kütüphanesi (Şu an Milli Kütüphane)'ne teslim etti. Yaklaşık, 10 yıl bu el yazmaları üzerinde çalıştıktan sonra, 1771 tarihinde ilk kez Avesta'yı “Zend Avesta” ismiyle Avrupa'nın yaşayan bir diline tercüme ederek Paris'te 2 cilt şeklinde yayımladı ve 1805 yılında bu dünyadan

¹⁸⁹ Rezi, **a.g.e.**, s. 205-230; Tefezzulî, **a.g.e.**, s. 65-66; Muhammed Kaimî, **Edebiyat-ı Bastani-yı İran**, 1. Baskı, İntişarat-ı Danişgah-ı İsfahan, İsfahan, 1347^{HŞ} (1968), s. 25; Vehidi, **a.g.e.**, s. 23.

¹⁹⁰ Parsiler'e dair geniş bilgi için bkz. Zaehner, **Tulu' ve Ğurub-ı Zertuşteri.**, ss. 23-24.

¹⁹¹ Anquetil'in Dastar Darab'dan aldığı derslerini ve öğrenciliğini konu alan bir kitap, Hindistan Parsilerinden olan Civanci Cemşid Madi(J.J. Mudi) tarafından, 1916 yılında, Bombai'de “A. Anquetil du Perron and Dastar Darab” ismiyle yayımlandı. (Dusthah, **a.g.e.**, s. 49).

¹⁹² Purdavud, **Avesta**, 1. Baskı, İntişarat-ı Fravahar, Tahran, 1353^{HŞ} (1974), Giriş, s. 5; Cuneydi, **Ferheng-ı Hezvareşha-yı Debire-ı Pehlevi**, 1. Baskı, Neşr-ı Belh-ı Bunyad-ı Nişabur, Tahran, 1385^{HŞ} (2006), s. 23; Raşid Muhassal, **a.g.e.**, s. 8; Hinnles, **a.g.e.**, s. 21; Tokarev, **a.g.e.**, s. 382; Kellens, **a.g.e.**, s. 11.

göçtü. Anquetil'in çalışmaları daha sonradan eleştirilmiş ve eksiklikleri ortaya konmuş olsa da Avesta üzerinde yapılan derin ve kapsamlı araştırmaların temelini atması bakımından en önemli adımı atmış kimse olarak kabul edilmektedir.¹⁹³

Bu tarihten sonra 60 yıl kadar bir süre boyunca Avrupa'da, Alman J. F. Kleuker tarafından, 1776-1777 yıllarında Anquetil'in Zend Avestasını Almancaya tercüme edilmesi dışında Avestabilimi etrafında herhangi bir çalışma yapılmadı. Avestabilim, Fransız doğubilimci Aujen Burnof'un çalışmalarıyla yeni bir döneme girdi. Burnof, Avesta'nın anlaşılması için, geleneksel Zerdüştî rivayetlerin dışında, Avesta dilini yakın olan Sanskritçe ve Vedalarla bir arada incelenmesi gerektiğini fark ederek, 1833 yılında Yesna'nın ilk ilahisini (hat) tercüme etti ve düşürdüğü çok sayıdaki dipnotla birlikte yayınladı., 1840-1846 yılları arasında Hindistan Parsilerinin, 12. yüzyılı mubedi olan Dhâlâ'nın oğlu Naryuseng'in Sanskritçe Avesta tercümesinden yararlanarak Yesna'nın 9. İlahisini (hat'ını) yayımladı ve kendisinden önce ilk kez Avesta'nın tercümesini Avrupa'da yayımlamış olan Anquetil'in tercümesinin geleneksel Zerdüştî yorumların gölgesinde yapıldığı ve birçok hata içerdiği için bilimsel bir değerinin bulunmadığını tespit etti.¹⁹⁴

Burnof'un ölümünün ardından, 1852 yılında bir gurup araştırmacı Avestaca, Pehlevice ve Sanskritçe öğrenmeye ve Avesta'yı bu çerçevede incelemeye başladı., 1886-1887 yılları arasında Hindistan'da ikamet eden Fransız araştırmacı Darmesteter birçok Parsi ileri gelenle tanışma imkânı buldu ve, 1892-1893 yılları arasında Avesta'yı tercüme ederek üç cilt hâlinde "Zend Avesta" ismiyle yayımladı. Ancak bu tercümede Darmesteter, Avesta'nın kolay bölümlerini direk Fransızcaya çevirirken, zor bölümlerini ise Avesta'nın "Zend" (Pehlevice yorum ve şerhler)'ine müracaat etmeyi yeğledi. Nitekim meşhur filolog ve aynı zamanda Darmesteter'in öğrencisi olan A. Maillet, bu tercüme için şu yorumu yapmaktadır: "Darmesteter'in tercüme ettiği

¹⁹³ Purdavud, **Avesta**, Giriş, s. 5-6; Raşid Muhassal, **a.g.e.**, s. 8-9; Dusthah, **a.g.e.**, s. 49-50; Kellens, **a.g.e.**, s. 123.

¹⁹⁴ Purdavud, **Avesta**, s. 8; Dusthah, **a.g.e.**, s. 50.

Gatalar, Pehlevi yorumlar ışığında tanzim edildiği için doğru bir tercüme değildir çünkü söz konusu yorumların kendisi yanlıştır.”¹⁹⁵

F. Spiegel’in, 1853-1858 yılları arasında beraberinde kıymetli Pehlevi çevirisinin de yer aldığı Avesta tercümesi yayımlandı. K. Geldner’in, 1886-1895 yılları arasında çok sayıda Avesta el yazmalarını inceleyerek yazdığı ve günümüze kadar Avestabilimi için önemli bir kaynak durumunda olan eleştirel metinler Ştagurt’ta yayımlandı. H. Reichelt’in seçme konulardan verdiği derslerden oluşan Avesta incelemesi, 1911’de Strazburg’da yayımlandı. Bartholome’nin başta “İran Öncesi İran Dillerinin Geçmişi”, “Avesta ve Farsî-yi Bastan Dilleri” ve “Eski İran Kültürü” olmak üzere çok sayıdaki eseri Avesta araştırmaları için yeni bir dönem başlattı ve bu alanda vazgeçilmez bir kaynak haline geldi. Aynı şekilde Fransız araştırmacı De Harles ve Menant, İngiliz araştırmacı West, Alman araştırmacı Haug ve Amerikalı Jakson’un bu alandaki önemli çabaları da zikredilmelidir.¹⁹⁶

Yirminci yüzyılda da Avesta incelemeleri birçok ülkede sürdürüldü ve gerek Avesta dili, gerek Eski İran dili ve edebiyatı, gerekse eski İran dinleri etrafında çok sayıda aydınlatıcı ve öğretici eserler geride bırakıldı. Bu alanda emek verenlerden ilk sırada şunların isimlerini zikredebiliriz: Almanya’da Yunker, Hertel ve Humbakh, Fransa’da Benvenist ve Dumzeyl, İngiltere’de Henning, Beyli ve Gerşeviç, Lehistan’da Kuriloviç, İskandinavya ülkelerinde Morgenştirn, Kristensen, Bar, Nyberg, Hindistan’da Parsî bilgilerden Ankelsarya, Tavadya, Tareporewala, Bad, Kanga, Dhabar, Madi, Amerika’da Smith, Rusya’da Friman, Abayev ve Bertels.¹⁹⁷

İran’da Avesta üzerinde yapılan araştırmalar İranlı bilgin İbrahim Purdavut’la, 1925’lerde başladı. Purdavud Hukuk eğitimi için gittiği Paris’ten bir nedenle ayrılarak Almanya’ya geçince burada Avesta üzerinde yapılan araştırmalarla karşılaştı ve kendini bu alana hasretti. Daha sonra araştırma ve incelemelerini İran’da sürdüren Purdavud, Parsiler tarafından Hindistan’a davet edildi ve ilk kez burada meşhur eseri olan “Edebiyat-ı Mazdeyesna”yı yayımladı. Gerek Avrupalı, gerek Hindistanlı bilginlerin bu

¹⁹⁵ Purdavud, *Avesta*, s. 9; Raşid Muhassal, *a.g.e.*, s. 10; Dusthah, *a.g.e.*, s. 50.

¹⁹⁶ Purdavud, *Avesta*, s. 11; Muhassal, *a.g.e.*, s. 10-11; Dusthah, *a.g.e.*, s. 51.

¹⁹⁷ Dusthah, *a.g.e.*, s. 51.

alandaki eserlerini inceleyerek çalışmalarını derinleştiren Purdavud, İran’da yepyeni bir araştırma ve inceleme çığırını açtı.¹⁹⁸ İbrahim Purdavud’un “Gozareş-ı Avesta” çalışmasıyla başlayan Avestabilim çalışmaları Celil Dusthah, Muhammed Muin, Haşim Rezi, Mehrdad Bahar, Celaleddin Aştiyani, Cihangir Uşideri, Ahmed Taffazuli, Jale Amuzgar, Ardeşir Hurşidiyan, Firuz Azergeşp, Ali Ekber Caferi ve Rustem Şehzadi gibi araştırmacı ile Zerdüşti din bilginlerinin gayret ve eserleriyle günümüze kadar devam etti.

1.4. AVESTA’NIN İÇERİĞİ

Genel olarak elimizdeki mevcut Avesta niteliksel olarak iki tür içerikten oluşmaktadır: Biri orijinal olduğu düşünülen Avesta’nın kendisi, diğeri ise Sasaniler dönemi ve sonrasında Avesta’nın asıl bölümlerine yapılan yorumlar ve şerhler anlamına gelen “Zend” ve şerhlerin şerhleri olan “Pazend” denilen bölümdür.¹⁹⁹ Avesta’nın orijinal kaldığı düşünülen bölümleri “Yesna” veya Yesna’nın bir bölümü (ki Gatalar bu bölümde yer alır), “Visperd” ve “Vendidad”tır. Dini Debiri alfabetiyle yazılmış en eski Avesta Nüshası Kopenhag’ta bulunmakla birlikte²⁰⁰ Avesta el yazmaları daha çok Kopenhag, Oxford, Londra, Paris, Münih kütüphaneleri ile Hindistan’daki Zerdüştiler olan Parsiler’in arasında²⁰¹ hatta bazı kısımları Rusya’nın Saltikof Şacderini gibi kütüphanelerinde korunmaktadır. Ancak Avesta el yazmalarının korunmasında ve günümüze taşınmasında Miladi 800-900 yıllarında İran’dan Hindistan’a göç ederken beraberlerinde götürdükleri Avesta veya Avesta parçalarını koruyan Parsiler’in ya da İran’ın Kerman ve Yezd şehirlerine bağlı kırsal kesimlerde yaşamlarını sürdüren ve yanlarındaki dini kutsal metinleri gözden irak yerlerde muhafaza eden Zerdüştilerin katkısı büyükse de bu eski metinleri bulup ortaya çıkaran ve yorumlayarak çağımızın bilim dünyasına tanıtan elbette ki Avrupalı doğu bilimcilerdir.²⁰²

¹⁹⁸ Dusthah, **a.g.e.**, s. 51-54.

¹⁹⁹ Mesudi, **a.g.e.**, c.1, s. 253, 275.

²⁰⁰ Muin, **a.g.e.**, c.1, s. 171.

²⁰¹ Raşid Muhassal, **a.g.e.**, s. 7.

²⁰² Dushah, **a.g.e.**, s. 17-18.

Asıl ve eklenmiş bölümleriyle birlikte elimizdeki mevcut Avesta altı bölümden oluşmaktadır.²⁰³ Ancak mevcut Avesta’da Gatalar, Yesna’nın içerisinde yer aldığı için genellikle araştırmacılar Avesta’yı beş bölümde incelemeye alırlar. Bunlar:

1.4.1. Gatalar

1.4.2. Yesna

1.4.3. Yeşterler

1.4.4. Vispered

1.4.5. Hurda Avesta

1.4.6. Vendidad

Şimdi bu bölümleri kısaca tanıtalım:

1.4.1. Gatalar

Aşu²⁰⁴ Zerdüşt’ün semâvi şiirlerinin adı olan Gatalar, Vedalarla birlikte ya da onlardan sonra Aryalılarından geride kalan ilk manzum eserdir. Gatalar ekseriya birinci tekil şahıs dili üzere söze döküldüğü için ya bizzat Zerdüşt’e ya da Zerdüşt vasıtasıyla dile dökülmüş Tanrı’ya ait sözlerdir.²⁰⁵ Avesta’nın en eski ve en kutsal kesitini teşkil eden Gatalar, Yesna bölümünün içerisinde yer alır. Bu vezinli kesit Avesta’nın kendi içinde *Gasa* ve Pehlevicede *Gas* olarak adlandırılır. *Gasa*’nın çoğul şekli olan *Gasan* Farsçaya *Gatalar* anlamına gelen *Gahan* veya *Gataha* kelimelerine dönüşmüşlerdir. Ruhani ve semavi şarkılar anlamına gelen Gatalar, hâlâ müzik terimlerini arasında kullanılır. Hint dilinde “git” ve Arapçada “cit” kelimeleri “gat” kökeninin türevleridir. Arapçada Kur’an’ı ahenkli ve vezinli okumak anlamında kullanılan *tecvit* de buradan gelmektedir.²⁰⁶ Gatalar’ın diğer Avesta bölümlerinden ayrılan en bariz özelliği; filolojik olarak daha eski olması, Farsçanın en kadim dili kabul edilen Avestaca ile serdedilmiş

²⁰³ Avesta’yı büyük emekler sonucu ortaya koyduğu açıklamalarla Farsça’ya çeviren ve İbrahim Purdavud’un öğrencilerinden biri olan Celil Dusthah, Gatalar’ı ayrı bir bölüm olarak kabul ederek Avesta’yı altı bölüme ayırmakta ve her bölümü kısa kısa açıklarken özellikle Gatalar üzerinde ısrarla durmaktadır. Çünkü ona göre, birçok araştırmacının da kabul ettiği gibi her ne kadar Yesna bölümü içerisinde yer alsın da Gatalar, aslında Avesta’nın Yesna’dan bağımsız en eski bölümüdür ve diğer Avesta bölümleriyle karıştırılmadan müstakil olarak ele alınmalıdır. (Dusthah, **a.g.e.**, s. 19 ve 36).

²⁰⁴ **Aşu**: Pak ve kutsal. Avesta’da doğruluk ve temizlik anlamında yer alan “Aşa” kelimesinden türemiştir. Aşavan ise kutsalı ve doğruyu takip eden demektir. Pehlevicede yer alan “Ahu” da aynı anlama gelir ve bu kelime, cehennemliklerin karşısında yer alan cennetlikler için kullanılır. (Uşideri, **a.g.e.**, s. 113)

²⁰⁵ Zeahner, **a.g.e.**, s. 320.

²⁰⁶ Atayi, **a.g.e.**, s. 52; Hurşidiyan, **Pasoğ...**, s. 28.

olması, gayet sanatkârane ve anlaşılması zor bir hatla yazılmış olması, içeriğinin diğer dini vahiylerle ve akıcı üslubunun ise Vedalar Sanskritçesine oldukça benzer olmasıdır.²⁰⁷ Bu nedenle Gatalar'ın sahip olduğu özel dile “Gasaniik” veya “Gatik Dil” denmiştir.²⁰⁸

Yaklaşık 50 sayfaya denk gelen²⁰⁹ Gatalar'ın tamamı, 17 Ha veya Haiti (bölüm) 238 kıta, 896 beyt ve 5560 kelimededen oluşur. Gatalar şiir vezni ve mısra sayısı bakımından beş kısma ayrılır: Ahnavad²¹⁰, Aştud²¹¹, Spentme²¹², Vohu Hışetru²¹³ ve Vehıştvaşt.²¹⁴

Zerdüşt'ün hakiki ve asıl mesajları Gatalar'dan çıkarılmalıdır. Çünkü zamanın geçmesiyle mesajları değişmiş ve dönüşmüştür. Özellikle din ile devletin birleştiği ve bir din devletine dönüşen Sasaniler dönemi Zerdüştlüğü asıl mecrasından oldukça uzaklaşmıştır. Hatta bazı araştırmacılara göre Gatalar'ın kimi kısımları da Zerdüşt'ün ilk takipçilerinden biri tarafından dile dökülmüştür.²¹⁵

Gatalar, 1959'a kadar genellikle genç Avesta, Pehlevi metinler ve Zerdüştlere geleneksel yorumları ışığında tercüme edildiğinden, içindeki mesajlar Zerdüşt sonrası dönemdeki moğlar ve mubetlerin anlayışlarının gölgesinde kalmıştır. Bu yüzden Gatalar'ın tevhidi mesajları ve sembolik ifadeleri yeterince anlayamamıştır. Ancak bu tarihte Alman araştırmacı Humbakh'ın gayretleriyle Gatalar ilk defa sonraki dönemden bağımsız olarak tercüme edilmiş ve böylece Gatalar'ın daha sağlıklı anlaşılması yolunda önemli bir adım atılmıştır. Ancak Gatik dilin Vedik dile olan yakınlığından hareket eden

²⁰⁷ Geniş bilgi için bkz. Farangiz Derviş, “Berresi-yı Gahan-ı Avesta Ez Menzere-ı Dini ve Zebanşinasi”, **Şiraz Üniversitesi Ulum-ı İctimai ve İnsani Dergisi** 13. Dönem, S. 2, İlkbahar, 1385^{HŞ} (2006), ss. 1-17.

²⁰⁸ Gershevitch ve Boyce, **a.g.e.**, s.334; Uşideri, **a.g.e.**, s. 402; Schimmel, **a.g.e.**, s. 89; Umid Atayi, ss.38-39.

²⁰⁹ Kellens, **a.g.e.**, s. 124.

²¹⁰ **Ahnavad:** Gatalar'ın Ahnu kelimesiyle başlayan ilk bölümü. Ahna veya ahnu efendi, dost ve varlık bahşeden anlamına gelir. (Uşideri, **a.g.e.**, s. 145).

²¹¹ **Uştud:** Ušta kelimesiyle başlayan Gata bölümü. Selamet ve afiyet anlamına gelir (Uşideri, **a.g.e.**, s. 112).

²¹² **Spentme:** Spenta Mianyu yerine kullanılan kelime kutsal akıl demektir. Bu Gata bölümü soyut kutsal/ların özelliğiyle başladığı için bu bölüme adını vermiştir.

²¹³ **Vohu Hışetru:** İyi iktidar ve güzel anlamına gelen Gatalar'ın bir bölümü.

²¹⁴ **Vehıştvaşt:** En iyi arzu ve en güzel servet anlamına gelen ve bu anlamı içeren Gata bölümü.

²¹⁵ Uşideri, **a.g.e.**, s. 402; Atayi, **a.g.e.**, s. 41.

Humbakh, adeta Genç Avesta ilahiyatından kaçayım derken bu sefer Vedalar'da geçen ayinlerin etkisinde kalarak Gatalar'ı tercüme etmiştir. 1975'te İnsler tarafından yapılan tercüme de Gatalar'ın bağımsız anlaşılması yolunda atılmış önemli bir adımdır. İnsler Gatalar'ın anlaşılması yolunda hem Gatalar öncesi eski Veda ilahiyatını hem de Gatalar sonrasında meydana gelen Avesta ilahiyatını hiç hesaba katmadığı için adeta ibadet ve ayinlerden arındırılmış ideal mesajlar andıran bir tercüme yapmıştır.²¹⁶

Gatalar'ın tercüme ve yorumlarına dair tüm bu çabalar haddizatında kıymetli emekler olup önemli boşluklar doldururken bize Gatalar'ı anlamada üç tür tercüme miras bıraktılar.²¹⁷ Birincisi, Humbakh'a kadar devam eden ve Darmesteter (1893), Bartholome (1905), Duchesne-Guillemin (1952) ile Lomel (1971)'in daha çok Avesta ilahiyatını dikkate alarak yaptıkları muhafazakâr tercümelerdir. İkincisi, Humbakh'ın (1959) daha çok Vedalar ilahiyatı ışığında yaptığı ve o döneme kadar yapılan birçok yanlış algılamaya tashih niteliğini taşıyan²¹⁸ selefi tercümedir. Üçüncüsü ise İnsler'in (1975) daha çok ibadi ve itikadi işaretleri sembolik algılayarak, nispeten formel ayinlerden arınık ideal mesajları andıran modern tercümesidir.²¹⁹

O halde Gatalar'ı anlama çabasında olanlar, bu tercüme içerisnde hangisini esas almalıdır? İrani Avesta uzmanlarından İbrahim Purdavud'un, Avesta tercümelerini değerlendirirken en fazla eleştirdiği kişi Darmesteter'dir. Çünkü ona göre Darmesteter Avesta'yı tercüme ederken, anladığı bölümlerini aynen Fransızcaya tercüme ederken, anlamadığı bölümlerini ise "zend" denilen Avesta'nın Pehlevice yorumlarına havale etmiştir.²²⁰ Darmesteter'in Türkçe'ye de çevrilen²²¹ Avesta tercümesinin sıkıntılı bir

²¹⁶ Boyce, **a.g.m.**, s. 21, **Ayin-ı Zertušt**, s. 122; Kellens, **a.g.e.**, s. 13.

²¹⁷ 19. Yüzyılın sonlarından günümüze kadar yapılan önemli Gata tercümeleri şunlardır: Mills (1894), Bartholme (1905), D.J. İrani (1914), Purdavud (1927), Smith (1929), Taraporewala (1951), Anklesaria (1952), Bode-Nanavutty (1952), Duchesne-Guillemin (1952), Humbach (1959), Chatterji (1967), Lomel (1971), F. Azergeşp (1972), İnsler (1975), A. E. Caferi (1981), Dusthah (1992), Rezi (1999), Abbas Şuşteri (1999), Şehzadi (2001), Muhammedi (2001), Skjaervo (2007), West (2010) (Bkz. Boyce, **a.g.m.**, s. 21, **Ayin-ı Zertušt**, s. 122; Kellens, **a.g.e.**, s. 12; Mole, **a.g.e.**, s. 113; Alici, **a.g.e.**, ss. 19-20).

²¹⁸ Kellens, **a.g.e.**, s. 124.

²¹⁹ Boyce, **a.g.m.**, s. 21, **Ayin-ı Zertušt**, s. 122.

²²⁰ Purdavud, Avesta, s. 9.

²²¹ Avesta Yayınları, 2012.

tercüme olduğu bizzat öğrencileri tarafından da ifade edilmiştir.²²² Darmesteter'in Gatalar'ın 29. ilahisinde geçen *gaus hişmaibya* kelimesini zahiri anlamıyla olduğu gibi *öküzün ruhu* diye tercüme etmesi ve Hindo-irani kültürde öküzün, hayatı ve yaradılışı sembolize ettiğini göz ardı etmesi, aynı kelimeyi *yaradılış ruhu* olarak tercüme eden Humbakh, İnsler ve Mubed Azergeşp'in tercümelerinin ehemmiyetini ortaya koymaktadır.

Mary Boyce'un Gatalar'ı anlama çabası için farklı tercüme arasında yapılacak tercihe dair önerisi makul görünmektedir. Ona göre Humbakh ve sonrasında İnsler önemli bir iş başarmış olsalar da, Gatalar, Zerdüşt inanlarının geleneksel dini pratikleri ve sünnetleri topyekûn görmezden gelinerek anlaşılabilir. Çünkü Zerdüşt büyük bir ihtimalle keşf ve şühud hâlinde ulaştığı hakikatlerin bir kısmını şiirsel ve sembolik bir üslupla dile dökerken meydana gelen Gatalar, tek başına dini bir sistemi ve halka gelen bir peygamberin sade mesajlarının tamamını içermekten uzaktır. Bayan Boyce haklı olarak burada şu soruyu sormaktadır: Biz Gatalar'ın peygamber tarafından halka gelen mesajların tamamı olduğunu söyleyebilir miyiz? Eğer değilse, o zaman Peygamber'in önerdiği ibadi ve itikadi diğer mesajlar nerededir? Buradan hareketle Boyce, Zerdüşt'ün muhtemelen gençliğinde, girdiği riyazet temrinlerinde keşfettiği hakikatleri andıran Gatalar'ın biraz da muhafazakâr tercümelerin ışığında ele alınmasını önerir.²²³

Ancak Zerdüştlüğü ele alan son dönem araştırmacılarının yorumları ışığında bizde oluşan kanaat şudur: Zerdüşt'ün mesajlarını doğru okuma ve anlama metodolojisi için Gatalar merkezî bir önem arz eder. Bu alanda yapılacak bütün çalışmalarda Gatalar ilk ve temel referans kabul edilirse Zerdüşt'ün mesajları hem önceki hem de sonraki hurafe ve bidatlerden arınmış olur. Çünkü Zerdüştlüğü ilgili yapılmış araştırma ve incelemelerin çoğunda Gatalar merkeze alınmadığı için Zerdüşt'ten ziyade Moğ ve mubedlerin din ve inançları incelenmiştir, Zerdüşt'ün değil. Bununla beraber, dini mesajların hakkıyla anlaşılması ve dini fenomenlerin doğru okunması yolunda en

²²² Nitekim meşhur filolog ve aynı zamanda Darmesteter'in öğrencisi olan A. Mailet, bu tercüme için şu yorumu yapmaktadır: "Darmesteter'in tercüme ettiği Gatalar, Pehlevice yorumlar ışığında tanzim edildiği için doğru bir tercüme değildir çünkü söz konusu yorumların kendisi yanlıştır." (Purdavud, Avesta, s. 9).

²²³ Boyce, **Ayin-ı Zertuşt**, ss.124-125, **Tarih-ı Kiş-ı Zertuşt**, c., 1, ss. 257, 289, 290, 304.

önemli ek çabalar Boyce'un de dediği gibi, söz konusu dinden önceki ve sonraki inançlar ve gelişmelerin de mutlaka mercek altına alınmasıdır.

Gatalar özetle şunları içermektedir: Ahuramazda tek yaratıcıdır. İyi ve güzel olan her şey ondandır. Divler tapınmaya layık olmadıkları gibi insanları doğru yoldan saptırarak felakete sürükler. Ameşaspentalar olarak isimlendirilen doğruluk, iyilik, kudret, ümit (olumlu düşünce), olgunluk (kemal) ve ölümsüzlük Ahuramazda'nın sıfatları ve güçleridir. İnsanlar bu güçleri elde etmek ve bu sıfatlarla donanmak için çabalamalıdır. İyi düşünce, iyi söz ve iyi iş-davranış, kurtuluşun kaynağı olduğu gibi, kötü düşünce, söz ve eylem de hüsrânın sebebidir. İnsanların en yaman düşmanı yalandır; ondan uzak durmalı ve doğruluğa taraf olunmalıdır. İnsan yeryüzünü mamur ve abat kılmalı, toprağı işletmeli, ziraatla uğraşmalı, yararlı hayvanları korumalı ve üretken olmalıdır.²²⁴ Ahuramazda'nın kurbanı; sığır ve koyun gibi hayvanların kanına ihtiyacı yoktur; onun dergâhında geçerli olan ibadet “doğruluk namazı”dır. Dünyada tek bir yol vardır; o da doğruluktur. Her kim toprağı işletir ve yararlı hayvanları korur ve yetiştirirse Allah'ı kendisinden razı eder; bu dünyada ve öbür dünyada ödüllendirilir. Bu dünyada, iyilik ile kötülük, güzellik ile çirkinlik karşı karşıya ve amansız mücadele içindedir. Hayat bu iki zıt potansiyel arasında geçen bir savaştır. Bundan dolayı doğru insanlar, iyiliğin ve güzelliğin hâkim olması, kötülük ve çirkinliğin yok olması için çabalayan kimselerdir. Her kim bu dünyada iyi davranışlarıyla iyilik cevherine katkıda bulunursa diğer dünyada mükâfatlandırılacak ve cennete girecektir. Her kim de kötü davranışlarıyla kötülük potansiyelini eyleme dönüştürürse, diğer dünyada cezalandırılacak ve cehenneme yuvarlanacaktır. Ruh ölümsüzdür; ahret günü yapılan yargılamadan sonra her kim iyilerden sayılırsa Çinvat (Sırat) köprüsünden geçecek ve Ahuramazda'nın ebedi ülkesine (cennete), kötülerden sayılırsa yalan yuvaya (cehenneme) girecektir.²²⁵

²²⁴ Uşideri, **a.g.e.**, s. 402.

²²⁵ Purdavud, **Gasaha**, 3. Baskı, İntişarat-ı Danışgah-ı Tahran, 1354^{HŞ} (1975), s. 41-42.

1.4.2. Yesna

Avesta'da Yesne, Sanskritçe'de Yecne ve Pehlevicede Yezešn şeklinde geçen, Zerdüştiliğin en eski ve en kutsal kesiti olan Gatalar'ı da içeren Yesna²²⁶ dua, sena, hamd, namaz, kurban ve bayram anlamlarına gelip mevcut Avesta'nın en önemli bölümünü oluşturmaktadır. Farsça ve Kürtçe'de bayram için kullanılan "ceşn", Allah için kullanılan Yezd, Yezdan gibi kelimeler yesna kökeninden alınmıştır. Yesna, 72 Haiti veya Haiti'den (kısmı) meydana gelmiştir ve bu Haiti'lerden, 17'si Gatalar'dır. Hindistan'da yaşayanlarına verilen ad olan Parsiler Yesna'yı iki kısma ayırırlar: İlk kısmı, 1'den 27'ye kadar olan Haiti'ler, diğeri ise 28'den 72'ye kadar olan Haiti'ler. Ancak Avrupalı bilginler bu bölümlendirmeye dikkat etmeyi gerekli görmemişlerdir. Başta Almanyalı Geldner ve Rihlet, Amerikalı Jakson olmak üzere doğubilimcilerin ileri gelenleri Yesna'yı filolojik ve içerik açısından 3 kısma ayırmışlardır: a), 1'den 27'ye kadar olan Haiti'ler: Yesna'nın bu kısmı Ahuramazda ve diğeri tanrısal varlıklara münacaat etmekle başlar. Sonra çeşitli tanrıları sahip oldukları konuma göre yüceltme ve övmeyle devam eder. Bununla beraber mukaddes bir ottan elde edilen kutsal yiyecek olan Homa (Ved. Soma)²²⁷ merasimini, Mazdayesna ve Zerdüşt dini ibadetleri ve ritüellerini, soru-cevap şeklinde bazı dini talimatları içerir. b) 28'den 55'e (Jakson'a göre 53'e) kadar olan Haitiler: Yesna'nın bu bölümü Gatalar'ı oluşturmaktadır. Gatalar'ı ayrıca açıklayacağımız için burada tekrarlara girmeyeceğiz. Ancak burada dikkat çekilmesi gereken önemli nokta, bu kısmın ortalarına denk gelen daha dakik bir ifadeyle 35'ten 42'ye kadar olan Haitiler'in birden şiirden nesre geçiş yapmasıdır. "Yesna Hapten Haiti" olarak adlandırılan Gatalar'ın bu yedi nesirsel bölümü, Ahuramazda'ya övgüleri içermekle beraber diğeri Gatalar'dan farklı olarak su, toprak ve ateşten de söz etmektedir. Üslup, metot ve içerik olarak bu yedi Haiti'nin Gatalar ile son Yesna bölümünün arasında denk gelen bir tarihte dile döküldüğü düşünülmektedir. c) 56'dan (Jakson'a göre 54'ten) Yesna'nın son haitisi olan 72'ye kadar devam eden ve Aperuyesnu olarak adlandırılan kısım: Yesna'nın bu son kısmı çeşitli tanrısal varlıklar

²²⁶ Kuran'da bir süreye isim olmuş "Yasin" kelimesinin de esasen övme ve yüceltme anlamına gelen Yesna kökeninden geldiği söylenmektedir. (Şeriati, **a.g.e.**, c.2, s. 336).

²²⁷ Muhassal, **a.g.e.**, s. 2-7.

ve melekleri övmeyi içerir. Yesna, içerdiği 5560 kelimelik Gatalar’la birlikte toplam 39000 kelimededen oluşmaktadır.²²⁸

1.4.3. Yeşterler

Avesta’da “Yeşti” şeklinde geçen Yeşter; Yesna kökeninden türemiş olup hamd, sena, dua, övgü, tapınma ve fidye anlamlarına gelmektedir. “Yeşten” mastarı Pehlevicede; övmek, ibadet etmek ve fidye vermek demektir. “Yeşter” sözcüğü Avesta’da mükerreren kullanılmaktadır. Yesna ile Yeşter arasındaki temel fark, Yesna’nın genel, Yeşter’in ise belirli bir tanrı veya tanrısal varlığa has olan övgüleri içermesidir. Nitekim Avesta’da belli tanrısal varlıklara yapılan övgülerin geçtiği bölümler Yeşter olarak adlandırılmaktadır. Yeşterler, Genç Avesta’nın en sahil ve en tutarlı bölümü kabul edilir. Yeşterler aynı zamanda tüm Avesta’nın ortaya çıktığı takribi tarihi belirlememize de yardımcı olan metinlerdir. Çünkü Yeşterler’de kullanılan dil, takriben Hahamenişî (MÖ. 550-330) şahlarından geride kalan taşyazmalarda kullanılan dile tekabül etmektedir.²²⁹ Yeşterler kapsam olarak birbirlerinden farklı 21 kısımdan oluşur ve her bir kısmı belli bir tanrı, tanrısal varlık veya melek (doğal, pozitif enerji veya Tanrı’nın tezahürleriyle) ilişkilidirler. Ahuramazda’yı takdis etmekle başlayıp altı kutsal ölümsüz olan Ameşaspentalar’ı yüceltmekle devam eden her bir Yeşter, kutsal ayları, kutsal zaman, mekân ve fenomenleri övmeyi içerir.²³⁰

1.4.4. Vispered

Vispered veya Visperd iki Avesta sözcüğünden meydana gelmiş olup “tüm, bütün” ve “rehberler, efendiler” şeklinde iki anlamı içermektedir. Pehlevicede “Vesp” ve Pazend (Avesta yorumu)’te “Herusp”, “bütün” anlamına gelmektedir. Zerdüşter edebiyatında bu kelimeyle sürekli karşılaşmaktayız. Sözcüğü “Xudavend-ı Herusp (Herusp)-ı Agâh”, “her (tüm, bütün) şeyden haberdar olan efendi (Allah)” anlamında kullanılmaktadır. Red ise, Avesta’da geçen Rtu’dan türeme olup, Fars edebiyatında cesur, bilge ve akil anlamında kullanılır. Vispered bağımsız bir kitap veya Avesta

²²⁸ Dusthah, **a.g.e.**, s. 34-35; Uşideri, **a.g.e.**, ss. 511-512; Rüstem Vehidi, **Neyayeş-i Ateş**, s. 24; Hurşidiyan, **Pasoğ...**, s.37; Atayi, **a.g.e.**, ss. 42-43.

²²⁹ Kellens, **a.g.e.**, s. 25.

²³⁰ Dusthah, **a.g.e.**, s. 35; Uşideri, **a.g.e.**, s. 512-513.

bölümü değil, Yesna'ya sonradan eklenen ve dini ritüellerde ancak Yesna ile okunabilen bir kısımdır. Ancak Yılın altı dönemine denk gelen ve her biri beş gün süren Zerdüştî bayramların adı olan Gahanbar veya Gohenbar'da sadece Vispered okunmaktadır. 3300 kelimedenden müteşekkil olan Vispered; ek dualar, övgüler, Ahuramazda'ya ve diğer kutsal varlıklara saygı adakları ve ilahilerinden oluşur.²³¹

1.4.5. Hurda Avesta

Pehlevî dilinde “Hurtek Apestâk” adıyla geçen bu bölüm, yeni Farsça'da Hurde veya *Horde Avesta: Küçük Avesta* adıyla bilinmektedir. II. Şapûr (310-379)döneminde yaşamış Mübedler mübedi Âzerbâd Mehrâspendan tarafından derlenmiştir. *Horde Avesta*; namazlarda, kutsal gün, gece ve aylarda dinî törenler ve sodre giymede, kostî bağlama, düğün, taziye gibi törenler vebayramlarda okunan bir kutsal metindir. İçerisindeki metinler büyük *Avesta*'dan alınmış, birtakım ekleme ve çıkarmalarla oluşturulmuştur. *Horde Avesta*'nın bütün duaları *Avesta* dilinde yazılmamış, bir kısmı daha sonraki dönemlerde *Pâzend* dilinde yazılarak eklenmiştir. Hurda Avesta içeriği genellikle Behdini (Zerdüştî) halkın duaları, özel törenlerdeki yalvarış ve yakarışlarıdır.²³² (Bkz. EK-21).

1.4.6. Vendidad

Avesta dilinde Veydevdat ve Pehlevîce'de Cotdivdat olarak geçen kelime, üç kelimenin birleşiminden oluşmuştur: Vey veya Vi zıt, dev div ve dat kanun ve yasa anlamında olup “Divlere karşı kanun” demektir. Vendidad 22 Fergard'den ve Fergardlar da bentlerden oluşur. Kapsamı farklı konulardan müteşekkil olan Vendidad dini merasimlerde okunmaz. 1. Fergard yeryüzü ve ülkelerin yaradılışını 2. Fergard Cem (Yem)'in hikâyesini ve 3. Fergard dünyanın hoş ve nahoş yönlerini ele alırken 4. Fergard'dan takriben 21. Fergard'a kadar olan kısım, yasa ve hükümler içerir. Bu bölüm, adeta bir ilmihal üslubunda, yapılması ve yapılmaması gereken iş ve işlemleri konu edinir. 22. Fergard ise Ehrimen'den kaynaklı çirkinlikleri ele alır. Yakın bir zamana kadar Zerdüştler geceleyin bir araya gelir ve Vendidad'ı okurlardı. Özellikle

²³¹ Uşideri, **a.g.e.**, s. 477; **Avesta**, Avesta yayınları, s. 22; Ziyayi-Azizi, a.g.t, s. 45; Atayi, **a.g.e.**, s. 44.

²³² Muîn, c., 1, s. 202-203; Âbâdânî, **a.g.e.**, c. I, 359; Oşîderî, **a.g.e.**, s. 255; Hurşîdiyan, **Pasoğ...**, s. 38; Atayi, **a.g.e.**, s. 43.

yabancıların egemenliği altında buldukları dönemlerde bir araya bu vesileyle geldiklerinde kurtuluş çaresini düşünürlerdi.²³³

²³³ Uşideri, **a.g.e.**, s. 471; Hurşidiyan, **Pasoğ...**, s. 38; Atayi, **a.g.e.**, s. 44.

İKİNCİ BÖLÜM
GATALAR'DA ZERDÜŞT

2.1. GATALAR'DA ZERDÜŞT

Zerdüşt, Gatalar'la tanınmalıdır.²³⁴ Onun öğretileri bu, 17 ilahinin içinde saklıdır. Çünkü Avesta'nın en eski bölümü olan Gatalar gerek filolojik açıdan gerekse içeriğinin arkaikliği açısından Zerdüşt dönemini yansıttığı, çoğunlukla Zerdüşt'e atfedildiği noktasında araştırmacılar arasında neredeyse bir ittifak bulunmaktadır. Bu yüzden Zerdüşt'ün ne dediğini, içinde yaşadığı topluma neler getirdiğini ve belli başlı öğretilerinin neler olduğunu adım adım Gatalar'dan yola çıkararak tespit etmeye çalışacağız. Biz Yesna'da yer alan 28-52 arasındaki ilahileri ele alacağız. Ancak 35-42 (35 ve 42 dahil) arasındaki ilahilerin Zerdüşt sonrası bir dönemde nesir şeklinde bu bölüme eklendiğini yeniden hatırlatarak bu sekiz ilahiyi elemek suretiyle sadece 17 ilahinin ışığında Zerdüşt'ü keşfetmeye çalışacağız. Biz bu ilahileri tek tek tahlil edeceğiz. Ancak *otuzuncu ve kırk beşinci* ilahinin muhtevası oldukça benzer olduğu için bu iki ilahiyi tek başlık altında inceleyecek ve *kırk dokuzuncu* ilahinin içeriği de daha önceki ilahilerle yine örtüşük olduğu için onu atlayacağız. Böylece 17 Gata ilahisini 15 başlık altında ele alacağız.

2.1.1. Yirmi Sekizinci İlahi

Biz bu ilahide çok eski asırların gerisinden Zerdüşt'ün huzur ve sükûnet dolu sesini işitiyoruz. O burada tüm yaratıklar için ilahi dergâhtan esenlik ve güvenlik talep etmektedir. Hakperestler, doğruluk taraftarları ve kendisi için bu ve öteki dünyada bahtiyar olmayı dilemektedir.²³⁵ Bu ilk bentte peygamber ellerini namaz ve dua için havaya kaldırmış, var olma şansını elde etmiş tüm iyi yaratıkların huzur ve esenliğini temenni etmekte ve doğruluk ayini olan Aşa'yı izlemekle Tanrı'yı kendisinden memnun etmeyi hedeflemektedir.²³⁶

İkinci bentte ise, doğru dinin yaren ve taraftarlarının doğruluk ayinlerini takip etmek suretiyle her iki dünyada tanrısal vergi ve lütuflardan yararlanmaları arzu edilmektedir.²³⁷ Sonra şöyle demektedir: “Ben, şu ana dek hiç kimsenin işitemediği ve

²³⁴ Nikbahş-Ġaraki, s. 193; Settegast, **a.g.e.**, s. 87.

²³⁵ Rezi, **a.g.e.**, s. 105.

²³⁶ Purdavut, **Surudha-yı Zertušt: Gataha**, s. 40.

²³⁷ Purdavut, **a.g.e.**, s. 41.

söze dökemediği şekilde Ahuramazda'yı övüyorum. Şimdi bu ilahileri can kulağıyla dinleyenler ve bir olan Ahura'ya tapanlar, en iyi merhalelere dek kendilerine rehberlik yapmam için, hayır ve iyilik güçlerine yardım etsinler!"²³⁸ Dördüncü bent şöyle devam etmektedir: "İnsanları iyi bir hayattan yararlanmaları için, temiz fitratın yardımıyla yönlendirmeye çaba gösterecek, en doğru dini takip etmeleri için gücüm ve takatim yettiği kadar yol göstereceğim."²³⁹ Ve dinine yönelmemiş olanları bir an önce söylediklerine cezp etmede ümitli görünmektedir. Bu ilahilerde Zerdüş, davetinin başlangıç merhalesindedir. Bu ilahinin devamı olan 7. Bentte Zerdüş, Ahura'nın iradesi ışığında düşmanlarının planlarını boşa çıkarmak için Vohumanah (iyi düşünce-iyilik meleği)'tan güçlü bir belagat talep etmektedir Yine tek yaratıcı olan Ahuramazda'nın mesajlarını getiren biri olarak kendisini tanıtan Zerdüş'ün bahtiyar olmayı dilediği anlaşılmaktadır. 8. Bentte ise kendisiyle beraber olan doğruluk taraftarları için de bahtiyarlık dilemekte ve sonunda "Doğruluğu ve iyi düşünceyi her daim ayakta tutan benim." dedikten sonra metafizik âleme dair bilgiler talep etmektedir.²⁴⁰ 11. Bentte yer alan Peygamber'in sorularından, varlığın başlangıcı ve sonunun nasıl olacağı hakkında metafizik bilgiler de talep ettiği anlaşılmaktadır.²⁴¹ Bu ilahi, peygamberlik yolunda yürümekte olan biri tarafından söylenmiş olmalıdır. Bu seslenişe göre; Zerdüş tek yaratıcı olan Ahuramazda'nın peygamberidir. Bir Ahura ki; iyi düşünce, doğruluk, adalet, kemal ve mukaddes bilgi gibi sıfatlarla tecelli eder. Din ve davetinin keyfiyetini kendisi dile getirmektedir: "Kimsenin söylemediği ve işitmediği bir şekilde Ahuramazda'yı övüyorum." Burada da yeni düşünceler ve diriltici fikirlere işaret etmektedir.²⁴²

2.1.2. Yirmi Dokuzuncu İlahi

Bu ilahi Zerdüş'ün kıyamından önceki ve risaletle görevlendirilmek üzere hazırlık sürecine denk gelen atmosferi yansıtmaktadır. Bu atmosfer, Zerdüş'ün içinde

²³⁸ Yesna 28/3; Rezi, **Avista**, s. 105.

²³⁹ Yesna 28/4; Rezi, **Avista**, s. 105-106.

²⁴⁰ Rezi, **a.g.e.**, s. 106.

²⁴¹ Purdavud, **a.g.e.**, s. 69.

²⁴² Rezi, **a.g.e.**, s. 106-107.

doğduğu bir dünya ve dönemi tasvir etmektedir. Çünkü “*yaradılış ruhu*”²⁴³, insanlar arasında meydana gelen haksızlıkları şikâyet ederek adaleti talep etmektedir. Böyle bir dönemde insanlar göçebelik, avcılık ve toplayıcılık ile geçimlerini sağlarlardı ancak insanlardan bir grup hayvancılık ve tarıma da yönelmiş, ikamet etmek üzere küçük yerleşim birimlerini kurmuşlardı. Bunlar, ellerindeki hayvanlara değer verdikleri için, onları kurban etmek ve din adamlarıyla kâhinlere vergi veya haraç olarak teslim etmek istemiyorlardı. Bu yüzden din adamları olan kâhinler ve kerpenler bir yandan, göçebe insanlar diğer yandan halka baskı yapar, saldırır, ellerindeki malları yağmalar ve talan ederlerdi. İşte tam da böyle bir dönemde “*yaradılış ruhu*” haykırır, Ahuramazda’nın dergâhına yönelerek şikâyette bulunur ve söz konusu haksızlıkları bertaraf edecek bir seçilmiş veya peygamberin gönderilmesini talep eder. 29. ilahi, din adamları olan kaviler ve kerpenlerin haksız uygulamalarının artık zirveye ulaştığı bir dönemin açıklayıcısıdır. Böyle bir dönemde Zerdüşört ortaya çıkarak risaletini tebliğ eder ve toplumu ıslah etmeye çabalar: “*Yaradılış ruhu ilahi dergâha yönelir, insanların yaptıkları haksızlıkları ve işledikleri zulmü şikâyet ederek kendisini bu baskı ve zulmün altından kurtarmasını, çobanın, çiftçinin kendisine destek ve koruyucu olacak şekilde güçlendirilmesini diler.*”²⁴⁴ Ahuramazda bunun üzerine doğruluk ve dürüstlük ölçeğinde, haksızlık ve zulmü kaldıracak ve viran olmuş dünyada doğruluğu ve halkı koruyacak ilkeleri hâkim kılacak kişinin kim olacağını düşünür. Derken doğruluk ve en iyi seçim olan Aşa veya Aşavahišta²⁴⁵ yasanını uygulayacak, yeryüzünde güven ve doğruluğu hâkim kılacak birinin kalkması gerektiğini fark eder: “Ben böyle birine yardım edeceğim.” Ahuramazda, Druc (Druğ)’un dünyayı nasıl etkisi altına aldığını,

²⁴³ Darmesteter, Yesna 29/1’de yer alan Gata ilahisinin **gaus hışmaibya** (yaradılış ruhu) kavramını “öküzün ruhu” olarak tercüme etmiş ve Avesta yayınlarından çıkan Türkçe Avesta tercümesi de Darmesteter’in Fransızca tercümesinden yapılmış İngilizce çevirisini esas alarak düzenlendiği için bu kavramı *öküzün ruhu* olarak kullanmıştır. (Bkz. Avesta, Avesta Yayınları, İstanbul 2012, ss. 230-231) Son elli yıllık çalışmalar, Gatalarda bazı sembolik anlatıların bulunduğunu, ökünün de bu sembollerden biri olduğunu vurgulayarak Darmesteter’in bu sembolizmi atlayan hem lafzi-zahiri, hem de geleneksel Zerdüşört yorumlarının tesirinde hazırlanan tercümesini şiddetle eleştirmektedirler. Bkz. Purdavud, **Avesta**, s. 10-11.

²⁴⁴ Yesna 29/1.

²⁴⁵ Günümüz Farsça’sında “Ordibiheşt” dönüşen ve bir ay adı olarak kullanılan Aşavahišta veya kısaca Aşa, Gatalar’da, 280 defa tekrar edilir ve birçok anlam içerir. Bu anlamlardan en bariz olanları tüm varlık dünyasına hâkim olan düzen ve yasa, İslami tabirle sünetullah ve bu yasanın beşer tarafından en iyi şekilde uygulanmasından doğan hak, adalet, doğruluktur. Bkz. Uşideri, **a.g.e.**, s. 92-93; Feridun Cuneydi, **Hukuk-ı Cihan Der İran-ı Bastan**, 3. Baskı, Neşr-ı Belh, Tahran, 1389^{HS} (2010), ss. 245-246.

kötü yolun takipçilerinin ise yaradılış ruhunu nasıl da adaleti talep etmeye mecbur bıraktığını görür.²⁴⁶ Tam bu sırada Vohumnah'ın sesi, var olan dünyadan yükselir: *“Bilge efendinin ilk seçtiği kimse Zerdüşt Spitama’dır. Dini talimatları insanlara ulaştırması için ona tatlı bir dil ve beyan gücü verilmiştir.”*²⁴⁷ Bu an, Zerdüşt’ün insanlar arasında peygamber olarak ortaya çıktığı andır: *“Ey Ahuramazda! Barış ve huzuru sağlamak, haksızlığı ve zulmü (Druc) bertaraf etmek için gücüme güç kat. Bana ve yol arkadaşlarıma öyle bir güç ve takat ver ki, iyi ocak ve toplum meydana gelsin.”*²⁴⁸ Bu ilahinin en sonunda peygamberin haykırışını yeniden işitiriz: *“O halde ey insan toplulukları! Risaletimi kabul edin ki dini yayabileyim.”*²⁴⁹

2.1.3. Otuzuncu ve Kırk Beşinci İlahi

30. ilahi, iyi ve kötü olmak üzere iki özden söz etmekle başlamaktadır: İyilik ve kötülük. Biri tanrı Ahuramazda’yı birleyen doğru din, diğeri sahte tanrıların ve divlerin yalan ve batıl dinidir. Bu kavşakta Zerdüşt, insanları yalan dinden doğru dine yönlendirmek gibi bir misyonla yükümlü olduğu anlaşılmaktadır. Yaradılışın başından Spenta Mainyu ve Angra Mainyu olmak üzere iki potansiyel gücün, iki bilfiil özün var edildiği görülmektedir. Spenta Mainyu, Mazda’nın temiz ve kutsal akli ya da iyi düşünce, söz ve eylemle özdeşken, Angra Mainyu, kötü düşünce, söz ve eylemle beliren ehrimeni veya şeytani kötücül ruhla yeksandır. İnsanlardan temiz gönüllü olanlar, iyiliğe meylederek Spenta Mainyu’yu, katı kalpli olanlar ve kötülüğe meyledenlerse Angra Mainyu’yu seçerler. İşte tam da bu dünyadaki hayatın başlangıcında Spenta Mainyu’dan varlık sarayı ve Angra Mainyu’dan ise yokluk harabesi temellendirildiğinden dolayı, bu maddi yaşamın sonunda kaçınılmaz olarak hak ve doğruluk taraftarları ebedi bir sarayda Tanrı’nın bağışlarından yararlanırken, yalanın ve kötülüğün takipçileri ise cehennem azabına müptela olurlar.²⁵⁰

Bu iki ilahide Zerdüşt konuşma, mesaj iletme ve dini açıklama hâlinindedir. Bir topluluğa seslendiği görülmektedir. Sözleri kesin, açık ancak veciz ve özetler

²⁴⁶ Purdavud, **a.g.e.**, s. 70-73; Rezi, **a.g.e.**, s. 107-108.

²⁴⁷ Yesna 29/8.

²⁴⁸ Yesna 29/10.

²⁴⁹ Yesna 29/11.

²⁵⁰ Purdavud, **Srudha-yı Zertušt: Gataha**, s. 79-81.

niteliktedir. Bu seslenişlerde, insanlar için, sağlıklı ve temiz bir toplum için insani ilkeleri yerleştirme çabasında olan bir adamın portresi açıkça görülmektedir. Ona göre insanın ölçüsü insandır. İnsanın onuru ve asaleti, bütün zamanlara örneklik teşkil edebilecek şekilde betimlenmiştir. Zerdüş'te göre, insan yaptıkları ve ettiklerinin sorumlusudur. İyilik veya kötülük yapmayı kendi iradesiyle seçmektedir. Davetini yaptıktan ve mesajlarını açıkladıktan sonra bile, insanın iyiliği veya kötülüğü seçmede tamamen özgür olduğunu söyleyerek sahip olması gereken onur ve saygınlığı pekiştirmektedir. Ancak kötülüğü seçen kimselerin, güzel bir yaşamı ve mutluluğu elinin tersiyle ittiğini, iyiliği seçenlerinse var güçleriyle kötülere karşı direngen davranmaları gerektiğini hatırlatır. Yeryüzü ve hayat, iyilik ile kötülüğün, yaratılış ruhu (Spenta Mainyu) ve kötücül ruh (Angra Mainyu)'un amansız mücadele sahnesidir. En sonunda kötülük ve kötülerin yenileceklerini ve iyiliğin galip geleceğini müjdelemektedir. Bu ikilik ve zıtlık insan nefsinin özelliğidir. Lakin temiz yaratılışlı ve hakikate kulak veren bir insan, içinde yer alan kötülüğü, yalanı, zulmü, kargaşayı, adaletsizliği yenebilir ve aynı şekilde dış dünyada da kendi yararına ve doğruluğa taraf olarak mücadele verebilir. Bu şekilde rabbi olan Ahuramazda'yı bu ibadetlerinden hoşnut edebilir: *“Bunlardır benim öğretilerim; şu sözlerime kulak veriniz, aydınlık bahşeden düşüncelerle bakınız, kadın ve erkek herkes, irade ve akl-ı selimle kendi özgür seçimini yapmalıdır.”*²⁵¹ 30. ilahide dikkat edilmesi gereken üç nükte vardır: İlki, Zürdüşt'ün mesajları tamamen dinlemeye ve kabul etmeye hazır olan kimselere yöneliktir. İkincisi, kadim iki güç veya iki cevher olan iyi yaratılış ve kötü yaratılış her daim mücadele hâindedir. Üçüncüsü, insanların yaşam yoludur; iyi cevher veya temiz yaratılış ruhu hayatta iyi metotların temellerini atmış ve bu yolun izleyicileri mutluluk ve bahtiyarlığa erenlerken, istek ve iradeleriyle kötü cevheri ya da kötü yaratılışı seçen kimseler sonunda kötü bir yaşama ve yok oluşa sürüklenenlerdir.²⁵²

45. ilahi, Zerdüş'tün kalabalık bir grup karşısında risalet görevini yerine getirdiği ve dininin ilkelerini açıkladığı bir hitabet niteliğindedir. Bu hitapta Zerdüş'tün inancının temellerini açıkça tasvir etmektedir: *“Hepiniz düşünerek ve aklını kullanarak*

²⁵¹ Yesna 30/2.

²⁵² Rezi, a.g.e., s. 109-110; Purdavud, a.g.e., s. 80-82, 180-189.

kendi seçiminizi yapınız. Kötü öğreticilerin hayatınızı alt üst etmelerine fırsat vermeyiniz. Dünyada iki yol, iki cevher ve iki öz vardır: Biri iyi ve diğer kötüdür ki hiçbir zaman birbirine uyum göstermezler. Kötü yolu seçenler, çok zarar edecekler. Varlıkları ve dünyayı yaratan güçlü Ahuramazda, yeryüzünde iyiliğin, adaletin, Aşa yasasının hâkim olmasını diler. Ona göre yaşayanlar, yaptıklarının karşılığı olarak huzura ve selamete, bu dünyanın rabbi ve tümel akıl olan, yaratıkların yararını gözeten Mazda Ahura'ya ulaşır. Ahuramazda'nın bana en iyi rehberlik metodunu öğreteceğini ümit ederim.”²⁵³

Bu sözler, olayları iyi tahlil eden bilge bir düşünürün dilinden dökülen öğretilerdir. Çünkü ikilik ve zıtlık ya da potansiyel (bilkuvve) ve uygulama (bilfiil) hâlinde var olan hayır ve şer ortaya atılıp, bunun karşısında insanın bağımsız varlığıyla özgür irade ve seçme asaletine sahip olduğuna vurgu yapıldıktan hemen sonra Allah'tan ve O'nun birliğinden dem vurur. İyilik ve kötülük şeklinde bir ikilik ve zıtlığın var olması hayatın ve tabiatın kaçınılmaz temel yasasıyken ilahiyatta teklik ve birlik esastır: “Şimdi öyle bir Tanrı'yı övüyorum ki O en büyüktür, yaratıkların yararını gözetendir, Ahuramazda'dır. Beni en iyi bilgi ve marifetle donatmasını dilerim.”²⁵⁴ Zerdüşt'ün mesajlarından anlaşıldığı kadarıyla, o ikirciliği reddetmeye gerek duymaksızın ilahiyatta tek tanrıcılığı müjdelemektedir. Nitekim Yesna'nın 45. bendinde Zerdüşt şöyle demektedir: “Bilginin sayesinde ve iyi marifeti idrak etmekle Ahuramazda'ya sığınarak hayatın zorluklarının üstesinden gelir, yeryüzünü mamur kılar ve huzuru sağlarız. Bunun sonucunda servet, güvenlik, nimet ve bereket elde ederiz.”²⁵⁵ 10. bent'le de şöyle devam etmektedir: “Ahuramazda'ya ibadet ve onu razı etmenin tek yolu, kötülüğü ve kötülükleri bertaraf edip hakkın ve dürüstlüğün taraftarlarını güçlendiren iyi işler yapmak ve arınmaktır.”²⁵⁶

²⁵³ Yesna 45/1-6.

²⁵⁴ Yesna 45/8-9.

²⁵⁵ Yesna 45/9.

²⁵⁶ Rezi, a.g.e., ss. 110-111.

2.1.4. Otuz Birinci İlahi

29. ilahi, Gatalar'ın başlangıç kısmını teşkil ettiği söylenebilir. Çünkü bu ilahide Zerdüşt'ün peygamberliği ilan edilir. 28. ilahide ise peygamber Ahurai dinini yaymayı umut ettiğini dile getirmektedir. 30. ve 45. ilahilerde de Zerdüşt bir gruba seslenmekte ve dininin esaslarını açıklamaktadır.²⁵⁷ *“Benim söylemek istediğim şey, açıklamak üzere bir risalete sahip olduğumdur. Benim programım, adalet ve dürüstlük dünyasını bozup harap eden kimselerle mücadele etmektir.”*²⁵⁸

Zerdüşt'e göre “Aşa”; yasa, düzen, doğruluk, bireysel haklara saygı, çaba ve gayret, tarımsal ekonomik metot, toplumsal hayat ve bir arada yaşamının tekniği, adalet ve eşitliği sağlama gibi birçok anlamı içeren kapsamlı bir kelimedir. Her yerde peygamber durmadan Aşa'yı hâkim kılmaktan söz eder. Aşa, yeni ve pratik bir felsefede anlaşılması gereken geniş bir kavramdır.²⁵⁹ Bu bağlamda Zerdüşt şöyle demektedir: *“Sizi şimdiye kadar işitemediğiniz sözlerden haberdar ediyorum... Siz insanlar, doğru yolu tamı tamına teşhis edemediğiniz için, size Ahuramazda'dan dosdoğru dini uygulamanız için getirdim.”*²⁶⁰

Sonra Zerdüşt ilahi dergâhtan, yalan ve batıl yolda olanları tamamen alt edebilecek tanrısal bir güç ister. Druc ya da druğ Aşa'nın tam karşısında yer alan bir kavramdır. Bu kavram, keşmekeşi, adaletsizliği, haksızlığı, yağma ve talanı, yalancı zühdü ve riyayı, din adına halkı sömürmeyi, evcil ve yararlı hayvanları kurban etmeyi²⁶¹, ibadet adına girilen sarhoşluk ve dağılımı, kaosu ve göçebeliği ifade etmektedir.²⁶² Elbette Zerdüşt'ün sözleri, insanların işitmedikleri yenilikteydi: *“Tanrı*

²⁵⁷ Rezi, **a.g.e.**, s. 111; Purdavud, **a.g.e.**, s. 89.

²⁵⁸ Yesna 31/1-2; 45/1-3.

²⁵⁹ Rezi, **a.g.e.**, 112.

²⁶⁰ Yesna 31/1-2; Purdavud, **a.g.e.**, s. 89.

²⁶¹ Çok sayıda tanrı için düzenlenen sayısız merasim ve ayinin içinde halka en ağır geleni, kuşkusuz o dönem için din adamlarının dayattıkları kanlı kurban merasimiydi. Yerleşik hayata yeni geçmiş konargöçer bir toplumsal yaşamda tarımsal faaliyetleri teşvik ve takviye etmek için inek, öküz ve at gibi hayvanlar son derece önem arz etmekteydi. Halkın günlük işlerinde ve toplu işlemede çokça yaralandıkları bu hayvanların keyfi bir şekilde kesilmesi ve telef edilmesi kabul edilecek bir şey değildi. Zerdüşt, din adına yapılan bu tür zararlı ayin ve merasimleri yalan din ilan ederek, günlük hayata ve çağa aykırı ve zararlı gelen bu adetlerin “behdin” (doğru-en iyi din)'de yeri olmadığını açıkladı. Bkz. Yamauchi, **a.g.e.**, s. 479; Gnoli, **Zaman ve Zadgah-ı Zertušt**, ss. 236, 239, 245-246.

²⁶² Rezi, **a.g.e.**, s. 112.

doğruluk cevheridir. Aşa (İslam'daki sünetullah) üzerine kurulu olan bu dünyayı, insanların doğruluk, dürüstlük, çaba, gayret, düzen ve adaletle en iyi şekilde içinde yaşamaları, bedensel ve fizyolojik ihtiyaçlarını karşılamak, bilgi ve görüşle ruhlarını donatmak için yarattı."²⁶³ Zerdüş insanları servet, güvenlik ve nimetle dolu bir yaşamdan alıkoymadığı gibi tersine onları bu uğurda çabalamaya teşvik eder. Temizlenen, arınan, Aşa'yı takip eden ve en iyi ibadeti yerine getiren kimse; toprağı ekerek işleten, daha çok hububat toplayan ve böylece daha çok huzur ve nimet içerisinde olan, hayvancılıkla uğraşarak sürüyü yetiştiren, yerleşim birimlerini mamur kılan, huzur ve mutluluğu sağlayan kimsedir. Dünyada tek bir yol vardır; Mazda ve Aşa yolunu takip edenler bahtiyar olacak olanlardır.²⁶⁴ Zerdüş 31. ilahinin 7 ve 8. bendinde Tanrı'yı tanıtmakta, O'nun aydınlık, akıl ve doğruluk cevheri olduğunu belirtmektedir: *"Uzun süre düşündüğüm ve aradığım için anladım ki sen, varlığın başlangıcı ve sonu, Vohumen (iyi düşünce)'in ve Aşa (kanun, düzen, hak ve adalet)'nin yaratıcısıdır. Ben seni, kendi içimde düşünerek buldum."*²⁶⁵ O'nun söyledikleri gerek Tanrı'dan söz ederken, gerekse insanların sorumluluklarından ve hayat prensiplerinden söz ederken sade ve açıktır. 10. bentte tarım ve hayvancılıktan övgüyle bahsetmektedir. Elbette burada, Zerdüş'ün tarım ve hayvancılık yöntemlerini halka öğretme niyetinde olmadığı açıktır. Onun yaşadığı ve peygamberlik yaptığı dönemde tarım ve hayvancılık, yerleşme ve gelişme hâlindeydi. İnsanların bir kısmı hâlâ göçebe hâlinde ve geçimlerini sağlamak için avcılık ve toplayıcılık yaparak yaşarlardı. Bunlar, belli bir bölgede, tarım ve hayvancılık yaparak geçimlerini sağlayan ve kışlık erzaklarını biriktiren mukimlere saldırır, onları öldürerek mallarını yağmalar, kurulu düzenleri, yerleri ve mekânları, ekenek ve sürüleri talan ettikten sonra yollarına devam ederlerdi. Bu konargöçer saldırganlar hayatı alt üst ederlerdi. Onların ibadetleri ve ayinleri, acımasızca ve kanlı bir biçimde öküz ve diğer evcil hayvanları kurban etmek, homa (soma) adlı otun usaresinden elde ettikleri sert uyuşturucuyu bol miktarda tüketmek şeklinde gerçekleşirdi. Onlar çok sayıda tanrıya tapar, iyilik ve kötülükleri onlardan kaynaklı bilirlerdi. Hak, düzen, adalet ve bireysel ile toplumsal hayatın saygınlığını tanımazlardı.

²⁶³ Yesna 31/4-6.

²⁶⁴ Rezi, a.g.e., s. 113.

²⁶⁵ Yesna 31/7-8.

Zerdüşt böyle bir toplumun, bütün bu kabalıklar, usulsüzlükler ve ihlaller içerisindeyken düzelmeyeceğini fark ediyordu. O arzuladığı dünyayı ve hayatı, hiçbir zaman böyle bir toplumla kuramayacağını görüyordu. Bu yüzden tüm varlığıyla onların uygulamalarına karşı çıktı. Hint Avrupa geleneğine ait olan tüm gelenekleri, teşrifatları, merasimleri ve ayinleri yok saydı, mahkûm etti ve toplumu temelden, kökten değiştirdi. Onun maksadı tarımı yaygınlaştırmak veya toplumu ıslah etmek değildi. Önünde iki geniş yol görmekteydi: Biri yabanilik, barbarlık, yokluk ve ölüm, diğeri ise ölümsüz ve mutlu bir hayat. Bu yüzden tereddüt etmeden hayat, temizlik ve dürüstlük yolunu seçti.²⁶⁶

Zerdüşt insana içerden bakar, onun asaletini, onurunu, bilgi ve dağarcığını dikkate alırdı. Çünkü toplayıcılık ve avcılıkla geçimin sağlandığı göçebelik üzerine kurulu bir hayatta, yaşamın temel sıkıntısı olan kanunsuzluk, zorbaların güçsüzlere yaptıkları haksızlıklar ve fakirlik revaçtaydı. Bilgi ve marifetin yeşereceği, medeniyet, refah ve asayişin neşv-u nema bulacağı, yeryüzünün mukaddes kabul edileceği, hayvanların evcilleştirilip korunacağı, evlerin inşa edileceği, ailelerin kurulacağı ve gençlerin eğitileceği bir ortam mevcut değildi. Ancak yerleşik hayat imkânına kavuşabilen çiftçiler ve hayvancılık yapanlar bu değerlere giden yolu açabiliyorlardı. Bu bağlamda Zerdüşt Gatlar'da birlikte kullandığı *vasterye-fşuyent* (çiftçi-çoban) kavramlarına önemli değerler yüklemekteydi. Ona göre bu iki sınıf insan, Allah'ı memnun edenler, Vohumanah (iyi düşünce)'ı içselleştirenler, beden ve ruh dünyalarını eğitenlerdi. Zerdüşt toplumsal kurtuluş yolunu, hayatın ve insanlığın bekasını, insani onuru ve ahlakı bu iki sınıfa katılmakta görürken, konargöçer bir hayat şeklini sürdürmeyi ise, yabanilik, ahlaki düşüş, savaş, bireysel ve toplumsal hakların yok sayılması, bilgisizlik, yokluk, ölüm, bedevilik ve gayri insani bir gidişattan başka bir getirisi olmadığını düşünmekteydi. Bu şekilde sürdürülen bir hayat, yaratılış ruhunu incitmekte ve acıtmaktaydı.²⁶⁷ Nitekim 31. ilahinin, 10. bendinde şöyle demektedir: “Çiftçi ve çoban olan kimse, vohumen yahut iyi düşünce sayesinde doğru ve faydalı olan yolu seçmiş ve kuşkusuz iyi mesajları benimsemekle huzura, emniyete ve nimete

²⁶⁶ Rezi, a.g.e., s. 114.

²⁶⁷ Yesna 31/10; Rezi, a.g.e., 114-115.

erecektir. Ancak böyle bir yolu seçmemiş olan kimse, kuşkusuz bereket, mutluluk ve asayişten nasibini almayacaktır.”

Zerdüşt'ün burada vurguladığı asıl mesele, iyi ve kötü yolu seçmede insanın yapacağı seçimdir. 11. bende geçtiği üzere yaratılışın başlangıcında Tanrı, irade ve kavrayış vesilesiyle kendi yolunu seçsin diye insanın varlığı ve fitratına *din*²⁶⁸ ya da *vicdan* yahut *temyiz* ve *teşhis gücünü* emanet etmiştir. Doğru düşünce anlamındaki ilahi sıfat olan *Armaiti*,²⁶⁹ her daim insanı iyi ve doğru seçime yönlendirmekte ve vicdan kötülüğe yönelmesin diye sürekli onu frenlemektedir. Devamındaki, 14. bentte geçtiği gibi, insan bir işi yapmadan önce sürekli düşünmeli ve vicdanına danışmalıdır. 17. bende ise, bilgi ve akıldan nasiplerini alanların, başkalarını uyandırmakla yükümlü olduklarını, yanlış ve kötü yola çağırılmalarına engel olmaları gerektiğini ifade etmekte, yerleşim birimlerini, köyleri ve aileleri yağmalayıp yok eden yalan ve kötülük taraftarlarının nüfuzu karşısında tetikte olmayı tembihlemektedir. Tam burada Ahuramazda böyle kimseleri kendilerinden ve toplumdan uzaklaştırmalarını emretmektedir. Hatta eğer savaşa bile mecbur bırakılırsa ondan bile kaçınılmamasını belirtmektedir.²⁷⁰ Zerdüşt şöyle devam etmektedir: “*İşitiniz, kulak veriniz ancak bilge kimseye, doğru düşünen kimseye, şifa verene ve yaşam tabibine yani Ahumbiş'i*²⁷¹ *dinleyiniz.*”²⁷²

31. ilahi insan hayatının planını apaçık olarak çizen peygamber sözlerinden biridir. Bu sözlerden şu sonuç çıkmaktadır: Doğru yolu seçen, bedbahtlıktan, kara günlerden, hayıflanma ve pişmanlıktan uzak olur, emniyete, huzura, onurlu ve saygın bir yaşama kavuşur. Artık Ahuramazda'nın gözetiminde sağlığa, mutluluğa, kemale (heurvetat), kalıcılık ve ölümsüzlüğe (amiritat), düzen, kanun, hak ve adaletten (aşa) yararlanmaya, iradeye egemen olmak, kötülüğü ve kötülükleri kovmak için tanrısal güce

²⁶⁸ **Din:** Çok sayıda Ortadoğu dillerine geçmiş bulunan “deina”dan türeme bu kelime Avesta kökenli olup “kavrayış”, “basiret” ve “vicdan” anlamına gelmektedir. Bkz. Uşideri, **a.g.e.**, s. 273-274; Menuçehrpur, **a.g.e.**, s. 9; Hurşidiyan, Pasoğ, s. 117; Hüseyin Vehidi, **Gataha: Srudha-yi Minu-yi Zertutşt**, 1. Baskı, İntişarat-i Emir Kebir, Tahran, 1380^{HS} (2001), s. 172.

²⁶⁹ Bkz. Purdavud, **a.g.e.**, s. 96.

²⁷⁰ Rezi, **a.g.e.**, s. 115; Purdavud, **a.g.e.**, s. 106.

²⁷¹ **Ahumbiş:** Şifabahş, yaşam tabibi, hayata tazelik ve yenilik bahşeden şey. (Rezi, **a.g.e.**, s. 115).

²⁷² Yesna 31/19.

(hoşatraveirya), temiz bir fitrat için gerekli olan bilgelik ve ufuğa (Vohumanah) ulaşır. Zerdüş'tün ifadesiyle böyle kimseler, iç dünyalarında sağlıklı düşünce sayesinde öğretileri kavrayan, ülkede, şehirde, köyde ve ailede bu öğretileri yayan ve Mazda'nın seçtikleri kimselerdir.²⁷³

2.1.5. Otuz İkinci İlahi

Bu ilahide Divyesna'nın²⁷⁴ Mazdayesna'ya²⁷⁵ muhalefeti üzerinde durulmuştur. Burada Zerdüş'te karşı çıkanların ve Zerdüş'tün davetini kabul etmeyenlerin sıfatı olan Divyesna, yalan tanrıların tapıcıları veya şeytan taraftarları olan bizzat Aryalılarından birtakım insanlar oldukları belirtilmelidir. Zerdüş'tün takipçileri ise Mazdaperest ve muvahhit anlamına gelen Mazdayesna olarak tanıtılmıştır. Zerdüş'tün takipçileri olan Mazdayesnalar dışında kalan diğerleri, eski Arya inanç ve adetlerini sürdürdükleri ve çok sayıda tanrıya inandıkları ve onları övüp yücelttikleri için Mazda tapıcıları tarafından Divyesna olarak tanımlanmışlardır.²⁷⁶

Zerdüş't bütün varlığıyla, defalarca dile getirdiği gibi yegâne tanrı olan Ahura'ya ibadet etmeye çağırılmaktadır. Öyle bir Ahura ki Zerdüş't onu bilge anlamına gelen Mazda olarak adlandırmaktadır. Ahura ona göre Yaratıcı ve âleme varlık bahşedendir. Buranın dışında, 44. ilahide ve diğer birçok yerde Ahura, yeri, göğü, suları, otları vb. bütün varlığın yaratıcısı olarak tanıtılmaktadır. Nitekim Hahmenişiler'e ait kitabelerin girişinden de bu durum rahatlıkla anlaşılmaktadır.²⁷⁷

Zerdüş't, Ahuramazda'yı çeşitli sıfatlara sahip bir tanrı olarak görmektedir:

O, Spenta Mainyu veya kusursuz ruh ve bilgeliktir.

O, Vohumanah; en iyi tabiatın sahibidir.

O, Aşavahišta; adalet, kanun ve düzenin tecellisidir.

O, Haşatravairiye; ilahi iktidarın, gücün ve seçilmişliğin tecessümüdür.

²⁷³ Rezi, **a.g.e.**, s. 116.

²⁷⁴ **Divyesna:** Yesna; yüceltme, övme ve tapma anlamında kullanılır. Div ise, sahte ve yalan tanrıların adı. Böylece Divyesnalar ile kast edilen, sahte ve yalan tanrılara, kötücül güçlere yahut putlara tapanlar, putperestlerdir.

²⁷⁵ **Mazdayesna:** Bilge, büyük yaratıcı anlamına gelen Mazda ve övme tapma anlamına gelen yesna kelimelerinden mürekkep Mazdeyesna ile Tanrı taraftarları, tek Tanrı tapıcıları ve Allahperestler kastedilmektedir.

²⁷⁶ Purdavud, **a.g.e.**, s. 108; Rezi, **a.g.e.**, s. 116.

²⁷⁷ Rezi, **a.g.e.**, s. 116.

O, Spenta Armaiti; kutsal bilgi veya en mükemmel dindarlıktır.

O, Hourtat; arınma ve kemal sıfatlarının sahibidir.

O, Amiritat; ölümsüz ve ebedidir.²⁷⁸

Ancak bu sıfatlar, Avesta'nın sonraki bölümlerinde ve Zerdüş'tininde *kutsal ölümsüzler* anlamına gelen Ameşa Spenta ismi altında ele alınarak melekler gibi telakki edilmeye başlandı. Ancak Gata ilahilerinde ve Zerdüş'tün gözünde; yaratılış kanunu, topluma hâkim olan ahlak, beden ve ruh için en iyi yaşamı sağlayan maddi ve manevi yasalara karşılık gelen bu nitelikler tek Tanrı'nın sıfatlarıdır. Bunlar Ahuramazda'yı açıklamaktadırlar. Ancak öyle görünüyor ki, bu sıfatların her biri, Zerdüş'tün karşı çıktığı eski Arya dininde ayrı ve bağımsız birer tanrı iken, yeni devrimci dinde bu sıfatlar birer bağımsız tanrı olarak değil aksine tamamı tek bir tanrının tecellileri ve sıfatları olarak tanıtılmışlardır.²⁷⁹

Hint ve Avrupa Aryalılarının inanç sisteminde Asura ve div olmak üzere iki ayrı tanrı grubu mevcut idi. Rigveda'nın daha yeni gözüken kimi bölümlerinde div tanrıları kutsal olan, kabul gören, temiz bilinen ve tapınımaya layık görülen grubu oluştururken, Asurlar kötücül ve zararlı tanrı grubunu oluşturdukları anlaşılmaktadır. Ancak İran'da bunun tam tersi bir inanç sistemi söz konusudur. Burada div ve divler; kötücül, zararlı tanrıları, kötü ve iğrenç ruhlar kabul edilirken, Asura ya da Ahura; temizliğin, iffetin ve iyiliğin tanrısı olarak bilinmektedir. Zerdüş'tün kendi mesajlarını aktarmaya başladığı böyle bir dönemde İran'da çok sayıda insan hâlâ eski inanç sistemi üzerinde buldukları için divleri ya da tapınımaya layık gördükleri tanrıları övgüye müstahak ve kutsal kabul ederlerdi. İşte Zerdüş'tin ve takipçileri tarafından bu inanç üzere olanlar Divyesna ya da Divperest, Ahuramazda'yı takip edip O'na ibadet edenlerse Mazdayesna veya Mazdaperest olarak adlandırılmışlardır.²⁸⁰

²⁷⁸ Rezi, a.g.e., s. 117.

²⁷⁹ Rezi, a.g.e., s. 117; Hüseyin Vehidi, *Şinakht-ı Zertušt*, Tahran, 1384^{HS} (2005), s. 215.

²⁸⁰ Rezi, a.g.e., s. 118.

32. ilahide Zerdüşt'ün, muhalifleri olan kaviler,²⁸¹ kerpenler²⁸² ve usiclerle²⁸³ münazara hâlinde olduğu ve onlara özetle şunu söylediği görülmektedir:

“Size açıkladığım din, bütün sınıflar ve insanlar içindir. Yegâne tanrı Ahuramazda'dır ve aşa (adalet, kâinata hâkim düzen) yasaının koyucusudur. divlere tapmak doğru bir yol değildir ve yalan ile kötülükten başka bir sonuç getirmemektedir.”

32. ilahinin baştanbaşa divperestlik yoluna yönelik yapılan serzenişler ve kurtuluştan mahrum kalan sonuçlarından oluştuğu anlaşılmaktadır.

2.1.6. Otuz Üçüncü İlahi

33. ilahi toplumsal yaşama ve bir insanın toplumdaki davranışlarına dair bir prensibi yerleştirme çabasıdır. 30. ilahi nasıl ki iyilik ve kötülük felsefesinin ortaya konulmasına ve iyilik ile kötülüğün yorumlamasına çalıştıysa, 32. ilahi ise dinin insanlardan beklediklerini ele aldıysa, bu ilahi de yerleşik bir toplumla ilgili prensipleri işleme çabasıdır. 30. ilahi nasıl ki iyilik ve kötülük felsefesini ve iyilik ile kötülüğün yorumlamasına, 32. ilahi de dinin insanlardan beklediklerini ele aldıysa, bu ilahi de yerleşik bir toplumla ilgili prensipleri işlemektedir.²⁸⁴

Bu ilahinin ilk bendinde, yargılamanın hak ve adaletle yapılması gerektiğini ifade eder. Yargılamada adalet ilkesi gerek hak taraftarları gerekse batıl taraftarları için olsun, herhangi bir tarafgirlik yapılmaksızın icra edilmelidir.²⁸⁵

Bu yargılamanın diğer dünyada da aynı şekilde adaletle yapılacağı da anlaşılmaktadır. Yargılanacak üç sınıf insan zikredilir: İyilik yapanlarve dosdoğru

²⁸¹ **Kavi:** Gatalar'da geçen ve “key” kökünden türeme olan bu kelime, toplumun ileri gelenleri, zaman zaman din öncülüğü yapsalar da daha çok siyasi ve idari liderler olarak kullanılırlar. Keykubat ve Keyhüsrev gibi padişahlık ön ekleri buradan gelmez. Gatalar'da Viştasp dışındaki kaviler genellikle Zerdüşt'ün katı ve acımasız muhalifleri olarak geçerler. Bkz. Uşideri, **a.g.e.**, s. 398.

²⁸² **Kerpen:** Gatalar'da yer alan bu kelime daha çok dinin ruhani önderleri ve kâhinler için kullanılmıştır. Ancak bunlar Gatalar'da, çok tanrılı eski Hinduirani dinin katı ve mutaasıp öncüleri olarak Zerdüşt'ün yaman düşmanları olarak yer alırlar. Bkz. Uşideri, **a.g.e.**, s. 390-391.

²⁸³ **Usic:** Bunlar da kaviler ve kerpenler gibi dini meselelerde Zerdüşt'e muhalefet eden ve insanları doğru yoldan ayıran kötü öncüler ve Divyesnalar olarak Gatalar'da yer almakta daha çok kâhinler ve ruhaniler oldukları anlaşılmaktadır. Bkz. Uşideri, **a.g.e.**, s. 141-142.

²⁸⁴ Rezi, **a.g.e.**, s. 118.

²⁸⁵ Rezi, **a.g.e.**, s. 118.

olanlar, kötülük işleyenler ve yalancılar, iyilik ve kötülüklerin ikisini de yapıp bunları karıştıranlar. Gatalar'da ilk iki sınıf için temiz yaratılış ülkesi olan cennet ve kötü yaratılış konağı olan cehennemden söz edilirken, iyiliklerini kötülüklerle karıştıranlar için net bir yargılama neticesinden söz edilmez. Ancak sonraki Avesta bölümlerinde böyle kimseler için berzaha tekabül eden bir mekândan söz edilir.²⁸⁶

Bu dünyada insanları bilinçlendirmek ve dine davet etmek hak taraftarlarının görevidir. Bu görev, Ahuramazda'yı memnun eden en büyük ibadetlerdendir. Bu sorumluluk Avesta'nın diğer bölümlerinde de geçmektedir. Dördüncü bentte Peygamber, kendi takipçilerini kendini beğenmişlik, gurur, ikiyüzlülük, isyan, kötü söz ve eylem gibi çirkin sıfatlardan tamamen arındırmalarını ve yaşam kalitesini yükseltmek için çaba ve gayretlerini artırmalarını istemektedir. Zerdüşt Allah'tan sorumlu olduğu topluma düzen, kanun, adalet, mantık ve akıl ışığında rehberlik ederek onu arzulanan hedefe başarıyla ulaştırmasını dilemekte ve kendisine inanların dışında kalan diğer insanların da, mesajlarını kabul ederek maddi ve manevi yönden kurtuluş bulmalarını ümit etmektedir. Bu yüzden güçlü, bilge, mahir ve adil olmak için Ahuramazda'nın dergâhına yönelerek dua emektedir. Doğruluğu ve hakkı takip etmekle kurtuluşa ermeyi ve bahtiyar olmayı dilemektedir.²⁸⁷ Derken şöyle demektedir: *“Hakikat şu ki Zerdüşt, ibadet olarak en iyi ve en seçkin düşünce, söz ve eylemi önermektedir ve Zerdüşt'e göre ibadet bundan başka bir şey değildir.”*²⁸⁸

2.1.7. Otuz Dördüncü İlahi

Bu ilahinin başlangıcında Tanrı'ya giden yolun üç ilkeye bağlı olduğunu vurgular: İyi düşünce (Homata), iyi konuşma (Hohta) ve iyi eylem (Hovaršta). Bu, hakka ulaşmak, iyi, sağlıklı ve mutlu bir hayata kavuşmak için bir yol ve yöntemdir. Zerdüşt şöyle demektedir: *Yaradılışı temiz ve pak olan dindar bir insanın ibadeti bundan başka bir şey değildir.* 3. bentte ise şöyle söylemektedir: *“En büyük yarardan*

²⁸⁶ Purdavud, a.g.e., s. 122-124.

²⁸⁷ Rezi, a.g.e., s. 119

²⁸⁸ Yesna 33/14

nasibini her daim alan kimse, iyi düşünen, iş ve eylemleri “aşa” yasasına uygun olan kimsedir.”²⁸⁹

Doğru yolda yürüyüş ve kurtuluş için üç diğer ilkenin bulunduğunu söyler: Tanrı’ya yönelme, Vohomeni ile mukaddes bilgi ve marifeti elde etmek için çabalama ve iyi insanları takip etme. Yine Zerdüş şöyle söylemektedir: Ahuramazda’nın dergâhına yönelerek kılınan namaz, “aşa”ya uymaktır ve “aşa” Allah’ın bariz sıfatıdır.²⁹⁰ Otuz ikinci ilahinin, 12. bendinde kerpenlerin hayvanları sevinç çığlıkları içerisinde kestikleri ve bununla Tanrı’yı hoşnut etmek istediklerine bir cevap da burada yer almaktadır. Zerdüş’e göre ilahi dergâhta kabul edilen ayin, ne koyun ve öküzü kurban etmek ne de başka gereksiz merasimlerdir, aksine makbul olan tek şey *doğruluk namazıdır.*²⁹¹

Altıncı bentte şöyle demektedir:

“Doğrusu Allah bu kâinatta en güçlü ve en üstün tanrısal nişaneleri o denli görünür kılmıştır ki ben bu dünyayı dolaşarak ve bu nişanelerin farkına vararak bahtiyar olabilmeyi elde ettim ve her an daha fazla bir arzu ve istekle bilge Mazda’nın yolunda yürümeyi öğrendim.”²⁹²

Zerdüş şöyle devam etmektedir: “Zerdüş dininin öğretileri ve yolu “aşa”ya göre yaşamak ve ona uyum göstermededir. Her kim “aşa”nın dosdoğru yasalarını saygın bilmez ve ona göre hayatını tanzim etmezse, dosdoğru ve yararlı bilgiye, iyilik gücüne, gerçek kudrete, dindarlık ve kutsallığa eremez. Açıkçası, Aşa yasasına dayanmayan kudret, bilgi, makam ve servet devamlı olmadığı gibi saygı da görmez.” Bununla, divyesnaların ve yalan inanırlarının “aşa”yı saygın görmedikleri ve onun yasalarını tatbik etmedikleri için gerçek kudret, bilgi, makam ve servetten yoksun olduklarına dikkat çekmektedir.²⁹³

²⁸⁹ Rezi, **a.g.e.**, s. 119

²⁹⁰ Rezi, **a.g.e.**, s. 120

²⁹¹ Purdavud, **a.g.e.**, s. 136.

²⁹² Yesna 34/6.

²⁹³ Rezi, **a.g.e.**, s. 120.

Zerdüşt, güçlü ve düzenli bir toplumu meydana getiren şeyin, yasa ve “aşa”ya uygun yaşamak olduğunu çok iyi anlamıştı. Çünkü ona göre yasa, bireyleri toplumsal çerçevede tutmayı ve sorumluluklarını yerine getirmeyi sağlamaktadır. Her ne kadar toplum ilk başta büyük sıkıntılar çekse de bu yasa ve “aşa” sayesinde öyle güçlü, müreffeh, muktedir ve kültürlü bir toplum ortaya çıkacaktır ki ona karşı gelenler için dağılma ve yenilgi kaçınılmaz kader olacak. O halde kudret, servet ve makamın arkasında eğer tanrısal ve aşâî bir destek yoksa bekadan mahrum olur.²⁹⁴

Zerdüşt defaatle kerpenleri kınar ve şöyle der: İbadetin temeli pak ve doğru olmalıdır. kerpenler insanları kandırırlar. Dini merasim ve menasikler adına acımasız bir biçimde hayvanları kurban etmek gibi onları çirkin işlere yönlendirirler. Hâlbuki hayvanlar nimet ve bereketin artması için vardılar. İnsanları sarhoşluğa, akıbetleri çirkin işlere ve dansa sürüklerler. Onlar insanların çaba ve gayretlerinin hâsılatını çalarlar. Hâlbuki bilge tanrı Ahuramazda için yapılabilecek ibadet ve kılınabilecek namaz sadece ve sadece hayırlı düşünceler ve niyetler ile iyi sözler ve erdemli işlerdir.²⁹⁵

Her ne kadar Zerdüşt’e karşı çıkanlar daha çok kavimlerinin ileri gelenlerinin çocukları olan kaviler ve din ruhaniler ile güçlü din öncüleri olan kerpenler ise de Zerdüşt kararlı ve güçlü bir şekilde bu sınıfın haksızlığını ve zulmünü ortadan kaldırmaya niyetlidir. Güçlü söylemleriyle onları alaşağı etmektedir. Çünkü bu sınıfın insanları cehalette, işsizlik ve bilgisizlikte bıraktığını yakinen bilmektedir.²⁹⁶

Bu ilahinin 4. bendinde, 31. ilahinin, 19. bendinde olduğu gibi, ateşten söz edilmektedir. Zerdüşt burada Ahuramazda’dan *ilahi ateş* talep etmektedir. Ateş, yararları dolayısıyla övülüp iyi kimselere fayda verdiği ifade edilse de, kötülük yapanlara zarar verdiğinin eklenmesi, bir anda anlamını bu dünyadan öte dünyaya kaydırmakta ve cehennem azabını hatırlatmaktadır.²⁹⁷

²⁹⁴ Rezi, **a.g.e.**, s. 120.

²⁹⁵ Rezi, **a.g.e.**, s. 121.

²⁹⁶ Rezi, **a.g.e.**, s. 121.

²⁹⁷ Yesna 31/19, 34/4; Purdavud, **a.g.e.**, s. 138.

11. bentte ise, tüm Ameşaspentalar zikredilmiştir. Ahuramazda'nın sıfatları, tecellileri ve insanla Allah arasındaki köprüler olan bu özellikler şunlardır: Vohumanah veya Behmen (iyi düşünce, temiz fitrat, vahiy meleği), Aşavahišta veya Ordibheşt (Yasa, adalet, hak ve doğruluk), Huştra veya Şehriver (irade gücü, ilahi kudret, dinamizm ve faaliyet), Armaiti veya İsfend (tavazu, sabır, iman, arınma), Haurtat veya Hordad (sağlık, olgunluk, kemal) ve Amortat veya Mordad (kalıcılık, ebedilik, kurtuluş, mutluluk) Bu bentte Ameşaspentalar Ahuramazda'ya atfedilmekle beraber bu özelliklerden insanların yararlandıklarına dikkat çekilir.²⁹⁸

2.1.8. Kırk Üçüncü İlahi

Bu ilahi şöyle başlamaktadır:

“Allah'a, aydınlığa ve kurtuluşa ne zaman ulaşmak isterseniz, ilkin başkalarına yol göstericilik yapmaya gayret ediniz. Bilginin ve Aşa'nın ya da adalet ve doğruluk ışığında onları bilgilendiriniz. Ruhsal ve bedensel hayatın mutluluğu “aşa”ya yani düzenve dürüstlüğe sığınmadadır. Çünkü bu, hem zihinsel bir rahatlık ve ruhsal bir tatmin hem de maddi hayatta mutluluğa sebep olmaktadır.”²⁹⁹

3. bentte Zerdüşt üçüncü tekil şahıs zamirini kullanır ve kendisinin bilgi ve temizlikte Ahuramazda'ya benzediğini ifade eder. Tanrı'ya giden dünyevi ve uhrevi doğru yolu dünyalılara gösteren yine kendisidir. Bu çabasında Ahuramazda'nın onu yalnız bırakmadığını ve bu hizmetine karşılık en iyi yollara ulaştırdığını belirtir.³⁰⁰

4. bentte Peygamber, ceza gününden söz etmektedir. Zerdüşt, ceza gününde yapılacak yargılamada iyilerin ve kötülerin hakkında hükmün verildiği esnada, temiz gönül ve düşünceden yararlanarak kurtuluş bulacağını ümit ettiği anlaşılmaktadır.³⁰¹

Bu ve diğer ilahilerde Ahuramazda'nın sıfatları ve ona dair nitelemeler tek tanrı anlayışına uygun bir biçimde gelmektedir. Sözelimi 5. Bentte, Ahuramazda, saf ve mutlak iyilik, başlangıçsız ve sonsuz, iyiliklerin mükâfatını veren olarak yer almaktadır.

²⁹⁸ Yesna 34/11; Purdavud, **a.g.e.**, s. 143; Aştiyani, **a.g.e.**, s. 175-176.

²⁹⁹ Yesna 43/1-4.

³⁰⁰ Purdavud, **a.g.e.**, s. 150.

³⁰¹ Purdavud, **a.g.e.**, s. 151.

İnsanların düzen, adalet, doğruluk ve mutlak aydınlığı elde etmek üzere Ahuramazda'ya ulaşmalarının önünde hiç bir engel yoktur. 7. bentte Gatik tanrıbilim zirve yapmaktadır:

*"Tanrı'yı tanımak için, insanın iç âlemi, vicdanı ve ruh aynası saf, parlak ve aydınlık olmalıdır. Bu saflık ve aydınlık Vohuman ya da pak bilgi, fitrat ve iç görüşü sayesinde gerçekleşmelidir. İşte o vakit, ilahi nurun böyle insanların içinde tecelli ettiği andır."*³⁰²

Zerdüşt'ün sözlerinden, kendisinin böyle bir konuma yükseldiği ve Tanrı'yı tanıdığı anlaşılmaktadır. Çünkü beşinci bentte, hayatın başlangıcında soyut bir âlemde ve keşf veya şühud yoluyla ayak basılan manevi bir atmosferde Tanrı'yı gördüğünü ve Tanrı'nın tüm eksikliklerden münezzehe olduğunu söylemektedir.³⁰³ Böyle bir görüş ve marifete, belli bir istiğrak hâlinde sonra ulaştığı ve sonunda Vohumanah (İyi düşünce, derin tefekkür ve vahiy meleği)'yle muhatap olduğu, Vohumanah'ın onu ve varoluş gayesini anlamak için soru sorduğu anlaşılmaktadır.³⁰⁴ Zerdüşt sorulara cevap verdiği sekizinci bentte bizzat varoluş amacını hamasetle şöyle haykırmaktadır:

*"Benim, Zerdüşt! Kötülerin ve yalancılardan amansız düşmanı! İyilerin yaveri ve doğruların güçlü sığınağı! Bütün dünyalıları var gücüyle doğruluğun ölümsüz ülkesine yönlendiren adam!"*³⁰⁵

Şu ses ise, Asırların gerisinden yankılanıp kulağa ulaşan Zerdüşt'ün sesidir:

*"Bedende takatim olduğu müddetçe, seni ey Mazda, mukaddes ilahilerle öveceğim. Kusursuz Tanrı olan seni, iyi düşünceler ve erdemli eylemlerle öveceğim."*³⁰⁶

14. bentte ise şöyle demektedir:

"En iyi bahtiyarlık, iyi işler vasıtasıyla yaşam koşulları ve toplumun düzelmesi yolunda elde edilen bilgidir. Doğru söz ve hak, cesaretle başkalarının kulağına

³⁰² Yesna 43/7; bkz. Rezi, **a.g.e.**, s. 122.

³⁰³ Yesna 43/5; Purdavud, **a.g.e.**, s. 152.

³⁰⁴ Yesna 43/7; Purdavud, **a.g.e.**, s. 154.

³⁰⁵ Yesna 43/8.

³⁰⁶ Yesna 43/8.

(fısıldanmalı) ulaştırılmalıdır. Bireyin ruhunu güçlü ve aydın kılan; doğru idrak, doğru muhakeme, doğru düşünme, doğru işler yapma gücü ve enerjisidir. Öyleyse ey Ahuramazda, seni rabbim olarak seçtiğim için, "aşa" ile ölümsüz ve güçlü kalacağım."

Zerdüşt çok az yerde fizikötesinden apaçık şekilde bahseder. Fizikötesine ait tüm özellikleri bu dünyada, insanda ve hayatın içinde görmek ister. Onun amacı, insanı metafizik yolculuklara çıkarmak değil, hayata, düzene, adalete, huzura ve refaha giden somut yollara hidayet etmektir. O, bütün gayreti ve enerjisini, bu dünyaya ve buradaki dünyalılardan ıslahına harcamak ister. Çünkü o, ancak müreffeh, bilgili, kültürlü, adil, zengin ve bereketli bir toplumda ruh ve vicdanın kendi kendine donanabileceği ve yükselebileceğine inanmaktadır.³⁰⁷

2.1.9. Kırk Dördüncü İlahi

44. ilahinin düşünsel yoğunluk merkezi, bilme arzusu ve lezzetidir. Buradaki çaba adeta idrak ve bilginin peşine düşen, tabiatın sırlarının farkına varan, yerin, göğün, suyun, bitkilerin, hayvanların ve insanların nasıl yaratıldıklarını anlamaya gayret eden bilge bir adam yaratmaktır. Böyle bir adam, soğuk ve sıcak, karanlık ve aydınlık, yıldızlar, ay ve güneşin ne zaman, nerede ve nasıl meydana geldiklerini anlamak istemektedir. Neden ay bazen dolunay ve neden bazen hilal şeklini almaktadır? Sevgi, muhabbet, şefkat ve aşkın misyonu nedir, gibi sorularla her şeyin hakikatini idrak etmek isteyen bir adam...³⁰⁸

Zerdüşt açık ve ayrıntılı cevaplar beklemeden sorularına ve sorgulamalarına devam etmektedir. Çünkü onun aradığı cevaplar, sorduğu soruların içerisinde saklıdır ve onun derdi, soru soracak, bilginin peşine düşecek, hakikate kendi kendine ulaşacak bilinçli ve sorgulayan bireyler yaratmaktır. Gatalar'ın bu ilahisindeki sağlam fikir, güzel ifade, latif şiirsel kalıp; bilginin peşinde olan ve bu yolda da sanatsal ifadelere boğulmayan bir adamın portresini ele vermektedir. Her neyi sorarsa, kuşkusuz onun

³⁰⁷ Rezi, a.g.e., s. 122-123.

³⁰⁸ Rezi, a.g.e., s. 123.

cevabı, Ahuramazda'ya çıkar. Çünkü her şeyi yaratan odur ancak ne zaman, nerede ve niçin soruları cevapsız kalmaktadır.³⁰⁹

Bir önceki ilahide Mazda, Zerdüş'te "her ne istersen sor!" dediği için bu ilahi sanki o talimatın bir cevabı olarak tamamen bilgiye susamış bir adamın yakaladığı böyle bir fırsatla sorduğu sorulardan oluşmaktadır. Son 20. bend dışında kalan her, 19 bendin başında şu ifade yer almaktadır: "Bunu sana soruyorum, doğrusunu söyle bana ey Ahura!"³¹⁰

Bu ilahinin ilk bendinde, Zerdüş Ahura'ya temiz fitratı ve pak düşünceyi takviye edecek ibadet ve namazın nasıl icra edilmesi gerektiğini sormaktadır.³¹¹ Diğer bir ifadeyle "aşa" ve "vohuman"den en iyi şekilde nasıl yararlanacağını bilmek için Tanrı'dan yardım istemektedir. Zerdüş bu talebiyle, kendi dönemindeki dini, ayinsel ve toplumsal kargaşanın içinde, en iyi düzene, yasaya, adalete ve aynı şekilde doğru düşünce ve akla ulaşmayı hedeflemektedir. On yedi ilahiden oluşan Gatalar'da bilgiye ve bilgeliğe yapılan vurgu bakımından bu ilahi seçkin bir yere sahiptir.³¹²

İkinci bentte, Purdavud'a göre mead ve ölüm sonrası hayat sorulmaktadır.³¹³ Ancak Rezi'ye göre öte dünya ve metafizik bilgiler Konfüçyüs'te olduğu gibi Zerdüş'ün de gündeminde değildir. O buralıdır, dünyalıdır ve dünyada dünyalılardan reel hayatları, düşünce, söz ve eylemleriyle ilgilidir.³¹⁴ Bu yüzden Rezi'ye göre ikinci bentte Zerdüş burada, dünya hayatının nihai gayesini anlamak, kemale ve mutluluğa ermek için neler yapması gerektiğini anlamak istemektedir. Derken din yahut vicdanından yani deruni özünden ve temiz fitratından, en iyi düzen, adalet, kanun ve en iyi doğruluk olan "aşa"nın bu maksada ulaşmanın vesilesi olduğunu işitmektedir.³¹⁵

Yaradılışın keyfiyetine dair sorulardan oluşan bu ilahinin ikinci bentten sonraki bölümleri genel olarak bu ilk iki bentle ilişkilidir: Doğru bilgi, mutluluk ve bahtiyarlığa

³⁰⁹ Rezi, **a.g.e.**, s. 123.

³¹⁰ Purdavud, **a.g.e.**, s. 164.

³¹¹ Purdavud, **a.g.e.**, s. 164.

³¹² Rezi, **a.g.e.**, s. 123.

³¹³ Purdavud, **a.g.e.**, s. 165.

³¹⁴ Rezi, **a.g.e.**, s. 122-123.

³¹⁵ Rezi, **a.g.e.**, s. 124.

ermenin yoludur. Bir insanın kâinata, yıldızların dönüşüne vb. diğer tabiat sırlarına dair çabası ancak toplumun refaha erdiği, yasalarla düzene ve emniyete kavuştuğu bir atmosferde gerçekleşebilir. Çünkü insan yaşam koşullarını düzelttiği, maddi ihtiyaçlarını giderdiği ve boş zaman kazanabildiği anda artık bu meselelerle ilgilenebilecektir.³¹⁶

"Aşa (tabiat yasaları-tabiatın düzeni)'nın yaratıcısı kim? Güneş ve yıldızların yörüngesini belirleyen kim? Ayın bazen dolunay bazen de hilal şeklini almasını kim diledi? Bunları bilmek istiyorum ey Mazda? Yeri aşağıda ve göğü de yukarıda kim yarattı? Ve suları ve otları kim yarattı, rüzgâra ve buluta kim sürat kazandırdı ey Mazda? Nitekim sen bilgi ve kâmil aklın (vohuman) ta kendisisin! Bu güzel aydınlığı ve aynı şekilde bu karanlığı kim sağladı? (Gece ile gündüzü) uyku ile uyanıklığı, sabahı, öğleyi ve geceyi kim belirledi ki bilgiler düşünsün ve hayatın maksadını idrak etsin?"³¹⁷

Beşinci bendin sonunda Zerdüş'tün hedefi apaçık hale gelmektedir:

"Tabiatın fenomenleri üzerinde düşünün, bilmeye rağbet ediniz. Çünkü kurtuluş bilgi (bilgelik)dedir. Bilgi, bilginin peşine düşme ve tabiata dair marifet, Tanrı'ya bilmektir ve ibadettir."

Altıncı bentte şöyle demektedir:

"Doğru yol benim öğrettiğim yoldur. Bu dünyanın devamı, düzeni ve imarı iyi eylemler sayesinde sağlanmaktadır. Tanrı iş ve eylemlerimizle abat olsun, bizim için mutluluk ve bahtiyarlık sağlansın diye bu dünyayı yarattı."

Hahamenişilerin MÖ. 500'lü yıllarda kazıttıkları taş yazmalarda da Zerdüş'tün bu mesajlarını okuyoruz:

"Göğü ve yeri yaratan, bizim için yeryüzünde huzur ve mutluluğu kararlaştıran Ahuramazda büyüktür."³¹⁸

³¹⁶ Rezi, a.g.e., s. 124.

³¹⁷ Yesna 44/3-4.

³¹⁸ Rezi a.g.e., s. 125.

Zerdüşt'ten geriye kalan bu mesajlar, insanın sahip olduğu güven, umut, huzur ve ümit dolu yüce makamın önemini açıklamaktadır. Zerdüşt'ün açıkladığı insani asalet; dert, keder, gam, çile ve azaptan azade bir nitelik taşımaktadır. Çünkü insanı acıtan tüm bu sıfatlar esasen "Angra Mainyu"nun tezahürleridir. Bu yüzden Tanrı, insan için mutluluk, nimet, bereket ve onlardan yararlanmayı kararlaştırmıştır.³¹⁹ Nitekim yedinci bentte şöyle demektedir:

"Ey Ahura! Kim bize, istikametinde artırılmış huzura (Armaiti) kavuşmak için irade gücünü bahşetti? Çocuk sevgisini babanın gönlüne yerleştiren kim? Çocuğu babaya itaatkâr kılan kim?"

Derken bu bendin sonunda yine *"bütün bu sorulardan maksadın, seni tanımama vesile olacak bilgi ve marifet olduğunu"* vurgulamaktadır.

Gatalar'da işlenen konular, araştırmacı ve uzmanların kendi zihinsel kavramalarıyla istedikleri şekilde yorumlayabilecekleri nitelikte değildir. Peygamber yanlış yorumlamalara kapıyı kapatmıştır. Zerdüşt net olarak şöyle demektedir: *"Zerdüşt'ün Ahurai (tanrısal) talimatları, Tanrı'ya yaklaşmayı hedefler."* Ancak bu yaklaşma ne şekilde sağlanacaktır? Acaba "kerpenler"i takip etmek ve sarhoş topluluklarla yapılan kurban merasimlerine katılmakla mı yoksa erdemli işler yapmak, bilginin peşine düşmek, yaradılışın ve dünyanın sırlarına vakıf olmakla mı sağlanacaktır? Kuşkusuz Zerdüşt yolunu apaçık olarak ortaya koyarak ikinci yolu benimsemiş ve önermiştir.³²⁰

Her bir bent ameli bir yönerge hükmündedir. 44. ilahi aslında kemale giden yolu ardışık bir zincirleme mertebeleriyle açıklamaktadır:

"Mutlu veneşeli bir ruhani hayata sahip olmak istiyorum, sen yolu göster ki ben nasıl "aşa" (doğru yasa) ve Vohuman (pak bilgi) sayesinde maksadımın sonuna ulaşayım."

³¹⁹ Rezi, a.g.e., s. 125.

³²⁰ Rezi, a.g.e., s. 126

Dokuzuncu bentte ise şöyle devam etmektedir:

"Nasıl ey Mazda, dini tamamlayabilir ve onu kemale erdirebilirim? Ta ki doğruluğun en iyi diyarına ve ondaki istikrara ulaşmada başarılı olayım."

Buraya kadar devam eden bentlerde Zerdüşt kendisi ve geleceği ile ilgili sorularla sorarken dokuzuncu bentten sonra artık takipçilerini ve gösterdiği doğru yolda yürüyenleri konu etmekte ve onların hal çarelerini gündeme taşımaktadır.³²¹ Soru şudur: Beşer için en iyi anlayış ve din (Av.deina) hangisidir? Cevap ise şudur: En iyi din, doğrulukla yeksan olan dindir. Doğruluk sayesinde huzur ve ıslahı temin eden, başkaları için nimet ve bereketi artıran böyle bir dini öğren! Doğru söz ve eylemi öğren ve Ahuramazda'ya giden yola yönlendir!³²²

11. bentte yer alan konular her ne kadar söz konusu sorularla ilintili ise de, soruların içeriği ve türü değişmektedir. Bu bedin ikinci yarısında Peygamber şunu sormaktadır: *"Ey Mazda! Ben senin tarafından peygamber olarak seçilmiş ilk kimseyim."*³²³ Bu ve bundan sonraki bentlerde esas mesele Mazda yolunu mantık üzere göstermekle beraber bazen kendi takipçilerine ve muhaliflerine ya da Mazdayesna ve divyesnalara, bazen de kendine sorular sorar:

"Ey Ahura! Senin dinini kabul edenlerin nasıl artırılmış huzur ve sükûna (Armaiti'ye) kavuşacaklarını bilmek istiyorum; böyle bir tebliğ ve risalet için, baştan ben seçildim ve tanıtıldım. Ne ki ruhani ve tanrısal mesajlara sahip olduklarını iddia eden başkaları da vardır. Ama onlar doğruyu söylemiyorlar ve doğru dinin düşmanlarıdır. Acaba böyle bir iddiaya sahip olan ve bana düşmanlık eden kimse düşman olarak bellenmemeli midir? Yalancılardan, "Aşa" (doğruluk, dürüstlük, düzen) ve "Vohumen" (akıl, iyi yaradılış, pak fitrat)'i takip etmeyenlerden nasıl uzak durayım? Doğru yolda olmayanları Aşayi-Vohumeni düzene yönlendirerek, sıkıntı, eziyet ve düşmanlıklarından uzak durmayı sağlayacak doğru yol hangisidir?"

³²¹ Purdavud, a.g.e., s. 170.

³²² Rezi, a.g.e., s. 126.

³²³ Purdavud, a.g.e., s. 171.

Burada Zerdüşt'ün şöyle demek istediği anlaşılmaktadır: Ben Ahuramazda tarafından seçilmiş bir peygamberim. Ancak halkı kandırarak doğru yolda çeviren başka kimseler vardır. Buradan hareketle Zerdüşt Ahuramazda ve Aşai-Vohumeni sistemin yardımıyla insanları doğru yola döndürmeyi ve varlıklarına bulaşmış olan kirliliklerden onları arındırmayı arzu etmektedir.³²⁴

Aşa ve Vohumen davet alanıdır. Düzen, adalet, doğruluk, dürüstlük ve kanun başta gelir. Ancak bütün bunlar, düşünce, tefekkür, kâmil akıl, temiz yaratılış, pak fitrat olan Vohumen olmaksızın gerçekleşemez.³²⁵

Bu ilahide ve diğer ilahilerde beliren Zerdüşt profili; ne çiftçilik-hayvancılık ıslahatçısı ne sadece gaipten haber getiren sade bir peygamber, ne yasa koyucu ve hâkim, ne de ya yaşantısal ahlaka ve pratik felsefeye koyulan ya da kurtuluş ve huzuru riyazet ve ibadette gören bir ruhanidir. O meselelere derinden bakmakta, olayların iç yüzünü keşfetmenin ve göstermenin peşine düşmektedir. Caiz olan ve olmayanla, rengârenk ve farklı farklı emir ve yasaklarla ilgilenmemektedir. O insanla Allah arasındaki bağı yoğunlaşmaktadır ki bu bağ "Aşa" ve "Vohumen" sistemiyle meydana gelmektedir. Doğru bilgi, iyilik ve hayır olan dindarlığın veya Allah'a yakınlığın yolu; tefekkür, düşünce ve doğru bilgiyi sağlayan yoldur. Bireyin bireyle ve bireyin toplumla olan ilişkisinden, sorumluluktan, iyi bir sosyal düzenden, meşru lezzetleri kazanmaktan, iyi bir yaşamdan söz etmektedir. Zerdüşt'ün düşünsel sisteminde insan doğru ve asil bir hüviyete sahiptir. Bu meseleler hakkında düşünmek, Zerdüşt dinini tanımaya dönük bir adımdır.³²⁶

2.1.10. Kırk Altıncı İlahi

30. ilahiyi incelerken 45. ilahiyi de o başlık altında el almıştık. Bu yüzden 45. İlahiyi atlayarak 46. ilahiye geçtik.

45 ve 30. ilahideki sözler içerik, düşünce, ifade şekli bakımından benzer oldukları gibi, 44. ilahi, 46. ilahi ve kısmen 47. ilahi de benzerdirler. Diğer bir ifadeyle,

³²⁴ Rezi, a.g.e., s. 127.

³²⁵ Rezi, a.g.e., s. 127.

³²⁶ Rezi, a.g.e., s. 128.

bu 3 ilahinin dile geldiği an, davetin başlangıç dönemine ait olmalıdır. Yani öyle bir dönem ki Zerdüşt henüz çok az sayıda takipçiye sahiptir, divyesnalar çoğunluktadır ve onunla takipçilerine eziyet ederek hareket alanlarını kısıtlama çabasındadırlar. İlk olarak bu ilahinin birkaç başlangıç bendini gözden geçirelim:

"Ey Mazda Ahura! Nereye gideyim, Başımı alıp nereye sığınayım? Akrabalarım beni terk etti ve dostlarım beni yalnız bıraktı. Ne dostlarımdan ne de düşmanlarımdan yana rahatım. Onlar (muhalifler) halkı ve takipçilerimi (etrafımdan) dağıtıyorlar. Tanrım, bana yardım et ki dini tebliğ edip yayayım. Ama neden başarılı olamadığımı çok iyi biliyorum; çünkü mal ve taraftardan yoksunum. Senin dergâhına yöneliyorum. Ey Ahura! Bana bak ve bir dostun kendi dostuna yaptığı gibi bana yardım et! Ne zaman ey Mazda, ümidin ışığı ve kurtuluşun aydınlığı görünecek, ne zaman dosdoğru din galip gelecek? Ne zaman bilgeler ve akıllı kurtarıcılar bana yardım etmeye koşacak? Ey Mazda! Seni ve dosdoğru yolu seçtim ta ki dosdoğru dini yayabileyim."³²⁷

Dikkat edildiği gibi biz bu bentleri okurken kendimizi adeta davetin ilk döneminde görüyoruz. Zerdüşt gelişmelere ışık tutmakta ve gidişattan memnun gözükmemektedir. O zamanki toplumsal sistemde de mal ve servetin koruyucu bir güç olduğu anlaşılmaktadır. Zerdüşt her ne kadar "Dini yaymada başarılı olmamamın sebebi mal ve taraftardan yoksun olmamdır" dese de bu düşünce onun benimsediği bir inanç değildir, aksine birçok toplumda genel geçer olan yanlış bir sisteme yaptığı serzenişin dışavurumudur. Nitekim bu sözün devamında şunu eklemeyi gerekli görmektedir: *"Ama senin tarafından seçilmiş ve dosdoğru yolu seçmiş bulunmaktayım. Güç ve servetten mahrum olmama rağmen ona (zafere) ulaşacağım."* Bu Zerdüşt'ün sahip olduğu akidenin derinliğini göstermektedir. Mal ve güç onun başarısının temel sebebi olamaz, belki başarısına sadece hız kazandırır. Onun taraftarları da kavimlerinin ileri gelenleri ve divyesnaların önde gelenlerinden korktukları için onun yanında yer almaktan ve imanlarını açıklamaktan çekinmektedirler. Bu yüzden Zerdüşt, çiftçiler diye tanımladığı

³²⁷ Yesna 46/1-3.

tarafklarından da memnun olmadığını dile getirmektedir. Ama en nihayette zaferin ayak sesleri ve sabahın aydınlığının pek yakın olduğuna yakinen inanmaktadır.³²⁸

4. bentte Zerdüşt, batıl taraftarları ve divyesna elebaşlarının, Aşa taraftarlarını tebliğ ve müjdeden alıkoyduklarını ve insanları doğru yola yönlendirmelerine engel olduklarını dile getirmektedir:

"Divyesnalardan yardım ve iyilik beklemenin faydasız olduğunu biliyorum. Onlarla mücadele edilmeli ve savaşılmalıdır. Öncülık ve rehberliğe layık tek kişi, tanrısal pak yolun takipçisidir."

Gatalar'da sık sık geöen "Aşa", "druc"un karşısında yer alır. Aşa; dosdoğru yasa, düzen, adalet ve dindarlık (temizlik ve arınma); druc ise Aşa'nın tam karşısındaki noktada yer alan, düzensizlik, kaos, kargaşa ve zulümdür. Zerdüşt'ten sonraki bir dönem olan MÖ. 600-400 yılları arasında yazılmış olan Hahamenişiler'in kitabelerinde geöen "rta" veya "Arta" kavramı Zerdüşt'ün "aşa" ile kastettiği aynı anlamda kullanılırken, yine söz konusu kitabelerde yer alan "druc" kavramı da Gatik anlamla eşdeğer niteliktedir. Nitekim bu taş yazmalarda şunları okuyoruz: "Ey Ahuramazda! Bu ülkeyi "druğ"dan koru!" yani ülkemizi, kaos, kargaşa, düzensizlik, yıkım ve beladan muhafaza et.³²⁹

Bu sebeple Zerdüşt "druğ" ve "druğerest"lerin köy ve şehirleri imar etmeye ve kalkındırmaya engel olduklarını söyleyerek, bu tür kimselerin takip edilememesi hatta onlarla yoğun bir şekilde mücadele edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Böylece ona göre insanlara rehberlik yapmaya layık olan kimselerin "Aşa"ya inananlar ve onu takip edenlerdir.³³⁰

Beşinci ve altıncı bentte Zerdüşt insanın asaleti ve onuruna duyduğu inanö vurgulanmaktadır. Eğer batıl ve yalanın taraftarlarından biri, bilgi ve tespit ile doğru yolu seçmiş olan "Aşa" taraftarlarına gelir ve eski inanölarından vazgeöip doğru dini

³²⁸ Rezi, **a.g.e.**, s. 129; Purdavud, **a.g.e.**, s. 190-192.

³²⁹ Purdavud, **a.g.e.**, s. 193; Rezi, **a.g.e.**, s. 130.

³³⁰ Purdavud, **a.g.e.**, s. 193; Rezi, **a.g.e.**, s. 130.

kabul etmek isterse, düşmanlık ve kin bir tarafa bırakılmalı ve ona kucak açılmalı; kendisine herhangi bir zarar ve eziyet dokunmasın ve güven içerisinde yaşasın diye doğru yolun ileri gelenleri bu durumdan haberdar edilmelidir.³³¹

Bu nükteler Ahurai olan Zerdüşť dininin yayılma şeklini göstermektedir: Düşmanların ve Divyesnaların yoğun bir biçimde Zerdüşť’ün dine davet çalışmalarına karşı dikildikleri ve insanların ona katılmamaları için çabaladıkları ancak Zerdüşť’ün böyle bir atmosferde dinini yaymak için kendi taraftarlarına pratik talimatlar verdiği, bu hassas durumda bile insanın asalet ve onuruna dair müspet bakış açısını değiştirmedeği bir ortamı canlandırmaktadır. Zerdüşť açık bir şekilde, taraftarlarına, *“size başvuran ya da sığınan insanları bilge birine götürünüz, görüşüp, konuşunlar. Eğer akıl, bilinç ve iradeyle dini seçerse artık kim olursa olsun ona sahip çıkınız ve koruyunuz”* demektedir.³³²

Zerdüşť’ün burada ısrarla vurguladığı özellik, onun düşünsel ve metotsal özelliğidir: Her din ve yolun taraftarı, dini ve yolu akıl, bilgi ve özgür iradeyle seçmelidir yoksa inancı veya takip ettiği yolun herhangi bir kıymeti yoktur. Din, dille değil, kalple yapılan tasdiktir. Bu nükteler, Zerdüşť’ün Gatik dinini somut ve özgün kılmaktadır.³³³

Yedinci ve sekizinci bentte Zerdüşť, yalan ve batıl taraftarlarının her ne kadar kendisine eziyet edip dininin yayılmasını engellemek için çabalarsa da, onların düşmanlıklarının işe yaramayacağını aksine dinin hızla yayılmasına katkı sağlayacağını ve kesinlikle düşmanlıklar ve onlardan gelen eziyetlerin bizzat sahiplerine döneceğini belirtmektedir.³³⁴

Dokuzuncu bentte, dünyanın yegâne yaratıcısı ve kudretin doruğunda yer alan Ahuramazda savunmasına dair bir işarete rastlamaktayız. Zerdüşť şöyle demektedir: *“Ey*

³³¹ Rezi, **a.g.e.**, s. 130; Purdavud, **a.g.e.**, s. 194.

³³² Purdavud, **a.g.e.**, s. 194; Rezi, **a.g.e.**, s. 130.

³³³ Rezi, **a.g.e.**, s. 131.

³³⁴ Rezi, **a.g.e.**, s. 131; Purdavud, **a.g.e.**, s. 195.

Ahuramazda! İlk kez tapınmaya tek layık olan seni eşsiz, güçlü ve dünyanın yaratıcısı olarak insanlara tanıtan kimse benim.”³³⁵

Bu sözler onuncu bentte de devam etmektedir. Ancak bu bentlerde geçen veciz ifadeleri bir çırpıda anlamak güç olduğundan bunların ayrıca şerh edilmeleri gerekmektedir. Zerdüşt şöyle demektedir: *“Ey Ahuramazda! Senin öğretilerinden her ne varsa, “Aşa” yolunda yürümele saadet ve mutluluğu sağlar. “Aşa” yolunda, irade ve tanrısal enerji olan pak Haştra, iyi ve dirayetli akıl olan Vohumen’in öncülüğünde yürünmelidir... Ey Ahura! Senin tanrısal zatını kutsamaları ve sana tapmaları için harekete geçirdiğim kimseleri kurtuluş yolundan ve Çinvat Köprüsü³³⁶’nden geçireceğiz.”³³⁷*

Zerdüşt bu ilahide dinini yayarken karşılaştığı sıkıntılardan söz etmekteyse de kesin bir inanç ve ümitle faaliyetlerinde başarılı olacağına inanmaktadır. Eşsiz ve güçlü yaratıcı olan Ahuramazda hakkındaki ifadeleri, hiçbir kapalılığa yer bırakmayan netliktedir. Aynı şekilde Tanrı’nın dileği, tanrısal irade ve akıl, düşünce ve vicdan rehberliğinde gelişen temiz yaratılış olan “Aşa”yı takip eden taraftarlarıyla ince ve keskin olan bu Çinvat Köprüsü’nden geçeceklerini dile getirmektedir.³³⁸

On birinci ve on ikinci bentler kabilelerin ileri gelenleri olan kaviler ve kerpenler hakkındadır.³³⁹

“Bunlar insanları kötülüğe yönlendirmekte, öğretileri hayatın yok oluşuna sebep olmaktadır ve sonunda hayat yolu (Çinvat Köprüsü)³⁴⁰’dan geçiş sırasında alçalır ve daimi bir şekilde yalan diyarda kalırlar.”

³³⁵ Rezi, **a.g.e.**, s. 131.

³³⁶ **Çinvat**: Sırat köprüsüne tekabül eden uhrevi geçit. Bkz. Uşideri, **a.g.e.**, s. 244-245.

³³⁷ Yesna 46/10.

³³⁸ Rezi, **a.g.e.**, s. 132; İbrahim Purdavud’a göre insanların dünyadayken benimsedikleri din veya sahip oldukları vicdanın, öbür dünyada surete bürüneceğini kaydetmekte; iyilik yapanların eylemlerinin Çinvat (Sırat) köprüsü başında güzel yüzlü bir kız suretinde onları karşılayacağı ve söz konusu cennete yönlendireceği, tersine kötülük yapanların yaptıkları ise yaşlı ve çirkin bir kadın suretinde onları karşılayacağını ve cehennemle sürükleyeceğini belirtmektedir. Purdavut bu anlatılarda yeni Avesta bölümleri ve geleneksel Zerdüştî yorumlardan istifade etmektedir. Bkz. Purdavud, **a.g.e.**, s. 106-107.

³³⁹ Purdavud, **a.g.e.**, s. 199.

Sonraki bentlerde dine inanan ileri gelen ve ekâbirlerden söz etmektedir. Divyesneların güçlü bir kolu olan “Fryana Hanedanı”ndan bahsetmekte; en nihayette onların kesin bir şekilde dinini kabul edeceklerini ümit etmektedir.³⁴¹ İşte burada “Kavi-Viştasp” veya “Şah Goştasp”³⁴² ismini kullanmakta ve kaviler içerisinde, kendi dinini kabul eden kimse şeklinde tanıtmaktadır. On beşinci bentte, akrabalarını ve kabilesini muhatap almakta ve onları dine davet etmektedir. Derken burada Goştasp’ın yakınlarından ve müşavirlerinden olan “Fraşvaştâr”³⁴³ ve “Camasp”ı³⁴⁴ dininin inanırları olarak zikretmektedir. Bu ilahinin son bendi, inanırlarının kurtuluşu ve muhaliflerin kayıp ve hüsrânlarına işaret ederek tamamlanmaktadır.³⁴⁵

“İmanla yanımda yer alan ve dini kabul eden kimse, kuşkusuz mutluluğa erecektir. Ancak karşı çıkan ve düşmanlık yapan kimseyi ben de düşman bellerim... Ey Mazda! Ben “Aşa” vesilesiyle senin irade ve isteklerini yerine getirmekteyim... Benim

³⁴⁰ Çağdaş İranlı araştırmacı Haşim Rezi’nin Çinvat köprüsüne getirdiği yorum oldukça dikkat çekicidir. Çinvat (Sırat) köprüsünü “hayat yolu” olarak yorumlamaktadır. Bununla, bahsedilen dakik köprüden geçmenin buradaki hayat yoluyla doğrudan ilgili olduğunu vurgulamak istemektedir. Zerdüş’tün öğretilerinden esinlendiği söylenen ve Sühreverdi ile kurulup Molla Sadra ile kemale eren İslam’ın ışrak okulu da böyle düşünmektedir. Molla Sadra, muhteşem kapsamlı eseri olan Esfar’da ve diğer eserlerinde sırat köprüsünü, bu dünyada ayaklarımızın dibine kurulan ve her dünyalının adım adım kurulu bu köprüünün içinden daha bu dünyadayken geçtiğini, bu dünyadan ahrete veya göğe kadar uzanan bir hakikate sahip olduğunu belirtir. Bkz. Molla Sadra, **el-Hikmetü’l Mutealiyetü fi Esfari’l Akliyyeti’l Arbaati**, 3. Baskı, Daru İhyau’t Turas, Beyrut, 1381^{HS} (2002), c. 9, s. 289; **Mezahir, a.g.e.**, s. 121; **eş-Şevahidu’r Rububiyye fi Menahici’s Sulukiyye**, Tahk. Seyyid Celaleddin Aştıyani 2. Baskı, el-Merkezu’c Camiu’n Neşr, Meşhed, 1360^{HS} (1981), s. 292-293.

³⁴¹ **Fryana**: Zerdüş döneminde Turani/Türk bir hanedandan olduğu düşünülen ve Gatalar’da adı geçen bu kişi ve hanedanı, her ne kadar divyesnalardan sayılmışsa da Zerdüş’tün onların doğru dini kabul etmeye müsait gördüğü anlaşılmaktadır. Askeri birlikleri, saldırganlıkları, yenilmezlikleri ve miliyetçilikleriyle bilinen İskitler veya Sakalar, tarihçiler tarafından merakla izleri sürülen ilk tarihi topluluklardandır. Bkz. Rezi, **a.g.e.**, s. 132; Purdavud, **a.g.e.**, s. 200; Uşideri, **a.g.e.**, s. 379; Abadani, **a.g.e.**, s. 159.

³⁴² **Goştasp**: Zerdüş’e inanan, onu himaye eden ve Zerdüş dininin yayılmasında büyük katkısı olan ilk yönetici. Tarihçiler arasında büyük ihtilaflara yol açan isim: Bazılarına göre MÖ. 600’lü yıllarda kurulan Hahamenişî hükümdarıyken, diğer bazılarına göre ise o daha arkaik bir toplumda hatta aşiret düzenine benzer bir küçük sosyal yapıda kavmin ileri geleninden başka bir yetkinlikte değildir. Son araştırmalar, Zerdüş’tün Hahamenişîler döneminden daha önceki bir dönemde yaşadığına işaret ederek, Zerdüş’tün hamisi Goştasp’ın Hahamenişî soyundan ve Daryuş’un babası olan Goştasp’tan çok önceki bir dönemde yönetici olan biri olduğunu pekiştirmektedir. Bkz. Uşideri, **a.g.e.**, 408-409

³⁴³ **Fraşvaştâr**: Freşeşter olarak da telaffuz edilen bu isim, Zerdüş hamisi Goştasp’ın yakın müşaviri, Zerdüş’tün kayınpederi ve yiğit inanırı. Bkz. Uşideri, **a.g.e.**, s. 368.

³⁴⁴ **Camasp**: Ayne şekilde Goştasp’ın müşaviri, Zerdüş’tün yiğit inanırı ve Fraşvaştâr’ın hem kardeşi hem de Zerdüş’tün kızı Puruçista’nın eşi. Ayrıca Camasp’a bilgelik ve filozofluk da nispet edilir. Bkz. Uşideri, **a.g.e.**, s. 229-230.

³⁴⁵ Purdavud, **a.g.e.**, s. 199; Rezi, **a.g.e.**, s. 132-133.

öğretim, bu hayatın aşaya sayesinde düzenlenmesi, iyileştirilmesi ve mutluluğa erişmesidir. Bu, Ahuramazda'dan bana apaçık olarak görünen bir yoldur."³⁴⁶

2.1.11. Kırk Yedinci İlahi

30. ve 45. ilahilerde Zerdüş'tün konuşmaları ve dini düşüncelerini açıklamada iki ezeli, ikiz, içsel güçten yahut iki ruhani enerjiden ve özden (Mainyu-ı hemzad) bahsettiğini, bu iki cevherden birinin iyilik olan Spenta Mainyu³⁴⁷ ve diğerinin kötülük olan Angra Mainyu³⁴⁸ olduğunu görmüştük. Dünya, bu iki potansiyel gücün (bilkuvve) mücadele alanıdır. İnsan, özgür iradesiyle bu iki yoldan birini seçebilecek kadar soylu, onurlu ve özgürdür. İyi, doğru ve aşai yol, istenilen mutlu bir hayata ulaşmakta, yalan ve kötülük yolu ise kaosa, huzursuzluğa ve bahtsızlığa çıkmaktadır. Bu mücadele alanında, Zerdüş't, insanları dürüstlikle iyi yola yönlendirmek için eşsiz yaratıcı Tanrı Ahuramazda tarafından seçilerek harekete geçirilir.³⁴⁹

Söz konusu iki ilahide zikredilen iki ikiz ruh, sonraki dönemlerde başkalaşmış ve yeni anlamlar yüklenmiştir. Spenta Mainyu, sonradan pak ve mukaddes ruh, Angra Mainyu ise çirkin ve kirli ruh olarak kabul edilmiş, Angra Mainyu Ehrimen olarak değerlendirilmiş hatta somutluk kazanmıştır. Ne yazık ki önceleri iyiliğin karakteri olan Spenta Mainyu'nun karşısında değerlendirilen kötücül karakter Angra Mainyu veya sonraki genel ad olan Ehrimen, artık Ahuramazda'nın karşısında yer almaya başlamış ve

³⁴⁶ Yesna 46/19.

³⁴⁷ **Spenta Mainyu:** Kutsal anlamına gelen "spenta" ve fikir, ruh ve potansiyel güç anlamına gelen "mainyu"dan oluşan bu birleşik kelime, ilahi sıfatlar olan Ameşaspentalar'ın başında yer alır. "Kutsal ruh", "mukaddes enerji" ve "bilkuvve iyilik" olarak tercüme edilebilecek bu kelime zamanla Tanrı Ahuramazda ile özdeşleşmiş ve kötü ruh olan Angra Mainyu veya Ehrimen'in karşısında konumlandırılmıştır. Bkz. Uşideri, **a.g.e.**, s. 318-319.

³⁴⁸ **Angra Mainyu:** Kötü ruh, Ehrimen, tüm kötücül, enerji ve potansiyel kuvvet. Angra; yok eden, mainyu ise "men" kökeninden gelip akıl ve düşünceyi ifade eder. Böylece Angra Mainyu, "yok eden ruh" veya "kötü düşünce" şeklinde bir anlam taşır. Gatalar'da Spenta Mainyu ve Angra Mainyu ezelden beri yekdiğeriyle mücadele halinde olan iki ikiz ruh veya iki potansiyel güç olarak yer alırken, muharref Zerdüş'tlükte bu iki ruh Ahuramazda ve Ehrimen olarak Tanrı-Şeytan dualitesine evrilmiştir. Bkz. Uşideri, **a.g.e.**, s. 134.

³⁴⁹ Rezi, **a.g.e.**, s.133.

düalizm (saneviyet) ortaya çıkmıştır. Böylece dini düşüncenin temelini teşkil eden Tanrı fikri, tevhitte saneviyete savrulmuştur.³⁵⁰

Ama her halükarda Zerdüş'tün ilahileri ve sözleri böyle değildir. Ona göre dünyada sadece iki yol, iki tabiat ve iki metot vardır. Tam bir özgür iradeyle bu iki yoldan birini seçmek kaçınılmazdır. İşte bu ilahide Zerdüş, kötü ve çirkin yol ya da iğrenç ruha değinmeden iyi ruh ve doğru yol ya da iyi ve aşai tabiat olan Spenta Mainyu'yu yorumlamaya koyulur. İlk bentte, her kim Spenta Mainyu yolunu seçerse, doğru dinle onurlanmayı elde edeceği yer alır. O vakit her kim bu doğru yolun yolcusu olursa, düşünce, söz ve eylemlerinde aşai yolu benimsemiş olur. Böyle bir kimse artık Mazdai bir Allahperesttir ve Ahuramazda'dan olgunluk ve kemal (Hordad ya da Hourtat), ölümsüzlük (Mordad ya da Emirtat), güç ve kudret (Şehriver ya da Haştra), iyi bir huzur (Spendarmaz ya da Armaiti) elde edecektir. Anlaşıldığı kadarıyla, bu bentte açık bir şekilde Spenta Mainyu ya da iyi ruhu-tabiatı seçen kimsenin Ahuramazda'dan neleri bulacağını ortaya koyarak esasen Spenta Mainyu'nun Ahuramazda'dan ayrıldığını daha doğru bir ifadeyle Ahuramazda'nın (zati olarak) Spenta Mainyu'nun bizzat kendisi olmadığı görülmektedir. Bu sadece bir yol ve güzergâhtır; iyi yol, iyi tabiat, temiz ruh ve hakka ulaşmaya vesile olan bir araçtır. Bu yolun karşısında ise kötü yol, kötü tabiat, iğrenç ruh, yalan evi ya da Angra Mainyu ve Ehrimen yer alır.³⁵¹

İkinci bentte, Spenta Mainyu yolunu seçen kimsenin, aşa veya doğruluk dünyasıyla olan bağını düşünce, söz ve eylemlerinde göstermesi gerektiğini söylemektedir.³⁵² Üçüncü bentte şöyle devam etmektedir:

“Sen ey Ahuramazda! Spenta Mainyu'nun yaratıcısı (babası) sensin. Bu mutluluk ve huzur veren dünyayı, Spenta Mainyu'nun emrine vermek ona ram kılmak üzere yarattın”

³⁵⁰ Rezi, **a.g.e.**, s.133-134; Bkz. Areş Ekberi Mefahir, “Minuşinasi Der Avesta ve Mutun-ı Pehlevî”, **Danışgah-ı Firdevsi-yı Meşhed, Mecelle-ı İlmi-Pijuheşi, Costarha-yı Edebi**, S. 167, Kış, 1388^{HŞ} (2009), ss. 127-149.

³⁵¹ Rezi, **a.g.e.**, s. 134; Purdavud, **a.g.e.**, s. 208-209; Zaehner, *Tulu ve Ğurub-ı Zertuştergi*, s. 53.

³⁵² Purdavud, **a.g.e.**, s. 209; Rezi, **a.g.e.**, s. 134.

Dördüncü bentte, aynı şekilde bu konu işlenmeye devam etmekte ve Divyesnalar ile yalan takipçilerinin çıkarlarını tehlikede gördüklerini ve Spenta Mainyu'yu takip etmediklerini belirtmektedir. Ancak güçsüzlerin ve mahrumların iyilere ve iyilerin yoluna yöneldikleri, güçlü ve zenginlerin ise kötülere yöneldikleri ifade edilmektedir. Zerdüşt iki meseleyi masaya yatırmaktadır: Birincisi doğru yoldan elde edilmemiş servet ve gücün bozgunculuğa sebep olduğu, ikincisi ise bu servet sahiplerinin mal, mevki ve makamlarını koruma uğruna güçlü olan kötülere meylettikleridir. Tam da bu yüzden genellikle servetin bir vebal olduğuna, hak ve adaletten yüz çevirmeye sebep olduğuna işaret etmektedir. Bu konuyu daha önce açıkladığımız ilahilerden birinin yorumunda el almıştık. Ancak bu değerlendirmenin değişmez bir ilke olmadığı, belki toplumsal hayatın aksayan ve yolda gitmeyen bir arızası olabildiği göz önünde bulundurulmalıdır. Zerdüşt bu değerlendirmeyi yaşadığı dönemin toplumsal hayatında dini ilkelerini ikame etmeye çalışırken ve hak/adalet olan aşu nizamını tesis etmeye çalışırken karşılaştığı toplumsal bir sıkıntı iken; kanun, adalet, düzen, bilgi, akıl, iskân ve yerleşik hayatın yaygınlık kazandığı daha sonraki dönemlerde ise servete ve yüksek gelire sahip olmayı oldukça övmüştür. Çünkü artık gayri meşru yollardan yararlanmanın önü kesilmiş, ahlaki ve kültürel ilkeler, kimsenin haksızlığa, zorbalığa ve haksız kazanca el uzatmasına imkân bırakmamıştır.³⁵³

47. ilahinin sonunda Zerdüşt, tabiatın iyi hediyeleri ve Mazda'nın bu dünyaya bahsettiği hibelerinden Mazdayesna ve divyesnaların tümünün yararlandığını ancak bir grubun bu bağışları hak ettiğini ve diğer grubun ise bunları hak etmediğini söyler. Kuşkusuz Zerdüşt'e göre divyesnaların da en sonunda, Mazdai toplumda müşahede edecekleri güvenilir ve huzurlu bir yaşam, nimet, bereket ve dosdoğru sistem dolayısıyla yeni dine yöneleceklerine inanmaktadır.³⁵⁴

³⁵³ Rezi, a.g.e., s. 135.

³⁵⁴ Rezi, a.g.e., s. 135.

2.1.12. Kırk Sekizinci İlahi

Birbirinin devamı olan ilk iki ilahiyle, Zerdüşt ölümsüzlük dünyası ya da sarayında aşai yolun takipçilerinin yalan ve batıl yolun takipçilerine üstün geleceklerini söyler. Bu müjde çok eski zamanlardan verilmiş bir müjdedir. Ancak bu maddi dünyada da kuşkusuz Mazda dini inanırları ve Aşa düzeni takipçileri başarılı olacaklardır. Bu müjde bu dünya için büyük bir moral kaynağıdır.³⁵⁵ 3. bent ise, dini öğretilerin esaslarına dair açık bir vurgudur:

“Bilge ve imanlı kimseler için en iyi öğretisi, dinin yolunu bulmak ve Ahuramazda’ya iman etmek, Aşa düzenini doğru bir biçimde anlamak ve kendini o düzenin akışına bırakmak, böyle bir düzende her daim düşünce, söz ve eylemlerinde tanrısal bilgi/gözetimi ve Vohumen’i hazır ve nazır bilmektir.”

Sonraki bentte yer alan mesaj, 30 ve 45. ilahilerde de yer alan mesajdır: Dünyada iki yol vardır. İyiliği seçen kurtulacak, kötülüğü seçerse sıkıntıya, hasret ve pişmanlığa mahkûm olacaktır. Ancak ortada kalmayı seçenin iyi bir duruş içerisinde olmadıklarından toplumda yeri olmayacaktır.³⁵⁶

Derken Aşa düzenini kabul etmiş/Aşavan bir topluma değinmektedir. Orta yolu seçenler yani ne o yolu ne de bu yolu seçenler, bazen iyi ve aşai bazen de kötülük ve yalana tutunanların Mazdayesna toplumunda yer alamazlar. Çünkü bu durum toplumun yekpare ve uyumlu olmasını engeller. İmana ve doğru verilere ulaştığında bir şey seçilmeli, onda sebat edilmeli, zamanın gerektirdiklerine göre istikamet belirlemekten kaçınılmalıdır. Zerdüşt sonra yönetim ve hükümetin nasıl olması gerektiğini bildirmektedir. Aşa’nın siyasi düzeni, toplumsal adalet, sorumluluklarını tanıma ve kamunun yararı temeline dayanmalıdır. Bu düzenin dayanakları gerek Zerdüşt’ün ilahilerinde, gerekse sonraki Avesta ile Zerdüştlük dua ve ibadetlerinde yansıma bulmuştur.³⁵⁷ Beşinci bentte Zerdüşt şöyle der:

³⁵⁵ Puravut, **a.g.e.**, s. 213-214; Rezi, **a.g.e.**, s. 136.

³⁵⁶ Purdavud, **a.g.e.**, s. 216; Rezi, **a.g.e.**, s. 136.

³⁵⁷ Rezi, **a.g.e.**, s. 136; Purdavud, **a.g.e.**, s. 216.

“Emir veya şah, kötü yönetime değil iyi yönetime sahip olmalıdır. İyi düşünce ve iyi eylemlere sahip bir yöneticinin yönetimi altında beşer rahat bir şekilde temizliğe ve inşaya yönelir ve bu dünya, insanların huzuru için güzelce imar edilir, korunur.”

Bu bentte arda arda iki ilke geçti: ilki siyasi bir düzenle ilgilidir. Yönetimin keyfiyetine dair Zerdüşt, iyi bir yöneticinin (Erdemlilerin şehrinde bilge bir yönetici) aşşa yasalarına göre insanları yönetmesi gerektiğini söyler. İkinci ilke ise insanların refahı, güvenliği ve huzuruna dairdir. Bir hükümetin ancak böyle bir düzenle kurulabileceğine işaret ederek insanların görevinin, bütün ciddiyetleriyle hak ve adalet yolunda çalışıp çabalamaları, tarım ve ziraatle uğraşarak verimi arttırmaları olduğunu söylemek ister.³⁵⁸

Spendarmaz³⁵⁹ yani yeryüzünün insanlar için huzur dolu bir sığınak olması ancak böyle bir sistem ve metot temelinde mümkün olabilir. Böylece hayat yenilenir: Artık açlık, sefalet, göçebelik, haksızlık, zulüm ve savaş yerine, tokluk, emniyet, erdemli ocaklar, huzur, barış ve servet yerleşir.³⁶⁰

Bu şekilde Aşa düzeninin keyfiyetine dair işaretler ve tanımlamalar devam eder. Zerdüşt saygın kabul edilmesi gereken yasadan söz eder. Bu yasa, birey ile toplum ilişkisini ve Mazdai toplumun muhalif kavimlerle olan ilişkilerini düzenleyen yasadır. Ahlaki, siyasi, iktisadi ve içtimai sınırlar o kadar net değilse de özel bir pratik bilgiğe açıklık getirilir.³⁶¹

7. bentte Aşa düzeni ile ilgili iki ayrı ilke gündeme gelmektedir: “hışım” (Aişma)’ı yani öfkeyi kendinizden uzak tutunuz. Öfke, nefret, hırs ve rekabet Mazdai yolun arayışında olan ve iyi bir ruha, temiz bir fitrata ve insani makama erişmek isteyen

³⁵⁸ Rezi, **a.g.e.**, s. 137; Purdavud, **a.g.e.**, s. 217.

³⁵⁹ **Spendarmaz**: Spenta Armaiti adıyla bilinen ve ilahî sıfatlar olan Ameşa Spentalar’dan biri. Ancak bu sıfat dışıl bir sıfat olarak yeryüzünün ve iyi kadınların koryucusudur. Muhabbetin, içtenliğin, tevazunun ve arınmanın bir tecellisi olan bu tanrısal kavram, günümüz Farsça’sında bir ay isim olan “İsfend” ile ifade edilir. Bkz. Uşideri, **a.g.e.**, s. 317.

³⁶⁰ Rezi, **a.g.e.**, s. 137; Purdavud, **a.g.e.**, s. 218.

³⁶¹ Rezi, **a.g.e.**, s. 137.

bireyler için mahkûm edilir. Bunlar beğenilmeyen sıfatlar oldukları için pasları ve izleri gönül aynasından temizlenmelidir.³⁶² Nitekim Zerdüş şöyle demektedir:

*“Tanrıyı layığıyla tanımayı arzuladığım için, iç dünyam pak ve gönül dünyam şeffaf hale gelinceye kadar akılla ve tefekkür yoluyla çaba gösterdim. İşte o zaman marifet ve görü nuru bende parladı.”*³⁶³

Bu yüzden Zerdüş, “kötü ve çirkin sıfatları özellikle hışım ve nefreti kendinizden uzaklaştırınız”³⁶⁴ der. İkinci ilkeye şu şekilde değinmektedir: “Haksızlık ve zulümle mücadelede kararlı olunuz.”³⁶⁵ Yani hiçbir zaman haksızlığı ve zulmü kabul etmeyiniz. Bu ilkeler ve prensipler özgür kimselerin özellikleridir. Arkasından hemen şu talimat gelmektedir: “Kendinizde Vohumen”³⁶⁶ ya da iyi yaratılış ruhunu sağlam ve muhkem kılınız.”³⁶⁷ Dördüncü ilke ise şudur: “Pak öğretmen ve rehberler; köprü misali, insanları Aşa düzenine yönlendiren kimselerdir.”³⁶⁸

9. bentte geçen Suşyant³⁶⁹ (kurtarıcı-öğretmen) kavramının Zerdüş’e döndüğünü görmekteyiz. Ona göre kendisi içinde yaşadığı toplumda bir kurtarıcı veya öğretmen olarak kendisini ve toplumu bekleyen yarar ve zarar ya da mükâfat ve cezaların farkında olmalıdır.³⁷⁰

10. bentte eski dinin olumsuz ve kaba yapısına dair görünümle karşılaşırız. Zerdüş şöyle der:

³⁶² Rezi, **a.g.e.**, s. 138; Purdavud, **a.g.e.**, s. 219.

³⁶³ Rezi, **a.g.e.**, s. 138.

³⁶⁴ Yesna 48/7.

³⁶⁵ Yesna 48/7.

³⁶⁶ Vohumen ya da iyi yaratılış ruhundan kasıt; akıl, bilgi, deneyim, edim ve tüm bilge davranışlardır. (Rezi, **a.g.e.**, s. 138).

³⁶⁷ Yesna 48/8.

³⁶⁸ Yesna 48/8; Rezi, **a.g.e.**, s. 138.

³⁶⁹ **Suşyant**: Kurtarıcı ve bazen de dini önder anlamında kullanılan bu Avesta sözcüğü, Dinler tarihinde gelecek kurtarıcı ve beklenen mehdiliğin temelini attığı söylenir. Zerdüşü geleneğe Zerdüş bizzat bir suşyant olmak üzere çok sayıda suşyant vardır ama en önemlisi kıyamet kopmadan önce gelecek olan suşyanttır. Bkz. Uşideri, **a.g.e.**, s. 334-335; Esedullah Behmeni, “Ayin-ı Zerduşt”, PDF-Makale, www.tarikhema.ir, ss. 1-36, 12/11/2012.

³⁷⁰ Purdavud, **a.g.e.**, s. 221.

“Ne zaman ey Mazda! Benim dostlarım ve adamlarım risaletin ve dinin gerçek gayesini anlayacaklar? Ne zaman kerpenlerin ve kötü idarecilerin, insanları kandırıp aldattıkları bu dünyanın kötülükleri ve çirkinlikleri ortadan kalkacak?”

Zerdüşt 32. ilahide divyesnalılardan olan kerpenleri ve ruhanileri, dini merasimlerde sarhoş olup kendilerinden geçerek acımasız bir şekilde hayvan kurban etmek için insanlara bir tür içkiyi (homa) önermelerinden dolayı onları şiddetli bir biçimde eleştirmektedir. Burada ölümü veya akli uzaklaştıran anlamına gelen “duraşa” sıfatı kullanılmaktadır. Bu sıfat sonraki Avesta’da kendisinden güçlü bir sarhoşluk maddesi imal edilen homa için kullanılır. Birçok kez Zerdüşt bu tarz merasimleri kınar, din adına yapılan bu sarhoş edici, kaba ve acımasız ayinlerin sona ermesi için çabalar. Çünkü daha önce de geçtiği gibi Zerdüşt’ün nazarında ibadet, sadece ve sadece iyi, güzel ve Aşai işleri yerine getirmektir.³⁷¹

Her bir ilahide, özel bir bakış açısıyla, Zerdüşt’ün insana, dünyaya, çevreye ve tabiata dair bakış açısını mülahaza ediyoruz. Bir bakış açısı ki onun deyimiyle “yeni ve taze”dir ve “hiç kimse böyle söylememiş ve dile getirmemiştir” ve kendisi ile inanırlarının ”bu dünyayı yenileyen ve tazeleyen” kimselerden olmasını ümit etmektedir.³⁷²

Zerdüşt; *Vohumen* ya da iyi düşünce veya kâmil akıl, *Aşavahišta* ya da en iyi düzen ve kanun, *Haştravairya* ya da tanrısal kudret, *Spenta Armaiti* ya da üç başlangıç temel üzere kurulu huzur ve sükûnet, *Haurutat/Hordad* ya da ilmi ve insani sıfatlar ve makamlarda kemal ve olgunluk, *Amiritat/Mordad* ya da beka, ebedilik ve ölümsüzlük gibi aydınlık bahşeden ve insanı inşa eden sıfatlarla donanmış olarak etrafa bakar ve bu sıfatların ışığında yepyeni bir insan görmek ister. Hurafe ve evhamların esaretinden bağlarını ve tasmalarını kopararak atan kimse özgür insandır. Özgür seçim ilkesi, Zerdüşt’ün asaletini ve bakış açısını ortaya yeterince koymaktadır. Özgür iradeleriyle

³⁷¹ Purdavud, **a.g.e.**, s. 222-223; Rezi, **a.g.e.**, s. 139.

³⁷² Rezi, **a.g.e.**, s. 139.

kararlarını vermiş, yüce sıfatlarla donanmış bu özgür insanlar ancak dünyayı ve toplumu değiştirip yenileyebilirler.³⁷³

Eğer Zerdüş'tün söyledikleri dikkate alınır ve incelenirse, onun mesajlarının günümüz için bile hâlâ yeni ve taze olduğu, belli bir zamanla ve coğrafi bölgeyle sınırlı olmadığı aksine her zaman, mekân ve dönemde, gerek geçmiş, gerek şimdi ve gerekse gelecekte sınırları aşan, anlaşılır ve kabul edilebilir mesajlar olduğu, ahlak ve maneviyatı sağlıklı bir biçimde inşa etmede, yaşam kalitesini artırmada, sosyal düzeni iyileştirmede, sevgi, nezaket, muhabbet ve berekete dayalı bireysel ve toplumsal ilişkileri tanzim etmede geçerliliğini yitirmediği ve yitirmeyeceği rahatlıkla anlaşılır. Nitekim Zerdüş dönemi insanı kerpenler (kâhinler) ve kaviler (kavmin ileri gelenleri, yöneticileri)'in düşünsel ve eylemsel istismarı vesilesiyle nasıl ki eli bağlı, esarete, engelli ve güçten düşürülmüş idiyse, günümüz insanı da o döneme benzer özelliklerin yanı sıra, makine, bilim, teknik ve teknoloji ile dönüştürülmüş, kimliğini, asaletini, onurunu ve makamını kaybetmiştir. Zerdüş'tün düşünsel ve ayinsel metodu ile risaleti hâlâ bizim asrımıza ve asrımız insanının imdadına yetişebilir ve onu ihya edebilir.³⁷⁴

2.1.13. Ellinci İlahi

49. ilahi muhteva bakımından takriben daha önce geçen ilahilerin muhtevasıyla aynı olduğu için onu atladık. 50. ilahide ise, Zerdüş divyesnaları şikâyet etmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla divyesnalar hâlâ güçlüdürler, insanların hakikate ulaşmalarına ve ona iman etmelerine engel olmakta, kendisine ve insanlara eziyet etmenin peşindedirler. Hemen ardından Zerdüş, iyilerin nihai zaferinden ve kötülerin hüsrân ve cezalarından söz etmektedir.³⁷⁵

İlk bentte işlenen konu oldukça derin olmasına rağmen rahat anlaşılmakta ancak yine onu uygulamak ve hayata geçirmek zor gözükmektedir. Zerdüş şöyle sorar:

“Acaba ruhum kimsenin desteğinden nasibini alacak mıdır? Bana yardım edebilecek kimseyi bilmek isterim.”

³⁷³ Rezi, **a.g.e.**, s. 139; Purdavud, **a.g.e.**, s. 223-224.

³⁷⁴ Rezi, **a.g.e.**, s. 140.

³⁷⁵ Rezi, **a.g.e.**, s. 140

Derken soruya kendisi cevap vermektedir:

“Ey Ahuramazda! Dürüst bir şekilde ve temiz bir gönülle çağırıldıklarında Aşa ve Vohumen dışında kim bana yardım edebilir?... İnsanın dilekleri, doğruluk üzerine, iyi niyetle ve güçlü bir iradeyle olmalıdır. Doğruluk üzere çağırıldıklarında çözüme ve imdada yetişecek olan Aşa ya da en iyi düzen, yasa ve adalet ile Vohumen ya da iyi akıl ve düşüncedir. Doğruluk, riya ve gösteriş için değil bizzat doğruluk için olmalıdır. Kişi yerine getirdiği iş ve eylemler hakkında bilgi ve kavrayış sahibi olmalıdır; bizzat doğruluk ve iyilik yerine birini memnun etmek veya bir maksada erişmek için olmamalıdır.”³⁷⁶

Çoğu yerde olduğu gibi bu ve ikinci bendin tercüme ve şerhinde İbrahim Purdavud, Haşim Rezi'den farklı düşünmekte ve bendin anlamını ahret hayatıyla ilgili yorumlamaktadır. Hatta Bartholome ve Galdner gibi Avesta uzmanları da bu dünyadaki yaşamın ahret yaşamını belirlediğini belirtmelerine rağmen, diğer dünyadaki akıbeti zikretmekten imtina etmemişlerdir. Ancak Haşim Rezi ve Celaleddin Aştıyani, yukarıdaki şerhte de görüldüğü gibi Zerdüş'tü uhrevi bir kişilik olarak tanımaktansa onu bir dünyalı ve mesajlarını da daha çok dünya merkezli görme eğilimindedir. Bu yüzden sonuçları ahrette değil, bu dünyada, bu dünyaya ait hayatın bağrında hissetmektedir. Onlara göre Zerdüş öte dünyadan değil daha çok bu dünyadan bahseder ve mesajlarının nabzı mevcut hayatın kalbinde atar.³⁷⁷

2. bentte de, 1. bentle ilişkili bir soru sormaktadır:

“Ey Ahuramazda! Bu yeryüzü, Aşai insanlar ve doğru yaşamak isteyenler için nasıl huzur veren, emniyetli, ekin ve nimetle dolu bir yer olacak ki bilginin aydınlığı güneş gibi parlansın ve doğruluk üzere yaşansın?”

Verdiği cevap ise şöyledir:

³⁷⁶ Rezi, **a.g.e.**, s. 140-141

³⁷⁷ Krş. Purdavud, **a.g.e.**, s. 234-236; Rezi, **a.g.e.**, s. 140-141.

“Öyle bir yeryüzü ki, sakinleri Aşa düzenine göre ve doğrulukla yaşarlar. İşte böyle bir dünya bilinçli kimselerin ve bilginlerin konağı haline gelecektir.”

Zerdüşt’ün programı ve risaletinde merkezi nokta ve temel dayanak; aşâ yani bilgi ve doğruluktur. Aşa, Sanskritçe ve Rigveda’da geçen “Rta”, Hahamenişiler’in taş yazmalarında geçen “Art” kelimelerine karşılık gelmektedir. Bu kavram; kanun, hak, adalet, bireyin bireyle, bireyin toplumla ve bireyin kendisiyle olan ilişkilerini düzenleyen, siyasi, sosyal, ahlaki sistem ve davranış felsefesinin tüm ilkelerini içerir. Bu ilahinin ilk bendinde geçtiği üzere eğer karar ve seçim, Aşa-Vahomen ya da sadakat ve dürüstlük esasınca yapılırsa; nimet, bereket, huzur ve emniyetle dolu bir yeryüzü meydana gelecektir. Böyle bir diyarda ise bilginin aydınlığı güneş gibi parlayacak, tüm yolları aydınlatacaktır. Böylece Aşa düzenine göre yaşayan insanlar için mutlu, müreffeh ve huzurlu bir hayat doğacaktır. İşte Zerdüşt’ün cismani dünya için arzuladığı nihai gaye budur.³⁷⁸

3. bentte akış bu çizgide sürmekte, Aşa’yı seçip onun yasalarını takip eden insanların gerçek bir huzur, tanrısal bir güç ve iyi bir fitrattan nasiplerini alacaklarını söyler. Nitekim bizzat onlar, batılın, kötülüğün, yalanın ve güvensizliğin hâkim olduğu diyarlarda dosdoğru dini yayabileceklerine söz vermişlerdir.³⁷⁹

Zerdüşt, altıncı bentte içtenliğini ve Allah’a olan yakınlığını haykırır:

“Ey Mazda! Ben Zerdüşt, doğruluğun yandaşı! Seni gür bir sesle övüyorum. Dilimi doğru sözlerle süsleyeceğini, akli bana yol gösterici kılacağını ve temiz yaradılış ışığında dini talimatlarını bana öğreteceğini diliyorum”

Sekizinci bentte, Allah’ı bilme, ona içtenlikle ibadet etmenin şekli ve onun zatını idrak etme ile ilgili şöyle söyler:

“İşitmeye layık ilahilerle, yanık yürekle, içtenlikle ve aşkla, kaldırılmış avuçlarla, Aşa ve Vohumen vasıtasıyla size yaklaşmaya çabalıyorum ey Ahuramazda!”

³⁷⁸ Rezi, a.g.e., s. 141-142.

³⁷⁹ Rezi, a.g.e., s. 142.

Diğer bentte ise şöyle der:

“Aşa-Vohuman vasıtasıyla kuşkusuz arzuladığıma kavuşacağım ve iyi bir toplum ortaya çıkaracağım. Ne kadar o ebedi bilgiye yaklaşırsam bu yol daha çok kısalacaktır.”

10. bent, Zerdüşt'ün ibadetin nihai maksadına dair düşüncesini gözler önüne sermektedir. Şairane bir naiflik ve zariflik, dört mısranın derin anlamına ışık tutmaktadır:

“Geçmişte yerine getirdiğim tüm işler, gelecekte yapacağım şeyler, doğruluk ve temiz yaradılıştan kaynaklı olan her şey, iyiliğe karşılık geldiği nispette sizin yanınızda değerlidir. Doğan gün aydınlığı, Güneş ışınlarının yayılışı, sabahın bembeyaz aydınlığı gibi size bir sunu ve ibadet takdim ediyorum. Ey Aşa, ey Ahuramazda, takatim olduğu sürece ve Aşa ile Vohumen'den ilham aldığım müddetçe sizi övmeye devam edeceğim.”

2.1.14. Elli Birinci İlahi

51. ilahi 22 bentten oluşmaktadır. 15. bende kadar olan kısım, insanın fiziksel ve psikolojik yaşamının keyfiyeti söz konusu edilmiş ve bir insanın Aşa-Vohumanah yolunu nasıl takip edebileceğine değinilmiştir. 15. bentten sonraki kısım ise takipçilerinden olan “Viştasp Şah”, onun yardımcıları ve danışmanları olan “Fraşvaştar”, “Camasp” ve amcası oğlu olan ilk takipçisi “Midyumah” hakkındadır. İlahinin özeti şöyledir:

“Tanrısızlıkta sahip olan güç (enerji), semâvi ve tanrısızlık kökenli en iyi hediye ve bağıştır. Doğru yolun takipçisi olan, Aşa yolunu her daim gözetken ve gerekliliklerini yerine getiren kimse, arzulanan bir yaşama kavuşur. Bu tanrısızlık gücü dünyada ve bütün varlıklarda özellikle insanda mevcuttur. Fakat kişinin ondan yararlanması için onu istemeli ve kararlı davranmalıdır.”³⁸⁰

³⁸⁰ Rezi, a.g.e., s. 143.

Zerdüşt'e göre Aşa-Vohumanah'ı idrak etmek tek başına yeterli değildir. Bu idrakle beraber akıl ve bilgiyle fark edilen prensipler hayata geçirilmeli ve başkalarına da öğretilmelidir ki toplum mutluluk, huzur, yenilik ve gelişime yönelsin.³⁸¹

Daha önce de temas edildiği gibi Zerdüşt'ün nihai gayesi; yeni, kâmil, olgun, güçlü, nimet ve bereketle dolu bir dünya; yerleşik, mutlu, sağlıklı, huzurlu, bilgi ve görü ile donanımlı bir halk yaratmaktır. O tüm bu özellik ve donanımlara sahip bir dünyayı, gelecekte veya diğer bir dünyada değil, bizzat bu maddi dünyada inşa etmek ister.³⁸² Bütün bu yenilikler, gelişmeler, nimetler, bereketler, olgunluk, kemal, huzur ve mutluluk Avesta'da "fraşa" sözcüğüyle ifade edilmektedir. Zerdüşt, Aşa yolunu takip etmekle böyle bir dünya ve böyle bir hayatı müjdelemiştir. Bu gayret ve çaba, yaratıcı bilge Tanrı Ahuramazda ve onun yardımı sayesinde bilfiil gerçekleşir. Yeter ki artan iyi çabalar, kötü, çirkin ve Ehrimeni dünyayı alt etsin. Zerdüşt bütün umutlarını içinde yaşadığımız dünyada, bu cismani yer kürede gerçekleştirmenin peşindedir. Ama ne yazık ki arzulanan cennatvari dünya sonraki dönemlerde ahrete havale edilmiş, beklenen kurtarıcılara bırakılmış ve insan eksik çabalarıyla oluşturamadığı dünya ve toplumu başka bir âleme ya da çok uzak geleceklere teslim etmiştir.³⁸³

Purdavud, bu ilahinin tercümesinde, Aşa yolunu takip eden ve bu dünyada dürüst yaşayan kimselerin manevi ülkede veya cennette mükâfat göreceklerini söylemektedir.³⁸⁴ Ancak Rezi, cennetin de bu dünyada kurulacağı ve adeta bu dünya toprağına atılan tohumun daha buradayken yeşerip boy vermesi ve sahibini yararlandırması gibi, bu dünyanın içindeyken güzel sonuçlara gidileceğinde ısrar etmektedir.³⁸⁵

Zerdüşt açık bir şekilde şunu vurgular: Aşa'yı takip etmekle ve Tanrısal güçten mühlhem düşünce ve tefekkürle bizzat bu dünyada nimet, bereket, özgürlük, sağlık ve mutluluk armağanlarına ulaşılabilir. Ancak böyle güzel bir dünyayı yaratmada kararlılık

³⁸¹ Rezi, **a.g.e.**, s. 143-144.

³⁸² 34. ilahi, 6. bent vd.

³⁸³ Rezi, **a.g.e.**, s. 144.

³⁸⁴ Purdavud, **a.g.e.**, s. 245.

³⁸⁵ Rezi, **a.g.e.**, s. 143-146.

göstermeyen sonraki takipçileri bu emellerin çoğunu metafizik âleme yahut hiç gelmeyecek uzak geleceğin kurtarıcılarına bıraktılar.³⁸⁶

Zerdüşt şöyle der:

“Ey Ahuramazda! Ben bu değerli tanrısal güçten nasibimi almış bulunmaktayım. Armaiti (huzur ve sükûnet bahşeden) ve Vohumen (iyi düşünde, pak akıl) sana ibadete duracak şekilde beni arındırdılar. Senden olan Aşa'yı bu cismani âlemde yerleştirmeyi başaracağımı ve bu bahtiyarlığa ereceğimi ümit ediyorum. Bu dünyada inşa ve imar, Ahuramazda'nın dileği doğrultusunda ortaya çıkar. Tanrı'nın dilediği, Vohumen ya da akıl ve düşünceyle idrak edilen Aşa (doğruluk, düzen ve adalet)'dir. Ben bu Vohumen vasıtasıyla Ahuramazda'dan ilham alacak düzeye gelmeye çabalıyorum. Çünkü O'nun onayı olmadan maksada erişilemez.”

Zerdüşt'ün hedefi bellidir; nitelikli ve mutlu bir yaşam, nimet, bereket, emniyet, selamet, yerleşim, imar, huzur ve mutluluğu ilkin diğer dünyanın mukaddimesi olan bu dünyadan sonra tabii olarak hazırlanan o dünyada elde etmek... Böyle bir hayata kavuşmanın yollarını da açıklamaktadır: Aşa... Bu öyle kapsamlı ve derinlikli bir kavramdır ki neredeyse bütün hayır ve kemallere ulaşmada vasıta kılınan tanrısal isim ve sıfatların tamamının yeryüzündeki karşılığı hükmündedir. Elbette bütün bu gelişme ve ilerlemeler ancak yegâne bilge Tanrı Ahuramazda'nın onayı ve desteğiyle gerçekleşebilir. Zerdüşt böylece kendi ilahiyatının dinamiklerini ve ibadet şeklini net olarak ortaya koymuş olmaktadır: Ahuramazda'nın onayı ve desteğiyle sıfatlarının tecelli ettiği Aşa yolunda yürümek, beşeri ve cihanı inşa etmek... O dönem için belirlediği insani hedef ise, zamanın siyasi ve sosyal sorunlarının merkezinde yer alan göçebelikten yerleşik hayata geçmek, tarım ve hayvancılık yaparak verimi artırmak ve kendi el emeğine dayanarak huzur ve güvenliği sağlamak suretiyle istikrarlı, sade, müreffeh ve sağlam bir toplumsal hayata geçişi hızlandırmak... Zerdüşt tüm bu yenilik ve gelişmeler için bir rehber veya öğretmenin varlığını gerekli görmektedir. Ona göre kötü bir yönetici değil, iyi bir yönetici toplumu idare etmelidir. Hatta Zerdüşt'e göre rehber, toplumu bahtiyarlık ve mutluluğa yönlendirmek amacıyla tanrısal mesajlardan

³⁸⁶ Rezi, a.g.e., s. 145.

haberdar ve içinde yaşadığı toplumda en iyi olan kimse olmalıdır. Zerdüşt, Tanrı'dan toplumu kemale doğru yönlendirme gibi tehlikeli bir görevi yerine getirebilmek için beka ve devamlılık (süre) talep etmektedir ki yeryüzünde mamur, verimli, sağlıklı, mutlu ve istikrarlı bir toplum meydana gelsin.³⁸⁷

2.1.15. Elli Üçüncü İlahi

53. İlahinin temel noktası, Zerdüşt'ün kızı Puruçista ile Viştasp'a yakın olan bilginlerinden Camasp'ın düğününde yaptığı konuşma teşkil eder. Bu konuşma, bir peygambere göre insanın ne olduğu ve bir peygamberin insana nasıl baktığı, Tanrı'nın ondan ne istediği ve onun Tanrı'ya karşı sorumluluklarının neler olduğu, dinin ne olduğu, insanların ilişkilerinin nasıl olması gerektiği ve karşılıklı görevlerinin neler olduğuna bir nebze ışık tutan niteliktedir.³⁸⁸ İlk bentte şöyle der:

“Doğruluk üzerindeki istikrarından dolayı Ahuramazda tarafından Zerdüşt'e bahşedilen iyi hediyeler, ebedi ve ölümsüz bir yaşam uğruna Aşa'nın yerleştirilmesi içindir. Böyle bir yolun takipçileri olanlar, (bu yolun prensiplerini) idrak edip başkalarına öğrettikleri takdirde, bu mutluluk ve bahtiyarlığa ereceklerdir.”³⁸⁹

İkinci bentte şöyle der:

“İyi düşünce, iyi konuşma ve iyi eylem yoluyla dine bağlanan ve Tanrı'yı razı etmek üzere dosdoğru merasimleri icra edenler, Suşyant (yol gösterici=Zerdüşt), Viştasp, Ferşuşter, Zerdüşt'ün yakınları ve bağlıları için meydana gelen kavrayışın aynen onlar için de meydana geleceğini bilerek çabalamalıdır.”

Zerdüşt, doğruyu anlama ve idrak etme kapasitesi, bir öğretmen gibi başkalarına da öğretecek şekilde herkese ulaşılabilir açıklıkta ve mükemmellikte olmalıdır, der. Onun betimlediği gibi kuşatıcı ve geliştirici bir özelliğe sahip olan din sürekli yayılmalıdır. Her din davetçisi bizzat bir öğretmen olmalıdır. Kavrayış gücü derinlikli olmalıdır. İyi ve Aşai bir toplumun inşası için kavrayış, düşüncelerin derinliklerine

³⁸⁷ Rezi, a.g.e., s. 145-146.

³⁸⁸ Rezi, a.g.e., s. 146.

³⁸⁹ Purdavud, a.g.e., s. 264; Rezi, a.g.e., s. 146.

kadar inmelidir. Zerdüşt, bütün zamanlarda kötülüğü ortadan kaldıracığını, ideal şehri ve Medine-ı Fazıla'yı inşa edeceğini düşünecek kadar mutlak idealist değildir. Ancak Zerdüşt, en azından niceliksel olarak dinin ilerlemesi ve gelişmesiyle, nitelikli bakış açıları vasıtasıyla, içinde kötülüğün, şerrin ve yalanın asıl anlamıyla az bulunduğu ve tamamen iyilik, doğruluk ve Aşa ışığında kurulmuş olan bir toplumu inşa edebileceğine inanıyordu.³⁹⁰

Bu ilahinin 3 ve 4. bendi mütercimlerin ve müfessirlerin geneline göre, Zerdüşt'ün kızının Camasp ile evlilik olayına dairdir.³⁹¹ Gatik metinde “Camasp” kelimesi zikredilmez ancak sonraki Pehlevi metinlerin incelenmesi sonucunda Camasp'ın Zerdüşt'ün damadı olduğuna hükmedilir. Zerdüşt düğün merasiminde kızına şöyle der:

*“Ey Puruçista, Spitama ailesinden Zerdüşt'ün en genç kızı! Senin için bu dindar ve bilge kişiyi seçtim. Şimdi sen aklına danışmalı ve uygun gördüğünde dilinle kabul etmelisin.”*³⁹²

4. bentte ise sanki Camasp konuşmaktadır. Bu konuşmada Camasp'ın dini kabul etmesinin nedenleri ele alınmaktadır. Öyle görünüyor ki, Camasp'ın Zerdüşt dini hakkındaki kavrayışı, bizzat Zerdüşt'ün anlayışı gibidir. Camasp'ın ifadelerinden, Zerdüşt'ün öğretilerini son derece iyi anladığı ve onlara kalpten iman ettiği anlaşılmaktadır. Burada Camasp'ın güç ve nüfuz bakımından toplumun ileri gelenlerinden ve bilgilerinden olduğuna, Zerdüşt dinini kabul etmezden önce ise Viştasp'ın yakınlarından büyük bir kerpen ve kâhin olduğuna dikkat ettiğimizde meselenin ehemmiyeti daha iyi anlaşılmaktadır. Zerdüşt dinini kabul etmek için herhangi bir baskı ve şiddet altında değilken ve herhangi bir çıkar beklentisi yokken ortaya koyduğu bu tavır yeni dinin geleceği ve istikrarı için gayet önemliydi. Camasp'ı yeni dini kabul etmeye götüren nedenler; yeni dinin pratik, ahlaki, insani yönleri, gerçeklik, doğruluk, çaba ve gayret içerikli mesajların cazibesinden başka bir şey

³⁹⁰ Rezi, **a.g.e.**, s. 147.

³⁹¹ Mevcut Zerdüştlük'te evlilik merasimi için bkz. Şadi Aryabed, “Ayin-ı Zertuş: Rah-ı Zertuş”, Ayin-ı Zenaşui Mad., PDF, www.tarikhema.ir, s. 32., 12/11/2012

³⁹² Purdavud, **a.g.e.**, s. 266; Rezi, **a.g.e.**, s. 147.

olmamalıydı. Zaten Zerdüş'tün mesajlarının daha başlangıçta bilgiler ve büyüklerin arasında yayılmasının nedeni, dini temellerin bilgi, akıl, kavrayış, idrak, özgürlüğe dayalı olması, insani makamın yüceltilmesi, nimet, bereket, sağlık, nizam, mutluluk ve huzur vadeden Aşai bir hayatın müjdesini bağrında taşımasıydı.³⁹³

Sanki düğünün sonunda veya herhangi bir yerde ve sebeple Zerdüş'tün evlilik çağında bulunan genç erkek ve kızlar için yaptığı bir konuşma havası hâkimdir ilahinin bu kısmına. Bu konuşma her ne kadar ilk etapta bir öğüt ve tavsiye şeklinde görünse de, işin özünde Zerdüş'tün inancını, öğretilerini ve inşa etmek istediği yeni toplum düzenine dair işaretleri ele vermektedir. Bu düzende ilk akla gelen Aşa toplumunda yer alan özgürlüktür. Bu amaçlarda bazen bağrında temizliği ve dindarlığı taşıyan insani ve ameli ölçülere dayalı irfani düzeye çıkarsa da asla realiteye sırt çeviren bir idealizme ve metafiziğe sapmaz. Çünkü Zerdüş'tün hedeflediği toplumsal düzende bireyi Aşa-Vohuman düzeninde güzel, mutlu, huzurlu ve faal bir yaşama, yaşam kalitesini yükseltmeye sevk eden mal, mülk, servet ve meşru birikime götüren çabalar teşvik edilirken, refah ve huzur dolu bir yaşamdan alıkoyan hiç bir gayret hoş karşılanmaz. Zerdüş'te göre; güzellik, nimet, bereket, lezzet ve mutluluk, emniyet ve refah Mazdai bağışlardandır. Meşru ve ahlaki olmak koşuluyla her türlü çaba ve gayretle elde edilen hâsılat bu yüzden takdir edilir.³⁹⁴

Zerdüş'tün gençlere yönelik talimatı son derece dikkat çekicidir:

“Ey erkek ve kadınlar! Bu dünyada yalancı güzelliği ve aldatmacayı içeren ve kimi haz ve yaraları olan işlerin doğruluktan uzak olanlarca işlendiğini görmektesiniz. Bunlardan sakınınız ve biliniz ki yalan ve günahattan elde edilen lezzet, üzüntü ve hasrete inkılâp edecektir. İşlendiği sırada geçici lezzet veren ancak sonradan daimi pişmanlığa ve azaba sebep olan haz; lezzet ve mutluluk değildir aslında. Çünkü başlangıçta lezzet olarak düşünülen şey, iç dünyayı, ruhu ve mutlu yaşamı parçalayıp acıklı kılmaktadır.”³⁹⁵

³⁹³ Rezi, a.g.e., s. 148; Purdavud, a.g.e., s. 267.

³⁹⁴ Rezi, a.g.e., s. 149

³⁹⁵ Yesna 53/6

Zerdüşt'ün bu bakış açısı, ahlak düzenini ve sahici irfanı telkin etmektedir. Zerdüşt, kızının düğününde toplandığı anlaşılın çok sayıda misafir genç erkek ve bayana şöyle hitap etmektedir:

*“Ey gelin ve damat adayları! Size bazı talimatlarım vardır: Sizin hayatınızın cazibesinin Vohuman yolunu takip etmekte olduğunu her daim hatırlamanızı ve iyice idrak etmenizi istiyorum. Hepiniz Aşa yolunda ilerlemede diğerini geçmeye gayret ediniz. Çünkü daha iyi bir mükâfat ve daha iyi bir yaşama ancak bu şekilde kavuşursunuz.”*³⁹⁶

Daha önce geçtiği gibi, Zerdüşt realiteyle ilgilenir. Onun bu realitesinde iki soyut potansiyel olan hayır ile şer ya da iyilik ile kötülük içi içe bulunmaktadır. Bu realitede ne Platon'un Erdemlilerin Şehri ne de Farabi'nin Medine-ı Fazılası mutlak biçimde gerçekleşir. Zerdüşt'ün idesi ve ütopyası ya da Medine-ı Fazılası, 3000 yıl süreyle ruhani âlemde zaten vardı. Ancak bu maddi dünyada kötülüğün zayıflatılması ve güçten düşürülmesi için çaba gösterilmelidir. Bu mücadelede silah ve savaş malzemesi Aşa düzenidir, Aşa-Vohuman düzenidir. Bu silah ne kadar güçlü olursa kötülük maddesi ve cevheri o kadar zayıflar ve ayakaltı edilir.³⁹⁷

Bunlar Zerdüşt'ün ilahilerinden çıkarılabilecek birtakım anlamlardır. Çözümlemesi zor olan bu ilahilerden rahatlıkla anlaşılmaktadır ki, tüm bu ilahiler salt felsefe, mutlak metafizik talimatlar veya nasihatler değildir. Cennet ve cehennemle ilgili açıklamalar, varlık ve tabiata dair kuru bilgiler değildir. Öfke ve gazap yahut şefkat ve merhamet içerikli hutbeler değildir. Belki ifade edilenler hayattır, hayatın nabzının attığı yerdir. İş, faaliyet ve çabadır. Tefekkür ve düşünme yoluyla Tanrı'yı tanımaktır. Huzur ve mutluluktur. Hür iradeyle insanın özgürlüğüdür. Bireysel sorumluluktur. Cismani ve ruhani dünyada (Dünya ve Ahiret) Aşa yolunda yürümekle elde edilen güzel hayattır. Kurtuluşun çaresi; iyi düşünce, iyi söz ve iyi eylemde, çaba ve gayrettedir. Namaz ve ibadet; iyilikseverlik ve Vohumence sirette, düşünsel rahatlık ve huzurda, bilgi ve akıldadır. Akıl ve muhakeme ile elde edilen imanda ve kısaca yorumlanan Gatalar'ın bu 17 ilahisindedir.³⁹⁸

³⁹⁶ Yesna 53/5

³⁹⁷ Rezi, a.g.e., s. 150.

³⁹⁸ Rezi, a.g.e., s. 150-151.

2.2. ZERDÜŞT PEYGAMBER Mİ, ARİF Mİ, ŞAMAN MI?

Tüm asırların ve tüm ülkelerin yazarları, birbirleriyle adeta yarışarcasına Zerdüşt'ü yüceltirler. Hatta kendilerinden olmayan tüm yabancı milletleri hor gören Yunanlıların bile ona hayranlık duyduklarını görüyoruz. Çünkü onlara göre Zerdüşt, insanları mutlu etmek ve dünyayı aydınlatmak üzere gönderilmiş bir Tanrı tercümanı ve sırdaşıydı. Sözelimi Apuleius ve Eflatun ondan böyle bahsederler. Doğulular da ona daima en onur verici takma adları verirler. Onu *Hekim* veya *Rad* yani bilge ve filozof olarak adlandırırılar. Müslümanlar da, onun tilmizlerine karşı duydukları tüm olumsuz algılamalara rağmen ondan *Hekim* diye söz ederler.³⁹⁹ Hatta Zerdüşt öğretilerini İslam Felsefesi'nin İşrak Okulu'nda⁴⁰⁰ ve İslam şiirinin aynasında görmemiz mümkündür. Nitekim hem acem şairleri *deyr-ı mugan* ve *pir-ı mugan* kavramlarını, hem de Türk şairler *mugpeçeleri* ve *muganpirlerini* övmüşlerdir.⁴⁰¹

Fakat Zerdüşt ile ilgili en garip fikri ortaya atan kişi, İsveçli arkeolog ve İranolog olan Nyberg'dir. Nyberg, 1935'te verdiği bir konferansta ve daha sonra, 1937'de İsveç diliyle yayımladığı önemli eseri olan *Eski İran Dinleri*'nde, Zerdüşt'ü bir sihirbaz ve kâhin olarak tanıyordu. Ona göre Zerdüşt, Seyhun ve Ceyhun arasında yaşayan iptidai bir kabilede önceleri ruhani ve dini merasimlerin bizzat uygulayıcısıydı. Bu kabilenin dini, bir tür şamanist ayinlerinden oluşmaktaydı. Kabile üyeleri kutsal zamanlarda toplanır, şarkılar eşliğinde dans eder ve sarhoş edici ya da mest edici bir ot kullanarak cezbeye girer, kendilerinden geçerlerdi (şamancıl esrime). Böyle anlarda ruhları bedenlerinden ayrılır ve kâinatın büyük ruhu olan Vohumanah'la birleşir. Böylece onlar bedensel kayıtlar ve sınırlılıklardan kurtularak Allah'la bütünleştiklerine inanırlardı.⁴⁰²

³⁹⁹ Claude Emmanuel Joseph Pierre, **Zerdüşt, Konfüçyüs ve Muhammed**, (Çev.) Heval Bucak, 1. Baskı, Avesta yay. 2012, ss. 19-20; Zeyneb Nikbahş-Marziye Ğaraki, **Zertuşt: Der Feraz-ı Veşib-ı Tarih**, 1. Baskı, İntşarat-ı Hallak, Tahran, 1389 (2010), s. 105; Umid Atayi, **Peyamber-ı Aryayî**, 4. Baskı, İntşarat-ı Atayî, Tahran, 1389^{HS} (2010), s. 107; Settegast, **a.g.e.**, s. 81.

⁴⁰⁰ Sühreverdi, Şehabeddin Yahya el-Maktul, **Mecmua-yı Musannifat-ı Şeyh-ı İşrak**, Tahk. Henry Corbin, Seyyid Hüseyin Nasr ve Necefkuli Habibî 2. Baskı, Muessesat-ı Mutalaat ve Tahkikat-ı Ferhengi, Tahran, 1375^{HS} (1996), c. 2, s. 76; **Mecmua-yı Musannifat**, mukaddime, s. 33.

⁴⁰¹ Schimmel, **a.g.e.**, s. 88.

⁴⁰² Walter Bruno Henning, **Zertuşt: Siyasetmedar ya Caduger**, (Terc.) Kamuran Fani, (Tahk.) Fethullah Muctebayî, 4. Baskı, İntşarat-ı Muin, Tahran 1390^{HS} (2011), s. 22.

Nyberg'in ardından önemli Alman arkeolog, İranolog ve özellikle Medlerin uzmanı Herzfeld, 1947'de yayınladığı *Zertušt ve Cihan-ı U* adlı kitabında, nerdeyse 700 sayfalık bölümü Nyberg'in Zerdüşt ile ilgili düşüncelerini eleştirmeye ayırır. Nyberg'in Zerdüşt'ü sihirbazken Herzfeld'in Zerdüşt'ü siyasetmedardır. Herzfeld'e göre Zerdüşt'ün iki önemli hedefi vardır: Biri çiftçilerin yaşam kalitesini yükseltmek, diğeri ise devlet iktidarının Hahamenişî soyundan kendi kabilesi olan Medlere yeniden intikalini sağlamaktır. Bunu fark eden Hahamenişî padişahı onu tutuklayıp sürgün eder ve sürgünde padişah Viştasp ve oğlu Daryuş'un nüfuzundan yararlanarak intikamını alır ve hedefine ulaşır.⁴⁰³

Dünyanın önemli filolog ve İranologlarından Alman Walter Bruno Henning, verdiği üç konferanstan oluşan *Zertušt: Siyasetmedar ya Caduger* isimli kitabında, Nyberg ve Herzfeld'in ortaya attıkları görüşleri reddeder. Ona göre Zerdüşt ne Nyberg'in düşündüğü gibi bir Şaman, sihirbaz veya kâhin ne de Herzfeld'in inandığı gibi siyasetmedardır. Henning, Zerdüşt'ün monoteist değil, hakiki bir düalist olduğunu hatta kendisinden önce âlemin tümünü iyilik tanrısından bilen, kötülüğün kaynağına dair herhangi ikna edici bir cevapları olmayan ve insanı tek tanrının azameti karşısında iradeden mahrum acizler ve korkaklara dönüştüren monoteizme karşı itiraz ve reaksiyon olan düalizmin ilk kurucusu olduğunu savunur.⁴⁰⁴

Hening'in adı geçen kitabına bir mukaddime yazan Dr. Fethullah Muctebai, Hening'in kitapta iki yerde yanlış olduğunu; bunlardan birinin Zerdüşt'ün doğum tarihini geleneksel Zerdüştî rivayetlere dayanarak MÖ. 600'lü yılları göstermesi, diğeri ise Zerdüşt'ü mutlak düalist hatta monoteizme karşı ortaya çıkan düalizm'in ilk kurucusu olarak kabul etmesidir. Çünkü Muctebai'ye göre yapılan son kapsamlı araştırmalar, Zerdüşt'ün doğum tarihinin MÖ.1000'li yıllardan önce olduğunu ve Zerdüşt'ün ise monoteizme karşı çıkan bir düalist değil, politeizme karşı çıkan ve bağrında düalist fikirler taşımakla beraber monoteist olduğunu ortaya koymuştur.⁴⁰⁵

⁴⁰³ Henning, **a.g.e.**, s. 48-52; Yamauchi, **a.g.e.**, s. 474.

⁴⁰⁴ Hening, **a.g.e.**, s. 116-117.

⁴⁰⁵ Hening, **a.g.e.**, s. 36-41.

Zerdüşt'ün dinsel deneyimini Orta Asya şamanlarına özgü bir cezbe ve coşkunluk olarak değerlendiren Nyberg'in yaklaşımı çoğu bilgin tarafından reddedilirken, sonraları Widengern tarafından aynı varsayım daha ılımlı ve daha ikna edici ifadelerle gündeme getirilir. Widengern buna delil olarak, Viştasp'ın cezbe öncesi kenevir (bhang) kullandığını, böyle bir durumda bedeni uyurken ruhunun cennete doğru yolculuk ettiğini, Zerdüşt'ün kendisinin de -Genç Avesta'daki anlatılara dayanarak- cezbe ve coşku hallerine girdiğini, bu coşkunluk hallerinde ona görümler geldiğini ve Ahuramazda'nın sözünü bu haldeyken işittiğini örnek olarak ifade eder.⁴⁰⁶

Schimmel de, Gatalar'ın 43. ilahisinde Zerdüşt'ün tekrar tekrar "senin faaliyetine şahit oldum" demesini, yüce Tanrı'nın elinin her şeyde belli olduğuna, insana doğru yolu ve doğru nizamı öğrettiğine yorumlayarak gerek buradaki ve gerek diğer Gata ilahilerindeki diyalogların, Tanrı'ya istediklerini soran şamanların arkaik dönemlerde kullandıkları tekniğe oldukça benzediğini belirtmektedir. Bu bakımdan Schimmel'e göre, Zerdüşt'ün hareket hattı, Eski Ahit'in "Rabbin sözünden mağlup olan peygamberler" in tavrından oldukça farklıdır. Bu da Zerdüşt'ün daha iptidai bir kültüre bağlı olduğunu göstermektedir. Fakat bu fark, İran peygamberinin muazzam ehemmiyetini küçültmemektedir. Bilakis bu adam Dinler Tarihi'nde o zamana kadar hakim olan tasavvurlara son derece önemli olan bir unsur katmıştır: *Dünyanın muayyen sonu ve bir nevi kıyametin kopması*.⁴⁰⁷

Şamanizm üzerine ciddi çalışması bulunan büyük Din fenomenologu ve Dinler Tarihçisi Mircea Eliade, Nyberg ve Widengern'in Zerdüşt'ü şaman görme eğilimlerini destekleyen ifadeler kullansa da son tahlilde bu eğilimi isabetli bir görüş olarak kabul etmemektedir: "Tapım sırasında şarkı söylemek önemli rol oynuyordu; çünkü cennete verilen isim Garo Demana (şarkı evi) anlamına geliyordu. Bazı şamanların uzun şarkılar eşliğinde esrime (cezbe) haline geçtikleri biliniyor ama şarkılardan yararlanan her tapım sistemi şamancıl kabul edilemez. Ayrıca Çinvat köprüsü etrafında geliştirilen

⁴⁰⁶ Eliade, **a.g.e.**, c.1, s. 380.

⁴⁰⁷ Schimmel, **a.g.e.**, ss. 90-91.

senaryonun yarı şamancıl unsurları ve Ardaviraf'ın⁴⁰⁸ Göğe ve Yer altı'na yaptığı yolculuğun⁴⁰⁹ şamancıl yapısı gösterilebilmiştir. Zerdüş'tün Hendo-İran şamancıl tekniklerine yabancı olmadığı kabul edilebilir. Zaten bu teknikler İskitler ve Vedalar çağı Hintlileri tarafından da bilinmektedir. Ama gerek Gatalar'da gerekse Avesta'da rastlanan esrime ve görüler şamancıl bir yapı göstermezler. Peygamberin, tanrısıyla ilişkileri ve durmadan vazettiği mesaj "şamancıl" bir üslup sergilememektedir. Zerdüş'tün içinde yaşadığı ruhani ortam, gerek kendisi ve gerekse ilk müridlerinin yeni dini seçmesinde esrimenin rolü ne olursa olsun, Mazdaizm'de şamancıl esrime, merkezi bir rol oynamaz."⁴¹⁰

Zerdüş'tü yukarıdaki sıfatların herhangi biriyle nitelendirmek için elimizde kesin bir kanıt yoktur. Biz ancak Gatalar'ın içeriğinden yola çıkarak Zerdüş'tü nitelendirebilecek en güçlü muhtemel sığata işaret edebiliriz. Nitekim Gatalar'ı incelediğimizde Zerdüş'tün Vohumanah (iyi düşünce meleği) vasıtasıyla tek Tanrı Ahuramazda ile diyalog hâlinde olduğunu, sıkıntılarını ona bildirdiğini, ondan yardım talep ettiğini ve kendisine yol göstererek erdemli yaşamın keyfiyetini arz etmesini beklemektedir.⁴¹¹ Yine Gatalar'da Zerdüş'tün Ahuramazda ile olan ilişkisi bir dostun dostuyla olan muhabbeti şeklindedir.⁴¹² Aynı şekilde Zerdüş'ten halktan biri, koruyucusu ve aşireti kalmayan, insanlar tarafından terk edilen ve içinde bulunduğu toplumdan sürgün edilirken başını alıp gideceği yeri olmayan yalnız ve güçten mahrum bırakılmış biri olarak Ahuramazda ile dertleşir.⁴¹³

⁴⁰⁸ Sasaniler döneminde (MS. IV. yy) yaşayan en önemli Zerdüş't mubedi Ardaviraf'ın 7 gün 7 gece uyumak suretiyle ruhen cennet, cehennem ve Araf'a yaptığı yolculuğu ele alan Ardavirafname, dinler tarihindeki semâvi uçuşlara veya miraca dair kodları taşıması ayrıca Dante'nin İlahi Komedyası kitabının arketipi olarak kabul edilmesi bakımından dikkate değerdir. Bu kitap 2011'de Türkçe'ye tercüme edildi. Bkz. Gignoks, **Ardavirafname**; Nimet Yıldırım, **Ardavirafname**, 1. Baskı, Pinhan Yay., İstanbul 2011.

⁴⁰⁹ Goraferin Muhammedi ve Ataullah İftihari, "Berresi ve Mukayese-ı Du Sefer-ı Ruhani-yı Zertuş'ti ve Yahudi Bı Dünya-yı Pes Ez Merg (Ardavirafname ve Ru'ya-yı Hanukh)", **Danışgah-ı Azad-ı İslamî Mutalaat-ı Edebiyat-ı Tatbiki Dergisi**, 1389^{HS} (2010), Yıl. 4, S. 13, ss. 159-172.

⁴¹⁰ Eliade, **a.g.e.**, c.1, ss. 380-381.

⁴¹¹ Yesna 29/1. 46/1, 48/10, 50/8.

⁴¹² Yesna 31/8; 42/2; Zeahner, **Edyan-ı Zindeh.**, s. 318; Rüstem Vehidi, **Neyayeş-ı Ateş Der Din-ı Zertuş'ti**, 1. Baskı, İntişarat-ı Fravahar, Tahran, 1381^{HS}. (2002), s. 30.

⁴¹³ Yesna 42/2.

Gatalar bir bütün olarak değerlendirildiğinde İbrahimî peygamberlerden olan Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed gibi Zerdüş'tün de nübüvvet vasıflarına sahip olduğu fark edilecektir.⁴¹⁴ Gatalar'a hakim olan tevhit anlayışı ve diğer peygamberlerle oldukça örtüşen Allah'a iman, ahirete iman ve erdemli yaşayış prensiplerine yapılan vurgular aklımıza Kur'an'da geçen şu ayeti getirmektedir: “*Bir kısım peygamberleri sana daha önce anlattık, bir kısmını ise sana anlatmadık...*”⁴¹⁵ Kur'an'da isimleri geçmediği halde insanlığa gelmiş bulunan peygamberlerin varlığına dair inançla birlikte, Gatalar'ın incelemesi bizi vahiy ürünü bir eserle karşı karşıya bırakmaktadır. Bundan hareketle Zerdüş'tün peygamber olarak Allah tarafından görevlendirildiği kuvvetle muhtemeldir.⁴¹⁶

Kur'an'da Dinler Tarihi incelemelerine ışık tutacak bazı ayetlerin evrensel mesajları üzerinde düşündüğümüzde, Allah tarafından kabul edilecek olan dinin İslam olduğu, İslam kelimesinin ise tüm ilahi dinlerin genel adı olduğu⁴¹⁷ görülmektedir. Bundan hareketle Allah'a ve ahirete iman ile erdemli yaşayış üçgeninde ortak prensiplere sahip dinlerin gerek vahye dayalı gerekse akla, din felsefesine ve din fenomenolojisine dayalı verilerle aynı dinin farklı şartlar ve atmosferlerde aldıkları özde bir ve zahirde farklı formları olarak değerlendirmenin artık bir gereklilik olduğu üzerinde yeniden düşünülmelidir. Konumuz itibariyle Zerdüş'tün de Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber, getirdiği dini mesajların da İslam'ın farklı bir formu olabileceği hesaba katılmalıdır. Çünkü ilk çıktığı saf haliyle Zerdüş'lüğün tevhide, hak-batıl mücadelesine ve erdemli yaşayışa dayalı mesajlarının zamanla düalizme ve Mecusiliğin muharref dini fenomenlerine evirildiğinin farkında olunmalıdır. Nitekim Schimmel'in de işaret ettiği gibi, birçok dinde gördüğümüz şekliyle, Zerdüş'tün ilan ettiği fikirler de zaman geçtikçe değişmiş ve komşu milletlerin inançlarıyla kurulan iletişimlerden edinilen dini meseleler belli bir tadilattan sonra benimsenmiştir.⁴¹⁸

⁴¹⁴ Zeahner, **Edyan-ı Zindeh**, s. 318.

⁴¹⁵ **Kuran-ı Kerim**, Nisa, 4/164.

⁴¹⁶ Farangiz Derviş, “Berresi-yı Gahan-ı Avesta Ez Menzer-ı Dinî ve Zebaşinasî”, Mecelle-ı Ulum-ı İctimai ve İnsanî-yı Danışgah-ı Şiraz, 23. Dönem, S. 1, Bahar, 1385^{HŞ} (2006), s. 49.

⁴¹⁷ **Kuran-ı Kerim**, Ali İmran, 3/85, Nisa 4/125, Maide 5/3, Şura42/13.

⁴¹⁸ Schimmel, **a.g.e.**, s. 88; Şeriati, **a.g.e.**, c. 2, s. 320.

İranlı araştırmacı Emir Huseyin Khonci ise Zerdüş'te ile Sami Peygamberleri arasında bir karşılaştırma yaparak, Zerdüş'te'nin aslında bu algıyla bilinmesi gereken bir peygamber olmadığını ısrarla vurgulamaktadır. Ancak bu karşılaştırmayı yaparken Sami dinlerindeki fikhî ve zahirî (şeriat) tarafı ya da dindarların yanlış tasavvurlarını dikkate aldığı, dinlerin felsefî, irfanî ve bâtinî tarafını ise hesaba katmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim ona göre; Zerdüş'te'nin peygamberliği, Sami dinlerinden zihnimize geçen peygamberlik kurumundan daha farklı bir renktedir. Çünkü bizim algımızdaki peygamber, Allah'ın ezelden beri seçmiş olduğu, zamanı gelince onu, risaletini taşımak üzere erken dönemlerden itibaren hazırlayıp koruduğu, yaşı kemale erince semâvî talimatlarla onu dini ve siyasi önder ve bir bakıma peygamberşah olarak insanlara tayin ettiği bir tipolojidir. Böyle bir peygamberşahın görevi, Allah'ı tanıtmak, insanları onun gazap, kahr ve azabıyla korkutmak, yer yer zorla, tehditle, boyun eğdirerek Allah'ı anmaya, ona ibadet etmeye ve kendisine de itaat etmeye mecbur bırakmaktır. Allah'ın kudreti, kahrı, kibriyası ve peygamberinin iradesi karşısında insanların noksanlıklarını, acizyetlerini ve teslimiyetlerini ilan etmeleri Sami peygamberinin en temel öğretileridir. Kahhar ve cezalandırması hızlı olan Allah'ın gazabıyla korkutmak Sami Peygamberlerinin temel görevidir. Fakat Ne Zerdüş'te'nin Allah'ı böyle bir Allah ne de kendisi Peygamberşah'tır. Sami peygamberlerin Tanrısı ulaşılmaz biriyken Zerdüş'te'nin Tanrısı yakın bir dosttur. Yine Sami peygamberleri lahuti sıfatlara sahip fevkalbeşerken, Zerdüş'te insanlardan sıradan biri ve meclislerinde oturan dert ortaklarıdır. Zerdüş'te'nin büyüklüğü de zaten normal biri olarak insanların dertleriyle dertlenen ve onların bireysel ve toplumsal sorunlarına çareler arayan biri olmasında saklıdır. Zerdüş'te her ne derse, dışarıdan değil, kendi içinden söylerken Sami peygamberleri Allah tarafından bir melek vasıtasıyla kendilerine iletilen mesajların taşıyıcılarıdır. Sami peygamberleri dolaylı olarak, Allah'ın elçisi olan Cebrail'le irtibat hâlinde oldukları için, Cebrail onlar için gökten iner ve tekrar göğe çıkarken, Zerdüş'te içindeki tanrısıyla direk irtibat ve mülakat hâlinindedir. Sami dinlerinin Allah'ı kendisini elçisi vasıtasıyla peygamberlerine tanıtırken, Zerdüş'te tanrısını tabiatın görkemli nizamında keşfederek tanır. Zerdüş'te düşünür, taşınır ve tabiata hâkim olan mükemmel sistemin bağrında ilahi mesajlara ulaşır; toplum içinde yaşayan her bir bireyin tabiattaki sistemin ve orkestranın işleyişi içindeki rolünü yerine getirmesini, tıpkı güneş, ay, yıldızlar, rüzgârlar, ırmaklar ve

ağaçlar gibi karşılıksız, minnetsiz ve cömertçe tabiata ve içindeki tüm varlıklara hizmet etmesi gerektiğini idrak eder.⁴¹⁹

Khonci'nin aksine tezler ileri süren ve Zerdüşt ile en önemli Sami Peygamberlerinden biri olan Hz. Musa arasında önemli bağlar kuran araştırmacılar da vardır. Sözgelimi Mirza Abbas, Zerdüşt ise Hz. Musa'nın farklı bölgelerde zuhur eden çağdaş iki peygamber olduklarını savunur. Ona göre, milletlerin çocukluk dönemlerine tekabül eden ilhamlar ve mesajlar her iki peygamberin öğretilerinde de mevcuttur. Mücadele ve kavga adamları genellikle yepyeni bir millet ve toplum inşa etmek istediklerinde onları yakında gelecek büyük toplumsal dönüşümlere hazırlamak üzere mücadele ve savaş ruhunu aşılarlar. Bu yüzden gençlik dönemine girmek üzere olan toplumlara inen Zerdüşt ve Hz. Musa, tıpkı Kur'an ve Rigveda gibi Avesta ve Tevrat'la genç ve ateşli bir toplum kurma çabasındadır. Bu mesajlarda cesaret, dürüstlük, yiğitlik, faaliyet ve gayret baskındır. Bunları okuyanlara yeni bir can gelir ve onları toplumsal kalkınmaya yöneltir. Ancak milletlerin olgunluk ve yaşlılık dönemlerine denk gelen bir zamanda zuhur eden Buda, İsa ve Mani'nin öğretilerine bakıldığında, sabrın, yumuşak huyluluğun, bağışlamanın, barışın, kimseyi incitmeden yaşamının, dünyayı terk etmenin ve kanaatkârlığın baskın olduğu görülür. Abbas'a göre Zerdüşt ile Hz. Musa'nın yaşayışları da benzerdir. Nitekim Hz. Musa'nın düşmanı Firavun, Zerdüşt'ün düşmanı Ercasp'tır. Hz. Musa Nil nehrinden, Zerdüşt *Daitya* ırmağından geçer. İkisi de sihirbazlıkla uğraşır. Hz. Musa Tur dağında Tanrı ile konuşurken, Zerdüşt *Sevlen/Seblan* dağında Ahuramazda ile görüşür. Hz. Musa Tur'dan Tevrat getirir, Zerdüşt *Sevlen*'den Avesta ile döner. Hz. Musa'nın mucizesi “yed-ı beyza” iken, Zerdüşt'ün elinde alev saçan bir *ateş* vardır. Yine Abbas'a göre Zerdüşt Ari ve Hz. Musa Sami olduğu halde mesajları arasında son derece yakınlık vardır. Bu yüzden

⁴¹⁹ Khonci, **a.g.e.**, s. 65-67. Huseyin Khonci'nin kapsamlı eseri olan “Peydayeş-i İran”ı incelerken onun Müslüman olduğunu itiraf ettiği bir paragrafta denk gelince şaşırдық. Çünkü yukarıda görüldüğü üzere yaptığı mukayesede Zerdüşt'ü adeta Sami peygamberlerinden daha üstün bir peygamber kabul etmektedir. Hâlbuki biz araştırmamızda Din Fenomenolojisi'nin ilkelerini esas aldığımız için tüm peygamberlerin tek bir kaynaktan beslendikleri ve tek hakikatı ilan ettiklerine inanıyoruz. Dolayısıyla bu tür üstünlük karşılaştırmalarının abesle iştigal olduğuna kanaat ediyoruz. Kanımızca Khonci burada mistik ve irfani öğretilerin etkisinde yaptığı mukayeseli eleştirileriyle dolaylı olarak Allah ve Peygamber inancının nasıl olması gerektiğine ışık tutmak istemekte ve bu inançta Sami dindarları olarak içinde bulunduğumuzu düşündüğü çelişkileri sorgulamamızı istemektedir.

Hahamenişîler zamanında Babil sürgününden kurtulan, Hahamenişîler sayesinde özgürlüklerine ve mabedlerine kavuşan İsrailoğulları, Zerdüşt'ün mesajlarından bir kısmını kendi akidelerine eklemiştir.⁴²⁰

Zerdüşt'ün Hz Musa ile çağdaş olabileceğini dile getirenlerin⁴²¹ yanı sıra Zerdüşt ile Hz. Musa arasında mekânsal bağlar kuran araştırmacılar da vardır. Mesela ebeveyninin yoksulluğundan dolayı hayatta kalabilmek için kendine kaynak sağlamak durumunda kalan Zerdüşt, gençliğinde İsrail oğullarından bir peygamberin kölesi olmuştur. Zerdüşt'ün daha sonraki yaşamında imza attığı tüm başarıların bu kölelik döneminde biriktirdiği tecrübî örneklikten kaynaklandığı söylenir.⁴²²

Ancak Hz. Musa ile Zerdüşt arasında bu bağlantıların en dikkat çekici olanı Muhammed Kaimi'nin ifadeleridir. Kaimi, İslam Tarihçisi Mesudi'nin ifadelerine dayanarak, Zerdüşt dini üzerinde olan kadim İranlıların, Sasaniler'e kadar Hz. Musa'nın Tanrısı'na inandıklarını, İbrahim (a.s)'i kendi ataları ve büyükleri olarak gördüklerini, İbrahim (a.s) ve olgun oğlu İsmail'in elleriyle yapılan Kâbe'yi kutsal kabul ettiklerini ve orayı ziyarete gittiklerini belirtir.⁴²³

Abbas, Pierre ve Kaimi'nin yukarıdaki ifadeleri kulağa hoş gelen ifadeler olsa da, maalesef bunları ispatlayabilecek bir ölçü ve kaynağımız yoktur. Bu ifadeler Gatalar'da yer almadığı gibi, Zerdüşt'ten çok sonra yapılan yorumlardan sadece esintilerdir. Nitekim Zerdüşt'ün ateşli mücadeleci kişiliğinden hareketle onu Hz. İbrahim'e veya deve sahibi anlamına gelen isminden yola çıkarak Hz. Salih'e de benzetenler olmuştur.⁴²⁴ Ancak bu tür nazariyeler bize bilimsel veriler takdim etmez. Sadece semâvî talimatların sahipleri arasındaki mukayeselerde bir ufuk kazandırabilir.

Zerdüşt'ün aslında bir peygamber olmadığı tersine bir filozof olduğunu söyleyenler de vardır. Bu fikirde olanlar genellikle batıya göç ederek zamanla liberal

⁴²⁰ Mirza Abbas, **İrannâme**, 2. Baskı, Haydarabad, 1925, s. 60-61.

⁴²¹ Ricard C. Folta, **İpek Yolu Dinleri**, (Çev.) Aydın Aslan, 1. Baskı, İstanbul 2006, s. 43.

⁴²² J. Pierre, **a.g.e.**, s. 14.

⁴²³ Muhammed Kaimi, "Hahamenişîyan Der Tevrat", İsfahan, 1349^{HŞ} (1970), ss. 89-93, 12/11/2012.

⁴²⁴ Cevad Mufred Kehlan, **Tarih-i Tatbiki-yi İran-ı Bastan ve Tarih-i Esatir-i İran**, PDF, www.tarikhema.ir, c.1, s. 36, 11/10/2012.

düşünmeye başlayan muhacir Zerdüştlerdir. İnternetin Paltalk programı üzerinden Amerika’da yaşayan Zerdüştîlerle yaptığım mülakatta,⁴²⁵ onlar Zerdüşt’ün aslında insanlığa ibadetlerden ve dini formlardan müteşekkil bir dindarlık önermediğini, bunun yerine daha çok düşünsel ve toplumsal ilkelerle ortaya çıktığını ifade ederek şöyle devam ederlerdi: “Zerdüşt diğer dinlerdeki gündelik ibadetlere mümini gark eden bir dini anlayıştan ziyade, zamanın düşünsel ve eylemsel katılığı ile donmuşluğuna karşı yaptığı radikal başkaldırıyla bireyi toplumda üretken ve faal bir güç haline getiren felsefi görüşleriyle bilinmelidir. O, dışarıdan herhangi bir vahiy almadı, melekten aldıklarıyla yetinen iletken ve pasif bir kişilik değildi. Aksine o, içindeki tanrıyı aradı, buldu ve konuştu...”⁴²⁶ Yine İran’da yaptığım alan araştırması sırasında tanıştığım, Pehlevice ve Avestacayı öğrenmiş ve Gatalar üzerine incelemeler yapmış bir akademisyenle yaptığım mülakatta, Zerdüşt’ün dini kimliği ve peygamberliğinin Sami din ailesinin (Yahudilik, İsevilik, İslam) anlayışı gibi olmadığını, ayrıntılı bir badi ve ayinsel merasim listesiyle insanların karşısına çıkmadığını, cezalandırmalara vurgu yapmadığını ve bütün maksadını “iyi düşün, iyi konuş, iyi yap” cümlesinde özetleyerek insanı kendi akli yetkinliğiyle baş başa bıraktığını ifade etti.⁴²⁷

Lommel gibi bazı batılı araştırmacılarca, Zerdüşt’ün getirdiği mesajların, İşrak Okulu’nda olduğu gibi şühudî bir felsefe örneğini teşkil ettiği ifade edilmiştir. Çünkü Gatalar’dan da anlaşıldığı üzere gençliğinde büyük bir arayış içerisinde olan Zerdüşt’ün riyazete benzer uzun süreli bir temrin ve inzivanın akabinde hakikati keşfettiği ve bir iç aydınlanma yaşayarak coşkun bir cezbe hâlinde ilahilerini dile getirdiği bilinmektedir.⁴²⁸

Gatalar’ı inceleyen her araştırmacı, Gatalar’ın Avesta’nın diğer bölümleri gibi araştırmacıları hayal kırıklığına uğratan, sıkıcı, tekdüze ve anlaşılmaz olmadığını aksine

⁴²⁵ Bkz. EK-19.

⁴²⁶ Paltalk, zarathushtra room, 12/12/2012-03/02/2013.

⁴²⁷ Spaira333@yahoo.com, 10 /02 /2013. Bu akademisyen’in kimlik bilgisini almak istedim ancak bazı yerel kaygılarından ötürü sadece e-mail adresini vermekle yetindi.

⁴²⁸ Aştıyani, **a.g.e.**, s. 65; Yamauchi, **a.g.e.**, s. 478; Boyce, **Zerduştıyan...**, s. 44; Boyce, **a.g.m.**, ss. 23-24.

Hint Vedaları ile Upanişadları gibi coşkun ve sufiyane bir derinlik ve incelik taşıdıklarını görecektir.⁴²⁹

Hiç kuşkusuz Zerdüş, insanlığa aşkın ve yüce ahlaki mesajlar getirmiştir.⁴³⁰ Varlığını düşüncede (manah) keşfettiği müteal Tanrısı'yla, insanla Allah'ı yekdiğeriyle birleştiren doğru eylemler üzerinden diyalog kurmaktadır. Bu yüzden Gatalar'la bize ulaşan mesajları tevhidi bir iman ve adapperestlikten arınık Bâtınî. bir dinden ibarettir. Bu bağlamda Zerdüşlüğün ilk dönemi bir taraftan İsrail oğullarının mesajlarına⁴³¹ diğer taraftan Budizm'e benzetilir. Ancak Budizm'e olan yakınlığı için burada şunu hatırlatalım ki, her iki dinde de en önemli mesaj, Bâtınî. güce dayalı ruhla adapperestliğe karşı çıkmak ve Bâtınî. imana vurgu yapmak yani "iyi düşünme, iyi konuşma ve iyi davranma"ya yönelmektir. Bu iki ruhani din arasında belki de en önemli ortak nokta, Sind nehrinin iki yakasında gelişen her iki dinin de, önceleri aynı bölgede yaşamış Hindo-İranlıların tabiat fenomenlerine ve tanrılara tapan adap ve geleneklerinin derin kökleri üzerinde yetişip büyümeleridir. Birbirlerinden oldukça farklı iki din olmalarını da kabul ederek, her iki dinin arasındaki diğer bir ortak nokta, bu dünyada var olan kötülük problemi ve insanın kayıtsız şartsız yüce makamı ve özgürlüğüdür.⁴³²

Yine Gatalar'da yer alan Ameşaspentalar (Kutsal Ölümsüzler)'ın insanla Allah arasındaki köprüler gibi durması, diğer dinlerdeki baş melekler gibi ilahi sıfatların prototipleri olarak insanın önüne konulması ve adeta ölümsüzleşme çabalarını tarih boyunca hiç eksiltmeyen insanın mücadele ve tekâmülle bu sıfatları kazanabileceği ve böylece ilahi sıfatlarla donanabileceğine dair işaretler taşıması Zerdüş'ün İşrakiler gibi arif bir filozof olabileceği kanaatlerini güçlendirmektedir. Nitekim İranlı Zerdüşlerin⁴³³

⁴²⁹ Eliade, c., 1, s. 375; Aştiyani, **a.g.e.**, s. 65.

⁴³⁰ Zerdüş'ün Eğitsel ve ahlaki mesajları için bkz. Abdulhamit Rezevi, "Nigahi Bı Talim ve Terbiyet Ez Didgah-ı Zertuş", **Şiraz Üniversitesi Ulum-ı İctiami ve İnsani Dergisi** 22. Dönem, S. 4, Kış, 1384^{HS} (2005), ss. 2-10.

⁴³¹ İsrailoğullarının mesajlarından kasıt muhtemelen Hasidizm ve Essenizm'in mesajlarıdır. (Bkz. Muharrem Yıldız ve Mehmet Meğin, "Gnostik Bir Yahudi Tarikatı: Esseniler", **Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi**, yıl.8, S. 16, 2013, ss. 33-56).

⁴³² Gherardo Gnoli, **Zaman ve Zedgah-ı Zertuş**, ss.233-234, 236.

⁴³³ Günümüz İran Zerdüşlileri'nin fikir dünyasını özetle öğrenmek için bkz. **Encumen-ı Mubedan-ı Tahran**, "Vijegha-yi Din-ı Zertuş", 1. Baskı, İntişarat-ı İremgan, Tahran, 1390^{HS} (2011), ss. 1-20; Ketayun Nemiraniyan, "Zertuştiyan-ı İran: Namha ve Evsaf-ı Anha", **Tahran Üniversitesi Ulum-ı İctimai ve İnsani-yı Danışgah-ı Tahran**, 27. Dönem, S. 2, İlkbahar, 1381^{HS} (2002), ss. 1-14.

önemli mubedlerinden biri olan Ardeşir Hurşidiyan’a göre, Firdevsî, Attar, Hafız ve Mevlana gibi arif insanların aradıkları irfan hazinesinin aslında Zerdüş’tün getirdiği saf mesajlarda yer aldığını söylemektedir.⁴³⁴

İslam’ın İşrak Okulu filozofları⁴³⁵ Sühreverdi ve Molla Sadra başta olmak üzere, İhvan-ı Safa, İbn-ı Arabî ve Mevlana Celaleddin gibi birçok arifin eserlerinde karşımıza çıkan velayet veya keşf felsefesinin vahye muhatap olmaktan çok uzak bir düzey olmadığı bilinmektedir.⁴³⁶ Çeşitli riyazet teknikleri, bedensel temrinler ve arınma çabalarıyla tekâmül eden müridin, taşıdığı tanrısal ruhu bedensel arzulara ve sınırlılıklara hâkim kılarak ilahi sıfatlarla bezenebildiği ve artık varlığından ortaya çıkan söz ve eylemlerin ilahi irade ve meşiyetin bir parçası haline geldiği gerek vahdeti vücut felsefesi gerekse tüm arif sufilerin şiirlerinde görmekteyiz. Bu bağlamda Zerdüş’tü ele aldığımızda, ister direk Ahuramazda’dan vahiy almış olsun isterse de keşf yoluyla ulaştığı saf irfanî makam olsun, onun ilahileri Ahuramazda ve onun niteliklerinden yansıyan ifadelerle örtüşük olması bizim için önemlidir. Kesbî olsun vehbî olsun⁴³⁷ vahiy niteliğini taşıyan her kutsal metnin din fenomenolojisi ışığında ele alınarak incelemeye tabi tutulması halinde bizi evrensel ilkelerle karşı karşıya bırakacağı görülecektir.

⁴³⁴ Hurşidiyan, **a.g.e.**, s. 16.

⁴³⁵ Şehabuddin Yahya Sühreverdi ve en yetkin takipçisi Molla Sadra’nın Zerdüştlük öğretilerinden de etkilendikleri ve kurdukları İslam’ın irfani-felsefî mektebinde başta Ameşaspentalar (melek inancı) ve ikiz ruh (karanlık-aydınlık ve nur felsefesi) olmak üzere birçok temelde Zerdüştlük öğretileriyle örtüşük düşüncelere rastlandığı bilinmektedir. Bkz. Sühreverdi, **Mecmua-yı Musannifat...**, Mukaddime, s. 33, c.2, s. 301; Şemsuddin Şehzuri, **Şerhu Hikmet-i İşrak**, Tahk. Huseyin Ziyayi Tarabbeti, 2. Baskı, Muessese-ı Mutalaat ve Tahkikat-ı Ferhengi, Tahran, 1372^{HS} (1993), Nass, s. 13, 333; Seyyid Muhammed Halid Ğaffari, **Ferheng-ı İstilahat-ı Asar-ı Şeyh-ı İşrak**, 2. Baskı, Encumen-ı Asar ve Mefahir-ı Ferhengi, Tahran, 1380^{HS} (2001), ss. 39, 43, 76, 290, 291 257 259; Seyyid Cafer Seccadi, **Ferheng-ı Mearif-ı İslami**, 3. Baskı, İntişarat-ı Danışgah-ı Tahran, Tahran, 1373^{HS} (1994), c.1, s. 328, c.2, s. 2618; Sadrul Mutellihin, **el- Mezahiru’l İlahiyye fi Esrari’l Ulumi’l Kemaliyye**, Mukaddime-Tahkik ve Tashih. Seyyid Muhammed Hamaney, 2. Baskı, Bunyad-ı Hikmet-ı Sadra, Tahran, 1387^{HS} (2008), s. 53; Kutbuddin Şirazi, **Şerhu Hikmetu’l İşrak**, Tahk. Abdullah Nurani ve Mehdi Muhakkik, 2. Baskı, Encumen-i Asar ve Mefahir-ı Ferhengi, Tahran, 1383^{HS} (2004), Nass, s. 27; Ğıyasuddin Deşteki Şirazi, **İşraku Heyakilu’n Nur**, 2. Baskı, Neşr-ı Miras-ı Mektub, Tahran, 1382^{HS} (2003), Mukaddime, s. 43.

⁴³⁶ Celaleddin Aştıyani, “İrfan ve Mihr-ı Dini: Mitra ve Zertuş”, PDF, www.tarikhema.ir, ss. 21-28.

⁴³⁷ “Vahiy ve Nübuvvet kesbî (kazanılmış) midir, vehbî (hibe edilmiş) midir” tartışması, kelam ve felsefenin kadim konuları arasındadır. Amacımız burada bu tartışmaları açmak değildir. Sadece dikkat çekmek istediğimiz, ister irfani mukâşefe veya şuhudla elde edilmiş, ulaşılmış makam olsun isetirse de direk Allah tarafından seçim ve lütufla olsun, vahyin kodlarını taşıyan dini metinler arasındaki paralellik ya da ortak paydalar üzerinden ilk kaynağa doğru yapılmış yolculukları teşhis etmektir.

Mary Boyce, Zerdüşt'ün çocukluğundan beri ruhanilerin arasında bulunduğunu ve Hindu-İran kâhinlerin arasında eğitimini alarak yetiştiğini ileri sürmektedir. Böyle bir atmosferde yetişen Zerdüşt'ün, gerek tanrılara dair bilgiler, gerek ibadet ve ayinlere ait merasimler ve gerekse mitolojik ve ruhani altyapıyla yoğrularak dini şiirler söyleme maharetini elde ettiğini savunur.⁴³⁸ Bu açıklamayla Boyce, Zerdüşt'ün herhangi bir dini, mitik, ayinsel ve kültürel atmosferden beslenmeden Gatalar gibi coşkun ve etkileyici dini şiirler serdetmesinin olanaklı olmadığına dikkat çekmektedir.⁴³⁹ Boyce, Zerdüşt'ü bir ruhani veya kâhin olarak yetişmekle beraber, içinde yaşadığı ortama zamanla muhalefet eden ve kendilerinden eğitim almış kâhin ve ruhanilere baş kaldıran bir karşı devrimci olarak düşünmektedir.⁴⁴⁰

Avestabilimcilerden biri olan Petter Clark da Boyce'a paralel düşünmektedir. Ona göre Zerdüşt yepyeni bir dinin temellerini atmadı. O; Buda, Mesih, Muhammed ve diğer büyük ruhaniler gibi yerleşik dinin çerçevesi içinde ekseriya yeni bir inkılâba yol açacak mesajlar getirdi.⁴⁴¹

Gherardo Gnoli de Zerdüşt'ün sıkı bir dini eğitim almış ruhani veya kâhin olmasında Boyce ile aynı düşünmekle beraber, Zerdüşt'ün ahlaki, irfanî ve gnostik yönüne ciddi vurgular yapmaktadır. Çünkü Gnoli'ye göre Upanişadlardan ve Budizm öğretilerinden bağımsız bir atmosferde çıkmamış olan Zerdüşt'ün önemli bir ahlaki-İranî alt yapıya sahip olduğunu ve bu Hermes⁴⁴² alt yapıyı en güzel şekilde işleterek önce Ortadoğu daha sonra dünyadaki diğer birçok dini etkisi altına alan irfanî-tasavvufi temeller attığını düşünmektedir. Ona göre Zerdüşt, sıradan insanların duyuşal özellikleriyle idrak edemeyecekleri bir işrakî ve iç aydınlanma sürecini yaşayarak *akıl gözü* veya *iç görüye* tekabül eden İranî ve Bâtınî. nitelikler elde ettiğini savunur. Gnoli, bu bakımdan Zerdüşt'ü, Bâtınî. ve zihni temizliğe ve arınmaya dayalı Hindu-İran

⁴³⁸ Boyce, **a.g.m.**, s. 18.

⁴³⁹ Boyce, **Zerduştiyan...**, s. 41.

⁴⁴⁰ Boyce, **Zerduştiyan...**, s. 42-43.

⁴⁴¹ Settegast, **a.g.e.**, s. 88.

⁴⁴² **Hermes:** Burada kastedilen Hermes, Yunan mitolojisinde ve Hurrânîler'in inançlarındaki kastedilmemektedir. Aksine çeşitli Ortadoğu halklarıncâ bir peygamber olarak görülen ve İdris'le özdeşleştirilen Bâtınî bilgilerin muhatabı. Bkz. Şinasi Gündüz, **Din ve İnanç Sözlüğü**, 1. Baskı, Vadi Yay., Ankara, 1998, s. 167.

kodlarının taşıyıcısı ve işleticisi görerek dünya dinleri tarihinde ona önemli bir konum atfetmektedir.⁴⁴³

Ali Şeriatî'ye göre, herkesin ittifakla büyüklüğünü ve derinliğini kabul ettiği Zerdüş'tün hem muvahhit hem de müşrik olmasının yani bugün elimizdeki tüm bir Avesta'da var olan mevcut çelişkilerin sahibinin aklen mümkün olamayacağını belirtir ve Gatalar'a bakıldığında, buradaki sözlerin diğer Avesta bölümlerinden farklı bir üslup ve renkle muvahhit bir yapıda olduklarını ekler. En nihayette Zerdüş'tün dininin Zerdüş'tlükten farklı olduğuna, Zerdüş'tün tevhidi bir din ancak Zerdüş'tlüğün ise sonradan düalizme evirilen düalist bir din olduğuna vurgu yapar.⁴⁴⁴

Gatalar incelendiğinde kâhinler ve ruhanilerin atmosferinden beslenmiş olsa bile Zerdüş'tün iptidai ve aşiret kültürüne dayalı toplumsal bir düzenin sıradan bir bireyi olarak saray ve saltanattan uzak hatta geçim kaynağı ağırlıklı olarak hayvancılık olan bir yerleşim biriminde yaşadığı sezilebilecektir. Zerdüş'tü kutsama çabaları olarak değerlendirilebilecek geleneksel yorumların eşraflığa yaptıkları vurgular sağlam temele dayanmayan ve Gatalar'ın sade atmosferiyle uyuşmayan mesnetsiz ifadeler olarak görülmektedir. Gatalar'da Zerdüş'tün kâhin veya ruhani olduğuyla ilgili açık bir işaret de yoktur. Eğer Boyce'un ifade ettiği gibi, Zerdüş'tün çocukluk ve gençlik dönemlerinde dini atmosferlerde kalıp kâhin ve ruhanilerden ders aldığı farz edilse bile, Gatalar'da din adamları olarak nitelendirilen kerpen ve kaviler, Zerdüş'tün en yaman düşmanları⁴⁴⁵ olduğu görülmektedir. Zerdüş'tün Gata profili, olayları muhakeme eden, sorgulayan bir filozof⁴⁴⁶, tüm dinleri ve tanrıları batıl ve yalancı ilan ederek Tek Tanrı Ahuramazda'ya imana davet eden bir peygamber,⁴⁴⁷ tanrıların tümünü *div*⁴⁴⁸ olarak nitelendirerek Ahuramazda'nın eşsiz mutlak hâkimiyetini ilan eden bir muvahhit, kanlı kurban merasimlerinde halka din ve tanrılar adına dayattıkları ağır sorumluluklar yüzünden

⁴⁴³ Gnoli, **Zaman ve Zadgah-ı Zertuş't**, ss.245-254, 292.

⁴⁴⁴ Şeriatî, **a.g.e.**,c. 2, ss. 320-322.

⁴⁴⁵ Yesna 44/20.

⁴⁴⁶ Yesna 44/1-20.

⁴⁴⁷ Yesna 45/1-2.

⁴⁴⁸ **Div**: Sanskritçe'de ve Zerdüş'ten önce tanrı anlamında kullanılan bir kelimeyken, Zerdüş'tle beraber yalan tanrı ve şeytanlar için kullanılmıştır. Bkz. Uşideri, **a.g.e.**, s. 274.

kerpen ve kavileri yalanın taraftarları⁴⁴⁹ olarak tanıtan mücadele adamı, Tanrı Ahuramazda'ya yakın olmak için içtenlikle gayret eden bir arif⁴⁵⁰ şeklinde karşımızda somutlaşır.

2.3. ZERDÜŞT'ÜN BİYOGRAFİSİ

Bu bölümde, Zerdüş'tün MÖ.1200'lü yıllarda, şu anki İran devletinin kuzeydoğusuna denk gelen *Harzem* ve *Baktery*a bölgesinde doğduğunu, davetini doğum yerine yakın Tacikistan'ın batısı ile Afganistan'ın doğusu arasında kalan başka bir komşu bölgede yaydığını belirttik. Aynı zamanda adının, “sarı parlak develerin sahibi” anlamına gelen *Zaratuştra* ve soyadının ise “beyaz aile veya soydan gelen(ler)” anlamında *Spitama* olduğu sonucuna vardık.

Biz Zerdüş'tün tarihsel kişiliğinin izini sürerken çok sayıda mitolojik anlatının arasında boğulduğumuzu görüyoruz: O “tarihin ortası”nda ve “dünyanın merkezi”nde doğar. Zerdüş'tün annesi hamile kalınca büyük bir nurla dolar.⁴⁵¹ Üç gece boyunca evin etrafı ateş içinde gibi görünür. Ehrimen ve Div'ler doğmadan önce onu öldürmek için boşuna uğraşırlar. Dünyaya gelmeden önce, köyü öyle parlar ki yangın çıktı sanan Spitamalılar köyü terk eder. Geri döndüklerinde nur içinde parıldayan bir çocuk bulurlar. Yine rivayete göre Zerdüş'tü gülerek dünyaya gelir. Doğar doğmaz yine Div'lerin saldırısına uğrar, ama Mazdeizm'in kutsal sözlerini söyleyerek onları defeder. Erginleyici nitelikleri çok belirgin dört sınavdan başarıyla çıkar. (Bir odun yığının alevleri içine atılması, bir kurt inine atılması gibi). Bu örnekleri çoğaltmaya gerek yok. Çünkü Zerdüş'tün geçtiği sınavlar, kazandığı zaferler ve mucizeleri, tanrısallaştırma sürecinde kurtarıcının örnek senaryosuna göre devam eder.⁴⁵²

Tarihsel Zerdüş'tün zamanla mitolojik Zerdüş'te dönüşmesi iyi bilinen bir sürecin sonucudur: Önemli bir tarihsel kişiliğin ideal mükemmel bir örneğe dönüşmesi. Bu yüzden tarihsel Zerdüş'tü kişiliğinin, Mazdeizm dinini oluşturan müminler tarafından

⁴⁴⁹ Yesna 44/20.

⁴⁵⁰ Yesna 28/5.

⁴⁵¹ Jale Amuzgar-Ahmed Tefezzüli, **Kitab-ı Pencom-ı Dinkerd**, 2. Baskı, İntişarat-ı Muin, Tahran, 1388^{HS} (2009), s. 28.

⁴⁵² Eliade, **a.g.e.**, c.1, ss. 379-380, Eliade, **Mukaddes ve Namukaddes**, (Terc.) Nasrullah Zenguyi, 2. Baskı, İntişarat-ı Suruş, Tahran, 1387^{HS} (2008), ss. 72-75; Yamauchi, **a.g.e.**, s. 477.

mükemmel bir örneğe dönüştürülmesi de doğaldır. Çünkü birkaç kuşak sonra, kolektif bellek önde gelen bir kişinin gerçek yaşamöyküsünü korumayı başaramaz; söz konusu kişilik ideal bir örneğe dönüşür. Artık bu süreçten sonra tarihsel kişiliğin dile getirdiği çağrının sadece erdemleri dile getirilir. Salt iyilikle bilinmeye başlayan kişilik; insani kimlikten çıkar, lahuti sıfatlara bürünür ve artık sadece doğal bir insan değil, Tanrı'ya ait görkemlere ortak olur. Bunu birçok bilge ve peygamberin yaşamöykülerinde buluruz.⁴⁵³

Esasen Gatalar'ın bilmece gibi şiirlerinin satır aralarında kapsamlı ve doyurucu bir biyografi çıkarmayı denemek mümkün değildir. Ancak Zerdüşt'ün öz sözleri olduğunda bilginlerin neredeyse ittifak ettikleri bu kısa Gata şiirlerinde yaşamöyküsünün kimi ayrıntılarını yakalamak mümkündür. Biz Boyce'un da ifade ettiği gibi Gatalar'ın coşkun ilahilerine ve heyecan dolu şiirlerine bakarak Zerdüşt'ün küçük yaşlardan itibaren dini bir atmosferde ciddi bir eğitim aldığını, toplumsal, dini ve ekonomik hayatın işleyişini anladıktan sonra genç dönemlerden itibaren bu işleyişi sorgulamaya başladığını hissediyoruz. Derin tefekkür ve riyazete benzer bir süreçle, toplumsal ve dini hayatın içindeki sıkıntıları, problemleri ortadan kaldırmak üzere kafa yordüğünü ve keşfe benzer bir halle Tanrı Ahuramazda ile irtibat kurduğunu ve irtibattan sonra ağızından lirik Gata ilahilerinin döküldüğünü sezeriz.⁴⁵⁴

Nitekim meşhur 44. ilahinin neredeyse her cümlesi şu sözle başlar: “İşte sana soruyorum Tanrım, bana iyi cevap ver!” Zerdüşt, “Güneşin ve yollarını kimin çizdiğini”, “yeri aşağıda ve bulutlu gökyüzünü yukarıda düşmeyecek biçimde kimin sabitlediğini” öğrenmek ister ve yaradılışa ilişkin soruları giderek hızlanan bir ritimle birbirini izler: “İyiye kavuşan ruhun nasıl kaybolacağını”, “kötülükten nasıl kurtulacağımızı”, “kötülüğü adaletin eline nasıl teslim edeceğini” de bilmek ister. Kendisine “görünür işaretler” vermesini ve özellikle Tanrı Ahuramazda ile birleşebilmeyi ve “sözünün etkili olmasını” talep eder. Zerdüşt'ün zihni sürekli

⁴⁵³ Eliade, **a.g.e.**, c., 1, s. 376.

⁴⁵⁴ Boyce, **a.g.m.**, s. 18; **Zerduştian...**, s. 41-43; Gnoli, **Zaman ve Zedgah-ı Zertušt**, s. 243 290; Rüstem Vehidî, **a.g.e.**, s. 29.

kötülerin uğrayacağı ceza ve erdemlilerin alacağı ödülle meşguldür.⁴⁵⁵ O aslında içinde yaşadığı bu hayatı yenilemenin peşindedir.⁴⁵⁶ Kimi zaman tereddütlü, kafası karışık, alçakgönüllü, Tanrı'nın isteğini daha somutça öğrenmek isteyen biri olarak karşımıza çıkar: “Ne buyurursun? Övgü olarak, tapım olarak ne istiyorsun?”⁴⁵⁷

Rivayete göre Zerdüşt, *zaotardı* (Sank. hotar)⁴⁵⁸ Yani kurban rahibi ve ilahi okuyucuydu. Bu yüzden hem ruhani hem de peygamber olan yegâne kişidir.⁴⁵⁹ Nitekim Gatalar, eski bir Hindo-Avrupa kutsal şiir çerçevesine girmektedir. At yetiştiricisi Spitama (parlak saldırlı) kabilesindendi; babasının adı Pouruşaspa'ydı (at benekli). Zerdüşt evliydi ve iki çocuğunun adı bilinmektedir. Bunlardan küçüğü kızdı: Pruçista.⁴⁶⁰ Zerdüşt yoksuldu.⁴⁶¹ Meşhur bir Gata'sında, Ahuramazda'ya kendisini koruyup yardım etmesi için yakarırken şöyle haykırır: “Niye güçsüz olduğumu biliyorum ey bilge! Çünkü sürüm küçük ve adamım az.”⁴⁶²

Çağrısıyla seslendiği topluluk yerleşik çobanlardan yani konargöçer insanlardan oluşuyordu. Yerleşik hayatın yeni yeni başladığı ve tarımsal faaliyetlerin çokça teşvik edildiği bir atmosferde idare kaviler (beyler), kerpenler (ruhaniler) ve usiclerin (kurban ediciler) elindeydi. Zerdüşt'ün, Ahuramazda adına saldırmaktan çekinmediği bu rahipler, geleneksel Ari dininin muhafazakârları hükmündeydi. Ama çok geçmeden geleneksel dinin muhafazakârlarından tepkiler yükselmeye başladı ve peygamber kaçmak zorunda kaldı. Nitekim Zerdüşt Gatalar'da; “Hangi ülkeye kaçayım?” diye haykır. “Nereye kaçmalı, nereye gitmeli? Beni ailemden ve aşiretimden uzaklaştırıyorlar”⁴⁶³ Sonunda Fryana aşiretinin reisi Viştasp'ın yanına sığındı ve uzun uğraşlar sonunda onu vazettiği dine kazandırmayı başardı. Viştasp bundan böyle onun yareni ve koruyucusu oldu.⁴⁶⁴

⁴⁵⁵ Yesna 31/15; 48 /10.

⁴⁵⁶ Yesna 30/9.

⁴⁵⁷ Yesna 34/12; Eliade, c.1, s. 378-379.

⁴⁵⁸ Yeşt 33/16; Eliade, c.1, s. 377; Yamauchi, **a.g.e.**, s. 48; Settegast, **a.g.e.**, s. 87.

⁴⁵⁹ Boyce, **Zerduştıyan...**, s. 42.

⁴⁶⁰ Yesna 53/3.

⁴⁶¹ J. Pierre, **a.g.e.**, s. 12.

⁴⁶² Yesna 46/2.

⁴⁶³ Yesna 46/1.

⁴⁶⁴ Yesna 46/14; Eliade, **a.g.e.**, c.1, s. 377.

Zerdüşt'ün ne zaman, ne şekilde öldüğü konusunda Gatalar suskundur. Zerdüşt'ün 77 yaşında Turanî saldırganlardan olan Beyaz Hunlar tarafından ya da bizzat Zerdüştü bir hain ruhani tarafından Belh'teki bir ateşgedede öldürüldüğü şeklinde rivayetler varsa da maalesef bu rivayetleri tahkik edecek belge ve bulgulardan yoksunuz. O yüzden biz de Gatalar gibi bu konuda suskunluğumuzu koruyacağız. Ama Zerdüşt'ün peygamberlik hayatının sonuna kadar şiddetten uzak bir davet faaliyeti içerisinde geçtiği, en azılı düşmanlarından bile umut kesmeden Aşa/doğruluk yoluna davet ettiği, yalanın ve hilenin sona erdiği adil ve dürüst bir toplum inşa etmek için inanırlarıyla ciddi ve sistemli bir çaba içerisinde olduğu Gatalar'ın satır aralarından çıkarılabilir. Zerdüşt iyiliği, doğruluğu ve adaleti toplumda bir an önce egemen kılmak için sabırsızlandığını Gatik metinden çıkarsak da Eliade'ın Yesna 31/18'e dayanarak "Zerdüşt'ün, yoldaşlarını düşmanları ve kötülüğü silah zoruyla uzak tutmaları konusunda teşvik ettiği"⁴⁶⁵ şeklindeki iddiasının reel bir karşılık bulduğunu göremiyoruz.

⁴⁶⁵ Eliade, **a.g.e.**, c.1, s. 377.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ZERDÜŞT'ÜN GATİK MESAJLARI

3.1. ZERDÜŞT'ÜN GATİK MESAJLARI

Zerdüşt Ahuramazda ile konuşan, O'nun verdiği cevaplara kulak veren⁴⁶⁶ bir peygamberdir. O “onurla ve övgüyle hakikatin ve doğruluğun dostu olduğunu”⁴⁶⁷ haykıran bir peygamberdir. O “Allah’ın dostu”dur.⁴⁶⁸ O “yalancıların yaman düşmanı ve doğruların güçlü muhafızı”⁴⁶⁹ “başlangıçtan beri Ahuramazda tarafından bir peygamber olarak seçilmiş”tir.⁴⁷⁰ O, seçildiği için kendisi de seçmekte ve şöyle demektedir: “Ey akıl Tanrısı! Zerdüşt kendisi için en kutsal ruh olan senin ruhunu seçer.”⁴⁷¹ Bundan dolayı Tanrı ile peygamberi arasındaki ilişki özgür seçim üzerine kuruludur: Zerdüşt bazı Yahudi peygamberlerinde görüldüğü gibi mecbur kılınmamıştır. O hakikatte Tanrı’nın kutsallığını görüp onu basiretle seçmektedir. Tanrı ile peygamberi arasındaki bu özgür iletişim, Tanrı ile beşer arasındaki tüm iletişime örneklik teşkil eder. İnsan Tanrı için yaratılmış bir kul ve köle değil, özgür bir varlıktır. İnsan iyilik ile kötülük arasından özgür iradesiyle kendi seçimini yapan bir niteliktedir.⁴⁷²

Eski İran düşünce ve yasa kurucusu Zerdüşt, öz şiirleri olan Gatalar’da, coşkuyla dolu bir şair ve derinlikli bir filozof maharetiyle kendi dönemi ve sonraki dönemler için insanların aklına takılan temel soruları masaya yatıran sonra gayretli ve azimli bir araştırmacı gibi bu hayati problemleri çözmeye çalışan bir tipolojiyle karşımıza çıkar.⁴⁷³

Her şeyden önce Zerdüşt’ün dünya görüşü karamsar ve kötümser değil, ümit, aşk ve muhabbetle doludur. Çünkü ona göre dünya külli olarak hayırdır ve kâinattaki tüm döngü Aşa yasasına göre deveran eder. Mainyu yani ruhu her türlü değerde görür, spenta yani kutsal olan ruhları Aşa’nın muhafızı kabul ederdi. Ona göre insanın hedefi ise, Aşa’ya göre yaşamak olmalıdır ki bu sayede Aşavan olabilsin. Bu Zerdüşt’ün öğretilerinin temel ahlak ilkesidir. Bu ahlaki prensibe göre, insan düşünce, söz ve

⁴⁶⁶ Yesna 31/8, 42/2.

⁴⁶⁷ Yesna 50/6.

⁴⁶⁸ Yesna 46/2.

⁴⁶⁹ Yesna 48 /3.

⁴⁷⁰ Yesna 44/11.

⁴⁷¹ Yesna 43/16.

⁴⁷² Zeahner, **Edyan-ı Zindeh**, s. 321; İskender Oymak, **Zerdüştlük (İnanç, İbadet, Adetler)**, 1. Baskı, Elazığ 2003, 101.

⁴⁷³ Dusthah, **a.g.e.**, s. 39.

amelde düzenli ve amaçlı bir hayat sürdürmelidir. Tanrı'ya yapılacak ibadet; dürüst düşünce, dürüst söz ve dürüst ayinler sergilemektir. Aşa'ya göre yaşamak, insanın bilgelik, adalet, doğruluk, vefa, cesaret gibi insani erdemleri elde etmek için çabalamasıdır. Bu insani faziletler eğitimle kazanılabilecek ve içselleştirilebilecek deruni nitelikte olduğu gibi, dış dünyada müstakil biruni ruhlar olarak da düşünülebilir. Ancak her iki durumda da bu faziletler doğru çaba ve metotla insanın iç âleminde karar kılabilen niteliktedir.⁴⁷⁴

Gatalar'da, Aryalıların köhne mitoloji ve efsanelerinden, çok sayıdaki tanrıları için övgü ve tapınımda bulunmaktan, tanrılara kanlı kurban takdim etmekten herhangi bir işaret göze çarpmaz. Tersine Mazdayesna Peygamberi'nin, göçebe yahut köylü bir insanı her şeyden önce tanrıların tuzak ve tezgâhlarından kurtarmak sonra da aydınlık ve makul dine çağırarak istediği açıkça görülmektedir.⁴⁷⁵

Zerdüşt'ün mesajlarında yaratılış ve hayatın nihai amacı; insanın dünyayı imar etmesi, kendisi ve diğerlerinin mutluluğu için çabalaması ve "iyi düşünce", "iyi konuşma" ve "iyi eylem"le kemalin doruğuna çıkması, böylece bahtiyarlık ve ölümsüzlüğe ulaşmasıdır. Zerdüşt; takipçilerini, dünyayı önemsemekten, müreffeh ve görkemli bir hayata kavuşmaktan alıkoymaz ve asla bu dünyayı kısıtlığından ve içindeki hayatın çabuk geçmesinden dolayı kınamaz. Gatalar'a bakıldığında, bu arkaik ilahileri söyleyen kişinin, insanı hem bireysel hem de toplumsal açıdan mutlu bir hayata yönlendirdiği, bir köşeye çekilmeyi ve dünyevi meselelere bigâne kalmayı önermediği apaçık anlaşılmaktadır. Diğer bir ifadeyle Zerdüşt, sadece tek bir insanın bu dünyadaki kısa ömrünü değil, aksine insanlığın toplam hayatını ve tüm insanların yekdiğeriyle bağlantılı olan zincirleme çabalarını dikkate alır. Bu bağlamda Zerdüşt şu mesajı verir: "Bu görkemli sistemde ve bu büyük gösteride herkes kendi ödevini yapmalı ve kendisine düşen özel rolü oynamalıdır."⁴⁷⁶

⁴⁷⁴ Boyce, **a.g.m.**, s. 22.

⁴⁷⁵ Dusthah, **a.g.e.**, s. 39.

⁴⁷⁶ Dusthah, **a.g.e.**, s. 40.

Zerdüşt, insanı daima lezzetlerden yüzünü çeviren, nefsini öldüren, kurtuluşa ermek için her türlü işkence ve sıkıntıya sabretmesi gereken ezeli günahkâr değil,⁴⁷⁷ Ahuramazda'nın temiz ve saf yaratığı, yaradılışın gelişimi ve tekâmülü yolunda ve Ehrimeni (şeytani) güçlerle mücadelede yaratıcının ortağı ve yaveri olarak görür. Zerdüşt, Buda'nın söylediği şu sözü de yabancı görür: “Herkesin kurtuluşu, yokluğundadır (fenaniyet). İnsan dünyanın tüm hazlarına yüz çevirmeli ve bir köşeye çekilip riyazete girmelidir.” Aksine şöyle demektedir: “İnsan bireysel ve toplumsal başarı ve mutluluk için yaratılmıştır. Hayat, iyilik ile kötülük arasındaki ezeli çekişme ve mücadeledir. Biz, her daim doğruluk ve dürüstlüğün muhafızı, iyilik yolunun yolcusu olmalı ve kötülükle, bozgunculukla ve çirkinlikle mücadele etmeliyiz.”⁴⁷⁸

Zerdüşt mesajlarının en parlak nüktesi, taabbütten ve körü körüne kabulden herhangi bir eser taşımamasıdır. O, takipçilerini bilinçsizce itaat etmekten sakındırır ve onlara şöyle seslenirdi: “Benden duyduğunuz her ne varsa, doğru akıl ve fikirle, parlak ve temiz tıynetle ölçüp değerlendiriniz ve öylece kabul ediniz.”⁴⁷⁹

Zerdüşt'ün Gatalar'daki mesajlarının temelinde Ahuramazda'nın yegâne tanrı olduğuna ve iki ikiz, ezeli, karşıt potansiyel veya ruhani güç olan Spenta Mainyu ve Angra Mainyu'nun varlığına iman etmektir.⁴⁸⁰

En tepede Spenta Mainyu'nun yer aldığı Mazda Ahura'nın yedi tecellisi, yaratıkları kurtuluşa ve mutluluğa yönlendiren sağlam köprülerdir. Bu yedi tecelli için kullanılan Ameşaspentalar içerisinde “Aşa” hepsinden daha belirgin bir konumdadır. Aşavanlar (Doğru yolun takipçileri) sürekli Drugvanlarla (yalan ve batıl yolların takipçileri) mücadele ve çekişme hâlinde dirler. Merkezi önemi ve ameli karşılığından dolayı Aşa kelimesinin geçmediği Gata bendi çok azdır.⁴⁸¹

Zerdüşt'ün temel dünya görüşü; bu düalist ikiz ruhun yahut potansiyelin arasındaki mücadele, Ahuramazda'nın yedi tecellisi arasındaki işbirliği ve üç esas olan

⁴⁷⁷ Yamachi, **a.g.e.**, s. 501.

⁴⁷⁸ Dusthah, **a.g.e.**, s. 40.

⁴⁷⁹ Dusthah, **a.g.e.**, s. 40.

⁴⁸⁰ Dusthah, **a.g.e.**, s. 40.

⁴⁸¹ Dusthah, **a.g.e.**, s. 41.

“iyi düşünce”, “iyi konuşma” ve “iyi davranış” üzerinde kuruludur. Zıt ruhların çekişmesi, varoluşun gayesi ve yaradılışın temel dayanağıdır. Bu ağır çekişmede, tüm iyi yaratıklar “Spenta Mainyu”nun taraftarı ve muhafızı olarak ona “Angra Mainyu”ya karşı kıyamet gününe kadar yardımcı olmaktadır.⁴⁸²

Zerdüş'tün öğretileri ve felsefesinin temeli, Aryalıların en eski inançlarıyla taban tabana zıttır. Cesur ve yenilikçi bir düşünür olan Zerdüş, devrimci düşünce ve inançlarını bir filozofun, sosyologun, psikologun keskin bakışıyla, yükseklere kanatlanan ve ileriye gören bir aydının ufkuyla, hünermend ve çöşku dolu bir şair maharetiyle on yedi ilahilik Gataları'nda bize miras bırakmıştır.⁴⁸³

3.2. GATALAR'DA TANRI: AHURAMAZDA

Şehir ve devletler kurulmadan önce kabile ve aşiretlerden her biri, korunmak üzere kendileri için bir veya birçok tanrı edinirlerdi. Şehir ve devletler kurulduktan sonra bile, söz konusu devletin belli bir şehrindeki mabedin tanrısı, sadece o şehir halkının tanrısı kabul edilirdi. Büyük devletler kurulmayana kadar, büyük ve genel tanrılar da meydana gelmedi. Hatta tek tanrı olan Yahve bile başlangıçta sadece, 12 İsraili kabilenin koruyucusuydu. Yahudi kavminin diğer kavimlere tanrı inancındaki üstünlükleri; tek Tanrı'ya iman etmeleri ve ondan put ve şekil yapmamalarıydı. Yahudiler, bütün âlemin ve tüm varlıkların yaratıcısı ve koruyucusu olan bir ve genel Tanrı anlayışına zamanla ve aşamalı olarak geçtiler. Dünya dinler tarihinde meydana gelen en büyük dönüşüm, ilk kez Zerdüş tarafından ortaya atıldığı düşünülen Tanrı inancındaki gelişmedir. Buna göre Tanrı tek bir kabile, aşiret ve millete ait değil, bütün insanların tek tanrısıdır, ona mekân, yer ve mabet tahsis edilemez, O mabetle sınırlandırılmaz. Çünkü O, bütün dünya ve dünyalıkların Tanrısı'dır.⁴⁸⁴

Araştırmacı ve düşünürler, steplerde yarı mukim olan dağınık kabileler arasında tek tanrı fikrinin nasıl meydana geldiği üzerinde çok durmuşlardır. Tek Tanrı fikrinin

⁴⁸² Dusthah, **a.g.e.**, s. 41.

⁴⁸³ Dusthah, **a.g.e.**, s. 41.

⁴⁸⁴ Uşideri, **a.g.e.**, s. 20; Aştiyani, **a.g.e.**, s. 125-126; Khonci, **a.g.e.**, s. 74; Ahuramazda'nın diğer dinlerdeki tanrılarla karşılaştırması için bkz. Haşim Rezi, **Gencine-ı Avista**, 1. Baskı, İntişarat-ı Fravahar, Tahran, 1350^{HS} (1971), s. 31-37; Settegast, **a.g.e.**, s. 83.

Zerdüşt'le ortaya çıkması muhtemelen, onun hayatın kaynağı üzerine girdiği düşünsel yolculuklar ve mubedane tefekkürler sonucu ulaştığı hakikattir. Çünkü eğer yaratılışın başında tek bir bitki, tek bir hayvan ve tek bir insan mevcut idiyse ve diğer tüm canlılar bunlardan meydana geldiyse o halde bu durum neden ulûhiyet âleminde olmasın ve asıl spenta (kutsal) olan Tanrı kendi zatından tüm diğer kutsal varlıkları meydana getirmiş olmasın?⁴⁸⁵

Eğer Zerdüşt bu tek ve evrensel Tanrı fikrini Hahamenişiler zamanında ortaya atmış olsaydı olağanüstü bir iş yapmış olmazdı. Çünkü birçok farklı milletten müteşekkil olan o büyük imparatorlukta, tek bir hükümdar ve düzen içerisinde bu yeni tek ve evrensel Tanrı fikri için zaten ortam hazırlanmış olurdu. Ama o arkaik bir dönemde, kabile hayatının hüküm sürdüğü bir ortamda, zaman ve mekândan uzak bu yepyeni tek yaratıcı Tanrı fikrini ortaya attığı için son derece önemli bir iş başarmıştır. Dikkat edilirse, tek Tanrı fikriyle bilinen Yahudiler en güçlü oldukları dönemde bile Tanrı'yı kendilerine mal etmiş, ona bir karargâh, mekân ve mabet tahsis etme yoluna gitmişlerdi. Bu sebeple tek tanrıcılığın başlangıç tarihi ve yeri anlamına gelen Zerdüşt'ün takribi doğrum yeri ve zamanı dinler tarihi açısından oldukça önemlidir.⁴⁸⁶

Zerdüşt'ün İranlı Peygamber ve Ahuramazda'nın İran Tanrısı olduğu yönündeki tanımlamalar yanlıştır. Gatalar'ın ilk ilahisinin ilk iki bendinde aynen şunları okuyoruz:

“Her şeyden önce sen ey büyük bilge! Namazda sana açmış olduğum ellerle mutlak kemali istiyorum. Bütün işlerimi doğruluk ve dürüstlük ışığında, akıl ve bilgiden yararlanmakla yerine getirdiğim takdirde pak vicdanı ve yaratılış ruhunu razı etmem mümkün mü?”⁴⁸⁷

“Ey varlık bahşeden büyük bilge (Ahuramazda), senin huzuruna çıkacak olan kimseyim. Tanrım, sadece doğruluk ışığının her iki dünyanın görkemini, iyileri ve dindarları aydınlatan ve mutlu eden maddi ve manevi görkemi bize bahşet!”⁴⁸⁸

⁴⁸⁵ Boyce, **a.g.m.**, s. 23.

⁴⁸⁶ Aştiyani, **a.g.e.**, s. 126.

⁴⁸⁷ Yesna 28/1.

⁴⁸⁸ Yesna 28/2.

Burada Zerdüş'tün Yaratıcı büyük bilge Ahuramazda'dan kendisi ve tüm dünyalılar için istediği şey, hem bu dünyadaki fiziksel mutluluk hem de öbür dünyadaki manevi huzurdur.

Gatalar'da baştanbaşa hitap, hem doğruluk taraftarları hem de yalan taraftarları olan bütün insanlara yöneliktir. Muhatap, ne sadece Aryalılar ne İranlılar ne de herhangi bir kavim ve millettir. Ahuramazda'nın muhatabı tüm insanlıktır ve herhangi bir kavim, ırk ve millete ayrıcalık tanınmaz. Zerdüş'tün mesajları geneldir ve Ahuramazda ise bütün dünya ve dünyalıların tanrısıdır.

Zerdüş Gatalar'ın hemen girişinde müminlerin yolunu somutlaştırmakta ve imanı yorumlamaktadır: Sadece doğruluk ve dürüstlüğe dayalı iyi eylemler sayesinde Allah hoşnut edilebilir. İyi düşünce ve pak akıl, Allah'a yaklaşmanın en iyi vesilesidir. İnsanlar saadete, dünyevi ve uhrevi mükâfata ancak doğruluğun ışığında ulaşabilir. O, daha ilk adımda, bütün rüşvet, fidye, hediye hatta Veda kültüründen geride kalan ve toplumun tanrılarını hoşnut etmek üzere icra edilen bütün gereksiz dini şiarları, merasimleri ve formları devre dışı bıraktı.⁴⁸⁹

“Ahura” kelimesi “Asura” kelimesinden alınmıştır. Asura, Eski Veda edebiyatında da mutlak bir isim, genel ve cismani olmayan soyut bir kavramdı. Asura birçok büyük tanrının lakabı veya ön adı olarak kullanılmaktaydı. Mary Boyce gibi bazı araştırmacılar “Ahura” kelimesinin Zerdüş'ten önce tanıdık ve bilindik bir kelime olduğunu, hatta Medler ve Persler'in onu asıl Tanrıları olarak kabul ettiklerini yazarken,⁴⁹⁰ S. Shaked gibi araştırmacılar ise Zerdüş'tün yepyeni bir Tanrı tebliğ ettiğini ifade eder. Ahura veya Asura; “server”, “efendi”, “mevla” anlamına⁴⁹¹ ve “can/varlık veren” anlamına⁴⁹² geldiği gibi, “mükemmel akıl”, “her şeyi bilen”, “tüm gaybı bilen” anlamına da gelmektedir.⁴⁹³ “Mazda” da büyük anlamına gelen “Maz” ve bilgi veya bahşetme, verme anlamına gelen “da” şeklinde iki kelimeden meydana

⁴⁸⁹ Aştiyani, **a.g.e.**, s. 128-129.

⁴⁹⁰ Boyce, **Tarih-ı Kiş-ı Zertuşti**, s. 39.

⁴⁹¹ Uşideri, **a.g.e.**, s. 20.

⁴⁹² Aştiyani, **a.g.e.**, s. 129.

⁴⁹³ Wilhelm Gieger, Walter Hinz ve Friedrich Windischmann, **Zertuş Der Gataha**, (Terc.) ve Tahk. Haşim Rezi, 1. Baskı, İntişarat-ı Sokhen, Tahran, 1382^{HS} (2003), s. 84-85.

gelmiş ve birleşik bir kelime olarak “büyük bilge” ve “büyük yaratıcı”⁴⁹⁴ veya tek basit bir kelime olarak Mazda, “bilge”, “haberdar”⁴⁹⁵ veya “efendi”⁴⁹⁶ anlamında kullanılmıştır. “Ahura”yı Tanrı ve “Mazda”yı da akil olarak kabul edip Ahuramazda’yı akli tanrısı olarak tercüme eden araştırmacılar da vardır.⁴⁹⁷ Bu açıklamadan sonra Ahuramazda, “varlık bahşeden”, “yoktan var eden büyük bilge” veya en yaygın kullanımıyla “bilge efendi” şeklinde tercüme edilebilir.⁴⁹⁸ O halde Varlık bahşeden bu büyük bilgi kimdir ve nasıldır?

Zerdüşt’ün Tanrısı Ahuramazda, akıl ve düşünce tanrısıdır.⁴⁹⁹ Kâinatta bütün işlerini “Spenta Mainyu” olarak ifade edilen “kutsal ruh”⁵⁰⁰ ve “Ameşaspentalar” olarak ifade edilen ruhani güçleri, pozitif enerjileri, isimleri ve sıfatları⁵⁰¹ vasıtasıyla icra etmektedir. Akıl tanrısı Ahuramazda, aşkın kudret sahibidir. Çünkü kendi iradesiyle her şeyi yönetmektedir.⁵⁰² Zerdüşt Ahuramazda’dan doğrudan doğruya en iyinin seçilmesiyle (Tanrı’nın kendisini seçmesiyle) vahiy aldığı ve bunu kendi iradesiyle kabul ettiği için tanrısının başlangıç davranışına –iyi’nin seçilmesine-⁵⁰³ öykünür ve müritlerinden de başka bir şey istemez. Bu bakımdan Zerdüştü reformun özü Tanrı’ya öykünerek iyiyi ve iyiliği seçerek Tanrı’ya benzemektir. İnsan Ahuramazda örneğini izlemesi konusunda uyarılır ama bu izlekte yürüyüp yürümemesi konusunda tümüyle serbest bırakılır. Ahuramazda karşısında kendisini şahsiyet sahibi ve hür olarak hisseder.⁵⁰⁴

Peygamberin Tanrı’sına “bilge” diye seslenmesi, “hakikatin” önemini yüceltmesi, sürekli “iyi düşünce”yi yardımına çağırması onun çağrısının yeniliğini ortaya koyar: Zerdüşt, “bilgeliğin” yani “ilmin”, kesin ve yararlı bilginin işlevini ve

⁴⁹⁴ Rustem Şehzadi, **Cihanbini-yı Zertuşti**, 1. Baskı, İntişarat-ı Fravahar, Tahran, 1388 (2009), **a.g.e.**, s. 55; Aştiyani, **a.g.e.**, s. 129.

⁴⁹⁵ Uşideri, **a.g.e.**, s. 20.

⁴⁹⁶ Gieger, s. 85.

⁴⁹⁷ Yamachi, **a.g.e.**, s. 490.

⁴⁹⁸ Alıcı, **a.g.e.**, s. 34 ; Purdavud, Avesta, s. 32.

⁴⁹⁹ Yamauchi, **a.g.e.**, s. 478.

⁵⁰⁰ Yesna 44/7.

⁵⁰¹ Yensa 31/8, 44 /3, 45/4, 47/2; Yamauchi, **a.g.e.**, s. 501.

⁵⁰² Yesna 43/1; Zaehner, **Edyan-ı Zindeh**, s. 327-329.

⁵⁰³ Yesna 32/2.

⁵⁰⁴ Eliade, **a.g.e.**, c., 1, s. 381.

dinsel değerini öne çıkararak ona kutsallık katar. Kuşkusuz terimin modern anlamında soyut bir bilim değil, dünyanın yapılarını ve onlarla bağlantılı değerler evrenini hem keşfeden hem de kuran “yaratıcı düşünce” söz konusudur. Böylece Zerdüş’tün peşinde olduğu bilginin cansız ve kuru salt bir bilgi değil, aksine canlı, diriltici, hayat kadar önemli ve gerekli olan kalbi ve zevki bir ilim, hakikat ve irfan olduğunu da sezebiliriz.⁵⁰⁵

Zerdüş’tün döneminde yaşayan insanlar için tanrılar da insanlara benzerler ancak insanlardan daha güçlü ve daha büyük. Sözelimi İndra da kerpenler ve onlara tabi olanlar gibi soma içkisini içmekte fakat bardak bardak. O iri cüsseli bir insan gibi bütün işleri de büyüktür. Mitra’nın da gözleri vardır insanlar gibi ama bin adet. O ata biner ama rüzgâr gibi onu gökte sürer. Dünyadaki fenomenler üzerinde farklı güçler hâkimdir ve her bir gücün hâkimiyet alanı bellidir, sınırlıdır. Mesela biri rüzgâra, diğeri suya, soma ve ateşe hâkimdir. Bu hâkim tanrılar emir yağdırır ve zayıf ve hakir insansa bütün bu güçlü tanrıların pençesinde bağlı ve esir gibi can çekişmektedir. İnsanlar bu tanrıların hışım ve gazabından korunmak, merhamet ve muhabbetlerini celbetmek üzere niyazda bulunur, rüşvet, fidyeye ve kurban verir ve bir sürü dua, zikir, virt ve formal merasim icra ederdi. Ancak Zerdüş’tün mesajlarında yer alan yeryüzünün yaratıcısı, cismani elbiselerden münezzehe, insani arzu ve şehvetlerden beridir. O lâmekân olduğu halde her yerde, zamanla sınırlı olmadığı halde ezeli ve tüm cihanın kendisidir. O, Ahuramazda, cismani ve ruhani varlığı bahşeden büyük bilgedir.⁵⁰⁶

Zerdüş, Gatalar’da Tanrı Ahuramazda ile yüz yüze konuşan ve sonra da ona kulak veren bir peygamber olarak görünür. O, gurur ve iftiharla hakikatin dostu⁵⁰⁷ yalancıların yaman düşmanı ve doğruluk taraftarlarının güçlü muhafızı⁵⁰⁸ olduğunu haykırır. Zerdüş sadece bununla sınırlı kalmaz aynı zamanda bir misyonla görevli ve başlangıçta Tanrı tarafından seçilmiş bir peygamber⁵⁰⁹ olduğunu da ekler. Zerdüş, seçilmiş olduğu için, kendisi de seçme özgürlüğüne sahiptir. Nitekim şöyle

⁵⁰⁵ Eliade, **a.g.e.**, c., 1, s. 386.

⁵⁰⁶ Aştıyani, **a.g.e.**, s. 129.

⁵⁰⁷ Yesna 50/6.

⁵⁰⁸ Yesna 48/3.

⁵⁰⁹ Yesna 44/11.

haykırmaktadır: “Ey akıl Tanrısı! Zerdüşť kendisi için en kutsal olan senin ruhunu seçmiştir.”⁵¹⁰ Zerdüşť ile Tanrı arasındaki irtibat özgür bir atmosferde böylece sürmektedir. Kendisi herhangi bir görevle –Sami dinleri peygamberlerinde müşahede edildiği gibi- mecbur kılınmamış, adeta kendisi özgür seçimiyle bir sorumluluk yüklendiği anlaşılmaktadır. O, adeta Tanrı’nın kutsallığını görmekte ve basiretle onu kendisine Tanrı olarak seçmektedir. Zerdüşť ile Tanrı arasındaki bu özgür etkileşim, Tanrı ile tüm insanoğulları arasında olması gereken irtibat şekline de ışık tutmaktadır. İnsan, sadece bir kul, bir köle değildir.⁵¹¹ Aksine o özgür bir insandır; iyiliği ya da kötülüğü seçmede tamamen serbesttir. Zerdüşť’ün, muhataplarına önerdiği bu bakış onun dinini teşkil etmektedir.⁵¹²

Ahuramazda ne Arya tanrıları gibi inanırlarından kurban, fidyeye, yalvarma ve acziyet talep etmekte ne de güç ve kudretin, zor ve katı eylemlerin tezahürü olarak bilinmektedir. Hâlbuki o dönemde ve sonraki dönemlerde tanrılar kahrın, öfkenin ve gücün tezahürü olarak insanlardan niyaz, kurban ve fidyeye talep etmekteydiler. Kullar tanrıları hoşnut etmek amacıyla onların dergâhında acziyetlerini göstermeli; dua, zikir, virt ve kabarıklık bir listeye ifade edilen sayısız merasim, adap ve şiarla onlara yalvarıp yakarmalıydı. Tanrılar, beşerin tekâmülü için ya da hakkı, adaleti ve iyiliği yaymak, kötülüğü ve çirkinliği ise bertaraf etmek için davranmaz belki kudretlerini pekiştirmek, kemal ve erdemden dolayı değil, sırf arzu ve hevesleri yüzünden kullarının isteklerine cevap verirlerdi. Bazen de hışım ve gazapla onları yok eder, talan ederlerdi. Hatta günümüz dünya dinlerinde bu bağlamda hâlâ bazı işaretler yakalamak mümkündür. Ama Gatalar’ın Tanrısı tamamen farklı bir şekilde karşımıza çıkar ve bahsi geçen bu tanrılarla hiçbir benzerliği olmaz.⁵¹³ Dinlerin ruhanileri, kâhinleri ve tellalları ve mabetlerin menfaat devşiricileri kendi dükkânlarının satışını artırmak için halkı nasıl din adına ahmaklaştırdıklarını ve onları nasıl da şehvetperest, bencil, kıskanç, öfkeli,

⁵¹⁰ Yesna 43/16.

⁵¹¹ Eliade, c., 1, s. 381.

⁵¹² Zaehner, **Edyan-ı Zindeh**, s. 321; Zaehner, **Tulu’ ve Ğurub-ı Zertuşťgeri**, ss. 54-55; Khonci, **a.g.e.**, s. 65.

⁵¹³ Khonci, **a.g.e.**, s. 65; Rezi, **Gencine-ı Avista**, s. 25.

menfaatçi ve gaddar tanrılarla tehdit ettiklerini ve bu şekilde onların korku, yalnızlık, zillet ve acizyetleri üzerinde güç ve iktidarlarını mazbut hale getirdiklerini biliyoruz.⁵¹⁴

Bu yüzden Zerdüş; menfaat, riya, yalan ve hile üzerine kurulu bu tanrı anlayışını yıkmak üzere kıyam ederek bu dükkandarları yalanın, hilenin ve batılın takipçileri olarak mahkûm eder. Çünkü ona göre Ahuramazda ne zorba eylemleri olan kontrolsüz bir güç ne de araçılara ve tellallara sahiptir. O, karşılıksız varlık bahşeden yaratılış kaynağıdır ki ancak ve ancak iyi işler ve eylemlerle rızası kazanılabilir. Mazda tapıcıları onun ruhunun somut tezahürleri olan Aşa, Vohumanah gibi kemal sıfatlara bürünerek ve bu ilahi sıfatlarla donanarak ona ulaşabilir, Ahuraî hale gelebilirler.⁵¹⁵

Zerdüş Tanrı ve onun dileğini, girdiği derin fikri çabalar ve düşünsel yolculuklarla keşfetmiştir. Ancak diğer peygamberler hakkındaki algımız, onların ezelden peygamberlik için seçildikleri, doğumları sırasında ve yaşamları boyunca Tanrı tarafından korunup gözetildikleri ve çeşitli mucizelerle desteklendikleridir. Yine peygamberlerin Tanrı'dan getirdikleri mesajların kilit taşı, sadece Tanrı'ya ibadet etmek, onun emirleri ve yasalarına sorgulamadan itaat etmek, peygamberlere ve onların halife yahut yakınlarına boyun eğmektir. Sami dinleri Peygamberleri'nin müstakil bir iradeye sahip olmadıkları, melek tarafından Tanrı'dan onlara getirilen emirleri uygulamak ve aktarmakla yükümlü olduklarını görürüz.⁵¹⁶ Ancak Zerdüş, girdiği bireysel fikri çabalarla doğadaki düzenin farkına vararak sırf insana ve topluma yararlı olabilecek, onlara bu dünyada ve ahirette güzel bir gelecek hazırlayacak hakikatleri tanıma ve tanıtmanın derdine düştü.⁵¹⁷

⁵¹⁴ Aştıyani, **a.g.e.**, s. 134.

⁵¹⁵ Aştıyani, **a.g.e.**, s. 134.

⁵¹⁶ Bu ifadeler Khonci gibi irfanî düşünmek isteyen kimseler ve Hurşidiyan gibi Zerdüş mubetleri ya da Zaehner gibi batılı araştırmacılara aittir. Nitekim buranın dışında ilgili birkaç yerde benzer ifadeler ve karşılaştırmalar yapılmaktadır. Bu tahlillerin temelinde irfani Tanrı inancı ile salt yasacı (şariatçı) Tanrı inancı karşılaştırmasının yer aldığını düşünmekteyiz. Dinlerin irfani bakış açıları göz ardı edilerek yapılan bu tür mukayeseler Din Fenomenolojisi ışığında çalışanlar için çok anlamlı gelmez. Çünkü din eğer kutsal arama derdi ya da aynı kaynağın farklı tezahürleriye, bu tür değerlendirmeler artık anlamlı gelmekten uzak düşerler. Bu değerlendirmelere ve mukayeselere yer vermemizin sebebi ise, Tanrı inancı ile ilgili bir sorgulama yapmaya kapı aralamak ve eğer varsa bazı yanlış tasavvurlar, bunların tashihine vesile olmaktır. Son tahlilde Zerdüş'ün Tanrı algısının esasen tüm dinlerin Tanrı algısı olduğuna kanaat ediyoruz.

⁵¹⁷ Hurşidiyan, **Cihanbinî...**, s. 46; Khonci, **a.g.e.**, s. 67-68.

Sami dinlerinde imanın en önemli işareti, tanrı sevgisidir. Tanrı sevgisi ise peygamberini hatta peygamberin halifelerini ve Ehl-ı Beyti'ni sevmektedir. Peygamberi sevmek ise, kayıtsız şartsız her şeyini hatta canını ve malını ona teslim etmek ve emrine amade kılmaktır. Ancak Zerdüşt dininde imanın en büyük göstergesi, sadece insanların huzur ve mutluluğuna vesile olan “iyi düşünce, söz ve davranış”tır.⁵¹⁸

Sami dinlerinde insanın görevi, namaz, oruç, hac gibi ibadetlerle Tanrı'ya kulluk yapmaktır. Ancak Zerdüşt'ün öğretilerinde insanın görevi, “iyi düşünmek, iyi konuşmak ve iyi davranmak”tır. Sami dinlerinde, dinin asıl amacı, kulun geceli gündüzlü zikir ve ibadetlerle Tanrı'nın gazabından âmânda kalması ve muhabbetini celbetmesiye, Zerdüşt'ün mesajlarının temel hedefi, insanın diğerlerinin emniyet, huzur ve mutluluğunu sağlayacak araçları hazırlamada kendisini sorumlu görmesidir. Sami dinlerinde Tanrı'yı hoşnut eden en önemli iş, kendisine tevazu ve boyun eğerek yapılan zelilane ibadetlerken, Zerdüşt'ün mesajların Tanrı'yı memnun eden tek şey, dünyanın imarı ve toplumun kalkınması yolunda üretilen iyi fikirler ve icra edilen iyi eylemlerdir. Sami peygamberleri, insanları Tanrı'ya kul yapmak üzere görevliyen, Zerdüşt insanları birbirlerine hizmetkâr kılmak amacındadır.⁵¹⁹

Sami dini öğretilerin hedefi, Ahiret hayatının inşası için çalışırken, Zerdüşt öğretilerinin hedefi şu an içinde yaşadığımız dünyayı imar ve inşa etmektir. Sami dinlerinde dünyayı talep eden kimse, tıpkı leş yiyen bir köpek gibiyken, Zerdüşt dininin temel mesajı, dünyayı inşa ve toplumu kalkındırmaya yönelik açık bir tebliğdir.⁵²⁰

Sami din peygamberleri tanrılarından melek vasıtasıyla aldıkları vahyi ezberler ve müdahale etmeden bunu insanlara aktarırlarken, Zerdüşt tanrısından mesaj alan biri değil aksine tanrısını arayıp bulan ve ona dair ulaştığı hakikatleri dile döken biridir. Biz Gatalar'ın hiçbir bendinde Tanrı'dan direk vahiy aldığını ve aldığı bu vahyi iletmediğini göremeyiz. Aksine, Zerdüşt'ün dışarıdan biriyle değil, içindeki tanrıyla konuştuğunu sezeriz. Zerdüşt'ün vahyi tek taraflı bir monolog şeklindedir. Sorular sorduğunda da yine tanrısının değil, kendi kendine ulaştığı hakikatlerle cevap verdiğini görürüz. Bu

⁵¹⁸ Khonci, **a.g.e.**, s. 68.

⁵¹⁹ Khonci, **a.g.e.**, s. 68.

⁵²⁰ Khonci, **a.g.e.**, s. 68.

yüzden Zerdüşt'ü Sami peygamberleri gibi bir peygamber ve tanrısını da Sami dinleri tanrısı gibi düşünemeyiz. Kaldı ki Zerdüşt, ne gaybı bilen, ne mucize sahibi, ne günah işlemez bir masum ne de lahuti sıfatlarla donanımlı bir fevkalbeşerdir. Yine Zerdüşt, ne yeryüzündeki tüm insanların şahı ve emiri, ne insanlardan kayıtsız, şartsız, gözü ve kulağı kapalı mutlak itaatin talibi, ne muhaliflerinin yok olmasını dileyen, ne düşmanlarını yok etmek için tanrısal öfke ve gazabı temenni eden ne de cihada ve insanları öldürmeye çağıran bir peygamberdir. Bu bakımdan Zerdüşt'ün mesajları, dini öğretileri yaymak ve dünyaya hükmetmek üzere yapılan cihadın, din adına yapılan savaşların, girilen kanlı çarpışmaların, hedeflenen iktidarların tamamının nefyedilmesidir.⁵²¹

Ahuramaz'da Yahudilerin ve Müslümanların algısında yer edinmiş olan korku ve intikama dayalı kutsallığa sahip değildir. Aynı zamanda tövbe edenleri bağışlayan İsa Mesih'in merhametli tanrısından da farklıdır. Ahuramazda günahları affeden değil, hakim ve adildir. Nitekim adaletle hükmetmek ile bağışlamak aynı şey değildir. Zerdüşt'e göre herkes yaptıklarından sorumludur. Herkesin düşünce, söz ve eylemleri, sebep-sonuç ilişkisi olan nedensellik ilkesine tekabül eden Aşa yasası gibi, netice ve semere vermektedir. Böylece herkes yaptıklarının failidir. Aşa yasası değişmez bir sabitedir. Bu yüzden Zerdüşt dininde şefaate yer yoktur.⁵²²

Yine İbrahimi dinlerde Allah peygamberlerine bir şekilde görünür veya peygamberler Allah'ın huzuruna çıkarlar. Ancak Zerdüşt dininde peygamber hiçbir şekilde Allah'la yüzleşmez, aksine Allah'ı düşünce ve vicdanında görür, idrak eder.⁵²³

Zerdüşt, insanları tevhide dayalı Mazdayesna dinine çağırıyor, onları her türlü şirk ve putperestlikten sakındırıyordu. Kendisinden önceki Moğlar'ın (Magus/Mecuslerin) tüm inançlarını reddediyor ve şöyle diyordu: Ne iyilik için sayısız güçler ve ruhlar ne de kötülük için sayısız tanrılar vardır. Yalnızca tek bir Tanrı vardır ve o da Ahuramazda'dır. Ahuramazda; pak, hakkın ve nurun Tanrısı, bilge yaratıcı ve

⁵²¹ Khonci, **a.g.e.**, s. 69.

⁵²² Ferheng Mehr, **Felsefe-ı Zertušt: Didi Nu Ez Din-ı Kohen**, 2. Baskı, İntişarat-ı Cami, Tahran, 1358^{HS} (1979), ss. 11-12; Boce, **Zerduštian...**, s. 54.

⁵²³ Mehr, **a.g.e.**, s. 12.

hiç kimsenin kendisine ilahlık ve padişahlıkta ortak olmadığı güçlü, tek ve eşsiz bir varlıktır. İyilik ve kötülük potansiyelleri farklı iki yaratıcı ruh değil belki her ikisi de Ahuramazda'nın yarattıklarıdır.⁵²⁴ Gatalar'da en yüce Rab Ahuramazda'dır. Ahuramazda; alim-ı kül, dünya nizamını tasarlayan, hayat veren hakimdir. O kat'iyen aldatılmaz.⁵²⁵

Zerdüşt, insanlar arasındaki çekişme, mücadele, savaş, talan ve yağmaların genelini din adına ve Tanrı bayrağı altında yapıldığını görmekteydi. İnsanlar taptıkları sayısız tanrılar ve inandıkları dinlerin farklılığından kaynaklı olarak kendi inançlarını dini rehberlerin telkinleriyle tek doğru yol ve diğerlerinin inanç ve dinlerini ise batıl ve yanlış kabul ederlerdi. Bu yüzden kendilerince hakkı ve doğruyu hâkim kılıp yalanı ve batılı yok etmek üzere bütün samimiyetleriyle din bayrakları altında yüz yıllarca savaşmaya veya cihad etmeye devam ederlerdi. Islahatçı, aydın ve insansever olan Zerdüşt, insanların tanrısının tek tanrı olduğunu ilan ederek aralarındaki bu ihtilafı kökten çözmeye azmetti. Zerdüşt'ün önerdiği tanrı, bilge, insan dostu, yakın, mutlak iyilik sahibi Ahuramazda'ydı. İnsanları savaştıran diğer tüm tanrılarını Div/şeytan ilan ederek kardeşliğe, adalete ve eşitliğe dayalı bir toplumsal sistemi ilkin tanrı inancıyla atmak istedi.⁵²⁶

Zerdüşt insan şahsiyetine büyük bir değer biçer; dininin temeli olan özgürlük, seçim ve irade prensibi, Zerdüşt mektebinde insanın sahip olduğu değer ve onurun önemli bir göstergesidir. Zerdüşt'ün Tanrı ile irtibatı ise oldukça latif ve arifanedir. O Tanrı'ya korkunç bir hâkim veya kahreden bir egemen olarak değil, güçlü ve sırt yaslanacak sağlam bir dost olarak bakar. Zerdüşt baştanbaşa tüm Gatalar'da Ahuramazda'yı yardıma çağırdığında, onu sadece dünyayı yoktan var eden karşılıksız bahşedici büyük bilge, doğru yolu gösteren, mutluluk ve temizliğe yönlendiren bir dost bilerek seslenmektedir. Bu irtibat öyle şeffaf, temiz, dostane ve muhabbet doludur ki, hatta ümitsizliğin, yoksunluğun, baskının, yalnızlığın, fakirliğin ve başarısızlığın en son kertesinde bile Zerdüşt kendi dostuna sırtını yaslanmaktadır. Düşmanların bu âşik

⁵²⁴ Rezi, **Ayin-ı Moğan**, s. 134.

⁵²⁵ Schimmel, **a.g.e.**, ss. 88-90.

⁵²⁶ Khonci, **a.g.e.**, s. 69-70.

adama saldırdıkları, her taraftan onu muhasara altına aldıkları, en yakınlarının ve akrabalarının onu terk ettikleri zaman, her türlü dost ve sığınaktan mahrum kaldığı zaman, zor şartlar altında hicret ettiği zaman, ona söz hakkı vermedikleri ve hiç merhamet etmedikleri zaman, kerpenler (kabile şefleri), usicler (kurban ediciler) ve kavilerin (mırıldananlar, ruhaniler)⁵²⁷ halkı onun aleyhinde kışkırttıkları ve ona saldırdıkları zaman... Yine o yanık bir sesle gerçek sığınağına insani asaletini ve karakter yüceliğini ayaklar altına almadan dönmekte ve olanları yar ve yaverine şikâyet etmektedir. Tanrı'nın cebbar ve kahhar bir şah değil, onun mihriban bir dostu olduğunu bildiğinden onunla bir dostla kurduğu diyalog akışında konuşmakta ve mihriban bir dosttan istediği gibi ondan kendisini yalnız bırakmamasını rica etmektedir. Ancak böyle dar bir dönemde bile Zerdüş, Tanrı'yı kendisine yardıma gelmesini, askeri güç göndermesini, kendisine hayvan sürülerini, mal, mülk ve servet vermesini talep etmemektedir. Şunun gibi taleplerde de bulunmamaktadır: “Tanrım, kılıçla seni dinini yaymak ve Hakkın düşmanlarını da yok etmek için bana güç ve kuvvet ver!” Aksine o, şöyle demektedir:⁵²⁸ *“Niçin güçsüz olduğumu biliyorum; çünkü servetim ve taraftarlarım az, sana bunu şikâyet ediyorum ey Mazda, iyi bak, ben bir dostun bir dosta yaptığı yardımı istiyorum. Doğru olanı göster ve Aşa kanunu ışığında beni iyi düşünce, muhabbet ve aşkın gücünden yararlandır!”*⁵²⁹ Zerdüş'ün isteği sadece pak düşünce, iyilik, aşk ve muhabbetin yaralanmak ve doğruluk ile dürüstlük ve hak yolda maksada ulaşmaktır. Aynı bentte şöyle der: *“Ben başımı alıp nereye gideyim, bu zorba yalancıların, bana insafsızlık eden bu adamların elinden kaçıp nereye sığınayım?”*⁵³⁰

Gatalar Tanrısı'nın asıl adı 30. ilahinin 9. bendinde de geçtiği gibi “Mazda”, “Ahura” ise onun sıfatıdır. Çünkü “Ahura” bazen Tanrı dışındaki varlıklar için de kullanılmıştır. Gatalar'ın bazı mütercimleri Ahura'nın nispet edildiği diğer varlıkları dikkate alarak Zerdüş dininin tek tanrıci özelliğini yitirdiğini zannetmişlerdir. Çünkü Ahuramazda en üst konumda yer alsa da, Yahudilik ve İslamiyet gibi tek kudret sahibi Allah şeklindeki mutlak tek tanrılıkla vurgulanmadığı hatta onun alt mertebesine

⁵²⁷ Eliade, **a.g.e.**, c.1., s. 377; Zaehner, **Tulu' ve Ğurub-ı Zertuştgeri**, s. 43.

⁵²⁸ Khonci, **a.g.e.**, s. 75; Aştiyani, **a.g.e.**, s. 135; Gieger, **a.g.e.**, s. 65.

⁵²⁹ Yesna 42/2.

⁵³⁰ Yesna 46/1.

tekabül etse de kimi Ahuralar/tanrılardan bahsedilmesinin mutlak tek tanrıci fikrini zedelediği belirtilmiştir. Bu yüzden Zerdüştlüğün şartlı bir tek tanrıci din olduğu sonucuna varılmıştır.⁵³¹ Ama birçok araştırmacı ve mütercim ise bu varlıkları Tanrı'nın sıfatları, yardımcıları veya melekleri olarak algılamış ve böylece Zerdüştinini tek tanrıci din olarak açıklamışlardır.⁵³²

İlerde açıklayacağımız Ameşa Spentalar (kutsal ölümsüzler) da aslında tek Tanrı Mazda'nın ışıkları ve sıfatlarından başka bir şey değiller. Zerdüştin bu yüzden Tanrı'nın yardımcı kuvvetleri, yansımaları ve sıfatları olan Ameşaspentalar'ı "Ahuralar" olarak tanımlamakta ve bir tür "tanrısal varlıklar" olarak zikretmektedir. Bunlar için Gatalar'da Mazda sözcüğünün kullanılmadığı ve onlara yönelik tüm seslenişlerin "Ahura" sözcüğü ile yapıldığı görülmektedir. Bunun yanında, Tanrı'ya iman edenler "Mazdaperest" olarak ve dosdoğru dinin takipçileri ise "Ahurayesnalar" değil, "Mazdayesnalar" şeklinde adlandırılmıştır. Çünkü onlar hakikatte Mazda tapıcılarıdır. Nitekim Mazdayesnaların karşısında da divyesnalar yer almaktadır.⁵³³

Gatalar'da Mazda'nın kanunu veya dini olarak tercüme edilen "Mazda Udata" kavramıyla birlikte kullanılan ve yasa/din anlamına gelen "Udata/data"nın Gatalar'ın hiçbir bendinde Ahura ile birlikte kullanılmaması ve Mazda'ya hasredilmiş olması dikkat çekicidir. Bu sözcüğün Mazda'ya ait kılınması, tek ve eşsiz Tanrı'nın esasen "Mazda" ile ifade edildiğini göstermektedir.⁵³⁴

Gatalar'da Mazda kelimesi, 180 defa (Geiger'e göre 200)⁵³⁵ ve çoğunlukla Ahura kelimesinden arınık, müstakil ve yaratıcı büyük bilge Tanrı'yı ifade etmek amacıyla kullanılmışken, Ahura kelimesi sadece 69 defa; ya genellikle Mazda kelimesiyle birleşik bir şekilde ya da Mazda'nın yer aldığı bendin içerisinde

⁵³¹ Yamachi, **a.g.e.**, s. 496.

⁵³² Boyce, **Zerduştıyan...**, s. 46; Geiger, Hinz ve Winddischmann, **a.g.e.**, s.111.

⁵³³ Aştıyani, **a.g.e.**, s. 136-137.

⁵³⁴ Aştıyani, **a.g.e.**, s. 137.

⁵³⁵ Geiger, Hinz ve Winddischmann, **a.g.e.**, s. 110.

kullanılmıştır.⁵³⁶ Ahura'nın müstakil olarak kullanıldığı sayılı yerler ise, genelde şiirsel-vezinli anlatı dolayısıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır.⁵³⁷

Gatalar'da Tanrı için kullanılan kelime Ahura'dan ziyade Mazda'dır. Gatalar'ın girişinde söz konusu edilen Mazda'dır ve Zerdüşt ona yönelerek namaz kılmaktadır.⁵³⁸ Aynı ilahinin başka bendinde ise şu ifade yer almaktadır: “Acaba vicdanın sesi ve Ahurai/tanrısal emre kulak vermekle Mazda'ya doğru yol bulacak mıyız?”⁵³⁹ Buradan da anlaşıldığı üzere, Tanrı Mazda'dır ve Ahura tanrının isim ve sıfatı ya da yolu ve metodu olarak anlaşılmaktadır. Nitekim Vedalar'da geçen Asura kelimesi de, Veda tanrıları ve kahramanlarının lakabı olarak geçmektedir, diğer bir ifadeyle bu kavram hem tanrı hem de insanlar için kullanılmaktadır. Yeni Avesta'da yine Ahura kelimesi Veda benzeri bir biçimde kullanılmıştır. Sözelimi, 19. Yeşte Hüsrev şah ve 5. Yeşt'te ise bütün kahramanlar için Ahura lakabı kullanılmıştır.⁵⁴⁰

Gatalar'da Tanrı en iyidir (28/8), ilk ve ezelidir (45/10), ilk düşünen ve ezeli kanunun yaratıcısıdır (31/7), güçlüdür (42/4), en değerlidir (46/9), en büyüktür (45/6), dünyanın yaratıcısıdır (28/5), Vohumanah (iyi düşünce)'ın babasıdır (31/8), Aşa (hak, doğruluk ve adalet)'in babasıdır (44/3), nurun ve akıl ile vicdanla donattığı beşerin yaratıcısıdır (31/11), su ve bitkilerin yaratıcısıdır (51/8), tıpkı iradesi gibi dünyaya hükmedendir (41/3), en bilgedir (46/19), uzağı en iyi görendir (33/13), mutlak bilgiye sahiptir (43/6), her şeyi görendir (31/3), her şeyi bilendir (31/5), rahim ve adildir (51/4), ayın parlaması ve sönmesi onun sayesinde (31/7), bütün yaratıkların ve dünyadaki varlıkların, bütün dünya ve dünyalılarının yaratıcısıdır.(44/3-5) Geiger, Ahuramazda'nın kozmos ve içindeki tüm varlıkların yaratıcısı, tek etken olması ve en yüce sıfatlarla her varlıktan üstün yegâne yaratıcı olması bakımından Yahudilikteki Yahve ile bütün iyiliklerin babası, hepimizin babası ve bütün isteklerin iletildiği yerde

⁵³⁶ Genel kabulün aksine Gatalar'ı, 17 ilahi değil de, 16 ilahi kabul eden Yamauchi, S.S. Hartman'a dayanarak, Gatalar'da Mazda kelimesinin, 116 kez, Ahura'nın 64 kez, Mazdaahura'nın 28 kez ve Ahuramazda'nın ise sadece 6 kez geçtiğini yazar. (Yamauchi, **a.g.e.**, s. 490).

⁵³⁷ Aştiyani, **a.g.e.**, s. 137; Geiger, Hinz ve Winddischmann, **a.g.e.**, s. 110.

⁵³⁸ Yesna 28/1.

⁵³⁹ Yesna 28/5.

⁵⁴⁰ Aştiyani, **a.g.e.**, s. 137.

konumlandırılması bakımından İsevilikteki Rab ile aynı özelliklere sahip olduğunu belirtmektedir.⁵⁴¹

Gatalar'da yer alan bu tanımlamalar, Tanrı için hiçbir biçimde ne şekil, model, put⁵⁴² ve ikinci dereceden tanrı olabilecek başka varlıklara ne de araçlar, tellallar ve kâhinlere yer bırakmıştır. Yaklaşık 3500 yıllık geçmişiyle Zerdüşt'ün oldukça arkaik bir toplumda ilan ettiği bu tek Tanrı anlayışı dinler tarihi açısından son derece önemlidir. Zerdüşt'ün Tanrı anlayışı aynı zamanda dünya ve insandan hariç, tamamen soyut ve metafizik âleme ait bir anlayış da değildir. Aksine Zerdüşt, hayatının nabzının attığı tüm yerlerde Tanrı'yı aramakta ve görmektedir. Ona göre Tanrı bireysel ve toplumsal hayatın, ahlaki ve ameli yaşantının içinde yer almaktadır. Tanrı garip bir kudret, olağanüstü bir muamma, keşfedilmesi olanaklı olmayan ve realiteden kopuk bir fenomen değil, aksine o beklentilerin, olayların, gereksinimlerin ve devinimlerin merkezinde faal ve dinamik bir enerji olarak yer almaktadır. Bu bakımdan Zerdüşt'ün Tanrısı somut hayatın kalbinde yer alır.⁵⁴³

Zerdüşt, Gatalar'ın 31. ilahisinin 7. ve 8. bendinde Tanrı'yı varlığın başlangıcı ve sonucu, dokunulamaz ancak düşünce ve tefekkürle bilinebilecek bir varlık olarak tanımlar. Eğer gönül gözüyle bakarsak, tüm semâvi nurların ya da doğadaki bütün yansımaların onun tezahürleri olduğunu ilk bakışta anlarız. O, kendi gücüyle doğa ve hayatın düzen ve yasaları olan Aşa'yı, iyi yaradılış ve iyi düşüncenin arka planı olan Vohumen'i yaratmış ve onları beşerin yolunun nuru ve aydınlığı kılmıştır. Dünyadaki insanların yaptıklarının hâkimi ve yargılayıcısı odur. İyiliğin, saflığın, temizliğin, aşkın ve muhabbetin tezahürü olan varlıktır. O ne kahhar ne de cebbar, aksine mutlak nur ve mutlak iyiliktir. Zerdüşt istikrarlı bir varoluşa sahip olan ve tüm değişim ve dönüşümlerden arınık olan Tanrı'dan köklü bir talepte bulunmaktadır: İç dünyamızı kutsal nurunla aydınlat! Bu talep, beşeri tekâmülün kilit noktasıdır: Kendine dönmek ve kendi insani özüne dayanmak. Tanrı'nın nuru, Hakk'ın kemal sıfatlarından başka bir şey

⁵⁴¹ Geiger, Hinz ve Winddischmann, **a.g.e.**, s. 91-95.

⁵⁴² Kristensen, **Mazdaperesti...**, s. 69.

⁵⁴³ Aştiyani, **a.g.e.**, s. 144; Farhang Mahr, **Zoroastrian Tradition**, Mazda Publishers, Costa Mesa, California 2003, ss. 30-31.

değildir. Eğer insanın iç dünyası bu nurlar ve sıfatlarla aydınlanırsa, insan kendine dönerek tekâmül eder ve insan-ı kâmil olmakla ilahi hale gelir.⁵⁴⁴

3.2.1. Gatalar’da Dualizm: İki Ezeli Ruh

Tanrı inancı anlatılırken atlayamayacağımız noktaların başında düalizm gelmektedir. Acaba Zerdüşt düalist miydi muvahhit mi? Bu soruyu cevaplandırmak ilk bakışta zor gibi gelmektedir. Çünkü Zerdüşt sonrası dönemde Tanrı Ahuramazda karşısında konumlanan Ehrimen’le Zerdüşt dini neredeyse kesin şekilde tek tanrıçılıktan düalizme evrilmiştir. Hâlbuki Gatalar’a yapılacak müracaatla, Zerdüşt’ün düalist değil, monoteist olduğu ve ancak Tanrı Ahuramazda’nın altında yer alan iki ikiz ruhun veya iki zıt potansiyel kutbun hakikatte Zerdüşt dininin en kıymetli mesajlarından biri olduğu anlaşılacaktır.

Gatalar’ın 30. ve 45. ilahisinde yer alan düalist ifadeler kimi araştırmacıyı tek Tanrı inancı hakkında kesin bir kanaate ulaştırmaktan caydırmıştır. Mesela 30. ilahide yer alan ikiz ruha dair ifadeler şöyledir:

“Şimdi Hakikati arayanlar ve bilge insanlar için iki büyük fenomen hakkında konuşacak, hayat ve aklın tanrısını, Vohumen ya da temiz yaratılışı övme şeklini açıklayacak ve aynı şekilde ilahi bilgiden ve (Aşa’nın) dosdoğru dini hakkında söz söyleyeceğim. Ta ki kemal ve olgunluktan yararlanmakla hakikat nuruna ulaşasınız ve bolluk/ferahlıktan yaralanasınız.”

“Ey insanlar! Bu gerçeği can kulağıyla dinleyin, aydınlık ve derinlikli bir düşünceyle onu inceleyiniz. Her kadın ve erkek, kendi iyi ve doğru yolunu bizzat kendisi seçsin. O büyük gün gelip çatmadan önce doğrulunuz ve dosdoğru dinin yayılması için gayret ediniz.”

⁵⁴⁴ Aştiyani, **a.g.e.**, s. 146-147; Afdalu’s Sadat Huseyin Dehşerî ve İdris İslamî, “Ayin-ı Zertuş Delaletha-yı Terbiyetî-yı Anha (Ber Esas-ı Metn-ı Gataha)”, **Danışgah-ı Firdevsi-yı Meşhed, Pjuheşname-ı Mebani-yı Talim ve Terbiyetî**, Yıl. 2, S. 1, Bahar-Yaz, 1391^{HS} (2012), ss. 127-146.

“Başlangıçta tasavvur (misal) âleminde ortaya çıkan bu ikiz cevher; düşünce, konuşma ve eylemlerdeki iyilik ve kötülüktür. Akıllı ve bilge kimse bu ikisinden doğruyu seçer, şaşkın ve cahil kimse ise böyle yapmaz ve yoldan çıkar.”

O iki öz/cevher bir araya gelip hayatı ve ölümü ortaya çıkardıklarında, yalan taraftarları ve suçlular en kötü ruhsal boşluğa maruz kalacaklarken doğruluk taraftarları ve erdemli kimseler ise en iyi yaradılış ya da kafa rahatlığından yararlanacaklardır. Ve bu durum varlık son buluncaya dek sürecektir.

“Yalan taraftarları bu ikiz öz/cevherden en kötü işleri seçerken, pak öz/cevhere sahip olan ve bilginin sönmez ışığıyla kendisini donatansa doğru olanı seçti. Aynı şekilde, hayat ve akıl Tanrısını hoşnut etmek için iyi işler yapanlar doğru olanı seçeceklerdir.”

Divperestler (ya da putperestler) şüphe ve tereddütte oldukları için kandırıldılar ve iki mainyu (potansiyel, ruh, enerji, güç)’dan doğruyu (doğru olanı) seçmediler. Onlar insanların hayatını alt üst etmek üzere en kötü yaradılışın (ya da kötülüğün özellikleri olan Ehrimen ve nefretin) peşine düştüler.

Zaehner’in ifade ettiği gibi, Zerdüştlüğün ehemmiyeti taraftarlarının çokluğu veya iyi derecede yaşayan bir din olmasından dolayı değildir. Çünkü 120 bin civarında inanırı olduğu kabul edilen Zerdüştlük neredeyse yeryüzünde silinmiş haldedir. Kaldı ki tıpkı Yahudilik gibi sonraları İranlılarla özdeşleşen ve imparatorlarının resmi dini haline gelen görüntüsüyle milli bir dine bürünmüştür. Ancak Zerdüştlüğün asıl ehemmiyeti sonraki dinler üzerinde bıraktığı kapsamlı etkilerdir.⁵⁴⁵ Özellikle Babil sürgünü sırasında Yahudilerin Zerdüşť öğretilerinden kıyasıya etkilendikleri görülmektedir. İseviler, kendilerini Beni İsrail peygamberlerinin varisleri kabul etmekle aslında bir o kadar da Eski İran Peygamberinin varisleri olduklarından haberdar değillerdir.⁵⁴⁶

⁵⁴⁵ Bu kapsamlı etkiler için ayrıca bkz. Folta, **a.g.e.**, ss. 49-52; Celaleddin Aştıyani, “Te’sir-ı Mutekabil-ı Din-ı Zertuşť der Edyan-ı Diger”, PDF, www.zoon.ir, ss. 1-19, 12/11/2012

⁵⁴⁶ Zeahner, **Edyan-ı Zindeh.**, s. 318; Zaehner, **Tulu’ ve Ğurub-ı Zertuşťgeri**, s. 19.

Nitekim tek Tanrı, ahiret, cennet, cehennem, somut ve soyut (ruhani) âlem gibi birçok değerın ilk kurucusu kabul edilen Zerdüş'tün aynı şekilde düalizm fikrinin (saneviyetin) de babası olduğu düşünölmektedir. Zerdüş'te bu fikrin oluşmasına zemin hazırlayan temel neden neydi? Zerdüş kırsal bir yerleşim biriminde iskân eden, yeni yeni tarımsal faaliyetlere geçen ama asıl meslekleri hayvancılık olan iptidai bir toplumda yaşardı. Güçlülerin zayıfları ezdikleri, onlara peyderpey saldırarak can ve mallarını tehdit ettikleri, yerleşim yerlerini talan ettikleri bir dönemde Zerdüş muhtemelen sık sık daha barbar ve vahşi topluluklar tarafından saldırıya uğrayan, yıkım ve ölümler yaşayan bir toplumda büyük sarsıntılar geçiren duyarlı bir bireydi. Böyle bir atmosferde yaşayan genç Zerdüş'tün tüm bu haksızlıklara, adaletsizliklere ve barbarlıklara duyarsız kalması beklenemezdi. Bu yüzden o iyilik ve kötölüğün kaynağı üzerinde derin düşüncelere dalar. Derken temrinlerle düşüncelerini olgunlaştıran Zerdüş, en uygun bir zamanda Ahuramazda'dan aldığı ilhamlarla düalizm fikrine kaynaklık teşkil eden iki soyut potansiyelin (bilkuvvenin) farkına varır.⁵⁴⁷ Bu nedenle Zerdüş'tün saneviyetine kaynaklık teşkil eden faktör, tevhidi nefyeden çift yaratıcı fikri değil, iyilik ile kötölük arasında her insanın zorunlu olarak yapması gereken iradi seçimle ilintili ahlaki ve ameli bir düalizmdir.⁵⁴⁸

Goldner, Spentamainyu'yu kutsal ruh olarak tercüme eder ve bu kelimeyi Ahuramazda'nın karşılığı olarak okur. İsevilik'te baba, oğul ve kutsal ruh şeklinde üç tanrısal çehre bir ve beraber olarak kabul edildiğinden, Goldner gibi bazı araştırmacılar Spentamainyu'yu Ahuramaz'da olarak görmüşlerdir. Nitekim Goldner, Ahuramazda'yı Spentamain'yu ve Ehrimen'i de Angra Mainyu şeklinde kabul ederek, bu ikiz ruhun yaradılışın başlangıcından itibaren karşıt iki varlık olarak iki kutupta yer aldıklarını zannederek Zerdüş'tinini düalist kabul etmektedir.⁵⁴⁹

Lomel ise Goldner'in Spentamainyu'yu Ahuramazda'yla eşitleyen tanımını doğru görmez, Spenta Mainyu ve Angra Mainyu ya da onun tanımıyla bilinçli ruh ve kötücül ruhun, Ahuramazda'nın altında yer aldıklarını belirtir. Lomel Gatalar'ın hiçbir

⁵⁴⁷ Hinnels, **a.g.e.**, s. 26; Yamauchi, **a.g.e.**, s. 477; Boyce, **a.g.m.**, ss. 18-19; Boyce, **Ayin-ı Zertuş't**, s. 135.

⁵⁴⁸ Yamauchi, **a.g.e.**, s. 479; Tokarev, **a.g.e.**, ss. 385-386.

⁵⁴⁹ Aştıyani, **a.g.e.**, s. 151.

yerinde bu iki ikiz güce yaratıcı sıfatı verilmediği halde genç Avesta'da bu ikiz ruha yaratma ve icat etme sıfatlarının monte edildiğini savunur.⁵⁵⁰

Boyce'a göre Gatalar'ın 30. ilahisinin 3. bendinde yer alan "xvafenah" sözcüğü karşıtlığı ifade ettiğinden, Ahuramazda ile Angra Mainyu arasındaki muhalefet ezelde belirlenmiştir. Her iki tarafın, yaptıkları seçime göre iyi ve kötü karakterler kazandıklarını ve kendilerini takip edenlerin de bu düalizme göre hareket ettiklerini savunur. Bundan hareketle Boyce mutlak düalizmin Zerdüş'te dinine sonradan değil, bizzat kurucusu Zerdüş'ten tarafından dâhil edildiğini ileri sürer.⁵⁵¹

Ghirsman'a göre, Zerdüş'tün yaşadığı Doğu İran bölgesi sürekli ilkel kabilelerin taarruzu altında olduğu için Zerdüş'te, iyilik ve kötülük olmak üzere dünyanın iki temel ilke tarafından yönetildiği fikrinin ortaya çıkmasına yol açtı. İlk şahsiyet, Ahuramazda'dan ve ikincisi kötülük iradesinden (Ehrimen) meydana gelir. Ahuramazda panteonunda bazı tanrısal varlıklar yer almaktadır. Temelde düşünce ve hevese karşılık gelen bu iki ruh arasındaki çekişme en sonunda iyiliğin ruhunun galibiyetiyle sona erer. Bu yüzden görünürde düalizm mevcut olduğundan Zerdüş'te dini, noksan bir tevhit dinidir.⁵⁵²

Kristensen de, Zerdüş'te dinini eksik bir tevhit dini olarak görmektedir. Çünkü ona göre tanrısallık katı ve kesin bir şekilde tek bir varlıkta toplanmamış, aksine tanrısallık başka varlıklara da nispet edilmiştir. Her ne kadar en büyük Tanrı Ahuramazda olup diğer tüm tanrısal varlıklar onun emirlerinin icra edicileri iseler de, zahiri düalizmi isteyen Tanrı'nın bizzat kendisidir. Ancak bu mutlak bir düalizme değil belki işin sonunda iyiliğin mutlak galibiyetini vurgulayan zahiri bir düalizmdir.⁵⁵³

Kellens de takriben Boyce ve Kristensen gibi düşünmekte ve Gatalar üzerinden kesin bir tevhide gitmenin çok kolay olmadığını savunmaktadır. O, Ahuramazda'nın hiçbir tanrısal varlıkla karşılaştırılmayacak yüce konumuna birkaç defa vurgu

⁵⁵⁰ Aştiyani, **a.g.e.**, s. 151-152.

⁵⁵¹ Alici, **a.g.e.**, s. 51.

⁵⁵² Roman Ghirsman, **İran: Ez Ağaz Ta İslam**, (Terc.) Muhammed Muin, 4. Baskı, İntişarat-ı Muin, Tahran, 1388^{HŞ} (2009), s. 189.

⁵⁵³ Kristensen, **İran Der Zaman-ı Sasaniyan**, s. 16.

yapmasına karşın, Gatalar'daki diğer tanrısal varlıklar karşısında temkinli hareket etmekte ve “eğer illa bir seçim yapmam gerekirse ben, Gatalar'ın *kalıcı olmayan birkaç tanrı inancı* üzerine kurulu olduğunu belirtirim” sonucuna varmaktadır.⁵⁵⁴

Moulton'a göre Angra Mainyu kelimesi Gatalar'da Angra ve Mainyu olmak üzere iki kelimedenden oluşmaktadır ancak genç Avesta'da bu kelimeler birleşerek Ehrimen ya da Ehrimenuş şeklinde tek kelime olarak yer bulmuştur. Eğer dikkat edersek kötü yaratılış veya tabiat soyut bir kavramdır ve bu haliyle Gatalar'ın ve Zerdüş'tün ürünü olan bir kavramdır. Zaten İran kültüründe “druğ” kelimesi ve Sanskritçe'de “druh” bulunmaktaydı. Nitekim aynı kelime Gatalar'da da çok kullanılmaktadır. Ancak Angra Mainyu sadece bir yerde Spentamainyu'nun karşısında yer almaktadır.⁵⁵⁵ Gatalarda her yerde yalanın (druğ) takipçileri yer alırken Angra Mainyu takipçileri şeklinde bir ifade hiç kullanılmamaktadır. Bu da Angra Mainyu'nun Tanrı karşısında yer almadığını göstermektedir. Yine Moulton'a göre Ehrimen kavramını Gatalar'dan çıkarmak ve Zerdüş'tün Ehrimen adlı bir varlığa inandığını söylemek mümkün değildir.⁵⁵⁶

Jakson ise şöyle yazar: “Düalizm Zerdüş't İranlılar arasında ve hatta Hint Aryalıları ve Zerdüş öncesi İran'da vardı ancak Zerdüş'tün düalist yorumu tamamen yeni ve özgündür. Onun saneviyeti/düalistliği tevhidi bir düalizmdir.” Jakson'a göre Gatalar'daki bu ikiz ruh, iki bağımsız varlık değil, birbirlerine bağlı olarak var olup Ahuramazda'nın yaratıklarıdır.⁵⁵⁷

Shuther'e göre nur ve karanlığı ve Ahuramazda ile Ehrimen'i karşı karşıya getirmek, Zerdüş sonrası genç Avesta'nın işidir. Bu düşünce, Zerdüş öncesi dönemden kalan ilk yaratılışın iki zıt kutba dayandığı şeklindeki sabıkanın tazelenmesi ve yeniden nüksetmesidir.⁵⁵⁸

Bartholome'ye göre de Tanrı ve şeytanın karşı karşıya getirilmesi muharref Avesta'nın ürünüdür. Çünkü Zerdüş, İranlıların eski tanrılarını hafızalarından silmek ve

⁵⁵⁴ Kellens, **a.g.e.**, ss. 28-35.

⁵⁵⁵ Yesna 45/3.

⁵⁵⁶ Aştiyani, **a.g.e.**, s. 153; Alıcı, **a.g.e.**, s. 46.

⁵⁵⁷ Taraporewala, **a.g.e.**, s. 44; Aştiyani, **a.g.e.**, s. 153.

⁵⁵⁸ Aştiyani, **a.g.e.**, s. 153-154.

onları tek bir Tanrı'ya yöneltmek için, eski tanrıların ya da divlerin tamamını yalan tanrılar veya putlar olarak aşağılamış ve Ahuramazda'yı yalan tanrılar ya da putların yerine tek alternatif olarak takdim etmiştir. Ancak sonraki dönemlerde din asıl mecrasından tamamen saptı ve böylece bu karşıtlık kaba saba bir şekil alarak Tanrı ve şeytan yekdiğerinin karşısında yer almaya başladı. Bartholome, Spentamainyu ve Angra Mainyu'yu yorumlarken; Zerdüş'tün gerçek ve yalan olmak üzere aydınlık ve karanlık gibi birbirinden ayrı iki dünyadan bahsettiğini, bu iki dünyanın başlangıçta iyi ve kötü ruhlar/potansiyeller olarak paralel şekilde mevcut olduklarını, ezelden beri bu ikiz gücün mücadele hâlinde olduklarını, güçlerini pekiştirmek üzere taraftarlarını çoğaltmaya çalıştıklarını söyleyerek bu yüzden Gatalar'da "divlerin istişareye koyulduklarında kötücül ruhun yanında yer almak için kendilerini hile ve aldatmaya havale ettikleri" şeklinde bir ifadenin yer aldığına dikkat çeker.⁵⁵⁹

Zulster ise şöyle yazar: "Zerdüş'tün takipçileri, sonraki asırlarda Gatalar'ın açık ve dosdoğru anlaşılan mesajlarını büyük oranda kaybettiler. Onlar Ahuramazda'yı iyiliklerin ruhlarıyla aynı görmeye başladılar ve kötülüklerin ruhunda ona somut bir rakip oluşturdular. Hâlbuki Zerdüş hiçbir zaman kutsal ruhu Tanrı ile aynı görmemiş aksine kutsal ölümsüzler (Ameşa Spentalar) mertebesinde onun yarattığı olarak yorumlamıştı.⁵⁶⁰

Zaehner, Zerdüş'tün düalist öğretileri vaaz ettiğinin hem kendi şiirleri olan Gatalar'da hem de, Zerdüş'tün öğretilerinden etkilenen Esseniler⁵⁶¹ fırkasından miras kaldığı kuvvetle muhtemel olan Ölü Deniz Yazmaları'nda belirgin olduğunu ifade eder. Ancak ona göre, bu düalizm Ahuramazda'nın alt mertebesinde yer alan Spenta Mainyu (kutsal ruh) ile Angra Mainyu (kötücül ruh) arasında bulunur ve tek tanrı fikrini zedelemes. Çünkü Ahuramazda her iki düalitenin üstünde, yerin, göğün ve tüm varlıkların yaratıcısı durumundadır. Zaehner buraya kadar geldikten sonra şunu sormadan edemez: O halde kötü ruhu veya kötülüğü var eden Tanrı mıdır? Zaehner, bunu

⁵⁵⁹ Aştiyani, **a.g.e.**, s. 154.

⁵⁶⁰ Aştiyani, **a.g.e.**, s. 154.

⁵⁶¹ **Esseniler:** Kumran yazmalarının keşfiyle üzerlerindeki sis perdesi biraz dağılan Batıni Yahudi tarikatı. Bkz. Muharrem Yıldız ve Mehmet Meğin, "Gnostik Bir Yahudi Tarikatı: Esseniler", **Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi**, yıl. 8, S. 16, 2013, ss. 33-56.

tartıştıktan sonra şu sonuca varır: Kötülük seçimle alakalıdır ve kendisine müstakil bir varlık nispet edilemez. Çünkü Ahuramazda Angra Mainyu'yu kötü olarak yaratmamıştır. Aksine yaptığı iradeli seçimle kötülüğe yönelen Angra Mainyu'nun kendisidir. O halde kötülük tamamen insanın yaptığı yanlış seçimin ardından varlık bulan bir fenomendir ve bu yüzden insanın özgür seçiminden kaynaklandığı için Tanrı'ya mal edilemez. Dolayısıyla İblis, Şeytan veya Ehrimen iyi ruhun karşısında yer alan bir hasımdır, Allah'ın bizzat karşısında yer alan bir düşman değil.⁵⁶²

Milz'e göre, Zerdüşt iyilik ve kötülük ile bunların karşıtlığını yorumlamada, şu ana dek hiç kimsenin yapamadığı olağanüstü bir iş başarmıştır. Zerdüşt, melekleri efsane ve şiirlerde geçtiği üzere fantezi kanatlara sahip fiziksel varlıklar olarak değil, aksine onların en yüce olanlarını tanrısallık sıfatları ve en alt merhalede bulunanlarını ise hayatı hareket ve dinamizmden faciaya ve buhrana götüren nedenlerden kurtaran esaslı ilkeler olarak yorumlamaktadır. Aynı şekilde sürekli korku ve endişe kaynağı olan kötülük ve çirkinlik de Zerdüşt'ün mektebinde dünyanın nedensellik yapısında var olması gereken zincirin bir halkası şeklinde anlam bulmaktadır. İnsanın özgür iradesi dikkate alındığında bu amil, muharrik bir güç gibi hayata etki etmektedir.⁵⁶³

Zerdüşt dininin düalist bir din olduğu yönündeki değerlendirmelerin yanlışlığına vurgu yapan ilk araştırmacı olan Martin Haugh'a göre Gatalar'da Ehrimen hiçbir şekilde Ahuramazda'ya karşı yer almaz ve tek yaratıcı Ahuramazda'dır. Spentamainyu ve Angra Mainyu, dünyadaki fenomenlerin varoluşsal sebebi olan Tanrı'nın yapıcı ve yıkıcı iki potansiyel gücüdür ki gece ile gündüz gibi yekdiğerinden ayrılamaz. Her iki asıl da ruhani (spirit) ve soyuttur, somut ve maddi değil. Bütün iyilik ve kötülüklere kaynaklık eden bu iki güç, tıpkı beden ve ruh gibi iç içe, bitişik ve yekparedir. Her bir potansiyel güç, diğlerinden bağımsız ve ayrı olmadıkları gibi tek Tanrı Ahuramazda'dan çıkan iki niteliktir. Ancak ona göre zamanın geçmesiyle bu dinin inanışlarında sapmalar baş gösterdi ve asıl mecrasından uzaklaşmış oldu.⁵⁶⁴ Böylece Spentamainyu Ahuramazda ile özdeşleşti ve Angra Mainyu onun karşısında yer almaya başladı. Bu iki

⁵⁶² Zaehner, **Edyan-ı Zindeh**, s. 326-329; Zaehner, **Tulu' ve Ğurub-ı Zertuştgeri**, s. 67.

⁵⁶³ Aştiyani, **a.g.e.**, s. 155.

⁵⁶⁴ Boyce, **a.g.m.**, ss. 35-36; Erbab Keyhusrev şahrah, **Zertuşt: Peyamberi ki Ez Nũ Bayed şinakht**, (Ed.) Ferzan Keyani, 7. Baskı, İntişarat-ı Cami, Tahran, 1388^{HS} (2009), s.74.

olgu artık birlikte ve bitişik düşünöldü ve Vendidad'ın ilk fargard'inde göröldüğü gibi düalizm meydana geldi. Yeştlér'de de Aryalılar'ın çok tanrıclık fikirleri göröndü. Bu düalizme ve çift tanrı inancına bir tepki olarak bir tür tek tanrı inancı olan Zürvan ayinlerinin yerleşmesine yol açtı. Zürvan ayinleri Sasaniler döneminde büyük ölçüde revaç buldu. Öyle ki çoğu araştırmacı Zürvanizm'i Zerdüştlükle karıştırmaya hale gelerek iki inancı bir görmeye başladı. Böylece Batı İran Muğları'nın inançları olan Zürvan Akarna'nın inançları Zerdüştlükle monte edilmiş oldu.⁵⁶⁵

Gherardo Gnoli, Henning'in düalizmi Zerdüştlükle temel mesajlarından sayarak bunun monoteizme soktuğunu ve kötölüğün yaratıcısı ile ilgili ikna edici bir cevabı kalmadığını ileri süren görüşümahkûm eder ve Pattazoninin "Zerdüştlükteki tek tanrı inancı dinin temel esaslarından olup düalizm ona herhangi bir zarar vermemektedir. Düalizm hakikatte tevhidi nefyetmez aksine iki zıt kutupla ortaya çıkan tevhidin bizzat kendisidir" şeklindeki yorumuna katılır ve şunu ekler: "Biz İran dinleri tarihinde Zerdüştlüğün ilk dönemde sahip olduğı tevhidi başka hiçbir dönem göremeyiz."⁵⁶⁶

Mircea Eliade'a göre, Zerdüştlükle teolojisi terimin kesin anlamıyla "düalist" değildir. Çünkü Ahuramazda'nın karşısında bir "karşı-tanrı" yoktur. Başlangıçta karşıtlık iki ruh arasında çıkar. Diğer yandan Ahuramazda ile iyi-aziz ruh arasında birlik, satar aralarında ortaya çıkar. Kısacası iyi ve kötü ve aziz ve yıkıcı şeytan Ahuramazda'dan çıkarlar; ama Angra Mainyu kendi varlık tarzını ve kötücül vasfını özgürce seçtiğı için, Bilge Tanrı, kötölüğün ortaya çıkışının sorumlusu olarak kabul edilemez. Diğer yandan Ahuramazda, her şeyi bildiğı için, en başından itibaren yıkıcı ruhun tercihinin ne olacağını bilir ama yine engel olmaz. Bu da, Tanrı'nın her türlü çelişkinin üstünde olduğı ya da kötölüğün varlığının insan özgürlüğünün ön koşulunu oluşturduğı anlamına gelebilir.⁵⁶⁷

Gatalar'ın önemli çevirmen ve müfessirlerinden biri olan Azergaşb Zerdüştlükle dinindeki düalizmi şöyle yorumlamaktadır: "Bu iki öz/cevher yani iyilik ve kötölük, soyut ve psikolojik olup düşünceyle ilintilidirler. Çünkü iyi ve kötüyü vücuda getirip

⁵⁶⁵ Aştıyani, a.g.e., s. 156.

⁵⁶⁶ Gnoli, **Zaman ve Zadgah-ı Zerdüştlükle**, 237; Gnoli, **Ez Zerdüştlükle Ta Mani**, s. 59.

⁵⁶⁷ Eliade, a.g.e., c., 1, s. 382.

seçen insandır ve bu iki soyut potansiyelin dışsal müstakil bir varlığı yoktur. Bu iki güç başlangıçta çift ve ikiz olup, düşünce ve rüya âleminde görünmeye başladılar. İyilik ve kötülük ateşi, başlangıçtan beri insanın doğasında yer alarak düşünce, söz ve eylemlerde somutluk kazandılar. Diğer bir ifadeyle iyi ve kötü, güzel ve çirkin bütün söz ve eylemlerin kaynağı insan düşüncesidir. Eğer insanın düşüncesi pak ve temiz ise aynı şekilde söz ve eylemleri de iyi ve pak olacaktır ve insanın düşüncesi kirli ve çirkin olursa, kendisinden zararlı ve çirkin söz ve eylemler meydana gelecektir. Cennet veya cehennem yaratana bizzat insan düşüncesidir. İyi düşünen birine göre her şey iyi ve güzel bir biçimde ortaya çıkacakken, kötü düşünen şaşkın birine göre ise, cennet de cehennem gibi sıkıntılı ve acıklı olacaktır. O halde iyilik ve kötülük ya da güzellik ve çirkinlik kişinin düşüncesinin biçimiyle doğrudan ilintili olup bizzat onun doğası ve beyninden beslenmektedir ve yaratıcı Tanrı ile herhangi bir ilişkisi yoktur. Tanrı insana iyilik ile kötülük arasında yapacağı seçim sırasında aklını işe koştursun ve düz yolu, ağzı açık duran çukurdan ayırt etsin diye düşünme ve iyi ile kötüyü ayırt etme gücünü vermiştir. Zerdüştleri düalist olarak itham edenler ve Ahuramazda ile Ehrimen'i karşı karşıya getirenler Yesna'nın 30. ilahisine bakmalı ve İran'ın büyük peygamberinin iyilik ve kötülüğün insan düşüncesinin doğurduğu iki ikiz ayrılmaz yavru olarak tanımladığını ve Ahuramazda'yı mutlak bilge Tanrı, bütün iyiliklerin kaynağı, övgüye layık ve Ehrimen'le rakip olmayacak kadar yüce bir varlık olarak takdim ettiğini bilmeleri gerekir.”⁵⁶⁸

Önemli İranologlardan biri olan Mehrdad Bahar, Gatalar'a dayanarak dünyada Aşa (doğruluk) ve Druğ (yalan) şeklinde iki esas bulunduğunu; Aşa'nın düzen, doğruluk ve arınmanın sembolü, Druğ'un ise bozgunculuk, kirlenmişlik ve yıkımı temsil ettiğini ekledikten sonra şu açıklamayı yapmaktadır: “Gerçekte, büyük dünya (Alem-ı Kebir) küçük dünya (Alem-ı Seğir, insan) gibidir. Tıpkı bir insanda arınmışlık ve kirlenmişlik (ya da iyilik ve kötülük) potansiyel bir güç (bilkuvve) olarak bulunup, insanın hayatı boyunca birbirleriyle sürekli şekilde mücadele ve çekişme hâlinde

⁵⁶⁸ Aştıyani, **a.g.e.**, s. 157.

oldukları gibi, büyük dünyada da bu iki güç ve enerji (bilkuvve) bulunmakta ve yekdiğeriyle savaş halindedirler.⁵⁶⁹

Haşim Rezi'ye göre, Zerdüş dini asırlarca düalist yani iki tanrılı bir din olarak bilindi. Zerdüş öncesi ve sonrası Moğlar'ın yani Mecusiler'in inançları olan ikili tanrı anlayışına dayalı saneviyetin Zerdüş dini olan Mazdayesna ile ilişkili olmadı son yüzyılda anlaşılmaya başladı. Zerdüş dininde düalizm vardır ama bu iki yaratıcı tanrı anlamında olmayan, yalnızca iyilik ve kötülük adında iki temelin varlığına inançtan ibaret olan bir düalizmdir. Bu yüzden Zerdüş dinindeki saneviyet inancı tanrısal değil, tamamen ahlaki bir düalizmdir.⁵⁷⁰

Zerdüşlükteki Düalizm'i Sabiilik ve Manihezim gibi gnostik olan dinsel ve düşünsel okullardaki düalizmden ayıran önemli bir ayırıcı çizgi, varlığın *Minug* ve *Gitik* olmak üzere iki sınıfta toplandıktan sonra, kötücül güçlerin esasen tümel bir minuyeg içerisinde yer aldıklarına inanılmasıdır. Minuyeg'ten kasıt, dış dünyada aynı ve fenomenel bir gerçekliği olmayan soyut, zihinsel veya ruhani âlemde salt potansiyel (bilkuvve) olarak bulunan varlıklardır. Minuyeg'in karşısında yer alan gitik ise, soyut, ruhani ve potansiyel varlığıyla birlikte esaslı bir biçimde cismani dış dünyada da bulunan varlıklardır. Bu kavramlardan hareketle, Angra Mainyu, Ehrimen, şeytan veya tüm negatif kötücül güçlerin temelde salt minuyeg yani potansiyel olduğu ve cismani dış dünyada zati/özsel olarak bir varlığa sahip olmadığı sonucuna varılmaktadır. Ancak iyiliğin ise, soyut âlemde esaslı bir varoluşa sahip olduğu gibi heyuli ve cismani dünyada da aynı ve fenomenal hakikatler olarak var olduğunu söyler. Zerdüşlük bu bakımdan, tüm cismani dış dünyayı hapisane ve kötücül güçlerin işi şeklinde yorumlayan gnostik okullardan farklı bir düaliteye sahip olduğu kabul edilir. Nitekim su, ateş, toprak, hava gibi gitik (fenomenal) ve cismani varlıklar mukaddes kabul edilmektedir.⁵⁷¹

⁵⁶⁹ Mehrdad Behar, **Edyan-ı Asyayî**, 9. Baskı, Neşr-ı Çeşme, Tahran, 1390^{HS} (2011), s. 40.

⁵⁷⁰ Rezi, **Ayin-ı Moğan**, s. 135.

⁵⁷¹ Oymak, **a.g.e.**, s. 107; Yamauchi, **a.g.e.**, s. 498; Settegast, **a.g.e.**, s. 89; Vehidi, **Şinakhti Zertuşt**, ss. 40-43; Abbasi, **a.g.e.**, s. 32; Ayrıca Zerdüşlükte ateşin yeri hak. bkz. Mehrdad Kadirdan, **Caygah-ı Nûr ve Ateş Der Ayin-ı Zertuşt**, 1. Baskı, İntişarat-ı Ufk-ı Pervaz, Şiraz, 1388^{HS} (2009); Oymak, **a.g.e.**, s. 107.

Sühreverdi'nin de ifade ettiği gibi, “nur ve zulmet yahut aydınlık ve karanlık felsefesi, Zerdüşt'ün öğrencisi Camasp ile Ferşadşir, Bzorgmehr ve diğer kadim İran hekimlerinin inandıkları ezeli iki prensiptir. Onların maksadı, varolan dünyanın iki müstakil kaynağa sahip olduğunu ifade etmek değil, nurun *vacip olanın* varlığını, karanlığın ise *mümkün olanın* varlığını sembolize ettiğini belirtmekti”⁵⁷² Zerdüşt kaynaklarından haberdar olduğu ve onlardan yararlandığı söylenen⁵⁷³ Sühreverdi'nin düalizme getirdiği yoruma göre, nur ve aydınlık Vacip olan Allah'ı, karanlığın ya da yokluğun ise diğer varlıkları sembolize ettiği ve bu yüzden hakikatte varlık açısından asıl olanın nur veya iyilik olduğu, karanlığın ya da kötülüğün ise arız yani cevheri olmayan ve geçici varlığa sahip olan bir olanak olduğudur. Buradan hareketle Sühreverdi'nin Zerdüştlükteki düalizmi tevhide yorumladığı görülmektedir.

Bazı Avestabilimicilerinin de görüşlerini zikrettikten sonra biz Gatalar'da yer alan düalizme ilgili şu sonuca ulaşabiliriz: Gatalar'a hâkim olan tanrı inancı düalist değil, monotesittir.⁵⁷⁴ Ancak Zerdüşt sonrası dönemde iyilik Tanrı Ahuramazda'yla ve kötülük Şeytan Ehrimen'le özdeşleştirilmiş ve din tevhitte düalizme evrilmiştir. Ancak dini düşüncelerin tamamen düalizmden arınık olduğunu söylemek güçtür. Çünkü Tanrı ile ilişkilendirilmesi her zaman muhtemel olan iki ezeli mainyu/soyut potansiyelden söz eden ifadeler hem dinin müminlerini hem de araştırmacıları ikileme bırakmıştır. Bu da Zerdüştükte düalizmin ayak seslerinin gür bir biçimde geldiğini göstermektedir. Ne ki var olan bu düalizm monotezimin bağrında nabız atan bir düalizmdir. Bilge Tanrı Ahuramazda tarafından doğal bir potansiyel (bilkuvve) olarak her insanın cibilliyetine yerleştirilen iyilik ve kötülük veya güzellik ve çirkinlikle ifadesini bulan iki zıt kutup, iki ikiz ruh yahut iki soyut tabiat vardır. Bu potansiyeli arzın derinliklerinde, cismani duvarların yarıklarında düşünce, hayal ve rüyayla bulup çıkararak ve işleterek ona somut

⁵⁷² Şehrezuri, **a.g.e.**, c., 1, s. 23, 33.

⁵⁷³ Bkz. Henry Corbin, **Afak-ı Tefekkür-ı Ma'nevî Der İslamî-yı İranî**, (Terc.) Daryuş Şaygan, (Tahk.) Bakır Purham, 1. Baskı, Neşr-ı Ferzan, Tahran, 1383^{HS} (2004), s. 205; Haşim Rezi, **Hikmet-ı Husrevani: Hikmet-ı İşrak ve İrfan Ez Zertušt Ta Suhreverdi**, 2. Baskı, İntişarat-ı Behcet, 1379 (2000); Babek Alihani, “Hurkulya Der Nezd-ı Suhreverdi”, **Mucelle-ı Cavidan-ı Khired**, Yeni Dönem, Yıl.7, S. 3, Yaz, 1389^{HS} (2010), ss. 88-104; Rıza Esedpur, “Nemaşinakht-ı İran-ı Bastan Der Resail-ı Farisi-yı Suhreverdi”, **Nimsalname-yı Tahassus-ı Pejuheşname-yı Edyan**, Yıl. 4, S. 7, Bahar-Yaz, 1389^{HS} (2010), 1-29.

⁵⁷⁴ Bkz. Hasan Rızaî Bağbidî, “Banigeri-yı Vajeha-yı Ahuraî ve Ehrimenî Der Avesta”, **Danışgah-ı Allame Tabatabaî (Konferans)**, Tahran, 1379^{HS} (2000), ss. 1-9.

varlık kazandıran insanın bizzat kendisidir. Eğer insan yerin karanlıklarına girmez, harem bölgeleri çiğnemez ve esasen kendisine ait olmayan bir dünyanın hudutlarına tecavüz etmezse hakikatte kötülük diye bir fenomen doğmaz. Bu bakımdan kötülük Tanrı Ahuramazda'nın değil, insan yapımı bir üründür. İyilik ve kötülük potansiyeli bir güç, enerji ve ateş gibi beşeri tekâmülü tetikleyen dini hayatın vazgeçilmez iki dinamiğidir. Bu iki potansiyelin aktif veya pasif bırakılması tamamen insan iradesi ve gayretine havale edilmiştir. Bu bakımdan kendini tutma (imsak), arınma (tezkiye) ve belli kutsal zaman ve mekânlarda melekuti bir sirete bürünme, hayvani sıfatlardan uzak melek gibi yaşama gibi talimatları programına almayı hiçbir dönemde ihmal etmeyen dini hayatın bir gereği olarak kötülükten uzaklaşma ve iyiliğe yönelme irade, çaba ve mücadelesi başlangıçtan beri varolmuştur.

3.2.2. Zürvanizm

İranlıların dini inançlarında tanrı için kullanılan Zürvan kavramı Zerdüşt'ten çok sonraki asırlarda ortaya çıkmıştır.⁵⁷⁵ Nitekim Zerdüşt sonrası dönemde kaleme alınan Vendidad, 12/19'da Ahuramazda Zerdüşt'e hiteben, Zürvan Akarna'nın övülmesini ister. Zaman anlamına gelen Zürvan, genç Avesta tanrılarında biridir. Avesta'da yer alan Zervan ve Pehlevice'de Zürvan, kimi araştırmacıya göre, Aryalıların eski tanrılarında biri olup Vedalar'da geçen, sonsuz zaman anlamına gelen ve Şiva'nın da lakapları arasında bulunan Mahakala ile aynı anlamdadır. Nitekim Nyberg, Med Muğlarının Zerdüşt dinini kabul etmezden önce Zürvani olduklarına inanmaktadır.⁵⁷⁶ Kiristensen de, Zürvanizm'in sonradan ortaya çıkan bir düşünce sistemi olmadığını, köken olarak daha eski olduğunu savunmaktadır. Ona göre Zürvan, Gatalar'ın 30. ilahisinin 3. bendinde geçen, ikiz ruh kavramının üstündeki tanrısal güç olabileceğine dair işaretler vardır.⁵⁷⁷ Mary Boyce de Zürvanizm'in İran'ın batı bölgelerine hakimken Mazdayesna'nın Doğu İran'da hakim olduğunu dile getirmektedir.⁵⁷⁸

⁵⁷⁵ Hüseyin Vehidi, "Leğzeşhayi der Şinaht-ı Kiş-ı Zertuşti", Çap-ı Khace, 1361^{HŞ} (1982), PDF, www.tarikhema.ir, ss. 42-43.

⁵⁷⁶ Yamachi, **a.g.e.**, s. 499; Uşideri, **a.g.e.**, s. 305-306; Aştiyani, **a.g.e.**, s. 158-159.

⁵⁷⁷ Kristensen, **Mazdaperešti...**, s. 130.

⁵⁷⁸ Yamachi, **a.g.e.**, s. 500.

Zürvanizm inanişında yaratılmamış olan yalnızca *sınırsız zamandır*; yalnızca onun hiçbir ilkesi yoktur. Hiçbir şey onun üstünde değildir; o daima var olmuş ve var olacaktır. Varlıkların yaratıcısı olan *Zürvan* yani sınırsız ve sonsuz (ezeli ve ebedi) zaman önce suyu, ışığı ve ateşini doğurmuş, ilk ateş ve su birleşince de Tanrı Ahuramazda ortaya çıkmıştır. Angra Mainyu (kötücül ruh, şeytan) da *sınırsız zaman* tanrısının eseridir. Bu ikisinden de, diğer tüm varlıkların ilki ve her şeyin kendisinden yaratıldığı *konusma melekesi* doğmuştur.⁵⁷⁹

Zerdüşt dininin Zürvanizm ile ilişkisi ilk kez Zerdüştlerin takibatına maruz kalan Mesihilerin yazmalarında ve daha sonra da Şehristani gibi Müslüman yazarların kitaplarında rastlanmıştır.⁵⁸⁰ Lomel'in belirttiğine göre Zervnaizm'i Zerdüşt mektebiyle ilişkilendiren ilk eser, Aristo'nun bir öğrencisi olan Yunanlı Eudemus Rhodios'tur. Ancak bu ilişkiyi ayrıntılı olarak ilk ele alan, Muğların düşüncelerine reddiye olarak yazılan Ermeni kiliselerinden Mesihî bir rahip olan Eznik'e ait bir risaledir. Eznik'in bu risalesinde Muğların diliyle anlatılan ve başkahramanın Zürvan olduğu bir yaratılış mitolojisi yer alır: Mitolojiye göre hiçbir şey yokken Zürvan/zaman vardı. Zürvan dünyayı, gökleri ve içindeki her şeyi yaratmak amacıyla kendisi için bir oğul istedi. Bu arzusuna ulaşmak için, 1000 yıl süreyle fidyeye ve kurban verdi. Bu arada rahime Urmuzd (Ahuramazda) düştü. Ancak bu sürenin sonunda bu oğulun gerçekten doğup doğmayacağı hakkında şüpheye düşünce, söz konusu şüphe, kararsızlık, istikrarsızlık ve kaostan ötürü rahime Ehrimen de düştü. Zürvan rahimdeki bu iki varlığın farkına varınca ilk doğanı dünyanın padişahı ilan edeceğini söyledi. Bu emelden haberdar olan Urmuzd bu sırrı ikizine söyledi. Bunun üzerine Ehrimen dünya padişahlığını baba Zürvan'dan bir an önce almak üzere rahmi yardı ve doğumda öncelik sıfatını kazandı. Derken beklediği nurani oğlunu karşısında bulamayan baba tanrı Zürvan hayal kırıklığına uğradı ve Ehrimenin ardı sıra doğan Urmuzd/Hurmüzd'e şöyle dedi: Ben, 1000 yıl süre ile senin için fidyeye verdim ve kurban kestim. Şimdi sıra sende: Bundan böyle sen benim için fidyeye verip kurban kesmelisin." Ancak verdiği söz gereği dünya hükümranlığını 9 bin yıl süreyle Ehrimen'e ve sonrasında ise ebediyen muzaffer

⁵⁷⁹ J Pierre, *a.g.e.*, s. 20.

⁵⁸⁰ Yamachi, *a.g.e.*, s. 499.

olmak üzere Urmuzd'e verdi. Böylece yaratılış başladı ve Urmuzd'ün yarattığı her şey iyilik ve Ehrimen'in yarattığı her şeyse kötülük olarak şekillendi."⁵⁸¹

Zürvan, iyilik ve kötülük ruhu veya potansiyelinin üstündeki tanrı diğer bir ifadeyle Ahuramazda ve Ehrimen'nin babası/yaratıcısı olmanın dışında zaman ve mekânın tanrısı⁵⁸² ve bununla ilişkili olarak her varlığın geleceğini önceden tayin eden kader tanrısı⁵⁸³ olarak da görülmüştür

Sasani dönemi katı Zerdüştlüğüne bir reaksiyon olarak ortaya çıkan, Zerdüştlük, Budizm ve İsevilik'ten kaskatı bir gnostik sentez yapan Mani'nin Zürvanizm'den oldukça etkilendiği görülmektedir. Maniheizm'de de Zürvan ezeli tanrı'dır. Esasen Varoluşsal olarak cismani varlıkları, bedensel ve tensel yapıyı, fenomenal tezahürleri ve tüm heyuli dünyayı kötü ve hâpishane olarak gören Mani edebiyatı için Baba tanrı Zürvan'dan doğan ikiz ruh, başlangıçtaki tanrısal bozgun ve kötücül ruhun uzun süre galibiyeti oldukça trajik anlatılardır.⁵⁸⁴

Tezimizin konusu olan Gatalar'da Zürvanizm'e dair en ufak bir ize rastlamanın mümkün olmadığı halde bu konuya kısaca değinmemizin sebebi, Zerdüşť dininin etrafında yapılan monoteist-dualist tartışmalara açıklık getirmektir. Zerdüşť'ün Muvahhit mesajlarla arkaik bir toplumsal ortamda kıyam ettiğini ortaya koyan Gata ilahileri, genç Avesta'nın büyük hacmi içerisinde kaybolunca din, monoteizmden dualizme evrildi ve Ehrimen Ahuramazda'nın muadili olarak yaratıcı kötülük tanrısı konumuna yükseldi. Artık bu aşamadan sonra bu iki ikiz ve muadil güce bir tanrı arama telaşı başladı. Derken Muğlar'ın Zerdüşť dinine indirdikleri darbelerden biri daha Zürvanizm'le indi. Belki dualizme boğulan Zerdüşť inanırlarının yeniden monoteizme duydukları özlemle Zürvan, Sasaniler döneminde oldukça revaç buldu. Ancak Gatalar'ın son iki yüzyıl ve özellikle son elli yılda çözümlenmesiyle Zürvanizm'in

⁵⁸¹ Kristensen, **İran Der Zaman-ı Sasaniyan**, s. 107-108; **Mazdaperesti...**, s. 123-124; Rezi, **Ayin-ı Moğan**, s. 216; Eliade-Couliano, **a.g.e.**, s. 307; Abbasi, **a.g.e.**, ss. 27-30.

⁵⁸² Kristensen, **Mazdaperesti...**, s. 130.

⁵⁸³ Ahmed Tefezzuli, **Minuy-ı Khred**, 5. Baskı, İntişarat-ı Tus, Tahran, 1391^{HŞ} (2012), s. 43.

⁵⁸⁴ Eliade, **a.g.e.**, c. 2, s. 439-440.

Zerdüşt sonrası bir sapma olduğu ve Zerdüşt'ün kendisiyle bir ilişkisi olmadığı anlaşıldı.

3.3. AMEŞASPENTALAR

Bu kelime Ameşa ve Spenta olmak üzere iki kelimedenden oluşur. “Ameşa” da “a” ve “meşa” kelimelerinden oluşur ki “a” olumsuzluk ön ekidir ve “meşa” ya da “marta” ölüm anlamına gelmektedir. “Meş” “mer” kökünden türemiştir ve günümüz Farsça’sında “ölüm” anlamına gelen “morden” kelimesine dönüşmüştür. “Mert”, “ölümlü” veya “beşer” anlamına gelir. İnsan ve insanlar anlamına gelen “merd” veya “merdom” da aynı kelimedenden gelmektedir. Bendeheş’te geçen “meşya” ve “meşyuyi” Âdem ve Hava için kullanılmıştır. Bu durumda “a-meşa” “ölüm-süz” demektir. Spenta ise, pak, kutsal ve münezzehe anlamına gelmektedir. O halde Ameşaspenta, “pak ölümsüzler” ya da “kutsal ölümsüzler” demektir.⁵⁸⁵

Zerdüşt dininde bunca öneme sahip bu birleşik kavramın bu haliyle Gatalar’ın hiçbir ilahisinde hiç yer almıyor olması oldukça ilginçtir. Bu kavram ilk kez Gatalar’la birlikte kabul edilen ancak sonradan, Gatalar’a yakın bir dönemde şiirsel olarak değil, nesirsel olarak yazıldığı ve Gatalar’a monte edildiği anlaşılan⁵⁸⁶ Yesna’nın yedili bölümünde (Haptang Haiti, Haptha) Tanrı Ahuramazda’nın yardımcıları olan ve övgüye layık görülen bir grup tanrısal varlık için kullanılır.⁵⁸⁷

Gatalar’a eklenen Haptha isimli yedi ilahiyle ilk kez tahrif olmaya başlayan Zerdüşt dini önce Ameşaspenta kavramıyla yedi ölümsüz tanrısal varlığı Ahuramazda ile birlikte anmaya koyulmuş, derken yorumlar ve dini pratiklerle düalizme ve Zürvanizm’e savrulmuştur. Biz Gatalar’a baktığımızda sonradan Ameşaspenta olarak isimlendirilen bazı varlıklardan sürekli olumlu olarak söz edildiğini görürüz. Ancak Gatalar’da yer alan bu isimler altılı ve yedili grup olarak bir arada değil, genellikle tek

⁵⁸⁵ Rezi, **Gencine-ı Avista**, s. 123; Aştiyani, **a.g.e.**, s. 184-185; Uşideri, **a.g.e.**, s. 123; Rıza Rızai, **Ayin-ı Zist Der İran-ı Bastan**, 1. Baskı, Neşr-ı Cevane-ı Tus, Tahran, 1389^{HŞ} (2010), s. 78.

⁵⁸⁶ Gatalar’ın girişinde yer alan 3 beyitlik şiirsel mukaddime’nin de Zerdüşt’ün bir inanırı tarafından, Gata ilahileri taklit edilerek yazıldığı ve Gatalar’a eklendiği yakın bir dönemde Avestabilimcileri tarafından fark edilmiştir.

⁵⁸⁷ Rezi, **Gencine-ı Avista**, s. 121-122; Yesna 35-42.

başına zikredilmekte ve tanrı ya da yarı tanrı olarak takdim edilmemektedir. Gatalar'da yer alan bu yedi isim ve taşıdıkları anlam ise şöyledir:

3.3.1. Vohumanah

Günümüz Farsçasında “Behmen”e dönüşen bu kelime, iyi anlamına gelen “Vohu” ve cibilliyet, yaradılış, düşünce, mana ve ruh anlamına gelen “manah” kelimesinden oluşmuştur. Vohu, Sanskritçe’de sevmek anlamına gelen “vah” ve “vas”la da ilişkilendirilerek kendi türünü sevmek ve aşk ile muhabbet anlamında da kullanılmıştır. Bu yüzden Behmen (Vohumanah)’nin hayvan türlerini koruduğu farz edilir.⁵⁸⁸ Vohumanah aynı zamanda iyilik meleği, kutsal ruh ve Zerdüş’tle diyaloga geçen ve ona vahiy getiren varlık/melek için de kullanılır. Kimi zaman mutlak iyilik ve salt zihinsel iyi düşüncenin sembolü olarak Tanrı Ahuramazda ile özdeşleşir. Çünkü Tanrı Ahuramazda en iyi ve en mükemmel düşüncenin sahibidir. Vohumanah’ın insana bakan tarafı ise, iyi ve mükemmel düşünceler üretmek, içindeki bu potansiyeli işleterek Ahuramazda’ya yaklaşmaktır.⁵⁸⁹ Vohumanah, iyiliğin zihinsel ve potansiyel tarafını teşkil ederken Aşa pratik ve icraat tarafını karşılar. Adeta Vohumanah’ın Aşa’ya kaynaklık ettiği ve aşanın içinde duran bir potansiyel güç olarak durduğu görülür. Nitekim en önemli ilke olan “iyi düşünce, söz ve davranış”ın esasen kaynağının iyi düşünce olduğu, iyi konuşma ve iyi işler yapmanın iyi düşünceden çıktığı dikkate alındığında Vohumanah’ın iyi düşünce ve hikmet potansiyelinin hazinesi olarak sembolize ettiği rol daha iyi anlaşılacaktır.⁵⁹⁰ Vohumanah’la insanın kalbinde bir tohum gibi ekilen ve orada yetişip boy veren iyilik membaından, doğal olarak iyi sözler ve iyi davranışların fişkırır.⁵⁹¹ Yeryüzündeki bütün kabalıkların, anlaşmazlıkların, çatışma ve savaşların kaynağı “kötü düşünce”dir ve dünya barışına giden yolda en önemli teçhizatın “iyi düşünce” olduğu düşünülmektedir.⁵⁹² İyi düşünce (Behmen) Tanrı aklının mazharı olarak insan varlığında yer edinen ve onu Allah’a doğru yönlendiren faal bir güçtür. Bu yüzden Sühreverdi, Behmen’i Nuru’l Envardan çıkan (sudur eden)

⁵⁸⁸ Bakiri, **a.g.e.**, s. 44; Şahrah, **a.g.e.**, s. 138.

⁵⁸⁹ Şehzadi, **a.g.e.**, ss. 50-51.

⁵⁹⁰ Bkz. Purdavud, **a.g.e.**, s. 72-78; Şehzadi, **a.g.e.**, s. 58; Alıcı, **a.g.e.**, s. 75-76; Uşideri, **a.g.e.**, s. 474; Aştiyani, **a.g.e.**, s. 186; Oymak, **a.g.e.**, s. 136.

⁵⁹¹ Nikbahş-Çaraki, **a.g.e.**, s. 118.

⁵⁹² Rızai, **a.g.e.**, s. 81.

“ilk nur” olarak görmektedir.⁵⁹³ Sühreverdi’nin sözünden anlaşıldığı kadarıyla Behmen, misal âleminde ya da ruhani veya minuyi âlemde bulunan tüm varlıkların hakiki arketipleridir. Bu durumda biz Behmeni misal âlemiyle alakalı ruhani ve zihni hakikatler kabul ederken Aşa’yı da maddi/csimani (heyuli/giti) âlemdeki fenomenal hakikatler olarak değerlendirebiliriz. Nitekim insan Behmen’le doğru seçim yapar ve Behmen’le en iyi dini (Behdin) benimser.⁵⁹⁴ Beyaz horoz, beyaz yasemin çiçeği ve paklığın, temizliğin, saflığın sembolü olan beyaz renk Vohumanah’ın yeryüzündeki sembolleri kabul edilir. Yeryüzündeki temel görevi insanı korumak olan Vohumanah’ın karşısında yer alan Aka Manah, kötülüğün ve çirkinliğin kaynağı olarak bilinir.⁵⁹⁵

3.3.2. Aşavahišta

Çadaş Farsça’da “Ordibhešt”e dönüşen, Vedalarda “Rta” ve Pehlevice’de “Arta” olarak yer alan Aşa; doğruluk, temizlik, saflık, yasa ve düzen, dosdoğru kanun, doğa yasaları (sunetullah) anlamına gelmektedir. Vahišta ise “en iyi” anlamında aşaya sıfat olarak kullanılır. Fransızlar Aşa’yı *kanun* ve *yasa*, Almanlar ise *doğruluk* olarak tercüme eder.⁵⁹⁶ Aşa aynı zamanda evrenin içyapısında akan ruh, dinamizm ve canlılıktır. Aşa Tanrı yolu ile de özdeştir. Çünkü o tanrısal bir tasarı ve plandır. Bu planı uygulamak Tanrı yolunda yürümekle eş değerdir. Bu yüzden cennetin yolu, huzur ve kurtuluşa götüren merdivenle de anılır. Yine güneş aşaya ile doğar, otlar aşaya ile yeşerir, ırmaklar aşaya ile akar. Evrendeki tüm varlıklar aşaya ile dengede kalır, afak ve enfüsün döngüsü ve nizamı aşaya ile sağlanır. Doğanın kalbindeki nabız, insanın özündeki cevher, canlılardaki ruhtur. Hayatın bağrındaki fitrat ve kesintisiz akışkanlık ya da hareket-i cevheridir.⁵⁹⁷ Yunanlı bir bilginin “İranlılar kendi Tanrıları için put yapmaz ve onlara göre büyük Tanrı’nın teni nur gibi, ruhu da doğruluktur” şeklindeki sözünde geçen nur,

⁵⁹³ Sühreverdi, **Hikmetu’l İşrak**, Tahk. Henry Corbin 2. Baskı, Muessesat-ı Mutalaat ve Tahkikat-ı Ferhengi, Tahran, 1373^{HS} (1994), s. 128; Molla Sadra, **Mefatihü’l Gayb**, Tahk. Muhammed Hâcevi, 2. Baskı, Muessesat-ı Tahkikat-ı Ferhengi, Tahran, 1363^{HS} (1984), s. 451; Babek Alihani, “Mesalik-ı Sab’a Der Hikmetu’l İşrak-ı Suhreverdi”, **Mecelle-i Cavidan-ı Hired**, Yeni Dönem, S. 2, Bahar, 1388^{HS} (2009), ss. 59-70.

⁵⁹⁴ Hinnells, **Şinaht-ı Esatir**, s. 72.

⁵⁹⁵ Rezi, **Gencine-ı Avista**, s. 144; Rızai, **a.g.e.**, s. 81.

⁵⁹⁶ Kellens, **a.g.e.**, s. 28.

⁵⁹⁷ Molla Sadra, **Esfar**, c., 2, s. 80-81, c. 8, ss. 290-291, c. 9, ss. 61, 286.

ateş ve doğruluk gibi anlamlar yine Aşa'ya dönmektedir.⁵⁹⁸ Bu yüzden Ordibheşt (Aşa Vahišta) yeryüzündeki ateşle sembolize edilir ve esasen asıl görevi ateşi korumak, canlıların içindeki ateşi, harareti ve canlılığın tükenmesini engellemektir.⁵⁹⁹ Bir bakıma semavi talimatların, tanrısal tasarıların ve ideal arzuların gökten yere inmesi ve bilkuvvenin (potansiyel) dengeli ve usulünce bilfiile (icraata) dönüşmesidir. Aşa, hakikat, adalet ve düzeni de ifade ettiği için Zerdüşt, taraftarlarını hak ve adalet yolunda gidenler anlamında “Aşavan” olarak adlandırır. Madem Ahuramazda Aşa'yı *sabahın aydınlığında* yaratmıştır, o zaman insan da tıpkı Ahuramazda gibi her *sabahın aydınlığında*, *sabah aydınlığı* niteliğindeki çabalarla yaradılışa *yenilenme* ve *ivme* katmalıdır.⁶⁰⁰ Aşa'nın tam karşısına kötülük, batıl, yalan ve yanlış anlamına gelen Drug kavramını yerleştirerek, hile, yalan ve kötülük taraftarlarını “Drugvan” olarak isimlendirir. Aşa ile Drug tıpkı gece ve gündüz gibi kesin çizgilerle yekdiğerinden ayrılan iki niteliğin sahibi olarak Aşavanlar ve Drugvanlar, sayı doğrusunda yer alan iki zıt yönde ilerleyerek günün aydınlığı ve gecenin karanlığına tekabül eden çaba ve uğraşlar içerisindedirler.⁶⁰¹ Bunların arasında ezeli bir çekişme ve mücadelenin var olduğunu salık verir. Buna göre Zerdüşt'ün Aşa'sı, Veda rta'sından daha kapsamlı; teolojik, kozmolojik ve etimolojik karşılıkları bulunan bir kelimedir: Ahuramazda Aşa'nın babası olarak diğer tanrısal varlıklarla cennette ikamet ederken teolojik, kozmik düzenin ve yaradılışın ezeli değişmez yasaıyken kozmolojik ve yanlışın karşısında yer alan doğruluk ve saflıktan etimolojik manalar içermektedir.⁶⁰²

3.3.3. Khşathra Vairya

Günümüzde “Şehriver”e dönüşen bu kelime, ilahi kudret ve egemenlik, irade gücü, gayret, faaliyet ve ülke/iktidar, padişahlık/krallık anlamına gelmektedir. Bir kez “arzulanan”⁶⁰³ veya “seçilmiş”⁶⁰⁴ manasındaki “vairya” khşatra'nın sıfatı olarak

⁵⁹⁸ Şehzadi, **a.g.e.**, ss. 69, 75.

⁵⁹⁹ Oymak, **a.g.e.**, s. 138; Bakırî, **a.g.e.**, s. 44.

⁶⁰⁰ Kellens, **a.g.e.**, s. 125.

⁶⁰¹ Kellens, **a.g.e.**, s. 125.

⁶⁰² Bkz. Alıcı, **a.g.e.**, s. 76-78; Taraporewala, **a.g.e.**, s. 35-42; Aştiyani, **a.g.e.**, s. 185; Uşideri, **a.g.e.**, s. 113; Mehr, **a.g.e.**, s. 70-88; Settegast, **a.g.e.**, s. 93; Rezi, **Gencine-ı Avista**, s. 148-149; Purdavud, **Ferheng-ı İnan-ı Bastan**, 1. Baskı, Neşr-ı Dünya-yı Kitab, Tahran, 1390^{HS} (2011), s. 56-57; Şehzadi, **a.g.e.**, ss. 65-66; Rızai, **a.g.e.**, s. 107.

⁶⁰³ Alıcı, **a.g.e.**, s. 79.

kullanılır.⁶⁰⁵ Böylece Khşathra Vairya, “arzulanan kudret”, “beklenen krallık” veya “seçilmiş ülke” anlamlarını taşıdığı gibi “kendini yönetme” ve “nefse hâkimiyet” anlamında da kullanılmaktadır. Avesta’da bu kavram cennet veya semâvi vatan için kullanılır. Çünkü Şehriver (KhşathraVairya) yaratıcının ruhani kudret ve yönetimini temsil eder. Bunun yeryüzündeki nasuti karşılığı ise günümüz Farsçasında kullanılan şehir (şehir), Şehriyar (vali) ve Şehrdar (Belediye Başkanı)bu kudretin, otoritenin, mukim idarenin sembolleri olarak görülür. Bu yüzden Şehriver (Khşathra Vairya) yeryüzünde metalle sembolize edilir ve metalin arkplanında Şehriver’in olduğu kabul edilir.⁶⁰⁶ Daha çok Ahuramazda’nın gücü ve hâkimiyetini özellikle yeryüzündeki kudretini sembolize eden bu kavram, bazen kötülük veya kötülerin egemenliği içinde kullanıldığı görülür. Ancak Şehriver’in tam karşısında yer alan “Saurva” adlı div, kaosu ve talanı temsil eder. Ameşaspentalar’dan ilahi sıfatların dışındaki varlıklar için kullanılan tek Ameşa budur. Dolayısıyla Khşathra’nın genel anlamdaki tüm kudret ve hâkimiyetleri ifade ettiğini söyleyebiliriz. Bu sıfatın yeryüzüne ve insana bakan tarafı ise şudur: İnsanlar yeryüzünde iyiliği muktedir kılmak için Khaştra ile işbirliği yapmalıdır. İyiliğin yeryüzündeki krallığı için insana düşen Ahuramazda ile birlikte çabalamasıdır. Bu noktadan hareketle Zerdüş, Ahuramazda’ya itaat ve ibadetin ilahi egemenliğin sağlanmasına ya da Khşathra’nın gelmesine vesile olacağını belirterek aslında bu kavrama ahlaki bir boyut da katmaktadır.⁶⁰⁷

3.3.4. Spenta Armaiti

Pehlevicede “Spentamarz” ve Farsçada “İsfend” olarak kullanılan bu kavram, tevazu, sadakat, alçakgönüllülük, sabır, iman, direngenlik, dindarlık, aşk ve muhabbet anlamına gelmektedir. Yegâne Tanrı’nın, yarattığı tüm varlıkları temelde sevdiğini, onlara aşk ve muhabbet beslediğini ve bu yüzden onlara karşı şefkatli, merhametli ve Mihriban olduğunu ifade eder. Mazdeyesna edebiyatında aşkın ve muhabbetin tanrıçası İsfend (Spenta Armaiti)’dir. İsfend aynı zamanda yeryüzü ile somutlaştırılır ve buranın

⁶⁰⁴ Uşideri, **a.g.e.**, s. 241.

⁶⁰⁵ Yesna 51/1.

⁶⁰⁶ Bakiri, **a.g.e.**, s. 44.

⁶⁰⁷ Yesna 33/13-14, 51/1. Bkz. Purdavud, **Ferheng...**, s. 60-62; Aştiyani, **a.g.e.**, s. 176; Uşideri, **a.g.e.**, s. 260-261; Rezi, **Gencine-ı Avista**, s. 151; Alıcı, **a.g.e.**, s. 79-80; Şehzadi, **a.g.e.**, s. 78.

koruyucusu kabul edilir.⁶⁰⁸ Yer ve toprak ana ile sembolize edilen İsfend; uyum, sabır, tevazu, sadakat ve gaye sıfatlarıyla insani ve ahlaki karşılıklar bulur. Bundan dolayı, kaos, gurur ve serkeşlik anlamına gelen “taromaiti” kavramının tam karşısında yer alır ve onun düşmanı kabul edilir. Kadim İran’da yeryüzü ve toprak, maddi dünyanın ve buradaki hayatın anası kabul edilirdi. Sözelimi çiftçiler toprak ana rahmindeki nutfeyi bekleyen kimselerdir. Çünkü yer ve toprak her daim hayata hamiledir. Bu yüzden Kadim İran’da kadın ve yer bir görülür ve saygın kabul edilirdi.⁶⁰⁹ Toprağın bereketi kadın doğurganlığıyla uyumludur.⁶¹⁰ Yerin tam karşısında duran gök ise eril kabul edilirdi. Bundan dolayı dindarlık, takva, arınma, sadakat ve berekete karşılık gelen İsfend, sonraki dönemlerde hep bir tanrıça şeklinde tasavvur edilmiştir. İnsanlardan bu özelliklerle donanmalarını da ifade eder.⁶¹¹

3.3.5. Haurvatat

Günümüz Farsçasında “Hordad” a dönüşen bu kavram; sağlık, yetkinlik, olgunluk ve kemal anlamına gelmektedir. Bu kelime Gatalar’da Ameretat kavramı ile birlikte gelerek, Ahuramazda’yı ayakta tutan ve yaşatan unsurlar veya Ahuramazda’nın bütün eksikliklerden münezze ve mükemmel bir yetkinlikte olduğuna karşılık gelen sıfatları ifade eder. Ameşaspentalar’ın lahuti ve nasuti özellikleri taşıdığı burada da görüyoruz. Çünkü bu sıfatın insana bakan tarafı ise, doğru eylemler vasıtasıyla sağlığını ve bütünlüğünü korumak, eksik ve ayıplarından kurtularak kemale ermektir. Böylece sağlık ve kusursuzluğu imgeleyen Hordad, su ile fenomenal kılınır ve aynı zamanda yeryüzündeki tüm suların bekçisi olan tanrısal güç ve enerji misyonunu taşır. Kuraklık ve susuzluğa sebep olan Taurvi adlı div, Hordad’ın karşısında yer alır.⁶¹²

⁶⁰⁸ Bakiri, **a.g.e.**, s. 44; Uşideri, **a.g.e.**, s. 97-98.

⁶⁰⁹ Rızai, **a.g.e.**, 117.

⁶¹⁰ Eliade, **Dinsel İnançlar...**, c.1, s. 58; **Dinler Tarihi: İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi**, (Çev.) Mustafa Ünal, 1. Baskı, Serhat Kitapevi, Konya 2005, 283-286; **Mukaddes ve Namukaddes**, (Terc.) Nasrullah Zenguyi, İntişarat-ı Suruş, 2. Baskı, Tahran, 1387^{HS} (2008), ss. 103-105.

⁶¹¹ Uşideri, **a.g.e.**, s. 97-98; Purdavud, **a.g.e.**, s. 78-84; Alıcı, **a.g.e.**, s. 79; Aştıyani, **a.g.e.**, s. 176; Bakiri, **a.g.e.**, s. 44; Rezi, **Gencine-ı Avista**, s. 154-156; Şehzadi, **a.g.e.**, s. 94.

⁶¹² Purdavud, **Ferheng**, s. 57-58; Uşideri, **a.g.e.**, s. 253-254; Alıcı, **a.g.e.**, s. 78; Aştıyani, **a.g.e.**, s. 176; Bakiri, **a.g.e.**, s. 44; Rezi, **Gencine-ı Avista**, s. 57-158; Şehzadi, **a.g.e.**, ss. 110-114.

3.3.6. Ameretat

Çağdaş Farsça’da “Mordad” olarak telaffuz edilen bu kavram; ölümsüzlük, beka, kurtuluş ve bahtiyarlık. Bu kavram günümüz Farsçası’nda yanlış kullanıldığı için ölüm ya da ölmek anlamına gelen Mordad şeklinde kullanılır. Aslında günümüzde de Amordad olarak kullanılmalı çünkü aslı Ameretat’tır. Belki de baştaki “a” sesi, telaffuzu ağırlaştırdığı için bu sesin düşmesiyle halk diline geçmiştir. Gatalar’da genellikle Hordad ve Mordad kavramları birlikte kullanılır; Hordad su ile temsil edilir ve tüm suların bekçisi iken, mordad bitkilerle sembolize edilir ve tüm bitkileri yeşerten muhafız olarak kabul edilir.⁶¹³ Zerdüş öncesi dönemde mecazi olarak hayat kavramını sembolize eden Mordad, “Zairish” adlı divden kaynaklı açlığın, ölümün ve gölgeler ülkesinin aksine cennetteki kurtuluşu da temsil ettiği söylenir. Hordad ve Mordad soyut veya teolojik olarak Ahuramazda’nın ezeliğini, kemal ve beka sıfatlarını temsil ederler. Zerdüş, Tanrı’sından sahip olduğu bu sıfatları talep ederek onlarla donanmak istediği anlaşılmaktadır.⁶¹⁴ Ahuramazda mükemmelliği ve ölümsüzlüğü, bu dünyada mukaddes dinin ilkelerine göre düşünen, konuşan ve davrananlara bahşederken diğer dünyada da tam bir sağlık, bütünlük ve ölümsüzlükle mükâfatlandırır.⁶¹⁵

3.4. AMEŞASPENTALAR’IN FELSEFİ VE İRFANİ YORUMU

Gatalar’ı tercüme ederken genç Avesta ve onun etrafında yapılan yorumlardan etkilenen araştırmacılar Gatalar’da perakende biçimde zikredilen bu sıfatlara kutsallık ve tanrısallık atfetmekten kendilerini alamamış ve Ahuramazda’nın yanı sıra tanrısallık özelliklerini koruyan Gata ilah veya ilaheleri olarak kabul edilmişlerdir. Ancak Gatalar’ı Genç Avesta’nın muhtevassından ve etrafında yapılan yorumlardan bağımsız mütalaa şansını yakalamış araştırmacılar bu sıfatların gerçekte müstakil tanrılar olmadıkları, tersine Ahuramazda’nın yaratıkları olan ve bir şekilde insan ve hayatla sıkı ilişkileri olan Ahurai/ilahi sıfatlar olduklarını sezmişlerdir.

⁶¹³ Yesna 51/7.

⁶¹⁴ Yesna 34/1, 34/11, 33/8.

⁶¹⁵ Purdavud, **Ferheng...**, s. 59-60; Uşideri, **a.g.e.**, s. 121-122; Alıcı, **a.g.e.**, s. 78; Aştiyani, **a.g.e.**, s. 176; Bakiri, **a.g.e.**, s. 44; Rezi, **Gencine-ı Avista**, s. 159-160; Şehzadi, **a.g.e.**, ss. 121-126.

Sözgelimi Bartholome, Ameşaspenta kavramını Yahudilik ve İsevilikteki melekler gibi değerlendirmiş ve bu haliyle Zerdüşť dininin tek tanrısı olan Ahuramazda'nın tek büyük Tanrı olma özelliğini esasen yitirmediğini ifade etmiştir. Milz'e göre ise, tek ve her şeyden münezzeh olan Zerdüşť Tanrısı için Ameşaspentalar birer sıfattır ve bunların fiziksel formları yoktur. Lomel de Ameşaspentalar'ı Tanrı'nın sıfatları olarak görmekte, Tanrı'nın değişik yönleri, varlıksal suretleri ve etkisinin türleri veya tezahürleri olarak yorumlamaktadır. Lomel, bu sıfatların tanrı ile insan arasında kurulacak olan köprüde önemli rol aldıklarını, bu yüzden fizikötesi varlıklar olarak değil tersine doğrudan insan hayatıyla ilişkili olarak görülmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Althem'e göre ise, Ameşaspentalar ile Zerdüşť kendisinden önceki Arya inançlarında mevcut olan yanlış Tanrı algısını kırmak üzere harekete geçti ve tanrıya dair maddi ve cismani tüm formları reddetmek üzere soyut ve ruhani yepyeni kavramlar geliştirdi ve Tanrı'ya dair fikirlerin tamamen ruhani ve ahlaki ideler üzerine oturmasını hedefledi.⁶¹⁶

Elmest'e göre Zerdüşť gerçek bir muvahhittir; mesajlarında geçen Ameşaspentalar'la kastedilen iyi düşünce, doğruluk, zahitlik gibi kavramlar, gerçekte yegâne Tanrı'nın sıfatları ve özelliklerinden başka şeyler değildir.⁶¹⁷

Alman araştırmacı Paul Thieme'ye göre Ameşaspentalar, Tanrı'ya dair soyut ifade ve kavramların hayatla doğrudan ilişkilendirilmesi ve Tanrı'nın her daim doğruluk, iyi düşünce, güç ve enerji gibi insan ve hayatla ilgili kaçınılmaz somut değerlerin merkezine yerleştirilmesi için başvurulan bir yöntemdir. Yine Will Dorant'a göre, Ameşaspentalar ilahi sıfatlardır. O şöyle yazar: "Zerdüşť Ahuramazda için yedi sıfat zikretti. Bunlar; nur, temiz düşünce, doğruluk, hükümet, takva, iyilik ve ölümsüzlük. Ancak politeizmi alışkanlık haline getirmiş takipçileri bu sıfatlara müstakil anlamlar yükleyerek Ahuramazda'nın emriyle dünyayı yaratan ve idare eden Ameşaspenta veya kutsal ölümsüzler olarak tanımladılar. Böylece asıl dinin temeli olan tevhit, İsevilikte olduğu gibi birkaç tanrıya dönüşmüş oldu."⁶¹⁸

⁶¹⁶ Aştıyani, **a.g.e.**, s. 176-180.

⁶¹⁷ Aştıyani, **a.g.e.**, s. 181-182.

⁶¹⁸ Aştıyani, **a.g.e.**, s. 182-183.

Rudolf, Ameşaspentalar'ı Ahuramazda'nın varlığını ortaya koyan ve onlar vasıtasıyla etkisini fenomenal kılan sıfatlar olarak görmektedir. O, Ameşaspentalar'ı müminlere ilahi bir rahmet ve fazilet olarak yorumlarken, müminlerin de elde etmek için çaba göstermeleri gereken sıfatlar olarak görmektedir.⁶¹⁹

İngiliz araştırmacı Dawson Ameşaspentalar'ı melek gibi soyut ve metafizik varlıklar olarak düşünmenin yanlışlığına dikkat çekerek, böylesi büyük ahlaki değerleri ilahi sıfatlar için düşünmenin oldukça makul ve isabetli olacağını düşünmektedir.⁶²⁰

Gatalar üzerinde ilk kez geleneksel yorumlardan bağımsız olarak yaptığı çalışmalarla bu alanda belki de ilk sırada yer alan Alman araştırmacı Humbakh' göre Gatalar bir bütün olarak incelendiğinde Ahuramazda kuşku götürmez bir biçimde tek yaratıcı ve Ameşaspentalar da onun sıfatlarıdır. Nitekim yaptığı Gatalar tercümesinde Ameşaspentalar'ı sürekli ilahi sıfatlar olarak tercüme etmektedir.⁶²¹

İranlı Dinşah, Ameşaspentalar'ı irfani ve ruhani dereceler olarak görmekte, bunların ruhi tekâmülün altı mertebesini sembolize ettiklerini söylemektedir. Ona göre Zerdüş, insani tekâmülün mertebelerini Ameşaspentalar formunda vaaz ederek bu manevi sıfatlara bürünmekle kemalin zirvesine erişilebileceğini ve eşsiz maşukla vuslata erişileceğini ortaya koymuştur.⁶²²

Çağdaş Alman araştırmacı Prof. W. Lenz, dini bir risaleden ziyade laboratuvar ortamında hazırlanmış bir tezi andıran araştırmasından yola çıkarak, Gatalar'da Ahuramazda'nın diğer tüm Gatik fenomenlere kaynaklık eden motorgüç konumunda olduğunu, adeta her şeyin onunla başlayıp, onunla sonladığını vurgulamaktadır. Buradan hareketle ruhani güçler olarak tercüme ettiği Ameşaspentalar'ı, Tanrı'nın etkinlik, eylem ve yöntemlerinin ifadesi şeklinde yorumlamaktadır.⁶²³

⁶¹⁹ Aştıyani, **a.g.e.**, s. 182.

⁶²⁰ Aştıyani, **a.g.e.**, s. 183.

⁶²¹ Aştıyani, **a.g.e.**, s. 183.

⁶²² Aştıyani, **a.g.e.**, s. 184.

⁶²³ Aştıyani, **a.g.e.**, s. 184.

Aşpigel, Windishman ve Giger'e göre Ahuramazda kavramı; Eski Ahit'te Yahve ve İslam'da Allah, nasıl ki kudret sahibi yegâne Tanrı için kullanılıyorsa, Gatalar'da da en yüce değerlerin ve tek Tanrı'nın karşılığıdır. Ameşaspentalar'a gelince, bunlar sadece Tanrı'nın yüce sıfatlarından birer sıfatlılardır.⁶²⁴

Zaehner de, Ahuramazda'yı mutlak yaratıcı ve tek Tanrı, Ameşaspentalar'ı ise onun yarattıkları olarak görmektedir. Çünkü ona göre Gatalar'da Ahuramazda baba ve yaratıcı olarak geçmekte ve Ameşaspentalar'ı kendi iradesiyle var ettiğini söylemektedir. Zaehner'e göre, Zerdüşt'ün öz mesajlarında maddi ve manevi âlem iç içe geçmiş bulunduğu için birçok araştırmacı bunları yorumlamakta yanlışa düşmüştür. Çünkü Aşa, Vohumanah ve Khaştra gibi manevi-ruhani sıfatlar her ne kadar ilahi sıfatlar ve tezahürler olarak kabul edilse de bunlar sadece Tanrı'ya ait salt bir soyutlukta değil, belki iyiliğe taraf çaba ve gayretlerle insanın hayatı üzerinden somutluk kazanan ameli-ahlaki niteliktedir. Diğer bir ifadeyle haddizatında ilahi ve manevi olan bu değerler beşeri değerler olarak inkılâp edebilir. İşte tam da maddiyat ve maneviyat arasında mevcut olan bu yakın irtibat yüzünden Peygamber'in ölümünün akabinde bu ölümsüz sıfatlar (Ameşaspentalar) fiziksel formalara tekabül etmişlerdir: Vohumanah sürü ile Aşa ateş ile Huştra madenler ile Armaiti zemin ile Haurtat su ile ve Ameretat bitkilerle fenomenleştirilmiştir.⁶²⁵

Şoder, Zerdüşt'e göre Tanrı'nın rahmet ve bereket âleminde sakin ve münzevi olan bir varlık değil, aksine etkin, faal, muharrik ve dünyadaki daimi sebep olduğunu yazmaktadır. Bu yüzden kendi güçleri vasıtasıyla beşere yol göstermekte ve beşerin toplum içerisinde bu güçler vasıtasıyla yükselerek varlıkla eylem arasında bir tür irtibat ve birlik yakalamaktadır ki bu irtibat ve birlikte insan ile Tanrı birleşmektedir. Bundan dolayı bu güçler, insanın ulaşması gereken ilahi varlığın somut tezahürleri olarak görülmelidir. Doğruluk, iyi düşünce, tevazu ve alçakgönüllülük gibi erdemler, zaten Tanrı'nın bu dünyada beşerden istediği özelliklerdir.⁶²⁶

⁶²⁴ Gieger-Windischmann-Hinz, **a.g.e.**, s. 112, 119; Aştiyani, **a.g.e.**, s. 184.

⁶²⁵ Zaehner, **Edyan-ı Zindeh**, s. 326-329; Zaehner, **Tulu' ve Ğurub-ı Zertutşgeri**, s. 57; Aştiyani, **a.g.e.**, s. 185.

⁶²⁶ Aştiyani, **a.g.e.**, s. 185.

Mircea Eliade, Ahuramazda'nın yanına Ameşaspentalar'ı yerleştirmekle Zerdüş'tün önemli bir iş başardığını belirtir ve ekler: Ahuramazda'nın bu dünyaya nasıl müdahale ettiğini göstermek, Tanrı'nın, kendi "başmelekleri" vasıtasıyla kendisine ve inanırlara nasıl yardım ettiğine açıklık getirir. Böylece Ahuramazda, mahiyetini oluşturan Ameşaspentalar'a dönüşerek her bir Ameşa ile su, ateş, maden gibi kozmik bir unsuru yönetir. Ameşaspentalar'ın aynı zamanda soyut bir değer taşıması (düzen, iktidar, dinsel bağlılık vb.) hem yaratıcı bir imgelemi hem de kesin kurallara bağlı bir düşünce yetisini ortaya koyar.⁶²⁷

Zerdüş'tü dini üzerine yaptığı araştırmalara yıllarını ayıran ve bu alanda kendini alan araştırmacı ve lengüistik çalışmalara adanmış İngiliz araştırmacı Mary Boyce'a göre de Zerdüş'tü, her ne kadar Ahuramazda'nın yanı sıra bazı tanrısal varlıklara perakende olarak işaret etmişse de bu hiçbir zaman Gatalar'daki baskın ve aşikâr olan tevhide zarar veren bir biçimde olmamıştır. Çünkü Gatalar'da tek ve yegâne yaratıcı Ahuramazda'dır ve Ahuramazda bütün varlıkların yaratıcısıdır. Bu yüzden yaradılış silsilesinde Ahuramazda'nın alt mertebesinde yer alan Ameşspentalar'ı bağımsız tanrılar kabul etmek mümkün değildir. Bu sıfatlar Zerdüş'tü dinine derinlik kattığı gibi, Tanrı'nın sıfatlarının insana geçişini de öğretmektedir. Aşkın Tanrı, ikonmilere dönüşmüş bu güçleri vasıtasıyla maddi dünyada tecelli etmekte ve bu yolla söz konusu ikonmilere korumakta ve gözetmektedir. Zerdüş'tü eski Arya inançlarından esinlenen bir ruhani olarak takdim eden Boyce, Ameşaspentalar'ın eski Arya tanrılarının sayısı ve etki alanlarına tekabül eden ama aynı zamanda Ahuramazda'nın doğrudan veya dolaylı nitelikleri olduğunu ifade eder.⁶²⁸

Schimmell'e göre Ameşaspentalar, Ahuramazda'ya yakın olan, faal ve işleyen kuvvetler, Ahuramazda'nın muhtelif yönleri, isimleri ve faziletleridir.⁶²⁹

Traporewala'ya göre her bir ameşa tarihin en eski kavramlarından olup dünya hocası Zerdüş'tü tarafından insanlığa bırakılan en değerli armağandır. Çünkü bunlar sonsuz efendi olan Tanrı'nın kendi nitelikleridir. Gatalar'da birçok yerde ama kapalı

⁶²⁷ Eliade, **Dinsel İnançlar**, c.1, s. 385-386.

⁶²⁸ Boyce, **Zerdüş'tüyan...**, 45-48; **Ayin-ı Zertüş'tü**, a.g.e., s. 128-130.

⁶²⁹ Schimmell, **a.g.e.**, s. 90.

şekilde bu nitelikler kişileştirilmiştir. Mesela iyi akıl (Vohumanah) Tanrı'nın aklıdır. Tanrı'dan gelen yetenekler en yükseği kavramak için yukarı çıkmaya çabalayan insanoğluna gelen anlayış ve ilhamdır. Altı Ameşa Tanrı'nın altı ana görünüşünü betimler, haddizatında onun güçleri ve nitelikleridir. Ancak bunlar aynı zamanda Tanrı'ya benzemek onun gibi kusursuz olmak ve ölümsüz yaşamak için alınabilecek ideal örneklerdir.⁶³⁰

Boyce'ye göre, Zerdüş Ameşaspenta düşüncesini Hındo-İran gelenekten gelen manevi ve ruhani (minuyi) güçlerle maddi fenomenler arasında kurulan bağlantıların temeline dayanarak oluşturmuştur. Ancak o bunu yaparken perakende halde bulunan tüm ruhani (minuyi) güçleri tek merkez olan Mazda (Minu-yı Khired)⁶³¹ da toplamıştır. Nitekim Mazda tümel iyilik (hayr-ı kull) ve akl-ı mahzadır. Bu yüzden o Spenta Mainyu yani en mukaddes ruhtur. Ancak bu mukaddes ruhun altında veya bünyesinde başka mukaddes ruhlar da vardır ve Mazda bunların merkezindedir. Ameşaspentalar Mazda'nın kendi özünden yarattığı, kendi düşüncesiyle var ettiği cüzleri ve maddi âlemdeki güçleri ve etkileridir. Buradan hareket eden Zerdüş'ün en önemli keşfi, madde ve mana âleminde var olan tüm iyilikleri Ameşaspentalar üzerinden tek merkezde birleştirmektir.⁶³²

İranlı Zerdüş, mubed, araştırmacı ve Gatalar'ın çağdaş mütercimlerinden Azergeşb ise şöyle yazar: “Zerdüş'ün Gatalar'da Ameşaspentalar'ı anması, tekrar tekrar gündeme getirmesi ve onlardan yardım istemesinin sebebi, Mazda tapıcılarını ve müminlerini Tanrı'nın manevi ışığına ve bu yüce sıfatların terbiyesiyle gayrete yöneltmektir.”⁶³³

İbrahim Purdavud'un Ameşaspentalar'ın kaynağına dair yaptığı açıklama oldukça dikkat çekicidir. Ona göre Zerdüş, tüm insanlara yeni dini benimsetmek için

⁶³⁰ Traporewala, **a.g.e.**, s. 56, 61-66.

⁶³¹ **Minu-yı Khired**, Ahuramazda'nın düşünce, akıl ve bilgelik tarafına (akilu'l allam) vurgu yapmak için kullanılan bir kavramdır. Nitekim hamasi şiirlerden müteşekkil eseri Şahname'de Firdevsi de bu kavramın etkisiyle Allah'a sürekli “can (ruh) ve akıl Tanrısı” (Bi nam-ı Xoda-yı can u khired!) şeklinde hitap etmektedir. Bkz. Ebu'l Kasım Firdevsi, **Şahname**, İntişarat-ı Dairetu'L Maarif-ı Bızorg-ı İslamî, 1378^{HS} (1999); Ahmed Tefezzulî, **Minu-yı Khired**.

⁶³² Boyce, **Ayin-ı Zertušt**, ss.126-134.

⁶³³ Aştıyani, **a.g.e.**, s. 187.

Aryalıların bütün eski tanrılarını Ahuramazda'nın potasında eritme girişiminde bulunmuştur. Bu yüzden eski tanrılara ait olan tüm nitelikleri Ahuramazda'ya Ameşaspentalar üzerinden hasrederek bütün kavimleri tek bir inanç altında toplama girişiminde bulunmuştur.⁶³⁴

Doğu araştırmacılarından çoğunun yorumlarından şunu çıkarıyoruz: Zerdüşt'ün kesin bir biçimde vurguladığı mutlak kudret sahibi tek Tanrı'ya rağmen Ameşapentalar'a müstakil bir tanrısallık yüklemek mümkün değildir ve bunlar sadece tek Tanrı'nın özellikleri ve sıfatlarıdır. Bu isim, sıfat ve özelliklerle insan Allah'a dair mükemmel bir algıya kavuşmaktadır. Mutlak kemal, som aydınlık, saf ışık ve Nur'ul Enwar olan Allah'ın karanlık bir âlemde yaşamakta olan biz dünyalılar tarafından evvela bilinmesi ve tanınması, sonra o ışığa yönelme ve onunla aydınlanmaya dönük çabalar içerisine girilmesi için önemli bir olanak sunmaktadır.

Bu altı Ameşaspenta'nın başında Spenta Mainyu (kutsal akıl, mutlak iyilik) yer alır. Böylece insani tekâmülün yedi merhalesi netlik kazanır. Zerdüştlük dünya görüşü bu yedi yasaya, yedi ebedi kanuna, yedi hayat ilkesine, yedi ideal dindarlığa, yedi kemal merhalesine dayanır. Temelleri Zerdüşt tarafından atılan bu yedi Ameşaspenta; Ahuramazda'nın tezahürleri, tecellileri, nurları ve yansımaları olarak Fars edebiyatına, İsraki ve irfani okullara *yedi aşk vadisi*, *hayatın yedi hedefi*, *yedi aşk şehri* gibi adlarla geçer.⁶³⁵

Zerdüşt, yaratıcı büyük bilge olan Ahuramazda'nın dünya ve insan üzerindeki faal gücünü ifade etmek ve insan ile Tanrı arasındaki irtibatın nasıllığını ortaya koymak için bu kavramları seçmiştir. Nitekim bu kavramlarla hem beşeri idrakte ilahi sıfatların anlaşılması hem de ideal insani sıfatların ortaya konması sağlanmıştır. Neticede bu sıfatlar Allah ile insan arasında kurulan bir köprüdür. Daha bu dünyada, ruy-ı zeminden göğe doğru yükselen ve insanı şüursuz varlıkların arasından seçip göğün melekût âlemine taşıyan dünyevi sırat köprüsüdür. Her beşerin ayaklarının dibine, düşünce, söz ve eylemlerinin önüne kurulan bu köprü, Çinvat köprüsünün dünyevi modeli

⁶³⁴ Purdavud, **Yeştha**, c.1, Tahran, 1347^{HS} (1968), ss. 36, 113.

⁶³⁵ Şehzadi, **a.g.e.**, s. 30

hükümündedir. Adeta ahretteki sırat köprüsünün bu dünyanın kalbinden cennette veya cehenneme doğru uzandığını anımsatır. Zerdüş'tün dininde Allah ile insan arasında ne bir kâhin, ne peygamber, ne kanatlı melekler, ne tanrısal varlıklar veya yarı tanrılar vardır. Aksine, sayelerinde insanın kemale yöneldiği yüce sıfatlar vardır ki Allah zaten mutlak kemalden başka bir şey değildir. Dolayısıyla insanın yöneldiği kemal, bir bakıma Allah'ı kıblegah edinip ona yönelmesiyle aynı şeydir. Bu yüce sıfatlar insanla ilişkilendirildiğinde insani ve Allah'la ilişkilendirildiğinde ilahi bir maneviyat kazanarak Ahuraî olurlar. Aynı şekilde Allah'la insanı irtibatlandırdıklarından dolayı bazen kemale doğru yönelişte erdemın somut özellikleri, bazen de insana verilen ilahi ve manevi bağışlar olarak görünmektedirler. Ancak bu kavramlar hiçbir zaman insan ve Allah'tan hariç müstakil bir soyut veya somut varlık olarak görünmezler.⁶³⁶ Zerdüştlükteki Ameşaspentalar'ın üzerinden, dinlerde önemli bir fenomen olan “melek inancı” yeniden araştırma konusu yapılabilir ve bu konu hakkındaki iman bir miktar gnosize edilebilir (bilinir kılınabilir).

Zerdüş'tün bu olağanüstü yorumu hem mutlaklık ve tanrılığın zarar vermeden Allah'ı tanımlamakta, hem de Allah'ı insana ve insanı da Allah'a dönüştürmeksizin tanrısal insanı başka bir ifadeyle Ahurai insanı nitelendirmektedir. Bunun yanı sıra hayatın pratiği ve gerçekliğini devre dışı bırakmadan, hayallere ve ütopyalara boğulmadan Hakka ulaşma ve bu ideallere kavuşmanın yolunu açmaktadır ve insana, Allah'a ulaşmanın bizzat günlük hayatın içinden, oradaki yaşantı ve pratiklerden geçtiğini öğretmektedir. Böylece Zerdüş, hem Allah'ın ancak irfanla bilinecek derinliğinden sapmadan sade ve sıradan insanlara Allah'ı tanıtmakta hem de halkın değerlerini göz ardı etmeden Allah'a giden tekâmül yolunu ve irfani seyr-u süluku göstermektedir. Nitekim Zerdüş halkın diliyle irfani ilahiler söylerken saf ve sade halkla da irfani bir beyanla konuşmaktadır. O ilahi-insani faziletleri ortaya atmakla, Allah'la insan arasındaki perdeleri kaldırarak güçlü, kahhar ve korkunç tanrılar yerine, dost, yardımcı ve insanla beraber olan Ahuramazda'yı tanıtmaktadır.⁶³⁷ En nihayette beşeri şu nokta ile karşı karşıya bırakmaktadır: Bütün mükemmel sıfatların ve

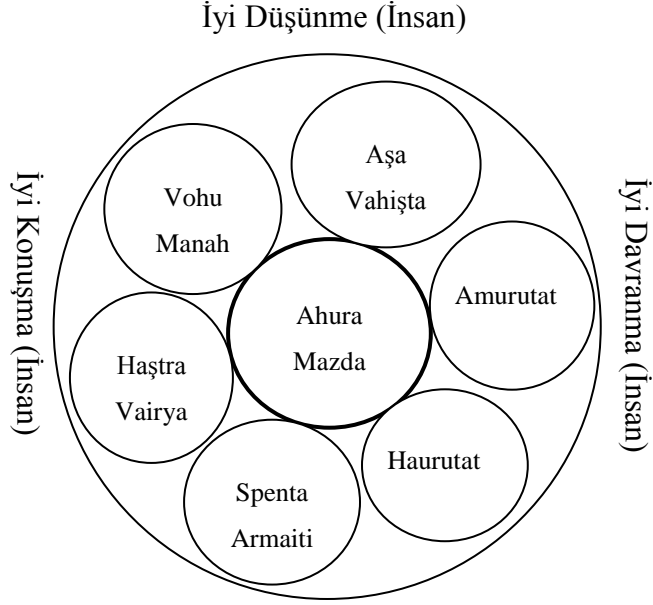
⁶³⁶ Zaehner, **Tulu' ve Ğurub-ı Zertuşteri**, s. 61.

⁶³⁷ Aştiyani, **a.g.e.**, ss. 190-192.

erdemlerin sahibi olan Allah'a doğru içtenlikle yönelir, O'nun sahip olduğu niteliklere bürünür ve o ışıktan gayri bir yere bakmazsan, belli bir mesafeyi kattettikten sonra o ışıktan bir parça olur, örnek bir insan, semâvi ve melekuti ve en son ilahi bir varlık haline gelirsin. Tıpkı denize doğru yol aldığında, denize ulaşan ve ona karışarak denizden bir parçaya dönüşen küçük bir dere gibi.

Kemal sıfatları olan Ameşaspentalar Zerdüş'tün mesajlarına hem ariflerin teşne gönüllerini rahatlatan hem de halkın saf yüreğine su serpen bir dinamizm ve tesir gücü bahşetmektedir. Artık insanla Allah arasında kurulan bu güçlü köprüyle herkes kapasitesi ve marifeti oranınca Allah'a yaklaşabilmektedir.⁶³⁸ Bu durumdaysa, insanın kemale ulaşmak ve Hak'a kavuşmak için araçlara ihtiyacı kalmamaktadır. Ruhani ve kâhinlerin insanla Allah arasına girerek katı duvarlar ördükleri bir dönemde dile dökülen Gatalar baştanbaşa incelendiğinde, Allah'ı razı etmek için dini ayin, merasim ve şiarlara sarılma, kâhin, keşiş, fakih ve ruhaniden yardım istemeye hatta peygamberi aracı ve vesile kılmaya dair tek bir işarete rastlanılmaz. Bilakis her yerde Allah'a ulaşmanın vasıtaları tümüyle bu ilahi ışıklar ve insani erdemlerdir. Allah'ın şefkat, merhamet ve muhabbeti bu faziletler vesilesiyle beşere intikal etmekte ve en büyük ilahi vergilerin de yine bu kemal sıfatlar ve insani erdemler olduğu görülmektedir. İnsan iyi düşünce, söz ve eylemlerle Allah'a giden yola koyulabilir. Yola girdikten sonra Allah'ın her bir sıfat ve niteliği yolunu aydınlatan bir meşale, yolunu şaşırmaktan ve boğulmaktan kurtaran köprü ve araçlardır. Bu sıfatlarla insan donandığı oranda yolunu kısaltır ve Allah'a yaklaşır. Tüm güzel sıfatların ve niteliklerin merkezinde, kemalin kalbinde ise Ahuramazda'dan başka kimse değildir. İnsan-Allah-Ameşaspentalar arasındaki irtibatı göstermek ve insana, kemalin kalbine giden yolu aydınlatan daireyi şöyle gösterebiliriz:

⁶³⁸ “Biz gökten bir su (vahiy) indirdik. Bu, her vadide, kapasitesi oranında akar” (Kur'an, Rad, 13/17).

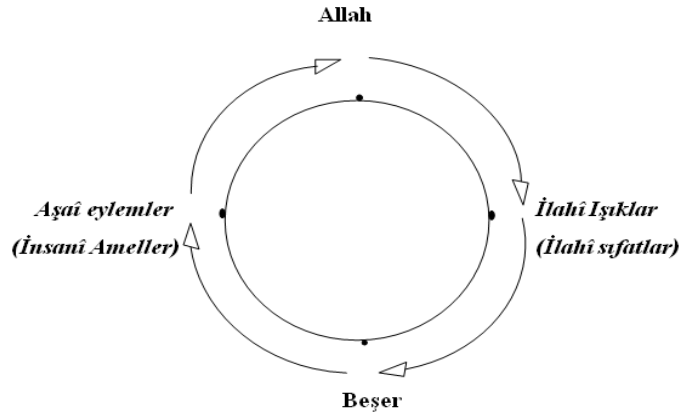
Zerdüşt'ün mesajları üç temel üzerinde kurulmuştur. Bunlar; iyi düşünce, iyi konuşma ve iyi eylemdir. Bu üç esas o denli önemli ve köklüydüler ki dinde meydana gelen bütün değişim ve dönüşümlere rağmen asalet ve değerinden herhangi bir şey kaybetmediler.⁶³⁹ Bazı araştırmacılara göre bu üç esas tüm dünya dinlerinin temeli sayılır. Bu siklette temel ayak iyi düşüncedir ve iyi söz ile iyi amel de bu temel ayağa bağlıdır. Çünkü iyi düşünceye sahip olan kimseden neredeyse kesin bir şekilde iyi sözler ve eylemler meydana gelecektir. İyi düşünce tekâmül hareketinin ve faziletleri elde etmenin kaynağıdır. Ancak bu “iyi olma”nın ölçüsü nedir? Zerdüşt iyi olmaya ölçü olarak akıl terazisi, hakikati ve doğruyu düşünme ya da Aşa ile açıklamaktadır. Diğer bir ifadeyle beşerin iyiliği kötülükten ayırt etmesinin ölçüsü akıl ve bilgi, ağırlık ölçüsü ise doğruluk ve dürüstlüktür. O halde mukaddes akıl ışığında ve kaçınılmaz olarak iyi konuşma ve eylemlerle sonuçlanan iyi düşünce yardımıyla, beşer saadet ve selamete ulaşabilir.

En önemli iki Ameşa olan Vohumanah ve Aşa, Zerdüşt dininin bu üç temeliyle doğrudan ilgilidir. İyi düşünce ve iyi yaradılış anlamına gelen Vohumanah'la donanan insandan iyi söz ve eylemlerin dökülmesi yani doğruluk ve dürüstlüğün fışkırması

⁶³⁹ Muhammed Cevad Meşkür, “Ahlak-ı İraniyan der Piş Ez İslam”, PDF-Makale, www.tarikhema.ir, ss. 1-22, 12/11/2012.

kaçınılmazdır ki bu sonuç da dosdoğru yaşamak anlamına gelen Aşa'yla müzeyyen olmaktan başka bir şey değildir. İlahi sıfatlar olan Vohumanah ve Aşa ile donanan insan aynı zamanda iyi düşünen, iyi konuşan ve iyi işler yapan insandır. Bu durumda ilahi sıfatların manevi ışığıyla aydınlanan Ahurai beşerden insani erdemlerin tecelli etmesi kaçınılmazdır.

Bu öyle bir sistem ve siktettir ki her nereden başlarsak tekrar aynı yere döneriz. Allah = İlahi ışıklar (kemal sıfatları) = insan = Aşa'nın iyi eylemleri = Allah. Allah, kemal sıfatları vesilesiyle beşeri donatır, maneviyatla dananmış beşer Aşai (doğru) işler yapar ve işlediği iyi işlerle insan ilahi hale gelerek Allah'a yaklaşır. Ya da eğer beşer Allah'ın kemal sıfatlarıyla nitelenirse Allah'a yaklaşır ve bu hareketin sonucu olarak Aşaî (dosdoğru) ameller ortaya çıkar. Biz eğer bunu Allah'tan gelen ve yine Allah'a dönen bir varlık dairesi üzerinde gösterecek olursak şöyle somutlaştırabiliriz:

Gatalar baştanbaşa incelendiğinde, Allah'a yapılan taleplerin sürekli hareket ve amelle iç içe olduğu ve bu taleplerden maksadın insani-ilahi faziletleri elde etmek olduğu anlaşılmaktadır. Zerdüş'tün Allah'a sundukları; kurban, namaz, dua gibi bireysel ayin ve merasimlerden ziyade iyi işler, doğru davranışlar, düşünce, söz ve eylemdeki doğruluk ve dürüstlüktür. Allah ancak mükemmel sıfatlar sayesinde bilinebilir ve ona yaklaşmak isteyen herkesin bu sıfatlarla tanışması ve donanması icap eder. Soyut ve manevi olan bu sıfatlar temelde ilahi iken, insanın onları elde etmesi ve onlara bürünmesi ile insani nitelikler haline gelmektedirler. Böylece insanla Allah arasında doğrudan bir köprü kurulmaktadır ve bu köprüden geçmek isteyenler için tek yol azığı iyi düşünce, iyi konuşma ve iyi işler yapmaktır. Bu köprüden geçip Ahurai (ilahi) hale gelmek isteyen beşerin önünde ne bir engel vardır ne de tutunması gereken aracı ve

vesileler... Tek vesile, Vohumanah (iyi düşünce) ve Aşa (iyi söz ve davranışlar, doğruluk) ile donanmaktır. Allah kemal sıfatlarıyla beşere yansırken, beşer bu kemal sıfatların yansımalarını ve ışıklarını ele geçirip onlar sayesinde erdemler işleyerek Allah'a benzeyebilir, Ahuraî hale gelebilir.⁶⁴⁰

İnsaf sahibi her araştırmacı Ameşaseptalar'ı çalışırken ister istemez İslam tarihinde önemli izler bırakan İhvan-ı Safa'yı ve sonradan Sühreverdi ile sistemleşen ve Mirdamad'ın ardından Molla Sadra ile kemale eren İşrak Okulu öğretilerini anımsar. İslam'la kayıtlı kalmakla beraber, İslam öncesi hikmetten de yararlandıklarını açıkça belirten⁶⁴¹ bu çizginin taraftarlarının eserlerini inceleyenler hikmet-ı işrak'ın kesintisiz bir gelişim ve dönüşüm içerisinde olduğunu fark edeceklerdir. Çünkü medeniyet, marifet, hikmet, felsefe ve din, din fenomenolojisi ışığında düşünüldüğünde kopmak bilmez bir irtibatla gelişim ve dönüşüm geçirdiklerine şahit olacaktır.⁶⁴² Özellikle Sühreverdi'nin nur hiyerarşisi ve bu çerçevede meleklerle getirdiği yorum, Ameşasentalar'ı anlamada oldukça önem arz eder. Öyle görünüyor ki Ameşasentalar'ı çalışmak için Sühreverdi'yi mutlaka bilmek gerekir. Çünkü Sühreverdi, eserlerinde Zerdüş't ve kadim İran hekimlerine gönderme yapmakla kalmaz Nurul Envar'dan ilk sudur eden en yakın ve en büyük nurun Vohomanah (Behmen-iyi düşünce) olduğunu söylemekten çekinmez.⁶⁴³

⁶⁴⁰ Hinnells, **Şihaht-ı Esatir**, ss. 70-76.

⁶⁴¹ Taki Purnamdariyan, **Akl-ı Sorkh**, 2. Baskı, İntişarat-ı Sokhen, Tahran, 1390^{HS} (2011), s. 15

⁶⁴² İhva-ı Safa, **a.g.e.**, c. 4, s. 42.

⁶⁴³ Sühreverdi, **Musannifat**, c. 2, s. 128; Sühreverdi, **Hikmetu'l İşrak**, s. 128; Şehrezuri, **Şerh-u Hikmetu'l İşrak**, Mukaddime, s. 33, Nass, ss. 329, 333; Kutbuddin Şirazi, **Şerh-u Hikmetu'l İşrak**, Nass, s. 311; Muhammed Şerif Nizamuddin Ahmed b. el-Herevi, **Envariyye (Tercume ve Şerh-ı Hikmetu'l İşrak-ı Suhreverdi)** 2. Baskı, İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran, 1363^{HS} (1984), Metin, ss. 37-38; Ğaffari, **Ferheng-ı İstilahat...**, ss. 52, 291 217 259, 363; Seccadi, **Ferheng-ı Maarif**, c.1, ss. 329, 338, c.2, ss. 795, 2296, 2298; Seyyid Cafer Seccadi, **Ferheng-ı İstilahat-ı Felsefe-ı Molla Sadra**, 2. Baskı, İntişarat-ı Vezaret-ı Ferheng ve İrşad-ı İslami, Tahran, 1379^{HS} (2000), ss. 315-316; Abdulkadir b. Hamza b. Yakut el-Eheri, **el-Ektabu'l Kutbiyyetu evi'l Belagatu fi'l Hikem**, İntişarat-ı Encumen-ı Felsefe-ı İran, Tahran, 1358^{HS} (1979), Dibace, s. 14, Nass, ss. 89, 266; Seyyid Hüseyin Nasr, **Üç Müslüman Bilge: İbn Sina, İbn Arabî ve Suhreverdi**, (Çev.) Ali Ünal, 4. Baskı, İnsan Yay., İstanbul 2009, s. 95.

3.5. ÖZGÜR SEÇİM

Zerdüşt'ün önemli mesajlarından biri de bütün araştırmacıların istisnasız ifade ettikleri özgür seçim ve insanın kendi yolunu seçmede sahip olduğu özgür iradedir. Gatalar'da insan özgür yaratılmış, kendi kaderini belirleme iradesi ve özgürlüğüne sahip kılınmıştır. Hatta yalan ve batıl taraftarları dahi kendi yollarını seçmede özgür bırakılmışlardır.⁶⁴⁴

Hayvancılıkla uğraşan ve sahip oldukları geçim kaynaklarını korumak üzere sürekli korku ve endişe içerisinde yaşayan saf insanlar kavilerin, kerpenlerin ve usiclerin ya da Aryalıların sapkın ve muharref düşüncelerine sahip lider ve kâhinlerin ağlarıyla çevrelenmiş oldukları bir dönemde, tanrıların rızasını celp etmek üzere din araçlarının, tellallarının ve adamlarının huzuruna korkuyla çıkan, kurban, ayin ve merasimlerle tanrıların rahmetini ve inayetini bekleyen, onların hışmından korunmaya çalışan zavallı halka Zerdüşt adeta özgürlük ruhunu üfördü. İndra, Varuna, Mitra, Agni, Nasatya, Aryaman gibi onlarca tanrıların küçük büyük kâinattaki tüm işleri evirip çevirdiklerine inanıldığı, kulların zillet içerisinde yaptıkları merasimleri, ayinleri görmeden, kurban ve rüşvet almadan insanları rahat bırakamadıklarına inanıldığı, mutluluk ve mutsuzluğun, düşüş ve yükselişin, hayat ve ölümün tamamen onların iradelerine bağlı olarak gerçekleştiğinin düşünüldüğü, onların memnun edilmelerinin ise ancak din adamlarının vesilesiyle mümkün olduğunun kabullenildiği bir çağda Zerdüşt gür bir sedayla insanın kendi kaderini belirlemede özgür iradeye sahip olduğunu, kendi iradesiyle yolunu çizeme hakkına sahip olduğunu ilan ederek bütün araçların ve vesilelerin üzerine çizgi çizdi, liderleri, aşiret reislerini, din adamlarını itibarsız kıldı ve tanrıları kudret tahtından aşağı indirdi. Bu arkaik bir dönem için büyük bir hamle ve insani değerın yüceltilmesi yolunda yapılan önemli bir kıyamdır. Zerdüşt'ün yaklaşık üç bin yıl önce iyilik ve kötülüğe, hayır ve şerre, iman ve küfre, dindarlık ve kontrolsüzlüğe, izzet ve zillete bakış ve yönelişte insanın özgür iradesi ve seçimine yaptığı vurgu çağımız insanın bile hâlâ muhtaç olduğu evrensel bir değerdir.⁶⁴⁵

⁶⁴⁴ Yesna 30/2-4; Zaehner, **Tulu' ve Ğurub-ı Zertuštgeri**, s. 49.

⁶⁴⁵ Aštıyani, **a.g.e.**, s. 204.

Kötülüğün kaynağını esasen bu başlık altında anlamak gerekir. Çünkü Zerdüş'te göre özgür bir seçim yapmak için doğru yola ve doğruluğa ihtiyaç olduğu gibi, yalan yola ve kötülüğe de ihtiyaç vardır. Yani iyilik ve kötülük şeklinde iki alternatif bulunmalı ki insanlara bu ikisi arasında bir seçim yapabilsinler. Eğer doğruluk şeklinde tek bir yol ve alternatif insanın önünde bulunur, ikinci bir alternatif yer almazsa, insanın iradesi devre dışı kalır ve bütün insani keramet berhava olur.⁶⁴⁶

Zerdüş'te göre, doğru ve dürüst bir dindar, bilgi ve şuurla yegâne yaratıcı, büyük bilge Ahuramazda'nın varlığını tanıdığında ve özgür seçimle doğru yolu takip ettiğinde, Allah'ın kemal sıfatlarıyla donanmış olur ve böylece düşünce, söz ve eylemde olmak üzere üç ameli prensibin somut örneği haline gelir. Ancak böyle temiz karakterli, serbest ve özgür, aydın gönüllü ve temiz kalpli Aşavan (doğruluk ve dürüstlük takipçileri) bir toplumda huzur, emniyet ve sükûnet hâkim olur, en iyi cennet inşa edilir. Bu müzik evinde, nağme sarayında⁶⁴⁷ ne keşişe, ne mollaya, ne kâhine ne de rehber, tanrılar ve sultanlara yer vardır. Burası özgür insanların, hür âşıkların meskenidir. İçsel kötülüklerden kurtulmuş, iktidar, hükümet ve baskılardan özgür olmuş kimselerin yeridir. Olduğu gibi olanların değil, olması gerektiği gibi olanların yeri...

Gatalar'ın geneline yayılmış bulunan özgür seçim mesajının aşikar olması nedeniyle bu konuyu kısa keserek 31. ilahinin şu bendiyle sona erdiriyoruz:

*“Ey akıl Tanrısı! İlk günde cismi ve canı yarattığında, kendi gücünden ona düşünce ve akıl bahsettiğinde, topraktan bedene duygu yüklediğinde ve insana çalışma, konuşma ve rehberlik etmeyi lütfettiğinde, herkesin gönüllü olarak ve tam bir özgürlükle kendi dinini seçmesini diledin.”*⁶⁴⁸

⁶⁴⁶ Zaehner, *Tulu' ve Ğurub-ı Zertuşteri*, s. 50.

⁶⁴⁷ Zerdüş'te dininde cennet için kullanılan kelime *müzik evi* ve *nağme sarayı* anlamına gelmektedir.

⁶⁴⁸ Yesna 31/11.

3.6. POLİTEİZM VE ETKİLERİYLE MÜCADELE

Zerdüşt öncesi dönemde topluma hâkim olan inanışlar ve pratikleri yeniden anımsayalım:

1. Sayısız tanrı ve metafizik güçlere inanış,
2. Tanrıların ve fizik ötesi güçlerin hışmından korunmak, rızalarını celp etmek ve halkın ihtiyaçlarını gidermelerini sağlamak amacıyla fidye olarak verilen kanlı kurban ve bu sayede tarım için o dönemde zaruri olan büyük baş hayvanlarının kesilmesi, dumanları tanrılara ulaşsın diye etlerinin yakılması ve telef edilmesi,
3. Tanrılara ulaşmak için aracı konumunda olan kâhin, kavi, kerpen ve usiclerin büyük maddi karşılıklarla ancak düzenleyecekleri merasimler ve okuyacakları virt ve dualarla insanın tanrıya yaklaşabileceğine dair teamül ve kanaat,
4. Homa tanrısı (Sansk. soma) için dini bir ibadet ve merasim şeklinde kanlı kurban sırasında içilen ve bu sayede bir tür sarhoşluk ve esrime halini yaşatan soma içimi⁶⁴⁹
5. Sonraki Avesta'ya da geçen sosyal hayattan ve onun gerçeklerinden kopuk olan bireysel adaplar, merasimler, şiarlar, ayinler, virtler ve duaların halkın içindeki dinamizmi ve ruhu katılaştırması ve toplumsal gelişme ve ilerlemeye engel olması, bu merasimlerin ve duaların sadece belli bir din adamı sınıfına tahsis edilmesi, halkı sömüren ruhani bir sınıfın tekeline giren bu dini adapların halkı ilahiyata yabancı ve cahil, din adamlarını da bilgin ve uzman kılması.
6. Hurafe anlatıların halkı yaşamın hakikatlerinden koparması
7. Tanrılardan şiddetle korkulması ve bu yüzden dua, kurban, acziyet ve zilleti içeren merasim ve teşrifatlara girişilmesi, böylece insanların üretim ve faaliyetten geri kalması, hiçbir biçimde kaderini tayin etme ve yolunu

⁶⁴⁹ Zerdüştün memleketi Harzem veya Belh civarı olan Kuzeybatı İran ve Afganistanda takriben 3000 yıl aradan sonra hala homa, soma ve türevleri gibi görünen esrar, eroin ve afyon gibi sarhoşluk verici madde tüketiminin yaygın olması garip değil midir? Bkz. Kasımiyan ve Behmerdi, **Gıyah-ı Hum**.

belirleme yetkisine sahip olmayan bu insanların hayatın zorluklarıyla mücadele edip dünyayı imar edeceklerine, en ufak rahatsızlıklarını gidermek üzere fizikötesi âlemlerde gezinen tanrılardan tazarru ve niyazla yahut onların aracıları, temsilcileri ve tellalları olan ruhanilere rüşvet, bahşış ve fidyelerle dileme telaşına düşmesi...

Zerdüş'tün attığı en önemli adım genel kanaate göre, bütün tanrıları batıl ve yalan sayması ve insanları yaratıcı, büyük bilge, tek akıl Tanrısı'na davet etmesidir. Bu eylemle kötülüğün, yalanın, batılın ve sapkınlığın temsilcisi olan Arya tanrıların tümü "div" olarak damgalandı.⁶⁵⁰ Yalan ve batıl tanrıların etrafında örülen kalın surların yıkılmasıyla sadece onlara dair inanış ve kanaatler yerle bir olmadı aynı zamanda tanrılarla insanların arasına girip onları sömüren din adamlarının pazarı da kesata uğradı ve böylece din istismarcılarının sahte yüzleri ortaya çıkarak rezil rüsva oldular. Sadece Zerdüş'tün o talihsiz kara dönemde attığı bu adım tek başına tahlil edilecek olursa, onun ne büyük bir iş başardığı anlaşılacaktır.⁶⁵¹

Zerdüş, doğru dinin ve hakkın takipçilerini, iyi düşünen, iyi söz söyleyen ve iyi işler yapanlar olarak tanıttı. Onları ne Zerdüş'ti hatta ne de Allah'ın takipçileri olarak isimlendirdi. Aksine onları Aşavan ya da Aşa takipçileri yani doğruluk, dürüstlük, hak ve adalet taraftarları ve yanlış, yalan dinlerin takipçilerini ise druğvan yani yalancı ya da yalan ve batıl taraftarları olarak isimlendirdi. Çünkü Zerdüş'e göre insanların tümü haddizatında sınıfsız bir toplumdur. Onlar yalnızca Aşa'yı ve druğu takip etmek bakımından iki sınıf olabilirler.⁶⁵²

Biz dikkat edecek olursak Zerdüş'tün yaptığı bu devrim ve büyük dönüşümün izlerini bizzat bu isimlendirmede ve bunun neticesi olan mütedeyyin ve kâfir kavramında da bulabiliriz. Hakiki mümin, doğru yolun takipçisi ve iyi işler yapan kimsedir. Bu iman onun düşünce, söz ve eyleminde gerçekleşmektedir. Kâfir ise tersine, yalana, hileye, kin beslemeye, düşmanlık yapmaya ve yıkıma başvuran bozuk düşünceli kimsedir. Bu kavramların içeriğinde ne virt, dua, adap, merasim ve teşrifattan söz

⁶⁵⁰ Zeahner, **Edyan-ı Zindeh**, s. 322.

⁶⁵¹ Aştıyani, **a.g.e.**, s. 206.

⁶⁵² Gnoli, **Zaman ve Zadzah-ı Zertuş't**, s. 233.

edilmekte ne de imam, rehber ve efendinin takipçiliğinden dem vurmaktadır. Bu durum, içinde çaba, gayret, faaliyet ve hareketin tamamen doğruluk, hak ve adalet düzenine dayalı olduğu bir toplum inşa etme girişimidir.⁶⁵³

Doğru dindar, bilinç ve marifetle doğru yolunu seçen, doğruluğu ve temiz yaratılışı takip etmekle huzurlu bir vicdana ve mutlu bir iç dünyaya kavuşan böylece saadete ve kemale ulaşan kimsedir. Sahte dindar ise, bilgisizlik ve cehalet yüzünden sapkın olan yolu seçen, yalan ve batıl öncülerin peşine düşen, sonunda karanlık ve dar bir gönül, huzursuz bir vicdanla azap ve çile çeken kimsedir.⁶⁵⁴

Zerdüşt diğer peygamberler gibi her şeyi siyah ve beyaz renginde görürdü: Bir tarafta Aşa-doğruluk ve diğer tarafta drug-yalan ve kaos. Bu iki durum asla birbiriyle uyuşmayacak iki nitelikti. Kelimenin tam anlamıyla bu, ölüm ve hayat meselesiydi. Bu yüzden o iyilikten ve doğruluktan yana tavrını net bir biçimde ortaya koyarak yalanın ve kaosun karşısına dikildi. Çünkü Zerdüşt'e göre iyilik ile kötülük arasında cereyan ede gelen karşıtlık ve mücadele kesin bir biçimde devam edecektir. O bu mücadelede, Allah'tan, iki taraftan birinin yani iyiliğin mutlak zaferini ısrarla dilemektedir. Yine Zerdüşt, yalancılara gerçek düşmanı ve doğruların güçlü muhafızıdır. Bundan hareketle Zaehner, Eliade ile aynı düşünerek, Zerdüşt'ün tıpkı Muhammed gibi nebevi sözlerinin etkili olması için kılıca dayandığını belirtmektedir.⁶⁵⁵

Zerdüşt'ün mücadelesinde attığı en önemli ikinci adım, topluma hiçbir faydası olmayan muharref adalar ve gereksiz teşrifatlardır. Zerdüşt o dönemin toplumsal kalkınması için önemli bir faaliyet alanı olan tarımı yaygın kılmak ve toprağı işletmek üzere gücünden istifade edilen büyük baş hayvanlara dönük telef önlemek amacıyla ilkin kanlı kurbanı “divlerin işleri” arasında saydı. Çünkü tanrılardan korunmak ve rızalarını celp etmek üzere kâhinler tarafından fakir halka bir dini merasim olarak dayatılan bu kurbanlarla çoğunlukla yararlı hayvanlar telef edilirken din tacirlerin kurban sırasında icra ettikleri merasimler ve okudukları kendilerine has zikir ve virtlerle menfaat devşiriyorlardı. Zerdüşt bu eylemi, merhametten yoksun tanrıların baskısı ve

⁶⁵³ Aştiyani, **a.g.e.**, s. 206.

⁶⁵⁴ Gnoli, **Zaman ve Zadgah-ı Zertušt**, ss. 233-239; Aştiyani, **a.g.e.**, ss. 206-207.

⁶⁵⁵ Zaehner, **Tulu' ve Ğurub-ı Zertuštgeri**, s. 42.

tazyikine karşı yükselen bir çığlık ve feryat gördüğü için mahkûm ederek kavilere ve kâhinlere ikinci bir darbe daha indirdi.⁶⁵⁶

Zerdüş tıpkı Buda gibi, dini merasimlerin ağırlığı altında belleri bükülmüş bilinçsiz halk yığınlarını evvela özgürleştirmek istedi. Bu yüzden bilinçsizce yapılan soyut zikirlerin veya ne bireyi ne de toplumu geliştirmeyen gereksiz merasimlerin, din adına yapılan ancak toplumun kalkınmasını engelleyen teşrifatların, Tanrı'nın istedikleri arasında yer almadığını ilan etmekle işin başında bireyi kendine getirmeyi ve onu özüne döndürmeyi sağladı. Bu teşrifatlardan en çok kınanmış olan, dört ayaklı yararlı hayvanları kurban etmek ve homayı aşırı tüketerek bilincini yitirmektir.⁶⁵⁷ Araştırmacılar, daha önce Zerdüş'ün bizzat kurban eylemine karşı çıktığını ifade ederlerdi. Ancak sonraları, Zerdüş'ün haddizatında kurban eylemine karşı olmadığı, sadece yararlı hayvanları bayıltmadan acımasız bir şekilde kesmek, sonra sarhoş edici homa içimi eşliğinde etlerini yakarak telef olmalarına yol açmak şeklindeki merasime karşı çıktığı kabul edildi. Buradan hareketle Zerdüş'ün esasen hayvan kesimine mutlak anlamda karşı çıkmadığı ve her türlü içkiyi yasaklamadığı, özellikle ferahlatan ama sarhoş etmeyen homaya karışmadığı ancak hayvanları ihtiyaç olmadığı halde kesmek, homanın sert bir türü olan sarhoş edici içki eşliğinde etlerini ateşlerde küle dönüşüncüye kadar yakmak suretiyle dumanlarını göğe göndermek şeklinde rutin olarak din adına gerçekleştirilen merasim ile merasimim mücrilerine karşı çıktığı sonucu çıkarılmaktadır.⁶⁵⁸

Aynı şekilde bizzat homa içimine karşı çıktığı da net değildir. Onun homa ile ilgili ifadelerinden, aşırı tüketimi ve sarhoş edici özelliklerinin kınandığı anlaşılmaktadır. Yalnızca insanlara güç verdiği kabul edilen masum bir bitkinin usaresinden hazırlanan bir içkiyi hedef aldığı düşünülemez.⁶⁵⁹ Mary Boyce gibi son dönemin araştırmacıları, Zerdüş sonrası dönemde Zerdüş'ün merasimlerinde yaygınlık kazanmaya başlayan dini pratikleri de göz önünde bulundurarak Zerdüş'ün salt bir bitki özünden hazırlanmış homa içimine karşı çıkmadığının belki kendinden

⁶⁵⁶ Zeahner, **Edyan-ı Zindeh**, ss. 322-323; Aştıyani, **a.g.e.**, s. 207.

⁶⁵⁷ Yesna 43/7-8.

⁶⁵⁸ Yamauchi, **a.g.e.**, s. 479; Gnoli, **Zaman ve Zadgah-ı Zertuş**, ss. 236, 239, 245-246.

⁶⁵⁹ Kasimiyani-Behmerdi, **a.g.e.**, ss.36-38.

önceki sarhoş edici homanın içildiği dini merasimler sırasındaki aşırılıkları ve itidalden uzaklaşan uygulamaları kınadığının muhtemel olduğunu belirtmektedir.⁶⁶⁰

Zerdüşt, Tanrı'ya yapılacak en iyi niyaz ve duanın, iyi işler ve dürüst eylemeleri icra etmek olduğunu açıklamakla, din istismarcılarının halkı eşekleştiren tüm merasimlerini ve bu muharref teşrifatlardan elde ettikleri kazancı baltaladı ve insanoğlunu onların tuzaklarından ve ağlarından kurtararak özgür kıldı. Purdavud'un sözüyle Zerdüşt şunu ilan etti: "Mazda Ahura'nın kurbanı, öküzün ve koyunun kanına ihtiyacı yoktur. Onun dergâhında makbul olan yegâne tapınım doğruluk namazıdır. Her kim ki yeri abat eder, toprağı işletir, yararlı hayvanları besler ve korursa, Allah'ı razı eder ve her iki dünyada da mükâfat kazanır."⁶⁶¹

Zerdüşt'ün yaptığı olağanüstü işlerden bir diğeri de "beşer ile Allah arasındaki ahlaki ve manevi vesileleri seçme"dir. Allah'a yaklaşmak için kâhin, keşiş veya kutsal kişiler ve mezhep öncüleri yerine ilahi sıfatlar ve beşeri-ilahi faziletler vesile kılınmalıdır. Aşa, Vohumanah, Khaştra, Armaiti gibi insanla Allah arasında köprü olan erdemlere rağbet edilmeli ki bunların ne mabetleri veya ateşgedeleri ne kâhin ve keşişleri ne de adap ve teşrifatları ve hatta ne dışsal şekil, form ve kıyafetleri vardır. Bunlar Allah'ın onlarla tanınabileceği, elde edilmeleriyle Allah'a yaklaşılabilmesi ve ilahi/Ahuraî olunabileceği ve bizzat tanrısal sıfatların kendisi olan faziletlerdir.⁶⁶²

Bütün tevhit dinlerinde Allah, her şeyin yaratıcısı, her yerde hazır ve nazır kabul edilir. Ancak bu inançla birlikte binlerce yıldan bu yana Allah'la insan arasındaki araçlar olma bahanesiyle insanlara binen, onları eşekleştiren ve güçten düşüren keşişlerin, Levilerin, mollaların ve mubedlerin ordusu her daim en büyük ve en güçlü ordu olagelmıştır. Zerdüşt, insanı yok eden böyle bir orduyla amansız bir şekilde mücadele etmeye çağırıyor ve böylesi orduları yalanın, hilenin ve batılın askerleri sayıyor. Ona göre Allah'a yaklaşmak için hiçbir virt, adap, merasim ve şiarın yararı yoktur ve insandan Allah'a kadar giden bu yolda hiçbir vasıta ve aracı medetkar olamaz. Bilinç ve

⁶⁶⁰ Boyce, **History...**, c.1, ss. 216-217; Boyce, "On Mihr's Part", s. 13; Yamauchi, **a.g.e.**, s. 480; Gnoli, **Zaman ve Zadhah-ı Zertušt**, ss. 245-246; Eliade, *Tarih*, c.1., s. 406.

⁶⁶¹ Aştiyani, **a.g.e.**, ss. 207-208.

⁶⁶² Aştiyani, **a.g.e.**, s. 208.

kavrayışla, özgür irade ve bağımsız seçimle doğru yolu seçmesi gereken, insanın bizzat kendisi olmalıdır. Bu yolu kat ederken onun yol azığı veya dinamizmi ve hareket kaynağı, iyi düşünce, doğruluk ve dürüstlük, hak ve adalet düzeni, irade gücü, muhabbet, iman, takva, tevazu, olgunluk ve kemalden başka bir şey değildir. İnsan Allah'a bireysel menasiklerle, tanrılara ve aracılara yaranmak üzere girdiği zillet ve alçalmalarla değil ancak iyi işlerle, çabayla, gayretle ve toplumu kalkındıran çalışmalarla yaklaşabilir. Günahsız yararlı hayvanları kurban etmek, kâhinlere rüşvet vermek, din adına bir sürü teşrifat yerine getirmek, virtler çekmek ve mateme girmek, sahte tanrıların dergâhında raz ve niyazla acziyetini ve sefaletini göstermek yerine, insan bizzat kendisine ve icra ettiği faaliyetlerine dayanmalı, hakiki ve içten tapımın sembolü olan doğruluk ve dürüstlüğe iman etmek ve dosdoğru hareket etmekle ispat etmelidir.⁶⁶³

Böyle bir okulun mesajları ve eğitimi, kehanetin ve yalanın tezgâhını yerle bir edecekti. Bu sebeple kâhinler ve kaviler Zerdüş'te şiddetle saldırdılar ve hareket alanını olabildiğince daralttılar. Sonunda Zerdüş köyünü ve yuvasını terk etmek zorunda kaldı. Bu bakımdan Zerdüş sadece bir islahatçı olarak görülemez. O büyük sosyal ve düşünsel dönüşümleri gerçekleştiren devrimci bir peygamberdir. Meşhur Alman araştırmacısı Şoder şöyle der: "Zerdüş sadece yeni bir dinin kurucusu değil aynı zamanda o mevcut ayin ve merasimlerin muhalifidir. O yoksulların hakları için sesini yükselten bir kıyam eridir."⁶⁶⁴

Zerdüş'te göre dünya hayır ile şer, iyilik ile kötülük, hak ile batıl ve aşâ ile druğ arasında geçecek olan ve en nihayetinde hakkın, doğrunun ve Aşa'nın galibiyetiyle sona erecek olan mücadele alanıdır.⁶⁶⁵ Bu alanda Mazdeyesna ve divyesnalar kesintisiz bir mücadele içerisinde oldukları. Bu yüzden Zerdüş, tüm sahte tanrıları *div* ve din adına yapılan tüm hâkim adabları, merasimleri ve ritüelleri de *druğ* olarak nitelendirerek başkaldırdı. Çok sayıdaki tanrıya karşı tek tanrı, yaratıcı büyük bilge Ahuramazda'yı birlemek ve gereksiz muharref adap, ayin ve ritüellere karşı da Aşa yolu olan iyi

⁶⁶³ Aştıyani, **a.g.e.**, s. 208; Gnoli, **Zaman ve Zadgah-ı Zertuş't**, s. 238.

⁶⁶⁴ Aştıyani, **a.g.e.**, s. 209.

⁶⁶⁵ Gnoli, **Zaman ve Zadgah-ı Zertuş't**, s. 238.

düşünce, iyi konuşma ve iyi davranmayı yerleştirmek suretiyle gayet sade olan dini programını ortaya koydu. Tanrılar ve ritüeller arasında serseme dönmüş, sahte din adamlarının tanrılar adına düzenledikleri teşrifatlara gark olmuş insana can-u yürekten şöyle seslendi: “İyi düşün, iyi konuş, iyi yap. Senin namazın budur, kurbanın budur, ibadetin bu... Tanrı’yı ne faydalı hayvanı telef etmekle, ne virt ve duayla ne de homa ve gereksiz ritüelleriyle razı edemezsin. Dünyada tek bir yol vardır; o da doğruluktur. Benim ne kıblem var, ne mabedim, ne ayinim ne de özel kıyafetim. Hayvan besle, toprağı işlet, yeri imar et ve iyiliğı yay! Git, tamamen özgürsün. İlk günden beri Ahuramazda, yolunu seçmede seni özgür kılmıştır. İstersen iyilik, istersen kötülük yolunu seçersin. Ama dindar olmak istiyorsan; iyi düşünce, söz ve eylemden başka ödevin yoktur.⁶⁶⁶

Ancak Zerdüşt’ün bu toplumsal kıyamında savaş, iktidar mücadelesi ve askeri yön aramak yanlıştır. Zerdüşt insanı eğitmek, doğruluk ilkelerine dayalı bir toplum inşa etmek, doğru din algısını yerleştirmek ve doğru dindarlar yetiştirmek için haykırdı. Küçük bir toplumda mesajlarını yaymaya çalışan Zerdüşt için genel bir devrim veya halk hareketi imkânı zaten yoktu. Bu bakımdan Zerdüşt’ün girdiğı savaşlar ve fiili mücadeleler hakkındaki verilerin doğruluğuna dair elimizde herhangi bir delil de yoktur.

Zerdüşt’ün mesajları, akıl ve bilgi üzerine kuruludur ancak bu kuru bir bilgi ve bilinç değil aksine şefkat, merhamet, diğergamlıkla iç içedir. Her ne kadar bu mesajlarda kötülük ve haksızlığa karşı pratik bir mücadele alanı varsa da güç kullanma, savaşma, öldürme ve yok etme gibi katı müdahalelere dair herhangi bir işarete rastlanmaz. Gatalar’ın hiçbir yerinde Zerdüşt’ün kötücül güçlere karşı öldürme ve yok etme ile ilgili tek bir emir verdiği görülmez. Çünkü Gatalar’dan da anlaşıldığı gibi, Zerdüşt’ün hedefi, her akıllı bilge gibi, toplumun huzuru ve mutluluğudur ki Zerdüşt’e göre bu ancak bilme, anlama ve özgürlükle elde edilebilir.

⁶⁶⁶ Yesna 29/2, 30/2, 49/3.

3.7. EYLEM DİNİ

Gatalar'da standart ibadi formlar ve dini ayinler bulmak mümkün değildir. Genel itibariyle yalan tanrılardan özgür iradesiyle yüz çevirip Allah'a yönelen, ilahi sıfatlarla donanarak güçlenen, Tanrı yolu gibi kabul edilen Aşa yolunda yürüyen, yalan ve haksızlığa karşı hakkın ve doğruluğun yanında yer alan, ezeli mücadele alanı olan dünyada haksızlıkla devamlı mücadele eden, iyi düşünceler, iyi sözler ve davranışlarla vicdani rahatlığa eren, içinde yaşadığı toplumu kalkındırmak için sosyal ödevlerini gerektiği gibi yerine getiren bir dindar tipoloji ile karşılaşırız.

Zerdüşt, insanın kurtuluşunu kendi çabasıyla kazanmasını bekler. Çünkü Tanrı her insanı "urvan"la yani kendileri için seçim yapmalarına olanak veren bir yetenekle donatmıştır. Bir kez seçim yapıldığında ise ister istemez sonuçlarına katlanma zorunluluğu vardır. İnsan acı çekerek de dersini alabilir ve deneyimsiz yapılan kötü seçimden dönebilir, sonunda doğru yolda yürümeyi öğrenebilir. Ama ne zaman kötü bir seçim yapılırsa peşinden bir acı gelir. Bu genel tüm büyük peygamberlerin öğrettiği bir yasadır: "Ektiğine göre biçeceksin." Hindular buna karma yasası veya etki tepki yasası demektedirler. Onlar, ara sıra yaptıklarımızın sonuçlarına bir yaşamın sınırları içinde katlanılmadığını ve sonunda tüm deneyimlere sahip olmak ve bu yasanın öğretmek istediği dersi öğrenmek için birden çok yaşama gereksinim olduğunu kabul ederler. Yeryüzünde kısa yaşamlarımızın sınırları içerisinde yapılmış bütün eylemlerimiz için, hiçbir zaman sonsuz bir cennet veya cehennem olmadığını, karma yasaının bir gereği olarak reenkarnasyonun gerekli olduğunu savunurlar.⁶⁶⁷

Gata ilahiyatında etki tepki yasası birçok yerde açıkça ifade edilmiştir.⁶⁶⁸ Ancak sonsuz mahkûmiyet veya ödül söz etmez. Sonraki çağlarda bile sonsuz cennet veya cehennemden söz edilmemiştir. Nerede böyle bir açıklama yapılsa büyük olasılıkla Sami etkisinden ötürüdür. Ancak karma ya da etki tepki yasasını bir zorunluluk olarak kabul etmekle beraber herhangi bir yerde yanlışlarını telafi etmek ve derslerini öğrenmek için insanın tekrar tekrar bu organik varoluşa dönmesini gerektiren kesin bir

⁶⁶⁷ Taraporewala, **a.g.e.**, s. 51-52.

⁶⁶⁸ Bkz. Yesna 30/11.

ifade yoktur. Ama bu anlama götüren ifadeleri arayanlar da reenkarnasyonla ilgili olumlu bir sonuca gidebilir. O halde biz reenkarnasyonun reddi veya kabulü ile ilgili herhangi bir ifadenin geçmediğini belirtmekle yetinelim. İnsan yaşamının amacı peygamber tarafından açıkça belirtilmiştir: Aşa yolunda yürüyerek Tanrı'ya ulaşma. Bu çeşitli yöntemlerle –bilgi, bağlılık, eylem- başarılabilir. Ama en önemli yöntem eylem olmalıdır. Zerdüştlük her şeyden önce bir eylem dinidir. Zerdüş'tün mesajları daha çok eylemle ilintilidir. Çünkü bütün öğretileri üç emirde toplanmıştır: Humata (iyi düşünce), Hukhta (iyi konuşma), Huvaršta (iyi eylem). Bir bakıma bunların ilk ikisi de iyi eylemlerin meydana gelmesi için gerekli olan alt yapılardır. Sonunda Aşa yolunda yürümek olan iyi davranış ve eylemlerin tüm mesajların kalbi olduğunu söyleyebiliriz.⁶⁶⁹

Zerdüş'tün felsefesinde önemli bir yer tutan tevhit ve saneviyetin (düalizm) ehemmiyeti şurada saklıdır: İnsanlar tek tanrı inancıyla aynı şemsiye altında toplanarak yeryüzünde iyiliğin, adaletin, temizliğin ve tüm ilahi niteliklerin egemen olması yolunda çabalarını birleştirebilir ve tek merkezde topladıkları bu erdemli çabalarıyla hak ve adalete dayalı Aşa düzenine kavuşabilirler. Düalizmle ise iyilik ve kötülük arasında seçim yapmada tam bir özgürlük elde eden insanlar, özgür iradeleriyle seçecekleri yolda hiç bir baskı ve dayatmaya maruz kalmadan can-u gönülden çalışabilirler. Bu ruhla iyilik yolunu seçenlerin yeryüzünde kötülüğe karşı her zaman iyiliğin yanında saf tutan bir muhafız bilinciyle adaletin sağlanmasına katkı sunabilirler.⁶⁷⁰

Zerdüştlükte hayat, yalnızca uzun uzadıya düşünmek ve iyiyi düşlemek için kararlaştırılmamıştır. Bununla birlikte iyinin etkin izinde ve kötülüğe karşı etkin savaşın içinde yer almak gerekir. İyi işler yaparak ve bütün kötülük ve haksızlıklara karşı savaşarak iyi olunmalıdır. Gerçek bir Zerdüş't dindarı, başkalarının bir ihtiyacı olduğunda yardım etmeye her zaman hazır olan, hep adalet ve hakikatin yanında saf tutan kimsedir. Böyle bir insana “Yaşamın Efendisi (Allah) için çalışıyor” denebilir. Çünkü Tanrı'nın işinin doğru anlaşılması, yalnızca düş gören, kendi başına sessizce düşünceye dalarak oturan öğrenci için değildir. Gatalar, Tanrı'nın kendi kelimeleri,

⁶⁶⁹ Taraporewala, **a.g.e.**, s. 52-53.

⁶⁷⁰ Abbasiyan, **a.g.e.**, ss. 67, 82-83.

orada buyrulan hayat ancak yaşanarak anlaşılabilir. Dünyadaki hiçbir yazıt, yalnızca kelimeleri ve dili incelenerek anlaşılmaz; yaşanmalı ve uygulanmalıdır. Bir hayat, yazıtta belirtilmiş kurallara göre yaşandığında, tanrısal haberci izleniyor ve Tanrı için çalışma deniyor demektir. Eğer insan kardeşinde olmayan bir şeye sahipse, görece olarak kendisi zenginleşirken, kardeşi yoksullaşıyordur. Sahip olunan zenginlikler, potansiyeller ve yetenekler Tanrı tarafından kişisel çıkarlar için verilmemiştir. Sahip olunan bu donanımlar paylaşılmalıdır. Kardeşlerimiz de bu yeteneklere sahip olunca dünya zenginleşecektir. Tanrı'nın armağanları biriktirip saklanmamalı ve istiflenmemelidir. Aksine kardeşlerimizin kullanımına sunarak serbestçe yararlanmaları sağlanmalıdır. Nitekim bütün dinlerin öğretisi şudur: "Serbestçe aldın, serbestçe ver!" Hiçbir insan tek başına ve kendisi için kurtulmaz. Böyle bir düşünce benciliğin en yüksek noktasıdır. Her şeyden önce kendini düşünme, kötü birinin en güçlü silahıdır. Tanrının armağanlarını yalnızca kendisi için kullanan, bu armağanları sırf kendisi için kaldıran hiçbir bencil kişi O'nun gözünde bağış bulamaz. Tanrı'nın armağanlarını yoksul kardeşleriyle paylaşanlara "Tanrı'nın gücü" gelecektir. Güç daha yoksul kardeşleriyle paylaştıkça daha çok üzerine akar. Bir insanın sahip olduğu yetenekler ne kadar çoksa, yardım edebileceği insanlar da o kadar çoktur ve bu yetenekler kardeş/insanların hizmetinde kullandıkça Tanrı ona daha büyük hizmetler için güç bağışlar. Böylece insanlığa hizmetin en iyi ödülü, daha büyük hizmetler yapmak için bağışlanan taze güçtür. Bununla insan, gittikçe daha büyük, daha akıllı ve daha güçlü hale gelir, hep daha yüksek ve daha tanrısal güçler yayar. Bireyin ruhsal varlığı büyüdükçe, daha çok yoksul kardeşlerini merhametle kucaklar.⁶⁷¹

3.8. ÖLÜM VE AHİRET

Hiç kuşkusuz beşerin çözüm bulmada çaresiz kaldığı en önemli ve en genel sorun ölümdür. Acaba ölümlle beraber insan tamamen yok olup gitmekte midir yoksa ikinci bir hayat şansı var mıdır? Böyle bir hayat bu dünyanın içinde mi, başka bir dünyada mıdır? Eğer böyle bir hayat varsa yine yaşanan hayatın tıpkısı gibi sınırlı ve arızalı mı yoksa sınırsız ve mükemmel midir? Acaba ikinci diriliş cismani mi, ruhani midir?

⁶⁷¹ Taraperowala, **a.g.e.**, s. 56-58.

Zerdüşt'ün ifadelerinde tüm bu soruların cevabını dakik bir şekilde bulmak zordur. Ancak iyilerin ve kötülerin sonu, dünyanın sonu, iyilerin ve kötülerin alacakları mükâfat, sırat köprüsü, cennet ve cehennem, yeniden diriliş ve dünyanın dönüşümü ile ilgili mevcut işaretler ışığında bir neticeye gidilebilir.

Zerdüşt, ilkin iyi işlerin mükâfatından söz eder ve en iyi mükâfatın, iyi düşüncenin yüce sarayı olacağını belirtir.⁶⁷² Burada mükâfat olarak verilecek olan şeyin yüce bir mekân olacağı yönündedir. Ancak bu yükseklerdeki sarayın iyi düşünceyle açıklanması akla maddi bir mekândan ziyade tinsel bir mekân getirmektedir.

Zerdüşt aynı ilahinin sonraki bentlerinde açıkça cennetten (Av.vahiştım-Fars. bıheşt) söz eder. Ancak bu mükâfatı sadece kendisi ve yarenleri için değil, aynı zamanda tüm iyi yaratılışlı insanlar için ve devamlı surette arzu etmektedir. Ancak cenneti iyi düşünce (Vohumanah) ile iç içe zikretmesi dikkat çeker.⁶⁷³

Fakat sonraki ilahide Zerdüşt'ün yaratılışın başlangıcı ve sonu (mebde-mead) ile ilgili en açık ifadesi ve iyilik ile kötülük ya da doğru ile yalanın karşılığı hakkındaki bakış açısını en net şekilde ortaya koyan ifade gelmektedir: *“Bu iki cevher birleştiklerinde ilk olarak hayatı ve ölümü meydana getirdiler. Varoluşun sonuna kadar kötüler ve yalancılar en kötü yaratılıştan (durum), iyiler ve doğrular ise en iyi yaratılıştan (durum) nasipleneceklerdir.”*⁶⁷⁴ Burada iyilerin ve kötülerin görecekleri karşılığın da işledikleri eylemlerin cinsinden olacağı anlaşılacakla birlikte, söz konusu karşılığın adeta bu dünyada olacağı hatta cennet veya cehennem bizzat insanın içinde yer aldığı sezilmektedir. İyilik yapanların sakin bir ruha, rahat bir vicdana ve sosyo-psikolojik bir huzura kavuşacakları ancak kötülük işleyenlerin ise bunun aksine deruni bir cehennem olan vicdan azabıyla acılara gark olacakları ifade edilmektedir.⁶⁷⁵

Zerdüşt ezelden beri amansız bir mücadele alanı olan dünyadan adaletsizliğin ve yalanın sonunda silineceği bir dönemin geleceğini, mücadelenin kesin galibinin iyiler ve

⁶⁷² Yesna 28/4.

⁶⁷³ Yesna 28/8.

⁶⁷⁴ Yesna 30/4.

⁶⁷⁵ Aştıyani, **a.g.e.**, s. 238.

doğrular olacağını salık verdikten sonra iyiler için tertemiz ve dosdoğru cennetin inşa edileceğini vad eder.⁶⁷⁶

İyililerin alacakları mükâfat ve kötülerin karşılaşacakları ceza ile ilgili ifadeler Gatalar'da sık sık geçmektedir.⁶⁷⁷ Ancak zor kullanmak suretiyle güç elde etmek ve “en kötü yaradılış evi”nde iktidar olmak isteyenlerin bu arzularının hayatlarını alt üst edeceğini bildirmesi⁶⁷⁸ bu dünyayı işret ediyor gibi görünmektedir. Çünkü güç ve iktidar arzusu genellikle bu dünyada talep edilir. Nitekim mevki ve makam peşinde olan zorbarların dünyadaki zahiri yaşamlarında görkem ve debdebe içerisinde görülmelerine rağmen aslında büyük ruhi sarsıntılar geçirdikleri ve Bâtınî. bir cehennem yaşadıkları bilinmektedir.

Gatalar'da, mutluluk ve bahtiyarlığın, başkalarının mutluluğunu isteyenlerin olacağı belirtilmektedir.⁶⁷⁹ Devamında ise, cennetin (vahiştem) böyle bir aydın yüreğe sahip kimselerin olacağını⁶⁸⁰ belirtmesi dışarıda veya ahretteki görkemli saraydan çok, bu dünyada, kişinin aydınlık dolu yüreğinde yer alan Bâtınî. cenneti anımsatmaktadır.

Kurtuluş, kurtulmak isteyenlerin ve kurtuluşu arayanların olacaktır. Kurtulmak isteyenler, kurtuluşa ermek için çabalamalı ve gayret etmelidir. Sonuçta Allah ancak insanların yapıp ettiklerine göre onları yargılayacak, ödül hak edenlere ödül, ceza hak edenlere ceza verecektir. Kurtuluşun anahtarı insani eylemlerdir. İnsanı kurtuluşa götüren iyi eylemler, yok oluşa götüren ise kötü eylemlerdir.⁶⁸¹ Bu bentte dolaylı olsa da ölüm sonrası hayatın söz konusu edildiği söylenebilir. Ancak Zerdüşt Gatalar'da maddi ve cismin alemin (giti) dışında maddi ve cismani olmayan soyut, zihni, ruhani veya manevi (minuyi) bir alemden bahsettiği aşikâr ise de bu alemin ayrıntılarına girmez. Her ne kadar manevi bir cennet (Vahiştim Minuyi) ve soyut bir yalan veya cehennemden (Açıştem Minuyi) bahsetse de, buranın ayrıntılarına dair bilgi vermez.

⁶⁷⁶ Yesna 30/10.

⁶⁷⁷ Yesna 30/10-11, 31/14-20, 32/13-15, 43/5.

⁶⁷⁸ Yesna 32/13-15.

⁶⁷⁹ Yesna 43/1.

⁶⁸⁰ Yesna 43/ 2.

⁶⁸¹ Yesan 43/5; Yamauchi, **a.g.e.**, s. 50.

Buraya giden yolların bu cismani dünyada ve burada işlenen somut eylemlerden geçtiğini ise ısrarla vurgular.⁶⁸²

Gatalar'da ödül, ceza, cennet, cehennem ve kurtuluşun yanı sıra Çinvat (ayırt edici) köprüsünden de bahsedilir. Siyasi önderlerin (kaviler) ve dini öncülerin (kerpenler) birleşerek kötülük yaptıklarını ve insanların hayatlarını alt üst ettiklerini gündeme getirir. Ancak bunların sadece kendilerine zarar verdiklerini ve vicdanlarını incittiklerini ekler. Derken Çinvat köprüsüne yaklaştıklarında devamlı surette “yalan evi”nde⁶⁸³ kalacaklardır.⁶⁸⁴ Burada cennet ile cehennem ya da iyiler ile kötüler ayırt eden Çinvat köprüsünün ahret hayatıyla ilişkili olduğu kabul edilir. Fakat yalan evi olan cehennemin bu dünyada kötülerin kalbinde yandığı, içlerini kemirdiği ve vicdan azabının ateşi ve baskısıyla onları yakarak huzur bırakmadığı şeklinde de yorumlar yapılmaktadır. Ancak Zerdüş'tün dünyanın sonundan, iyilerin ve kötülerin girecekleri iki mekândan, ödül ve cezadan, Çivant köprüsünden söz ettiği aşikârdır. Zerdüş bu metafizik olgulardan bahsetmesine rağmen bir dünyalıdır ve dünyevi meseleleri merkezine alır. Metafizik olan uhrevi hayatın keyfiyetine girmez. Ahiret hayatının şeklini belirleyen dünya ve orada yapılan işlerdir. Adeta sırat köprüsünün, o dünyada değil, bizzat bu dünyada her insanın ayaklarının dibine kurulduğunu, oradan yerine derinliklerine veya göğün katmanlarına doğru uzandığını sezdirir. Cennet ve cehennemin de girişi bu dünyada yapılan sırat köprüsünden geçiş sırasında insanın sahip olduğu içsel huzur ve vicdani azaptır. Böylece daha bu dünyada insan vicdanının derinliklerine kurulan bir köprüyle, öteki âleme vicdani rahatlığın huzur ve mutluluğu ya da vicdani incinmelerin azabı taşınır. Ayırt edici köprü bu dünyadan özgür iradeyle seçilip yürüdüğü gibi, cennetin huzuru ve cehennemin ateşi de yine bu dünyadan götürülür.⁶⁸⁵

İyilere mükâfat olarak “Tanrı'nın ülkesi” vaat edilmektedir⁶⁸⁶ Burada ya öte dünyadaki cennet kast edilmekte ya da bu dünyada oluşturulacak erdemli toplum ve adil

⁶⁸² Hurşidiyan, **Cihanbinî...**, ss. 133-135, 235-247.

⁶⁸³ Gatalar'da cennet *şarkı evi* ve cehennem de *yalan evi* olarak geçer.

⁶⁸⁴ Yesna 46/11.

⁶⁸⁵ Aştiyani, **a.g.e.**, ss. 248-249; Gnoli, **Zaman ve Zadgah-ı Zertuş**, s. 234.

⁶⁸⁶ Yesna 49/5.

bir iktidar hedeflenmektedir. Zerdüşt'ün ilahilerinde geçen bu gibi soyut kavramların altı doldurulmadığı için her mütercim bu kavramları meyilli olduğu tarafa çekebilmektedir. Ama metafizik ifadelerin genellikle dünya hayatındaki yaşamın keyfiyeti ile irtibatlandırılması, dünya hayatındaki düşünce, söz ve eylemlerin merkeze alınarak metafizik sonuçlara varılması oldukça belirgin ve düşündürücüdür.

Hak ve adalet taraftarlarının “müzik evi”nden, “şarkı evi” veya “nağme sarayı”ndan (Av. grudman) ilham bahşeden sözler işitecekleri ifade edilir.⁶⁸⁷ Bu bentteki “nağme sarayı” cennete yorumlanabileceği gibi, doğru yaşayanların bu dünyada içinde yaşadıkları çevreden ya da temiz yüreklerine gelen ilhamlardan hoşnut edici sözler işitecekleri sonucu da çıkarılabilir. Devamındaki bentlerin birinde “nağme evi”nden tekrar söz edilir ve buranın “ezelden beri Ahura'nın makamı olduğu belirtilir.⁶⁸⁸ Buradaki betimlemeden cennet çıkarılabileceği gibi, tekâmül yoluyla ve ilahi sıfatlarla donanmak suretiyle daha bu dünyada mutlak kemal olan Allah'a yaklaşmanın ve onun makamına yakınlaşmanın mümkün olabileceği sonucuna da varılabilir.

Gatalar'da geçen “parlak ateş ve erimiş maden” belki de iyilerle kötülerini ayıran imtihanın keyfiyetine dair kullanılan en somut ifadedir.⁶⁸⁹ Bu ifadeler, maddi veya manevi bir erginlenme sınavı, iyilerle kötülerini yekdiğerinden ayıran bir çizgi ve temizleme/eleme aracını hatırlatmaktadır. Parlak ateş ve erimiş maddenin sonraki ilahiyatlarda betimlenen cehennem sahnelerine kaynaklık da ettiği anlaşılmaktadır.

Zerdüşt dininin temel mesajlarından biri kuşkusuz diğeri dünyaya iman etmektir. Zerdüşt, insan hayatının bu maddi dünyadaki ölümle beraber sona ermediğini, aksine bu dünya hayatından sonra onu diğeri dünyadaki hayatın beklediğini söyler. Ahiret hayatı ise iki türe ayrılır: Mutluluk dünyası ve mutsuzluk dünyası. O halde, bu maddi dünyada hayatlarını iyilik yapmakla geçirenler mutluluk ve saadet diyarına geçeceklerken, bu dünya hayatlarını kötülük ve alçaklıkla geçirenler ise bedbahtlık diyarına gireceklerdir. Ruhun ölümsüzlüğüne iman da Zerdüşt dininde önemli bir prensiptir. Bu dinde, cismin

⁶⁸⁷ Yesna 50/4.

⁶⁸⁸ Yesna 50/14.

⁶⁸⁹ Yesna 51/9.

yok olduğuna ancak can ve ruhun ölümden sonra baki kaldığına ve dünyada işlemiş olduğu işlere göre yargılanacağına inanılır. Zerdüşt dininde en cazip ilke, ahlak yasasıdır. Çünkü bu ilkeye göre ahlak dinden ayrı bir olgu değil aksine Antik Yunan’da olduğu üzere dinin bizzat bir parçasıdır. Bu bakımdan Zerdüştlere göre din, zahiri merasim ve formel teşrifatlardan meydana gelen milli şiarlar değil, her bireyin hayat metodu ve uymak zorunda olduğu kanun hükmündeydi.⁶⁹⁰

Zerdüşt ölüm sonrası hayat için insan ruhunu bekleyen iki muhtemel kadere işaret eden inançların murisiydi: Bedene bürünüp göğe ve tanrıların katına çıkan mutlu ruhlar ve yerin alt katmanlarındaki ölümler diyarına bedenden yoksun olarak inen mutsuz ruhlar. Yine bu dünya ile diğer dünya arasında bir köprünün var olduğunu düşünmekteydiler: Aşağı dünyaya inen ve yer ile göğü birbirine bağlayarak cennete çıkan köprü. Büyük bir ihtimalle Zerdüşt öncesi dinlerde sadece büyük adamların cennete gidebilecekleri düşünülürdü. Bu yüzden Zerdüşt kadın veya erkek her kim öğretilerini kabul eder ve Aşa yolunu takip ederse cennete gidebileceğini ilan etti. Ancak yer altındaki dünya ile alakalı ifadesi görüldüğü kadarıyla kötülerin cezalandırıldıkları ve en kötü yaşama duçar oldukları yer yani cehennemdir.⁶⁹¹

Zerdüşt’ün öte dünya ile ilgili en cazip açıklaması, herkesin bu dünya yaşamının ve buradaki iç alemi, *daina* veya vicdanının somutluk kazanacağına işaret etmesidir. İnsanların bu dünyada işlemiş oldukları amellere göre güzel veya çirkin bir surete büründükleri ve onları yukarıya, cennete veya aşağıya, cehenneme sevk ettiğini belirtmesidir.⁶⁹²

Zerdüşt, Dinler Tarihi’ne o zamana kadar hakim olan tasavvurlara son derece önemli olan “dünyanın sonu” veya “kıyametin kopması” fikrini katmıştır. Buna göre, ezelden beri dünyaya hükmetmek için gece gündüz muharebe eden iyi prensip (Spenta Mainyu) ile kötü prensip (Angra Mainyu) arasındaki gerginlik ve keşmekeş dünyanın sonuna kadar devam edecektir. Dünyanın sonu, Spenta Mainyu’nun galip geleceği ve Ahuramazda’nın saltanatının tesis edileceği gün olacaktır. O gün *erimiş demirden*

⁶⁹⁰ Rezi, **Ayin-ı Moğan**, ss. 134-135.

⁶⁹¹ Yesna 46/11; Boyce, **a.g.m.**, s. 37.

⁶⁹² Yesna 49/10-11.

ırmaklar dünyanın üzerine dökülecek, müminlere ılık süt kadar hoş gelen u dehşetengiz nehir kötöleri yakıp kavuracaktır. İyiler ise o nehirden geçtikten sonra insaf ve iyilikle parlayan yeni bir dünyada mutlu bir hayat süreceklerdir.⁶⁹³

Schimmel göre, bu gibi tasavvurları ifade eden Zerdüş, İsrail, Hristiyanlık ve İslam âleminde dünyanın sonuna, son zamanlarına ait vahiyler alan resullerin (apokaliptik) ilk örneğidir. Hâlbuki bu umumi muhakeme yanında her insan ölümden sonra Çinvat köprüsünden geçmek suretiyle hususi bir imtihana tabi tutulacaktır: İyiler, hayatlarında daima Ahuramazda'nın tarafında mücadele edenler zahmet çekmeden öbür dünyaya kavuşacak, kötüler ise “drugların evleri”nde yani yalancılardan veya yalan cinlerin oturdukları yerde hasret içerisinde yaşayacaktır. Öbür dünyada yeni öleni karşılayan zat, insanın semavi, ruhani numunesi, onun “meleği”dir. Amellerine nazaran bu şahsiyet ya cazip bir güzel kız ya da iğrenç bir varlıktır.⁶⁹⁴

Gatalar'ın 48. ilahisinin 4. bendinde geçen, genellikle “din” kelimesine kaynaklık ettiği düşünülen ve “vicdan” olarak tercüme edilen *deina* kavramı üzerinden öbür dünyaya yapılan işaret gayet ilgi çekicidir. Çünkü dindarlık ile vicdanlılık arasında kurulan bu güçlü bağın bu dünyadaki faaliyetlerin etkisiyle şekillendiği ve öbür dünyada iyi ya da kötü bir görünümle tezahür ederek insanın kaderini belirlediği⁶⁹⁵ son derece hayati bir mesaj niteliğindedir. Bu işaret aklımıza, bazı Kur'an ayetlerini⁶⁹⁶ ve “her amelin ahrette kendisine uygun olan bir surete bürüneceği ve insanın da dünyadayken işlemiş olduğu işlere göre alacağı suret ve form üzere dirileceği”⁶⁹⁷ şeklindeki hadislere dayanarak, Ahiret hayatında herkesin dünyevi amellerine göre dirileceğini ve uhrevi tenasühle haşrolacağını ifade eden Molla Sadra'nın açıklamalarını getirmektedir.⁶⁹⁸

⁶⁹³ Schimmel, **a.g.e.**, s. 91; Eliade-Couliano, **a.g.e.**, s. 310; Boyce, **Zerdüştiyan...**, ss. 52-53; Boyce, **Ayin-ı Zertuş**, s. 143.

⁶⁹⁴ Schimmel, **a.g.e.**, s. 91; Boyce, **Zerdüştiyan...**, **a.g.e.**, ss. 52-54; Bkz. Vida Nadaf ve Meryem Şebazî, “Cihan-ı Ahret ve Ten-ı Pesin Der Din-ı Zertuş”, **Fasılname-ı Zeban ve Edeb-ı Farisi**, 1391^{HS} (2012), ss. 1-14

⁶⁹⁵ Bkz. Boyce, **Ayin-ı Zertuş**, s. 143.

⁶⁹⁶ Kur'an-ı Kerim, İsrâ, 17/97, Tekvir, 81/5, Nur, 24/24, Fussilet, 41/21, Yasin, 36/65

⁶⁹⁷ İlgili hadislerin tam metni için bkz. Molla Sadra, **Esfar**, c. 9, ss. 5-6.

⁶⁹⁸ Molla Sadra, **eş-Şevâhid**, ss. 232-233.

Gatalar'da insanın kurtuluşuna vesile olan, sadece insanın yaptıklarıdır, diğer bir ifadeyle insan kendi kendisinin kurtarıcısıdır. Onu kurtaran Zerdüş't hatta Ahuramazda bile değildir. Aksine o düşünce, söz ve eylemleriyle kendisini kurtardığı gibi, suşyanta (Zerdüş't'e veya kurtarıcıya) ve Ahuramazda'ya da yardım etmiş, iyiliğin egemen olması için katkı sağlamış olmaktadır. Bu yüzden insanın kurtuluşuna vesile olan, ister merhametinden ister dileğinden dolayı hiçbir Kadir-ı Mutlak değil, bizzat özgür insanın yaptığı doğru seçim ışığında takdim ettiği faaliyetlerdir.⁶⁹⁹

Gatalar'ı ölüm sonrası hayat için taradığımızda yukarıdaki genel anlatılara rastlarız. Tüm bu anlatılar, Zerdüş't'ün tıpkı Buda gibi, metafizik meselelere girmediği, daha çok bu dünya hayatıyla ilgilendiği, bireysel ve sosyal hayatın tanzimi ve inşası için çabaladığı, eğer metafizik ifadeler kullanmışsa bile bunları üsten, kapalı ve yoruma açık bıraktığı anlaşılmaktadır. Ancak Gatalar'da kapalı olmayan temel vurgu, ölüm sonrası hayata uzanan köprünün bu dünyadan geçtiği, iyi düşünce, söz ve eylemlerin, vicdani sükûnet ve içsel huzurun ödül ve mükâfat için temel ölçü kabul edildiği gerçeğidir.

Hatta Kellens, Gatalar'da öte dünyaya yorumlanan kelimeleri uzun uzun tahlil ettiği çalışmasından hareketle, Gatalar'da ölümden sonraki ödül ve cezaya işaret eden bir ifadenin aslında olmadığı sonucuna varmaktadır. Ona göre Gatalar'da Ahiret, sadece şair Zerdüş't'ün kendi düşmanlarını cehennemle uyarması ve takipçilerini de cennetle müjdelemesinden başka bir şey değildir.⁷⁰⁰

Fakat Zaehner ölüm sonrası hayat için, Sühreverdi'nin “nur parçacıklarının saf nurla ve Nuru'l Envar'la birleşecekleri” şeklindeki işraki yorumlarını akla getiren ifadeler kullanmaktadır. Zaehner Gatalar'a dayanarak⁷⁰¹ doğru yaşayan kimselerin ruhları Çinvat köprüsünden geçtikten sonra Allah'ın Aşa ve Behmen gibi nitelikleriyle buluşacaklarını ve bir şekilde Vohumanah'la birleşeceklerini belirtir.⁷⁰²

⁶⁹⁹ Bkz. Behram Frahvaşi, **Cihan-ı Fravar: Bakhşi Ez Ferheng-ı İran-ı Kohen**, 3. Baskı, İntişarat-ı Fravahar, Tahran, 1388^{HS}(2009), ss. 11-23; Şehzadi, **a.g.e.**, s. 40; Menuçehrpur, **a.g.e.**, ss. 58-62; Hurşidiyan, **a.g.e.**, ss. 124-127; Gnoli, **Zaman ve Zadgah-ı Zertutş**, s. 250.

⁷⁰⁰ Kellens, **a.g.e.**, s. 23.

⁷⁰¹ Yesna 46/12.

⁷⁰² Zaehner, **Tulu ve Ğurub-ı Zertutşgeri**, s. 73.

Sonraki Avesta ilahiyatında ise, ölüm sonrası hayat daha ayrıntılı ve keskin çizgilerle betimlenmiştir. Özellikle Ardaviraf'ın semâvi yolculuğuyla cennet, cehennem ve Araf'a dair kapsamlı bir dini edebiyat oluşturulmuş ve bu edebiyat sonraki birçok din üzerinde etkiler bırakmıştır.⁷⁰³ Sözelimi şu anda Zerdüştliler ölümden sonra ruhun ve *fravahar*⁷⁰⁴ ın baki kaldıklarına inanır. Ruh yeryüzünde işlemiş olduğu eylemlerin hesabını vermek üzere yargılanırken, dünyada da insanla birlikte var olan ve Ahuramazda'dan bir küçük parça olan *fravahar*'ın ise yine asli mekânı olan ilahi makama döner.⁷⁰⁵ Sonraki Avesta ilahiyatı, Ardavirafname ve geleneksel yorumların etkisiyle Gatalar'da yer alan genel ve kapalı ifadelerin tamamı Ahiret hayatına yorumlanmıştır. Böylece Zerdüş'tün bu dünyada kurmak istediği erdemli toplum, tanrısal iktidar ve cennetvari ülke ötelenerek uhrevi umutlara havale edilmiştir.

Çizgisel zaman ve dünyanın sonuna işaret eden Zerdüş't, son bir kez de olsa *döngüsel zamana* olanak tanıdığı ve dünyanın bir kez daha o eski halis ve saf haline geri döneceğini savunmaktadır. Eğer Zerdüş'tün zaman algısını ele alırsak aklımıza gelecek ilk örnek “tek çizgi üzerinde ilerleyen ama en sonunda başladığı noktaya geri dönen” *dairesel* bir çizgisel zamandır. Dünyanın en sonunda meydana gelecek bu *ilk saf haline dönüş* Spenta Mainyu'nun kesin zaferinin ardından gerçekleşecektir.⁷⁰⁶ Bununla Zerdüş't, daha bu dünyadayken iyiliğin mutlak zaferi ve arzulan erdemli dünyanın Ahiretten önce burada inşa edileceği umudunu aşlamaktadır. Nitekim Zerdüş't dünyanın yakın bir zamanda “dönüşeceğini” umut etmektedir. “Bu varoluşu yenileyecekler bizler olalım!” diye haykırır.⁷⁰⁷ Bu yüzden kendisini birkaç kere “suşyant” (kurtarıcı) olarak gösterir.⁷⁰⁸ Gatalar'da geçen ve “fayda veren-ulaştırıcı” anlamına gelen “su” kökeninden oluşan *suşyantla* kast edilen, sadece Zerdüş't değil, bununla beraber her asırda insanlara

⁷⁰³ Gignoux, **Ardavirafname**; Yıldırım, **Ardavirafname**, Ahmed Tefezzulî, **Minu-yı Khired**, ss. 28-30

⁷⁰⁴ Cihangir Uşideri, “Ahuramazda”, PDF-Makale, www.tarikhema.ir, ss. 1-16; Haşim Rezi, “Fravahar: Sergozeşt-ı Ruh ve Revan”, PDF, www.tarikhema.ir, ss. 1-14, 12/11/2012.

⁷⁰⁵ Hurşidiyan, **a.g.e.**, s. 134; Cihangir Uşideri, “Ahuramazda”, PDF-Makale, www.tarikhema.ir, ss. 1-16, 12/11/2012; Bkz. EK-12.

⁷⁰⁶ Settegast, **a.g.e.**, s. 91; Hume, **a.g.e.**, s. 329; Oymak, **a.g.e.**, s. 116.

⁷⁰⁷ Yesna 30/9.

⁷⁰⁸ Yesna 46/3, 48/8, 53/2, 34/13.

fayda veren tüm toplum önderleridir.⁷⁰⁹ Ancak bu “kurtarıcı miti” Avesta ilahiyatı üzerinden birçok dine geçerek dünyanın sonuna kadar süren kurtarıcılar senaryosuna dönüşür.⁷¹⁰ Artık bütün yenilgiler, ezilmişlikler ve düşüşler, beklenen kral ve kurtarıcıyla telafi edileceği emeli dindarların gönüllerinde kökleşir, boy verir.⁷¹¹ Avesta mütercimlerinden Darmesteter Zerdüştlükteki kurtarıcı için kullanılan suşyantla ilgili şöyle der: “Zerdüşt taraftarlarından en hakir ve en zayıf olanı dahi, anneden doğma suşyantın bir askeri olduğuna inanır. İşte en nihayette iyiliğin bütün dünyada zafere ermesi bu inanç sayesinde gerçekleşir. Böyle bir iman sadece dünyaya ve hayata yeni bir anlam bahşetmekle kalmaz aynı zamanda tekâmül için canlı bir güç ve enerji olmaktadır. Zerdüşt’ün takipçisi her sabah kendisine, ‘ben, bugün, dünyanın daha iyi ve daha güzel olması için ne yapmalıyım’ sorusunu soran kimsedir.”⁷¹²

Ancak burada Zerdüşt’ün dünya dinler tarihine kazandırdığı en önemli eskatolojik icat, dünyanın dönüşümünün “döngüsel” değil, “çizgisel” olduğu fikridir. O döneme kadar Hindo-İranlılar ve diğer halklar tarafından kabul edilen döngüsel dönüşüm senaryoları Zerdüşt tarafından reddedilir. Yeni yıl (Nevruz)⁷¹³ münasebetiyle kozmogonik bilginin her yıl yenilendiğine ilişkin bu arkaik mitsel-ritüel senaryolar yerine Zerdüşt, dünyanın bir kez gerçekleşecek kökten ve nihai bir “dönüşüm”ünü duyurur. Üstelik yenilenme artık kozmogoniye ilişkin bir ritüelin yapılmasıyla değil, Ahuramazda’nın iradesiyle sağlanacaktır. Bu yenilenme her varlığın yargılanmasını içermekte ve kötülerin cezalandırılıp iyileri ödüllendirilmesine yol açmaktadır. Gatalar’da, peygamberin, dönemsel olarak yenilenen kozmik döngüye ilişkin arkaik ideolojiyi yıkmaya çalıştığı ve Ahuramazda tarafından karar verilip çok yakın bir

⁷⁰⁹ Hurşidiyan, **Cihanbini**, 195, **Pasoğ...**, s. 128; Ayrıca geniş bilgi için bkz. Purdavud, **Suşyans: Mevud-ı Mazdeyesna**, 1. Baskı, Çaphane-ı Hur, Bombai, 1927, ss. 1-55.

⁷¹⁰ Bkz. Joachim Wach, **Dinler Tarihi**, (Çev.) Fuat Aydın, 1. Baskı, Ataç Yay., İstanbul 2004, ss. 273-298; Gnoli, **Zaman ve Zadgah-ı Zertuş**, s. 252; Robert Ernest Hume, **Edyan-ı Zindeh-ı Cihan**, 14. Baskı, İntişarat-ı Defter-ı Neşr-ı Ferheng-ı İslamî, Tahran, 1384^{HS} (2005), ss. 306-307; Esedullah Ajir, “Munecibaveri-yı Zertuşti ve Mes’ele-yı Te’sir Ber Ferheng-ı İsrail”, **Name-ı Hikmet**, S. 5, Bahar-Yaz, 1384^{HS} (2005), ss. 196-206.

⁷¹¹ İslam’a özellikle Şia mezhebinin imamiye kolu üzerinden geçen “Mehdeviyet” fikri ve beklenen kurtarıcı mitinin üzerinde yeniden düşünmek ve araştırmalar yapmak gerekebilir.

⁷¹² Atayi, **a.g.e.**, s. 113.

⁷¹³ Bkz. Behar, **Ez Usture Ta Tarikh**, ss. 339-360.

zamanda gerçekleştirilecek geri dönülemez “ahreti” (eskhaton) ilan ettiği sonucuna varılabilir.⁷¹⁴

⁷¹⁴ Eliade, **a.g.e.**, c.1, s. 385.

SONUÇ

Zerdüşt öncesi dönemi ele aldığımız giriş bölümünün ilk kısmıyla; Aryalıları tanımaya çalıştık. Aryalıların göç etmeden önce MÖ. 2000’li yıllara kadar Orta Asya’ya yakın olan Güney Rusya steplerinde birlikte yaşayan ve ağırlıklı olarak hayvancılıkla geçinen bir halk olduğunu gördük. Genellikle iklimin sertliği ve yeni otlakların keşfi gibi sebeplerle Avrupa kıtası, Hint yarımadası ve İran’a göç eden bu Aryalı kavimler, gittikleri yerlerde önemli medeniyetler kurdular. Aryalı kavimlerin en son birbirlerinden ayrıldıkları düşünülen kolları, Hint yarım adası ve İran’a göç edenler oldukları için, dilleri ve dinleri birbirine en yakın olanlar bu iki kavim olmuştur. Bu bakımdan Zerdüşt dini olan Mazdaizm’e geçmeden önce genel olarak Aryalıların özelliklerini ve inançlarını bilmenin önemli bir alt yapı oluşturduğunu fark ettik. Özellikle Mazdeizm’in Hinduizm’den çok sayıda dini kavram ve inanç olarak bunları yeniden yorumladığını tespit ettik.

Zerdüşt’ün zuhur dönemini ele aldığımız giriş bölümünün ikinci kısmıyla, Zerdüşt’ün doğum tarihi, doğum yeri ve adı etrafında yapılan tartışmaları tahlil etmeye çabaladık. Milattan en az 1000 yıl önce ortaya çıktığı düşünülen Zerdüşt için kesin bir doğum tarihi ve yeri belirlemenin mümkün olmadığını ancak Rigveda, Gatalar, taş yazmalar ve Arkeolojik çalışmalardan ele geçirilen bazı tarihi eserler vasıtasıyla takribi bir tarih belirlenebileceğini gördük. Önemli filologların yaptıkları dilbilimsel çalışmalarla Zerdüşt’ün MÖ. 1200 ile 1500 tarihleri arasında, Kuzeydoğu İran ile Kırgızistan arasında kalan Harzem veya Belh bölgesinde zuhur ettiği sonucuna vardık.

Zerdüşt’ün kutsal metinlerini ele aldığımız birinci bölümle, Eski Avesta’yı, Genç Avesta’yı, Avesta’nın tedvin tarihini, içeriğini, bölümlerini ve günümüze kadar geçirdiği macerayı el aldık. 3000 yıldan bu yana dillerde olan Avesta’nın ancak son elli yılda sağlıklı bir biçimde anlaşılabilmesine ve bu bakımdan Kumran Yazıtları’nın keşfine benzediğine dikkat çektik. Zerdüşt’ün tek dini kaynağı olan Avesta’dan geriye sadece en kadim ve en kutsal bölümü olan Gatalar’ın kaldığını, diğer tüm bölümlerinse Zerdüşt’ün inanırları tarafından düzenlenerek Avesta’ya eklenildiğini fark ettik. Bu bakımdan Zerdüşt’ün tanınması ve mesajlarının doğru anlaşılması için Gatalar’ın anahtar rol oynadığını, ancak geriye kalan diğer Avesta bölümlerinin ise Zerdüşt dindarlarının dini inanç ve pratiklerinin karşılığı olmaktan öteye geçmediğini öğrendik.

Gatalar'da Zerdüşt'ü konu edindiğimiz ikinci bölümle, kadim tarihin derinliklerinden dünyaya ve dünyalılara seslenen çilekeş bir adamın yanık sesine kulak kabarttık. 17 ilahilik Gatalar'ın her bir ilahisinde, Allah'la sufiyane bir diyalog içerisinde olan, ancak yorgun bir münzevi gibi değil, aksine hakkın zaferi için olanca çabasıyla mücadele eden, doğruluğun yalanı alt etmesi için çırpınıp duran ve son tahlilde insanlar için ruy-ı zeminde bir cennet kurmak isteyen gayyur ve cesur bir adamı müşahede ettik. Zerdüşt'ün biyografisinden Gatalar'a düşen izlerden hareketle, onun küçük yaşlardan itibaren dini bir eğitim aldığını, en azından dini eğitimin verildiği bir çevre veya ailede büyüdüğünü, ancak zamanla bazı çelişkilerin farkına vardığını ve genç yaşlarında inzivaya çekilerek derin ruhsal esrimeler (mukaşefe) geçirmenin ardından ilham veya vahiy yoluyla kimi hakikatlere ulaştığını sezinledik. Aynı şekilde Zerdüşt'ün halktan sıradan biri gibi yaşadığını, hatta mal varlığı ve destekçileri olmadığını, bu yüzden davet çalışmalarının ardından etrafı daraltıldığında hicret edecek yeri kalmadığını okuduk. Yine Gatalar üzerinden Zerdüşt'ün evlendiğini, ailesi ve yakınları ile doğduğu köyü terk ederek yakın bir köy veya aşiretin reisine sığındığını, uzun süreli davet çalışmalarıyla kabile reisini davasına kazandırdığını ve böylece ömrünü armağan ettiği inançlarını çevre bölgelere kadar yaydığını öğrendik. Bu bölümde yaptığımız ve tezin önemli bir kısmını oluşturan değerlendirmeye, Zerdüşt'ün bir prens, şaman veya filozof olmadığı, Gatalar'dan getirdiğimiz verilerle onun "kıssası bize anlatılmayan peygamberlerden" biri olma ihtimalinin yüksek olduğu sonucuna vardık.

Zerdüşt'ün mesajlarına ayırdığımız son bölümle de, *Ahuramazda'yı, düalizmi, Zürvanizm'i, Ameşaspentalar'ı, eylem dinini ve ölüm sonrası hayatı* anlamaya çalıştık. *Ahuramazda'nın* mutlak kudret sahibi yegâne Tanrı olmakla beraber, gücünü ve tesirini Ameşaspentalar denilen melekler, ilahi sıfatlar ve nitelikler üzerinden icra ettiği için kimi araştırmacılarca tek Tanrı inancı ile ilgili yanlış algılamalara yol açtığını fark ettik. Aynı yanlış algılamamanın ruhani ve ahlaki düalizimde de ortaya çıktığını tespit ettik. Her ne kadar Gatalar'daki Ahuramazda, Kur'anda birliği ve yegâneliği ısrarla vurgulanan Allah gibi değilse de, eşi ve benzeri olmayan mutlak bir güç ve kudret sahibi olduğunu Gatalar'dan öğrendik. Hiçbir zaman *Angra Mainyu* veya *Ehrimen'in* onun karşısında yer alan bir rakip olmadığı, ikilik ve rekabetin Tanrı Ahuramazda ile başka bir varlık arasında değil, aksine iyiliği sembolize eden *Spenta Mainyu* ve kötülüğü temsil eden

Angra Mainyu arasında mevcut olduğu ama son tahlilde herkes ve her şeyin Ahuramazda'nın yarattığı olduğu sonucuna vardık. Fakat Burada şu kadim ve hayati soruyla karşı karşıya geldik: O halde kötülüğü de Ahuramazda mı yaratmış? Bu soru etrafında yaptığımız araştırmayla şu noktaya vardık: Ahuramazda haddizatında som ışık, aydınlık, nur, iyilik ve hayırdır. Ondan kötülük meydana gelmez. Onun yarattığı şey, iyilik ve kötülük potansiyelidir. Her insanın cıbilliyetine kodlanan bu iki soyut cevher bizzat insanın seçim, irade ve kararları sonucu ortaya çıkıp fiile dönüşürler. Böylece hem iyilik hem de kötülük, birer kabiliyet ve potansiyel (bilkuvve) olarak insan düşüncesi üzerinden gerçek hayata ve fiiliyata geçen, böylece tamamen insan kaynaklı doğan iki fenomendir. Aslında irade sahibi insan için mükemmel bir ahlaki olanak tanıyan bu düalizm, sonraki dönemlerde Allah ve Ehrimen'le özdeşleştirilmiş ve Zerdüşt dini, tevhitten şirke evrilmiştir. Sasaniler döneminde tavan yapan bu tanrısal düalıteye bir tepki olarak doğan ve insanlığın tek Tanrı özlemine gidermeyi hedefleyen *Zürvanizm* ise zaman tanrısı olarak Ahuramazda ve Ehrimen'in üstüne çıkarılmıştır. *Ameşaspentalar* konusunun ise, belki tam anlamıyla Sühreverdi'nin Hikmet-i İşrak'ı ile anlaşılabilirliğini fark ettik. Çünkü Ahuramazda'nın ancak dünyadaki fenomenler üzerinden bilinebileceği, bu da O'nun bu dünyadaki etki ve işleyişini müşahade etmekle mümkün olabileceğine dikkat çektik. Bu bakımdan *Ameşaspentalar*'ın, bir yandan Ahuramazda'nın soyut nitelikleri, diğer yandan ruy-ı zemindeki yaradılış ve varlıklar üzerindeki idaresi ve yönetimi, öbür taraftan ise insan tarafından model alınarak veya köprü kılınarak onlarla tekâmüle ulaşılabilen ve böylece melekuti veya ilahi hale gelinebilen üç boyutlu nitelikler olduğunu vurguladık. *Eylem dini* olarak Mazdaizm'in insana, Tanrı armağanlarını istiflemesine, bencil yaşamasına ve tarafsız kalmasına izin vermemesiyle açıkladık. Çünkü Her insan, doğru veya yalanın safında mücadele etmek üzere doğar. Bütün insani keramet öncelikle doğru seçimde ve bu seçimin ardından gelen doğru eylemlerde saklıdır. *Ölüm sonrası hayat* için Zerdüşt'ün ayrıntılı metafizik bilgiler vermediğini gördük. *Şarkı evi* olarak zikrettiği cennet, *yalan evi* olarak söz ettiği cehennem ve ayırıcı köprü olarak nitelendirdiği *Çinvat köprüsünün* dışında, iyilik yapanların en iyi yerde ağırlanacakları ve kötülük edenlerin de en kötü yere gideceklerine işaret etmekle yetindiğini öğrendik. Zerdüşt'ün; ruhun ölümsüzlüğüne, ölüm sonrası hayata, yargılanmaya ve yargılanmanın ardından cennete veya cehenneme inandığı Gatalar'dan anlaşılabilmeyle beraber, bütün dikkatini bu dünya üzerinde

yoğunlaştırdığı, arzuladığı cenneti evvela insan vicdanında sonra bizzat buradaki hayatta inşa etmek istediği sonucuna vardık.

Özetle Avesta'nın en kadim ve en kutsal kısmı olan Gatalar ve Gatalar'ı çalışanların eserleri incelendikten sonra, Zerdüş'tün doğrudan veya dolaylı olarak Ahuramazda'dan aldığı vahiy veya ilhamla insanlığa hitap eden bir ilahi elçi olduğu sonucuna vardık. İstisnasız tüm insanların hatta kendilerinden olmayan milletleri hor gören Yunanlıların bile hayranlıkla övdükleri, Mecusiliği olumsuz anlamlarla yüklü karşılayan Müslümanların dahi hekim diye söz ettikleri Zerdüş'tün, Kur'an'da "kıssaları bize anlatılmayan peygamberlerden" biri olma ihtimali yüksektir. Gatalar'ın coşkun şiirlerinde Zerdüş'ü, Tanrı ile dostane bir diyalog içerisinde olan ve adeta O'nunla dertleşen bir Peygamber olarak görüyoruz. Yine onu, hak ve adaletin safında hile ve haksızlığın karşısına dikilen ateşli bir mücadele adamı olarak okuyoruz. Yine o, tüm insanlığa iyi düşünceyi, iyi konuşmayı ve iyi davranmayı öğreten bir ahlak öğretmeni olarak hissediyoruz. Belki de en önemlisi onu; Allah'ın tezahürleri, tecellileri ve sıfatları olan Ameşaspentalar'ı insani tekâmül yolunda Allah ile insan arasında köprüler gören bir işrak arifi siretinde görüyoruz. Sonra o; madde ile mana, dünya ile ahret, iyilik ile kötülük, beden ile ruh arasındaki düalizmin afak ve enfüsteki tüm varoluşta hâkim olan bütünleyici ve ayırt edici vazgeçilmez unsur kabul eden derinlikli bir filozof olarak karşımıza çıkar. Ve biz onu okurken, Tanrı'nın armağanlarını istiflemeyi nefyeden, hak ve adalet âşıklarını harekete ve faaliyete sevk eden bir eylem adamı profiliyle karşı karşıya kalmaktayız.

Tevhit, ruhun ölümsüzlüğü, dünyanın sonu, çizgisel zaman, cennet, cehennem, sırat, maddi ve ruhani âlem, düalizm, melek, şeytan, ilahi isim ve sıfatlar gibi çok sayıda dini, gnostik, felsefi ve irfani düşüncenin temellerini atan Zerdüş, Dinler Tarihi Bilimi'nde en fazla araştırmayı hak eden kimselerdendir. Gatalar'ın sert ve zor dilini öğrenerek oradaki mesajları doğrudan keşfetmek ve Din Fenomenolojisi ışığında yorumlamak ülkemizde Dinler Tarihi çalışmalarına önemli bir soluk getirecektir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

Kur'an-ı Kerim.

ABBAS, Mirza, **İranname**, 1. Baskı, Haydarabad, 1304^{HS} (1925).

ABBASIYAN, Ahmed, **Felsefe-ı Ayin-ı Zertušt**, 3. Baskı, Neşr-ı Salis, Tahran, 1389^{HS} (2010).

AGÂH, Seyyid Hasan Asıf, **Pehlevani-yı Nameg**, 1. Baskı, Neşr-ı Mecme-ı Zekhair-ı İslami, Tahran, 1388^{HS} (2009).

ALICI, Mehmet, **Kadim İran'da Din**, 1. Baskı, Ayıışığı Kitapları, İstanbul 2012.

AMUZGAR, Jale, TEFEZZULÎ, Ahmed, **Kitab-ı Pencom-ı Dinkerd**, 2. Baskı, İntişarat-ı Muin, Tahran, 1388^{HS} (2009).

----- **Usture-ı Zendeği-yı Zerdüş**, 9. Baskı, Neşr-ı Çeşme, Tahran, 1389^{HS} (2010).

AŞTİYANÎ, Celaleddin, **Zertušt: Mazdayesna ve Hukümet**, 8. Baskı, Şirket-ı Sahami-yı İntişar, Tahran, 1381^{HS} (2003).

ATAYÎ, Umid, **Peyamber-ı Aryayî**, 4. Baskı, İntişarat-ı Atayî, Tahran, 1389^{HS} (2010).

Avesta, (terc. ve tahk.): İbrahim Purdavud, 1. Baskı, İntişarat-ı Fravahar, Tahran, 1353^{HS} (1974).

Avesta: Kohenterin Surudha ve Metinha-yı İrani, (terc. ve tahk.): Celil Dusthah, 10. Baskı, İntişarat-ı Morvarid, Tahran, 1385^{HS} (2006).

Avesta: Kohenterin Gencine-ı Mektub-ı İran-ı Bastan, (terc. ve tahk.): Haşim Rezî, 8. Baskı, İntişarat-ı Behcet, 1391^{HS} (2012).

Avesta: Zerdüştilerin Kutsal Metinleri, (çev.): Fahriye Adsay, İbrahim Bingöl, 1. Baskı, Avesta Yayınları, İstanbul 2012.

AYDIN, Mehmet, **Dinler Tarihine Giriş**, 2. Baskı, Din Bilimleri Yayınları, Konya 2002.

BAKIRÎ, Mehr, **Dinha-yı İran-ı Bastan**, 4. Baskı, Neşr-ı Katre, Tahran, 1389^{HS} (2010)

BAR, Kay, **Diyanet-ı Zerdüşti**, (terc.): Feridun Vohuman, 1. Baskı, İntişarat-ı Bunyad-ı Ferheng-ı İran, Tahran, 1348^{HS} (1969).

- BEHAR, Mehrdad, **Ez Usture Ta Tarih**, 7. Baskı, Neşr-ı Çeşme, Tahran, 1390^{HS} (2012).
- Edyan-ı Asyayi**, 9. Baskı, Neşr-ı Çeşme, Tahran, 1390^{HS} (2011).
- BİLGİN, M. Sıraç, **Zarathuştra**, 2. Baskı, Berfin Yayınları, İstanbul 2003.
- BOYCE, Mary, **Tarih-ı Kiş-ı Zertuş**, (terc.): Humayun Senatizadi 2. Baskı, İntişarat-ı Tus, Tahran, 1376^{HS} (1997).
- Zerduştıyan: Baverha ve Adab-ı Dini-yi Anha**, (terc.): Asker Behrami, 12. Baskı, İntişarat-ı Koknos, Tahran, 1391^{HS} (2012).
- Ayin-ı Zertuş**, (terc.): Ebulhasan Tehami, 4. Baskı, İntişarat-ı Nigah, Tahran, 1390^{HS} (2011).
- "Rişeha-yı Felsefe-ı Zertuşti", KARİN BRUK, Philip C., HINNELS, John R., **Costari Der Felsefe-yi Zertuşti**, (terc.): Said Zari, Seyyid Said Rıza Muntazari ve Nilufer Sadat Nevvabi, 1. Baskı, İntişarat-ı Danişgah-ı Edyan ve Mezahib, Kum, 1388^{HS} (2009).
- CORBİN, Henry, **Afak-ı Tefekkur-ı Ma'nevî Der İslamî-yı İranî**, (Terc.) Daryuş Şaygan, (Tahk.) Bakır Purham, 1. Baskı, Neşr-ı Ferzan, Tahran, 1383^{HS} (2004).
- CUNEYDİ, Feridun, **Name-ı Pehlevani**, 2. Baskı, Neşr-ı Belh-ı Bunyad-ı Nişabur, Tahran, 1386^{HS} (2007).
- Hukuk-ı Cihan Der İnan-ı Bastan**, 3. Baskı, Neşr-ı Belh, Tahran, 1389^{HS} (2010).
- Ferheng-ı Hezvaresha-yı Debire-ı Pehlevi**, 1. Baskı, Neşr-ı Belh-ı Bunyad-ı Nişabur, Tahran, 1385^{HS} (2006).
- DIYAKONOFF, İgor M., **Tarih-ı Mad**, (terc.): Kerim Keşaverzi, 1. Baskı, İntişarat-ı İlmî ve Ferhengî, Tahran, 1371^{HS} (1992).
- EHERİ, Abdulkadir b. Hamza b. Yakut, 1. Baskı, **el-Ektabu'l Kutbiyyetu evi'l Belagatu fi'l Hikem**, İntişarat-ı Encumen-ı Felsefe-ı İran, Tahran, 1358^{HS} (1979).
- ELİADE, Mircea, **Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi**, (çev.): Ali Berktay, 2. Baskı, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2007.
- Dinler Tarihi: İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi**, (çev.): Mustafa Ünal, 1. Baskı, Serhat Kitapevi, Konya 2005.
- Mukaddes ve Namukaddes**, (terc.): Nasrullah Zenguyi, İntişarat-ı Suruş, 2. Baskı, Tahran, 1387^{HS} (2008).

- , COULIANO, Joan P, **Dinler Tarihi Sözlüğü**, (çev.): Ali Erbaş, 1. Baskı, İnsan Yay., İstanbul, 2997.
- ENCUMEN, Mubedan-ı Tahran, **Vijegiha-yi Din-ı Zertuşti**, 1. Baskı, İntişarat-ı İremgan, Tahran, 1390^{HS} (2011).
- FİRDEVSİ, Ebu'l Kasım, **Şahname**, İntişarat-ı Dairetu'l Maarif-ı Bızorg-ı İslamî, 1378^{HS} (1999).
- FOLTA, Ricard C., **İpek Yolu Dinleri**, (çev.): Aydın Aslan, 1. Baskı, İstanbul 2006.
- FRAHVAŞİ, Behram, **Cihan-ı Fravar: Bakhşi Ez Ferheng-ı İran-ı Kohen**, 3. Baskı, İntişarat-ı Fravahar, Tahran, 1388^{HS} (2009).
- İranvic**, 1. Baskı, İntişarat-ı Danışgah-ı Tahran, Tahran, 1365^{HS} (1986).
- Gataha: Srudha-yı Pak-ı Aşu Zertušt**, (terc. ve tahk.): Behnam Mubarek, 1. Baskı, İntişarat-ı Fravahr, Tahran, 1388^{HS} (2009).
- Gataha: Srudha-yi Minu-yi Zertušt**, (terc. ve tahk.): Hüseyin Vehidî, 1. Baskı, İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran, 1380^{HS} (2001).
- Gasaha**, (terc. ve tahk.): İbrahim Purdavud, 3. Baskı, İntişarat-ı Danışgah-ı Tahran, 1354^{HS} (1975).
- Gataha: Srudha-yı Zertušt**, (terc. ve tahk.): İbrahim Purdavud, (terc.): Bızorgmehr Keyani, 5. Baskı, İntişarat-ı Cami, Tahran, 1389^{HS} (2010).
- GIEGER, Wilhelm, HİNZ, Walter, WİNDİSCHMANN, Friedrich, **Zertušt Der Gataha**, (terc. ve tahk.): Haşim Rezi, 1. Baskı, İntişarat-ı Sokhen, Tahran, 1382^{HS} (2003).
- GIGNOUKS, Philippe, **Ardavirafname**, Terc. Jale Amuzgar, 4. Baskı, İntişarat-ı Muin, Tahran, 1390^{HS} (2011).
- GNOLİ, Gherardo, **Zaman ve Zadgah-ı Zerdüšt**, (terc.): Mansur Seyyid Seccadi, 2. Baskı, İntişarat-ı Agâh, Tahran, 1387^{HS} (2008).
- Ez Zerdüšt Ta Mani**, (terc.): Arzu Resuli, 1. Baskı, Neşr-ı Mahi, Tahran, 1390^{HS} (2011).
- GHİRSMAN, Roman, **İran: Ez Ağaz Ta İslam**, (terc.): Muhammed Muin, 4. Baskı, İntişarat-ı Muin, Tahran, 1388^{HS} (2009).
- GORNİ, Ayur, **Hittiha**, (terc.): Rukiye Behzadi, 1. Baskı, İntişarat-ı Müessese-ı Mutalaat ve Tahkikat-ı Ferhengi, Tahran, 1381^{HS} (1992).
- GURŞUYEC, İlya, BOYCE, Mary, **Edebiyat-ı Devran-ı İran-ı Bastan**, (terc.): Yedullah Mansuri, 1. Baskı, İntişarat-ı Fravahar, Tahran, 1378^{HS} (1999).

- GÜNDÜZ, Şinasi, "Mecusilik", **Yaşayan Dünya Dinleri**, 3. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2010.
- Din ve İnanç Sözlüğü**, 1. Baskı, Vadi Yay., Ankara, 2998.
- ĞAFFARÎ, Seyyid Muhammed Halid, **Ferheng-ı Istilahat-ı Asar-ı Şeyh-ı İşrak**, 1. Baskı, Encumen-ı Asar ve Mefahir-ı Ferhengi, Tahran, 1380^{HS} (2001).
- HEREVÎ, Muhammed Şerif Nizamuddin Ahmed b. el-Herevi, **Envariyye (Tercume ve Şerh-ı Hikmetu'l İşrak-ı Suhreverdi)**, 2. Baskı, İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran, 1363^{HS} (1984).
- HENNİNG, Walter Bruno, **Zertuş: Siyasetmedar ya Caduger**, (terc.): Kamuran Fani, Tahk. Fethullah Muctebayî, 4. Baskı, İntişarat-ı Muin, Tahran, 1390^{HS} (2011).
- HİNNELS, John, **Şinaht-ı Esatir-ı İran**, (terc.): Jale Amuzgar-Ahmed Tefezzulî, 15. Baskı, Neşr-ı Çeşme, Tahran, 1389^{HS} (2010).
- Edyan-ı Zindeh-ı Şark**, Edit. Hinnels, (terc.): Mustafa Ferhudi, 1. Baskı, İntişarat-ı Danışgah-ı Edyan ve Mezahıb, Kum, 1389^{HS} (2010).
- HUME, Robert Ernest, **Edyan-ı Zindeh-ı Cihan**, 14. Baskı, İntişarat-ı Defter-ı Neşr-ı Ferheng-ı İslamî, Tahran, 1384^{HS} (2005).
- HURŞİDIYAN, Ardeşir, **Cihanbini-yı Aşu Zertuş**, 1. Baskı, İntişarat-ı Fravahar, Tahran, 1384^{HS} (2005).
- Pasoğ Bı Porseşha-yı Dini-yı Zertuştiyan**, 2. Baskı, İntişarati Fravahar, Tahran, 1387^{HS} (2008).
- İBNU'L ESİR, Azeddin Ebu'l Hasan Ali b. İbni'l Kerem, **el-Kamil fi't Tarih**, Daru's Sadr-Daru'l, Beyrut, Beyrut, 1385 (1965).
- İBN-Î HLDUN, Abdurrahman b. Muhammed, **Divanu'l Muhtedei ve'l Haberi fi Tarihi'l Arab ve'l Berberi ve men Aserehum min Zewi's Şe'ni'l Ekber**, (tahk.): Halil Şehadet, Daru'l Fikir, Beyrut, 1408 (1988).
- SAFA, İhvan, **Resailu İhvau's Safa ve Hullanu'l Vefa**, 2. Baskı, Daru'l İslamiyye, Beyrut, 1416^{HK}
- KADİRDAN, Mehrdad, **Caygah-ı Nûr ve Ateş Der Ayin-ı Zertuş**, 1. Baskı, İntişarat-ı Ufk-ı Pervaz, Şiraz, 1388^{HS} (2009).
- KAİMÎ, Muhammed, **Edebiyat-ı Bastani-yı İran**, 1. Baskı, İntişarat-ı Danışgah-ı İsfahan, İsfahan, 1347^{HS} (1968).
- KASİMİYAN, Kuruş, BEHMERDÎ, Ardeşir, **Giyah-ı Hum**, 1. Baskı, İntişarat-ı Fravahar, Tahran, 1391^{HS} (2012).

- KELLENS, Jean, **Makalati Der Bare-ı Zerduşt ve Din-ı Zerduşti**, (terc.): Ahmed Rıza Kaim Makami, 2. Baskı, Neşr-ı Ferzan, Tahran, 1391^{HS} (2012).
- KRISTENSEN, Althur, **İran Der Zaman-ı Sasaniyan**, (terc.): Reşid Yasemi, 6. Baskı, İntişarat-ı Seda-yı Muasır, Tahran, 1388^{HS} (2009).
- Mazdapereşti Der İnan-ı Kadim**, (terc.) Zebihullah Safa, 6. Baskı, İntişarat-ı Hirmend, Tahran, 1388^{HS} (2009).
- KÜÇÜK, Abdurrahman, TÜMER, Günay ve KÜÇÜK, Mehmet Alparslan, **Dinler Tarihi**, 3. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara 2011.
- MEHR, Farhang, **The Zoroastrian Tradition**, 1. Baskı, Mazda Publishers, Costa Mesa-California 2003.
- Felsefe-ı Zertuşt: Didi Nu Ez Din-ı Kohen**, 2. Baskı, İntişarat-ı Cami, Tahran, 1358^{HS} (1975).
- MENUÇEHRİPUR, Menuçehr, **Bıdanım ve Serbolend Başım**, 4. Baskı, İntişarat-ı Fravahar, Tahran, 1390^{HS} (2009).
- MESUDİ, Ebu'l Hasan Ali b. el-Huseyn b. Ali, **Murucu'z Zeheb ve Meadinu'l Cevher**, (tahk.): Es'ad Dağır, 2. Baskı, Daru'l Hicret, Kum-İran, 1409^{HK}
- MOLLA SADRA, Sadreddin Şirazi, **el-Hikmetu'l Mutealiyetu fi Esfari'l Akliyyeti'l Arbaati**, 3. Baskı, Daru İhyau't Turas, Beyrut, 1381^{HS} (2002).
- eş-Şevahidu'r Rububiyye fi Menahici's Sulukiyye**, (tahk.): Seyyid Celaleddin Aştıyani, 2. Baskı, el-Merkezu'c Camiu'n Neşr, Meşhed, 1360^{HS} (1981).
- el-Mezahiru'l İlahiyye fi Esrari'l Ulumi'l Kemaliyye**, (tahk. ve tash.): Seyyid Muhammed Hamaney, 2. Baskı, Bunyad-ı Hikmet-ı Sadra, Tahran, 1387^{HS} (2008).
- Mefatihü'l Ğayb**, (tahk.): Muhammed Hacevi, 2. Baskı, Muessese-ı Tahkikat-ı Ferhengi, Tahran, 1363^{HS} (1984).
- MOLE, M., **İnan-ı Bastan**, (terc.): Jale Amuzgar, 2. Baskı, İntişarat-ı Tus, Tahran, 1363^{HS} (1984).
- MORİ, P.R.C., **İnan-ı Bastan**, (terc.): Şehram Celiliyan, 2. Baskı, İntişarat-ı Fravahar, Tahran, 1380^{HS} (2001).
- MUHASSAL, Muhammed Taki Raşid, **Dustur-ı Zeban-ı Avestayi**, 1. Baskı, İntişarat-ı Karyan, Tahran, 1364^{HS} (1985).
- MUİN, Muhammed, **Mazdeyesna ve Edeb-ı Parsi**, 5. Baskı, İntişarat-ı Danışgah-ı Tahran, Tahran, 1388^{HS} (2009).

- NASR, Seyyid Hüseyin, **Üç Müslüman Bilge: İbn Sina, İbn Arabî ve Suhreverdi**, (çev.): Ali Ünal, 4. Baskı, İnsan Yay., İstanbul 2009.
- PİRNEYA, Hasan, **İran-ı Bastan**, 1. Baskı, Matbaa-yi Meclis, Tahran, 1306^{HS} (1928).
- NEYA, Emir Huseyin Hikmet, SAHİBÎ, Zuhre, **Menşur-ı Kuruş**, (ed.): Seyyid Mucteba Caferî Zevc, 1. Baskı, Neşr-ı Rohşid, Şiraz, 1387^{HS} (2008).
- NİKBAHŞ, Zeyneb, ĞARAKÎ, Marziye, **Zertuşt: Der Feraz-ı Veşib-ı Tarih**, 1. Baskı, İntşarat-ı Hallak, Tahran, 1388 (2009).
- NOSS John Bayer, **Tarih-ı Cami-ı Edyan**,(terc.):Ali Asğar Hikmet, 19. Baskı, Şirketi İntşarat-ı İlmi ve Ferhengi, Tahran, 1388^{HS} (2010).
- PİERRE, Claude Emmanuel Joseph, **Zerdüşt Konfüçyüs ve Muhammed**,(çev.): Heval Bucak, 1. Baskı, Avesta Yay., İstnbul 2012.
- OYMAK, İskender, **Zerdüştlük (İnanç, İbadet, Adetler)**, 1. Baskı, Elazığ 2003.
- PURDAVUD, İbrahim, **Ferheng-ı İran-ı Bastan**, 1. Baskı, Neşr-ı Dunya-yı Kitab, Tahran, 1390^{HS} (2011).
- Suşyans: Mevud-ı Mazdeyesna**, 1. Baskı, Çaphane-ı Hur, Bombai,1927.
- PURNAMDARİYAN, Taki, **Akl-ı Sorkh**, 1. Baskı, İntşarat-ı Sokhen, Tahran, 1390^{HS} (2011).
- REZİ, Haşim, **Gencine-ı Avısta**, 1. Baskı, İntşarat-ı Fravahar, Tahran, 1350^{HS} (1971).
- Ayin-ı Moğan**, 3. Baskı, İntşarat-ı Sokhen, Tahran, 1390^{HS} (2011).
- Hikmet-ı Husrevani: Hikmet-ı İşrak ve İrfan Ez Zertuşt Ta Suhreverdi**, 1. Baskı, İntşarat-ı Behcet, 1379 (2000).
- RIZAI, Rıza, **Ayin-ı Zist Der İran-ı Bastan**, 1. Baskı, Neşr-ı Cevane-ı Tus, Tahran, 1389^{HS} (2010).
- Rigveda**, (terc.): Muhammed Rıza Celali Nayini, (tahk.): Tara Çend, 1. Baskı, Vezaret-ı Ferheng ve İrşad-ı İslami, Tahran, 1385^{HS} (2006).
- SAFAZADE, Faruk, **Nışestigah-ı Nukhustine-ı Aryaiyan**, 1. Baskı, İntşarat-ı Pijuhende, Tahran, 1377^{HS} (1998).
- SARIKÇIOĞLU, Ekrem, **Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi**, 6. Baskı, Fakülte Kitapevi, Isparta 2008.
- SECCADİ, Seyyid Cafer, **Ferheng-ı Mearif-ı İslami**, 3. Baskı, İntşarat-ı Danışgah-ı Tahran, Tahran, 1373^{HS} (1994).

- Ferheng-ı İstilahat-ı Felsefe-ı Molla Sadra**, 2. Baskı, İntişarat-ı Vezaret-ı Ferheng ve İrşad-ı İslami, Tahran, 1379^{HS} (2000)
- SETTEGAST, Mary, **Angah ke Zertušt Sokhen Goft**, (terc.): Şehrbanu Saremi, 1. Baskı, İntişarat-ı Koknos, Tahran, 1390^{HS} (2011).
- SCHİMMELE, Annamarie, **Dinler Tarihine Giriş**, 1. Baskı, Kırkambar Yay., İstanbul, 1999.
- SÜHREVERDİ, Şehabeddin Yahya el-Maktul, **Mecmua-yı Musannifat-ı Şeyh-ı İşrak**, (tahk.): Hanry Corbin, Seyyid Hüseyin Nasr ve Necefkuli Habibî, 2. Baskı, Muessesat-ı Mutalaat ve Tahkikat-ı Ferhengi, Tahran, 1375 (1996).
- Hikmetu'ı İşrak**, (tahk.): Hanry Corbin, 2. Baskı, Muessesat-ı Mutalaat ve Tahkikat-ı Ferhengi, Tahran, 1373^{HS} (1994).
- ŞAFAK, Rızazade, **Tarih-ı Edebiyat-ı İran**, 1. Baskı, İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran, 1341^{HS} (1962).
- ŞAHRAH, Erbab Keyhusrev, **Zertušt: Peyamberi ki Ez Nû Bayed Şinakht**, (ed.): Ferzan Keyani, 7. Baskı, İntişarat-ı Cami, Tahran, 1388^{HS} (2009).
- ŞEHZADİ, Rustem, **Cihanbini-yı Zertuşti**, 1. Baskı, İntişarat-ı Fravahar, Tahran, 1388 (2009).
- ŞEHREZURİ, Şemsuddin, **Şerhu Hikmetu'ı İşrak**, (tahk.): Huseyin Ziyayi Tarabbeti, 2. Baskı, Muessesat-ı Mutalaat ve Tahkikat-ı Ferhengi, Tahran, 1372^{HS} (1993).
- ŞİRAZİ, Kutbuddin, **Şerhu Hikmetu'ı İşrak**, (tahk.): Abdullah Nurani ve Mehdi Muhakkik, 2. Baskı, Encumen-i Asar ve Mefahır-ı Ferhengî, Tahran, 1383^{HS} (2004)
- ŞİRAZİ, Ğıyasuddin Deştaki, **İşraku Heyakilu'n Nur**, 2. Baskı, Neşr-ı Miras-ı Mektub, Tahran, 1382^{HS} (2003)
- TABERİ, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, **Tarihu't Taberi**, (tahk.): Muhammed Ebu'l Fadl İbrahim, 2. Baskı, Daru't Turas, Beyrut, 1387 (1961).
- TARAPOREWALA, İrach J. I., **Zerdüşt Dini**, (çev.): Nice Damar, 3. Baskı, Avesta Yay., İstanbul 2011.
- TARLAN, Ali Nihad, **Zerdüşt'ün Gataları**, İstanbul, 1935.
- TEFEZZULÎ, Ahmed Tefezzulî, **Tarih-ı Edebiyat-ı İran Piş Ez İslam**, 6. Baskı, İntişarat-ı Sokhen, Tahran, 1389^{HS} (2010).
- Minu-yı Khured**, 5. Baskı, İntişarat-ı Tus, Tahran 1391^{HS} (2012).
- TIĞLI, Asiye, **Zerdüşt: Hayatı ve Öğretisi**, 1. Baskı, Beyan Yayınları, Konya 2003.

- TOKAREV, Sergei Aleksandroviç, **Dünya Halklarının Dinler Tarihi**, (çev.): Rauf Aksungur, 1. Baskı, Ozan Yay., İstanbul 2006.
- UŞİDERÎ, Cihangir, **Danışname-yı Mazdayesna**, 5. Baskı, Neşr-ı Merkez, Tahran, 1370^{HS} (1992).
- VEHİDÎ, Hüseyin, **Şinakht-ı Zertušt**, Tahran, 1384^{HS} (2005), www.tarikhema.ir
- VEHİDÎ, Rüstem, **Neyayeş-ı Ateş Der Din-ı Zertušti**, 1. Baskı, İntişarat-ı Fravahar, Tahran, 1381^{HS} (2002).
- WACH, Joachim, **Dinler Tarihi**, (çev.):Fuat Aydın, 1. Baskı, Ataç Yay., İstanbul 2004.
- YAMAUCHÎ, Edwin M., **İran ve Edyan-ı Bastan**, (terc.): Menuçehr Pızeşk, 1. Baskı, İntişarat-ı Koknos, Tahran, 1390^{HS} (2011).
- Yeştha**, (terc. ve tahk.): İbrahim Purdavud, c.1., Tahran, 1347^{HS} (1968).
- YILDIZ, Muharrem, **Dünden Bugüne Kafkasya**, 1. Baskı, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul 2006.
- Erken Dönem Hıristiyanlık**, 1. Baskı, Seda Ozalit, İstanbul 2012.
- YILDIRIM, Nimet **Ardavirafname**, 1. Baskı, Pinhan Yay., İstanbul 2012.
- ZAEHNER, Robert Charles, **Tulu' ve Ğurub-ı Zertuštgeri**, (terc.): Timur Kadırî, 3. Baskı, İntişarat-ı Emir Kebir, Tahran, 1389^{HS} (2010).
- ve 14 kişiden oluşan bir grup yazar, **Edyan-ı Zindeh**, (ed.): Zaeher, (terc.): Nehzet Sefayi İsfahani, 1. Baskı, Neşri Merkez, Tahran, 1389^{HS} (2010).
- ZERRİNKUB, Abdülhuseyn, **Ruzgaran: Tarih-ı İran Ez Ağaz ta Sghut-ı Saltanat-ı Pehlevi**, 11. Baskı, İntişarat-ı Sokhen, Tahran, 1390^{HS} (2011).

İNTERNET KİTAPLARI

ABADANİ, Abdullah Mubelliği, **Tarih-ı Edan ve Mezahıb-ı Cihan**, www.mihandownload.com, 11/10/2012.

ABBASİ, Hasan, **Ayin-ı Avesta: Heft Hezar Piş Ez Temeddun**, www.tarikhema.ir, 11/10/2012.

HUDADAYAN, Ardeşir, **İtikadha-yi İnan-ı Bastan**, www.tarikhema.ir, 11/10/2012.

KEHLAN, Cevad Mufred, **Tarih-ı Tatbiki-yi İnan-ı Bastan ve Tarih-i Esatir-i İnan**, www.tarikhema.ir, 11/10/2012.

KESREVİ, Armin, **Hud Amuz-ı Hatt-ı Avestayi**, www.Zoroaster7.persianblog.com, 11/10/2012.

KEYAN, Araş Munzevi, **Farsiname: Muhtasar-ı Dastan-ı İraniyan Ez Ez Taht-ı Cemşid Ta Camaran**, www.tarikhema.ir, 11/10/2012.

KHONCİ, Emir Huseyn, **Peydayeş-ı İnan**, www.irantarikh.com, 11/10/2012.

ŞERİATİ, Ali, **Tarih ve Şinaht-ı Edyan**, Mecmua-yı Asari Doktor Ali Şeriatî, www.shariatihome.com, 11/10/2012.

ŞEHZADİ, Rüstem, **Srudha-yı Zertušt**, Avesta ve (Latince Trans.) Armin Kesrev, www.tarikhema.ir, 11/10/2012.

MAKALELER

- ALICI, Mustafa, "Kutsala Giden Yol: Dinler Tarihinde Metodolojik Bir Yaklaşım veya Bir Bilim Olarak Din Fenomenolojisi", **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Yıl. 5, S. 3, 2005, ss. 73-120.
- ALİHANI, Babek "Mesalik-ı Sab'a Der Hikmetu'l İsrak-ı Suhreverdi", **Mecelle-i Cavidan-ı Hired**, Yeni Dönem, S. 2, Bahar, 1388^{HS} (2009), ss. 59-70.
- "Hurkulya Der Nezd-ı Suhreverdi", **Mucelle-i Cavidan-ı Khired**, Yeni Dönem, Yıl.7, S. 3, Yaz, 1389^{HS} (2010), ss. 88-104.
- AJİR, Esedullah "Munecibaveri-yı Zertuşti ve Mes'ele-yı Te'sir Ber Ferheng-ı İsrail", **Name-ı Hikmet**, S. 5, Bahar-Yaz, 1384^{HS} (2005), ss. 196-206.
- BAĞBİDİ, Hasan Rızaî "Banigeri-yı Vajeha-yı Ahuraî ve Ehrimenî Der Avesta"**Danışgah-ı Allame Tabatabaî (Konferans)**, Tahran1379^{HS} (2000), ss. 1-14.
- DERVİŞİ, Farangiz, "Berresi-yı Gahan-ı Avesta Ez Menzere-ı Dini ve Zebaşınası", **Şiraz Üniversitesi, Ulum-ı İctimai ve İnsani Dergisi**, 13. Dönem, S., 2, İlkbahar, 1385^{HS} (2006), ss. 1-9.
- ESEDPUR, Rıza, "Nemaşinakht-ı İran-ı Bastan Der Resail-ı Farisî-yı Suhreverdi", **Nimsalname-yı Tahassusyı Pejuheşname-yı Edyan**, Yıl. 4, S. 7, Bahar-Yaz, 1389^{HS} (2010), ss. 1-29.
- HAYDARİ, Hüseyin, AGACANİ, Muhammed "Berresi-yı Tatbikî-yı Du Surud-ı Kohen-ı Msrî ve İrani" **Akhnatun ve Mihryeşt-ı Avesta**, Yıl. 44, S. 2, Sonbahar-Kış, 1390^{HS} (2011), ss. 33-40.
- HUSEYİN DEHŞERİ, Afdalu's Sadat, İSLAMİ, İdris "Ayin-ı Zertuşt ve Delaleta-yı Terbiyetî-yı Anha (Ber Esas-ı Metn-ı Gataha)", **Danışgah-ı Firdevsî-yı Meşhed, Pjuheşname-ı Mebani-yı Talim ve Terbiyetî**, Yıl. 2, S. 1, Bahar-Yaz, 1391^{HS} (2012), ss. 127-146.
- HUSEYNİ, Meryem, "Bınmaye-ı Ayinha-yı Mehr ve Zertuşt Der Haft Peyker-ı Nizamî", **Mecelle-ı İlmi-Pjuheşî**, S. 176, Bahar, 1391^{HS} (2011), 95-120.
- MEFAHİR, Areş Ekberi, "Minuşınası Der Avesta ve Mutun-ı Pehlevî", **Danışgah-ı Firdevsi-yı Meşhed, Mecelle-ı İlmi-Pjuheşî, Costarha-yı Edebi**, S. 167, Kış, 1388^{HS} (2009), ss. 127-149.
- MUHAMMEDİ, Goraferin, İFTİHARİ, Ataullah, "Berresi ve Mukayese-ı Du Sefer-ı Ruhani-yı Zertuşti ve Yahudi Bı Dunya-yı Pes Ez Merg (Ardavirafname ve Ru'ya-yı Hanukh)", **Danışgah-ı Azad-ı İslamî Mutalaat-ı Edebiyat-ı Tatbiki Dergisi**, Yıl. 4, S., 13, 1389^{HS} (2010), ss. 159-172.

- NADAF, Vida, ŞEHBAZÎ, Meryem, “Cihan-ı Ahret ve Ten-ı Pesin Der Din-ı Zertuşt”, **Fasılname-ı Zeban ve Edeb-ı Fârisi**, 1391^{HS} (2012), ss. 1-14.
- NEMİRANİYAN, Ketayun, “Zertuştıyan-ı İran: Namha ve Evsaf-ı Anha”, **Tahran Üniversitesi Ulum-ı İctimai ve İnsani-yı Danışgah-ı Tahran**, 17. Dönem, S. 2, İlkbahar, 1381^{HS} (2002), ss. 1-14.
- REZEVÎ, Abdulhamit, “Nigahi Bı Talim ve Terbiyet Ez Didgah-ı Zertuşt”, **Şiraz Üniversitesi, Ulum-ı İctiami ve İnsani Dergisi**, 22. Dönem, S. 4, Kış, 1384^{HS} (2005), ss. 2-10.
- YILDIZ, Muharrem ve MEÇİN, Mehmet Mekin, “Gnostik Bir Yahudi Tarikatı: Esseniler”, **Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi**, 2013, yıl.8, S., 16, ss. 13-37
- YILDIZ, Muharrem ve MEÇİN, Mehmet Mekin, "Din Fenomenolojisi ve Belli Başlı Öncüleri", **EKEV Akademi Dergisi**, Yıl. 16, S. 53, Güz, Erzurum 2012.
- YILDIRIM, Nimet, “Zerdüşt’ün Kutsal Kitabı Avesta”, **İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası**, S. 18, 2011, ss. 147-170.
- ZİYAYİ AZİZİ, Najiba, **Zerdüştiliğin Kutsal Kitabı Avesta Üzerine Bir Araştırma**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009.
- ABAYEV, V. I., “Zertuşt ve İskitiha”, (Terc.) Huseyn Mustefevi Gru, **Tahkikat-ı İran Şinasi**, (Abaev, “Zoroastri Skify”, Acta Iranica, 6. Leiden, 1975, pp. 1-12).

DİĞER YAYINLAR

- ARYABED, Şadi “Ayin-1 Zertušt: Rah-1 Zertušt”, PDF, www.tarikhema.ir, 12/11/2012
- AŞTİYANİ, Celaledin, “İrfan ve Mihr-1 Dini: Mitra ve Zertušt”, PDF, www.tarikhema.ir, 12/11/2012
- “Te’sir-1 Mutekabil-1 Din-1 Zertušt der Edyan-1 Diger”, PDF, www.zoon.ir, 12/11/2012
- AZERİ, Alauddin, “Ruhaniyan-1 Bızorg-1 Asr-1 Sasani”, İsfahan Üniversitesi, PDF, www.tarikhema.ir, 12/11/2012
- BABAYİ, Ahmed Hacı, “Berresi-yı Kutahi der Bare-1 İraniyan-1 Gayr Aryayi ve Evvelin Din-1 İrani”, Tahran Üniversitesi, PDF, www.tarikhema.ir, 12/11/2012
- BEHMENİ, Esedullah, “Ayin-1 Zerdušt”, PDF, www.tarikhema.ir, 12/11/2012
- HAYDERİ, Huseyn, “Nakd ve Berresi-yı Kitab-1 Tarih-1 Kiş-1 Zertuštî-yı Mary Boyce”, Kaşan Üniversitesi, PDF, www.taikhema.ir, 12/11/2012
- İran Piş Ez Aryaiha*, PDF, www.farsbook.org, 12/11/2012
- KAİMİ, Muhammed, “Hahamenişiyân Der Tevrat”, İsfahan, 1349^{HS} (1970), PDF, www.taikhema.ir, 12/11/2012
- MEŞKÛR, Muhammed Cevad, “Ahlak-1 İraniyan der Piş Ez İslam”, PDF, www.tarikhema.ir, 12/11/2012
- REZİ, Haşim, “Fravahar: Sergiozešt-1 Ruh ve Revan”, PDF, www.tarikhema.ir, 12/11/2012
- UŞİDERİ, Cihangir “Ahuramazda”, PDF, www.tarikhema.ir, 12/11/2012
- VEHİDİ, Hüseyin, “Leğzeşhayi der Şinaht-1 Kiş-1 Zertuštî”, Çap-1 Khace, 1361^{HS} (1982), PDF, www.tarikhema.ir, 12/11/2012

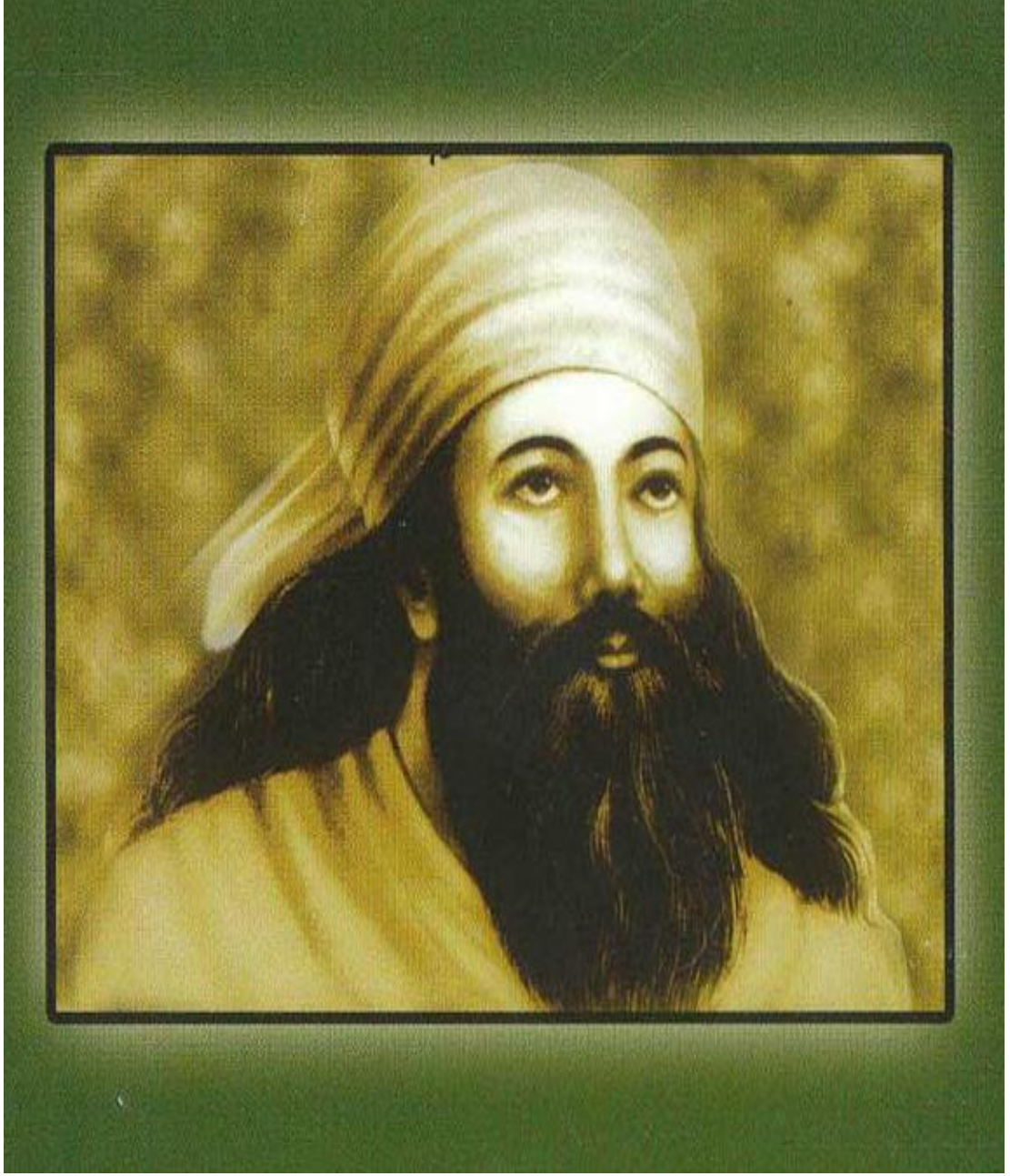
EKLER

EK-1: Zerdüşt inanırlarının belleğinde canlanan Zerdüşt portresi ve portrenin üzerinde Ek-12’de verilen ilahi ruh ya da insan-ı kâmilin sembolü.

EK-2: Zerdüşt inanırlarının tasavvur ettikleri bir diğer Zerdüşt portresi.

EK-3: Zerdüşt inanrılarının düşlerine düşen insan-ı kamil örneği, Zerdüşt.

بند یکم

𐬵𐬀𐬎𐬌𐬎𐬀𐬎𐬀	𐬀𐬎𐬎𐬀𐬎𐬀𐬎𐬀	𐬵𐬀𐬎𐬌𐬎𐬀𐬎𐬀	𐬵𐬀𐬎𐬌𐬎𐬀𐬎𐬀
ustānazastō	nemaṇhā	yāsā	ahyā
𐬵𐬀𐬎𐬌𐬎𐬀𐬎𐬀	𐬵𐬀𐬎𐬌𐬎𐬀𐬎𐬀	𐬵𐬀𐬎𐬌𐬎𐬀𐬎𐬀	𐬵𐬀𐬎𐬌𐬎𐬀𐬎𐬀
pourwīm	mazdā	manyōuš	rafēdrahyā
𐬵𐬀𐬎𐬌𐬎𐬀𐬎𐬀	𐬵𐬀𐬎𐬌𐬎𐬀𐬎𐬀	𐬵𐬀𐬎𐬌𐬎𐬀𐬎𐬀	𐬵𐬀𐬎𐬌𐬎𐬀𐬎𐬀
šyaoṽanā	wīspēng	ašā	spēntahyā
𐬵𐬀𐬎𐬌𐬎𐬀𐬎𐬀	𐬵𐬀𐬎𐬌𐬎𐬀𐬎𐬀	𐬵𐬀𐬎𐬌𐬎𐬀𐬎𐬀	𐬵𐬀𐬎𐬌𐬎𐬀𐬎𐬀
yā	manaṇhō	xratūm	waṇhēuš
	𐬵𐬀𐬎𐬌𐬎𐬀𐬎𐬀	𐬵𐬀𐬎𐬌𐬎𐬀𐬎𐬀	
	gēušcā	xšnewišā	
	𐬵𐬀𐬎𐬌𐬎𐬀𐬎𐬀		
	urwānem		

پس از برگزیده شدن اشه زرتشت به پیامبری. آن و فشر خرموده است؛

با دستهای برافراشته به سوی تو ای مزدا با فروتنی تمام پیش از همه چیز. خواستارم که بهره ای از خرد مقدس خود را به من عطا فرمایی تا به همراهی درستی کردار و ضمیر پاک بتوانم خوشبختی روان آفرینش(همه جهان) را فراهم سازم.

“Ey Ahuramazda! Sana doğru açılmış eller ve büyük bir tevazu ile, kendi mukaddes aklından bana bağıшта bulunmanı diliyorum. Taki doğru davranışlar ve temiz vicdanla yaratılış ruhunun (bütün canlıların) mutluluğunu sağlayabileyim.”Avesta, Yesna 28/1 (Gatalar 1/1)

EK-4: Avesta'nın Yesna bölümü içerisinde yer alan Gatalar'ın ilk bendi. En Üstte Avestaca ve her kelimenin altında Latince transkribi, ortada Farsça anlamı ve altta da Türkçe meali yer almaktadır.

بنت دوم

انايشو	مزداه	اهمي	يا	تات	وايداه
anaēšō	mazdā	ahmī	yā	taṭ	waēdā
اهمي	کامنانه	هيات	کامنافشوا	ما	
ahmī	kamnānā	hyaṭcā	kamnafšwā	mā	
اهورا	اواينه	اي	توي	گريزي	
ahurā	awaēnā	ā-ī	tōi	gərəzōi	
فرياي	فريو	هيات	کاغوا	رافيدريم	
fryāi	fryō	hyat	cagwā	rafēdrēm	
	واهنوش	اخشو	دايدت		
	waṇhēuš	āxsō	daidīt		
	ماناهو	ايشتم	اشا		
	manahō	īštīm	ašā		

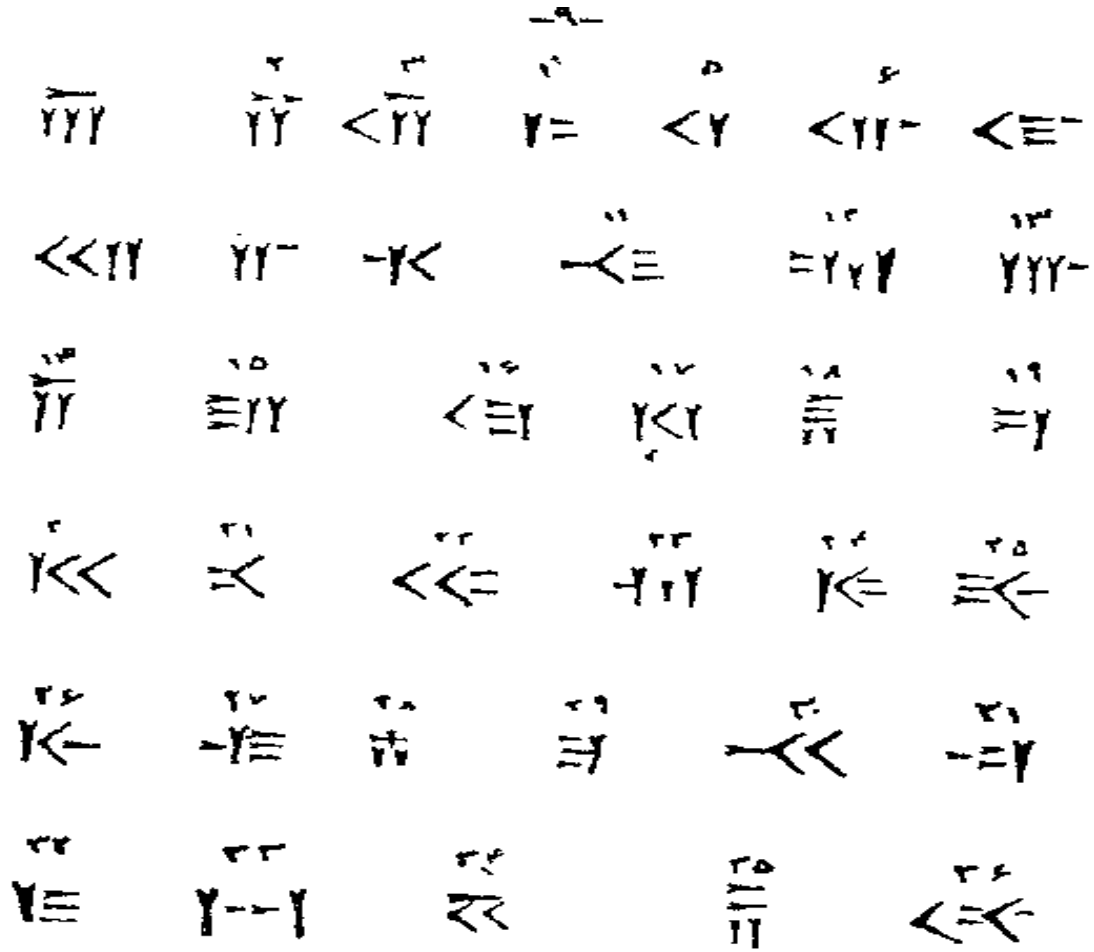
دارایی مادی و معنوی. هر دو در راه درست زیستن لازم است.

ای مزدا- می دانم چرا کاری از پیش نمی برم. چون دارایم اندک و یارانم کم اند- ای اهورا نظری به من افکن و چنان که دوستی به دوست خود یاری و دلداری دهد. مرا نیروی درونی و آرامش خاطر بخش و از پاداش نیک منشی ات مرا خاطر جمع ساز.

“Ey Mazda! Neden bir şey yapamadığımı biliyorum. Çünkü mal varlığım yetersiz ve taraftarlarım az. Ey Ahura, bana bir dostun kendi dostuna yardım ettiği ve dertleştiği gibi bak! Bana derunî bir güç ve huzurlu bir zihin bahşet ve kendi iyi yaradılışından beni nasıplendir.”

Avesta, Yesna 46/2 (Gatalar 11/2)

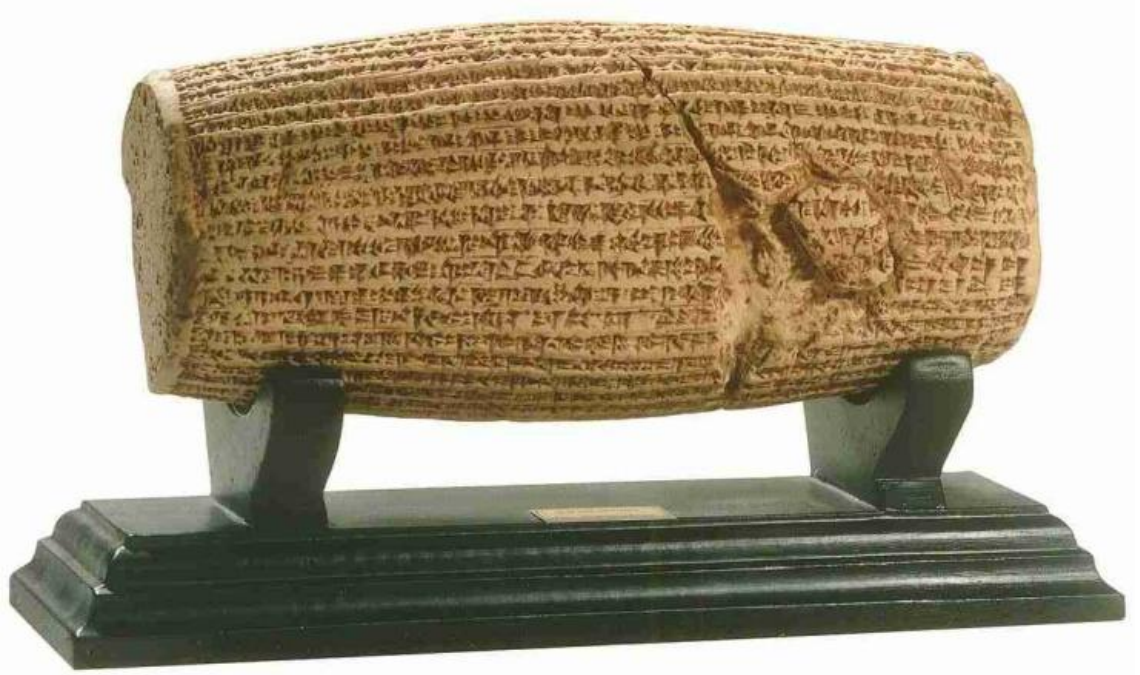
EK-6: Gatalar’ın bir başka bendi

لفظ حروف فوق

٩	٨	٧	٦	٥	٤	٣	٢	١
چا	خا	كو	كا	كو	كا	او	اي	آ
١٨	١٧	١٦	١٥	١٤	١٣	١٢	١١	١٠
با	پا	دو	دی	دا	تو	تا	جی	جا
٢٨	٢٧	٢٦	٢٥	٢٤	٢٣	٢٢	٢١	٢٠
وی	وا	یا	مو	می	ما	نو	نا	فا
	٣٦	٣٥	٣٤	٣٣	٣٢	٣١	٣٠	٢٩
	ها	درا	شا	زا	سا	لا	رو	را

EK-7: Hahamenişiler zamanında (MÖ. 550-330) Mezopotamya medeniyetlerinden ödünç alındığı düşünülen çivi yazısıyla taşyazmalarda kullanılan ve İran tarihinde ilk defa kullanılan “Farisî-yı Bastan” hattından bir örnek ile her bir harfin günümüz Farsçasındaki karşılığı.

EK-8: Menşûr-1 Kuruş-1 Bzorg. Büyük Kuruş silindir levhası olarak adlandırılan bu şekil, 1879 yılında Asur bilgini Hormuzd Rassam tarafından Babil'deki Marduk Tapınağı'nda bulunmuştur. Silindir günümüzde Londra'daki Britanya Müzesi'nde sergilenmektedir.

Köleliği kaldırması, tebasına inanç hürriyeti tanınması, halkın inançlarına saygı göstermesi, mabedlerini onarması ve yıkılan şehirleri imar etmesi gibi Kuruş'un icraatlarını işlediği bu silindir levha "ilk insan hakları bildirgesi" olarak da kabul edilmektedir. Kuruş, bu adil yönetimi dolayısıyla Eski Ahit'in İşaya bölümünde Mesih olarak yer alırken, Kur'an'da geçen Zülkarnayn lakabının sahibi olarak yorumlanmıştır.⁷¹⁵

⁷¹⁵ Hikmet Neya, a.g.e., s. 35

EK-10: Dünya Tarihi'inin ilk imparatorluğunu kuran (MÖ. 550-330), tüm zamanların insan hakları beyannemesini taşıyazmaya işleyen, adil yönetimiyle birçok millet tarafından saygıyla anılan ve MÖ. 529'da ölen Büyük Kuruş (Lat. Cyrus)'un anıt mezarı

EK-11: Hahamenişiler imparatorluğu'nun merkezi olan Perspolis (taht-ı Cemşid)ten bir manzara. Burası Şiraz şehrine 70 km. uzaklıkta Fars eyaletinin sınırları içinde yer alır. Dünyanın en eski ve en büyüleyici antik kentleri arasında yer alan Perspolis aynı zamanda önemli bir turistik yerdir.

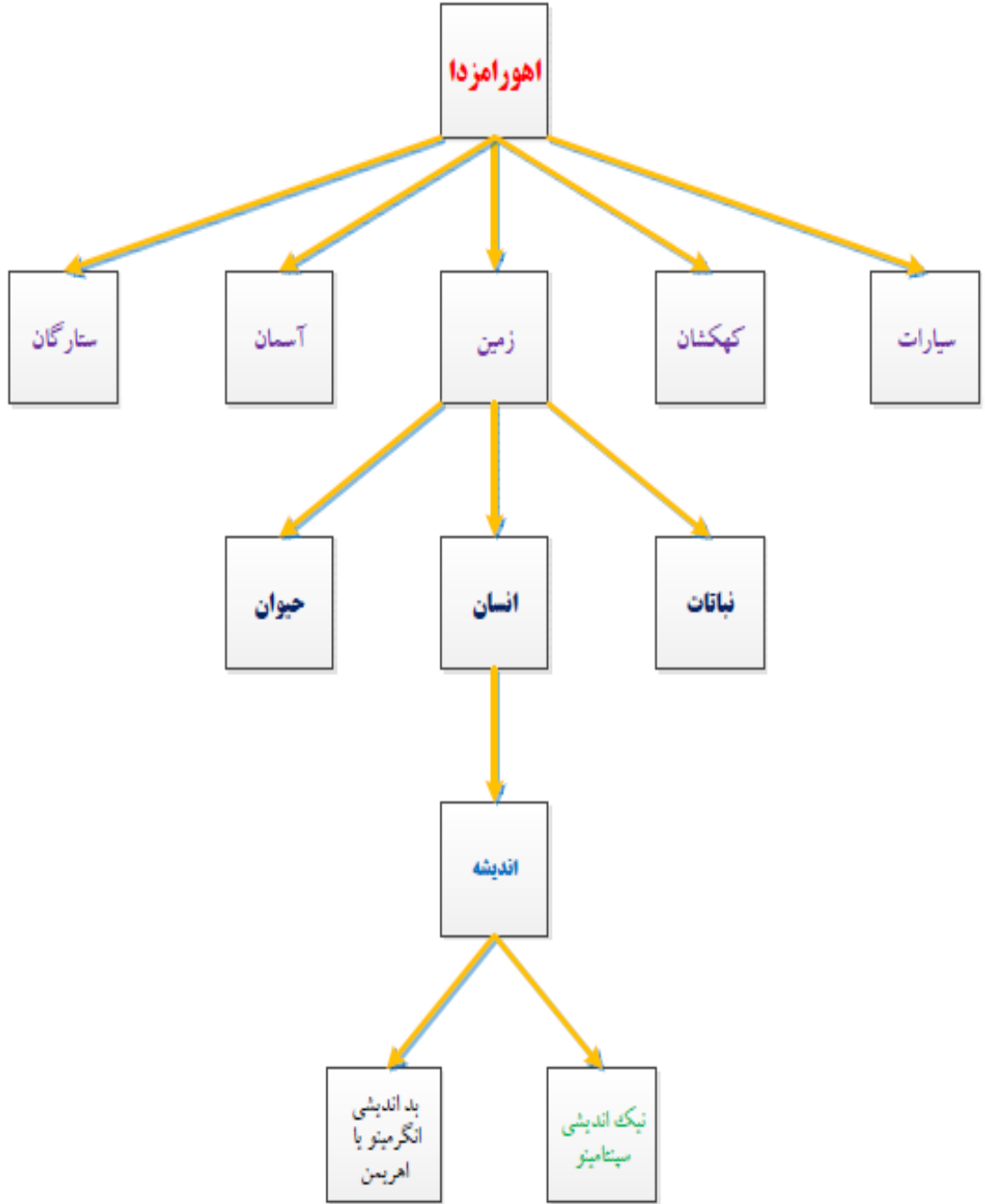

EK-12: İlk defa dünyanın en görkemli antik kentlerinden biri olan ve Hahamenişî İmparatorluğu'nun merkezi olan Perspolis (Taht- Cemşid)'te şah figürlerinin üstünde taştan yapılara işlenmiş olarak görülen bu şekle Zerdüştiler *fravahar* derler. Fravahar, doğumla beraber Tanrı Ahuramazda'dan gelen ve insan bedenine yerleşerek ona can, hayat, yaşam soluğu kazandıran ilahi ruhtur. Bu sembol üzerinde çalışan ilk araştırmacılar, ilkin sembolün Tanrı Ahuramazda'yı temsil ettiğine kanaat ettilerse de, sonraları 'İran tarihinde Tanrı için herhangi bir şekil yapılmadığı' dikkate alınarak sembolün Ahuramazda'dan insana geçen ilahi ruh ve nefhayı sembolize ettiği sonucuna varıldı. Buna göre fravahar, Ahuramazda'dan insana geçerek onu kemale yönlendiren tanrısal enerji ve ruhani potansiyeldir ve son tahlilde sembol aslında insan-ı kamili betimlemektedir. Buna göre semboldeki her bir bölüm tekâmül için gerekli olan hedefleri işaret etmektedir. Bu bölümler ve bağrında taşıdığı anlamlar ise şöyledir:

1. **Baş:** Dimdik ayakta duran ve güngörmüş yaşlı pirin kafası, doğru yolda sabır ve istikrarla yol alan deneyimli bilgeliği sembolize eder.
2. **Eller:** Bilge pirin her iki eli de Tanrı ile her daim sıkı bir diyalog içerisinde olduğunu sembolize eder. Yukarıya veya göğe taraf kaldırılmış sağ el, kusursuz varlık olan Tanrı'nın insandan mutlaka daha yüce bir mertebede olduğu düşünülerek O'na taraf açılan avuçla ilahi güç, kuvvet ve nitelikler talep edilmekle beraber tüm insani başarılar yine O'na mal edilmektedir.

Halkayı sıkıca tutmuş sol el ise, Tanrı'ya bidayetden beri verilen ahde her daim sadakatle vefa gösterildiği ve ilahi bağlılığı sembolize eder.

3. **Kanatlar:** Açılmış ve uçmak üzere hazırlanmış sağ ve soldaki iki kanat ile kanatlardaki üç ayrı bölme, insanın bir tarafıyla semavi aleme olan yakınlığı ve bu sebeple sahip olduğu iyi düşünce, söz ve eylemlerin potansiyeli sayesinde kesintisiz insani tekâmülütensil etmektedir. Buna göre insan her ne kadar haddizatında ruy-ı zeminde yaşayan ve maddi ağırlığın altında ezilen bir mukadderata mahkûm kılınmışsa da, eğer isterse iyi fikir, söz ve eylemleri prensip edinerek ve sonunda ilahi niteliklerle bir bir donanarak katedeceği tekâmül yolundan tüm maddi ve cismani ağırlıklardan kurtulabilecek gücü ve potansiyeli taşır. Böylece insana, istediği her türlü olmazı olura çevirebilecek yeteneği ve hazineyi taşıdığını öğretmektedir.
4. **Beldeki Halka:** Bilge pirin belini çevreleyen halka, her insanın bu cismani dünyanın bütün kuşatıcı ve sınırlandırıcı engellerini aşmak ve çaresiz maddi dünya halkasının içinden geçerek ancak semavi âleme ve fravaharın asıl vatanına uçabileceğini sembolize etmektedir. Hatta daha bu dünyadayken insani tekâmülle elde edilen ilahi nitelikler sayesinde bu fasit dairenin tüm engel ve kuşatmaları kaldırılabilir ve sonsuz niteliklere sahip ruhani âlem veya cennet ruy-ı zeminde inşa edilebilir.
5. **Etek:** Tıpkı kanatlarda olduğu gibi üç bölüm ve renkten meydana gelen etek ise, maddi, cismani ve hayvani âleme yakınlığı ve bu sebeple kendisinden türeyebilecek kötü düşünce, söz ve eylemleri sembolize eder. Etek sembolizmi, her türlü kötü fikir, söz ve eylemin alçak bilinmesi ve ayakaltı edilmesini öğretir.
6. **İki Ayak:** Yukarıdan karşılıklı olarak aşağı doğru inen asılı iki kök, her insanda soyut iki ezeli düşman olarak bulunan ve düşünceyle bu iki potansiyel gücü yani iyilik ve kötülüğü, iradesi ve özgür seçimiyle çıkarıp işleyen insanın kaçınılmaz düalist kökenini sembolize eder.

EK-13: Zerdüşt inanırlarına göre, “dünyada tek bir yol vardır ve o da doğrudur.” Yukarıdaki şekilde çeşitliliğine rağmen nihayette Ahuramazda’yla sonlanan tek doğru yolun çizimi verilmiştir. Buna göre, İyilik yani Spenta Mainyu ve kötülük yani Angra Mainyu düşünceden, diğer bir ifadeyle insanın karar ve seçiminden doğan iki fenomendir ve insan kökenlidir.

EK-14: Hemen hemen bütün Zerdüşt inanırlarının kurum ve ateşgedelerinin dış-üst bölümüne işlenen sembol ve yazılar. Sembol, ek-7’de açıklaması verilen fravahar diğer bir ifadeyle ilahi ruh veya insan-ı kâmilî temsil eder. Sözler ise, *Homat*, *Hovaht* ve *Hovaršat*’tır. Fravahar sembolü’nün etrafındaki yazılar ise bu üç hayatî şiarın Farsçası olan *endişe-ı nîk* (iyi düşünce), *goftar-ı nîk* (iyi konuşma) ve *kerdar-ı nîk* (iyi davranma) bulunur. Alttaki cümlede yer alan “*Rah der cihan yekist, an rah rastist*” şeklindeki Farsça cümle de şu anlama gelmektedir: “*Dünyada tek bir yol vardır, o yol doğruluktur.*”

EK-15: Tahran’da bulunan Zerdüş inançlarının mabedi, Ateşgede-1 Tahran.

EK-16: Tahran Ateşgedesi’nin iç dizaynından bir görünüm

EK-17: İnan'lı Zerdüşt inanırlarının en sık yaşadıkları ve kırsalında en kadim kutsal mabedlerinin bulunduğu Yezd şehrinde bulunan önemli mabetlerinden biri.

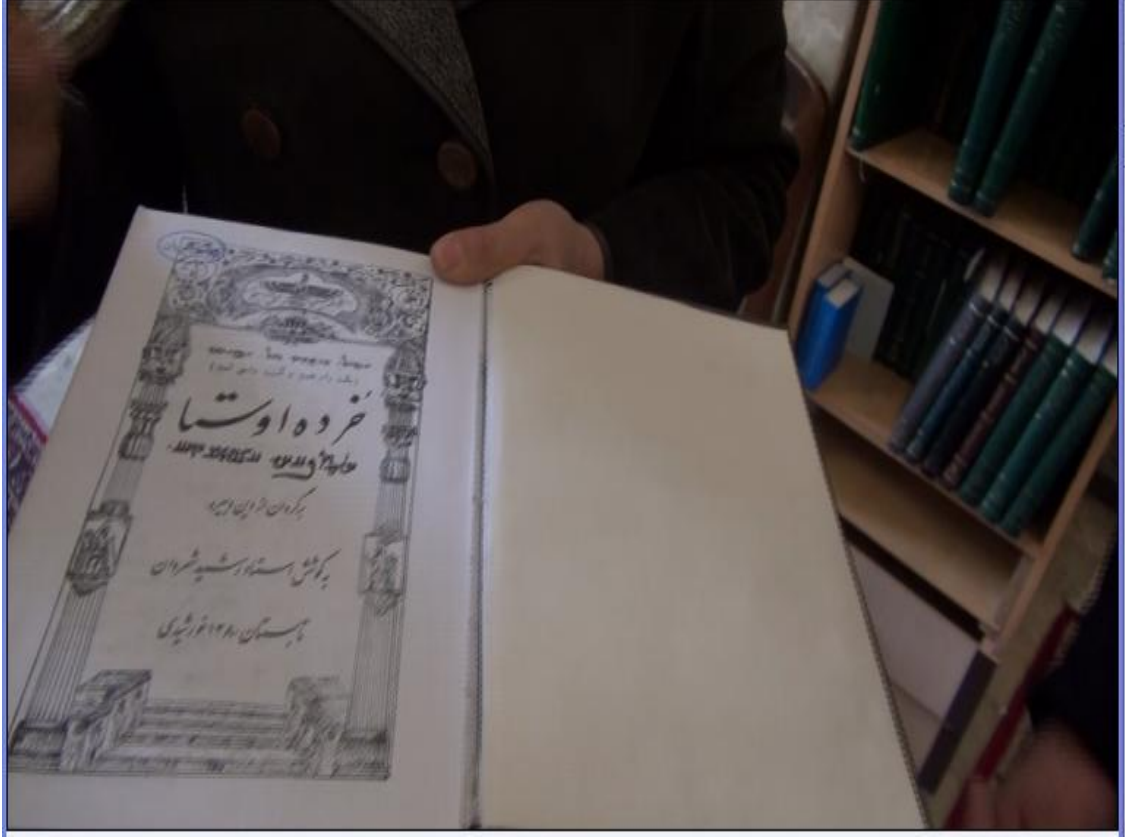
EK-18: Tahran'da bulunan Zerdüşt mezarlığından üç görünüm.

EK-19: Tahran Ateşgedesi'nde Dr. Mubed Erdeşir BEHMERDİ ile yapılan uzun mülakattan iki görünüm.

EK-20: Dışarıdan gelen ziyaretçilere Tahran Ateşgedesi'nde rehberlik yapan Zerdüşt inanırlarından bir bayan. Mabette Zerdüşt dinini anlattığı ve Zerdüşt'ün muvahhit olduğunu işaret ettiği an.

EK-21: Tahran Ateşgedesi'nin mini kitaplığında yer alan ve Genç Avesta'nın bir bölümü olan Hurda Avesta. Hindistanda yaşayan muhafazakâr Zerdüşť inanırları olan Parsilere göre daha modern düşünen ve Zerdüşť'ün, Gatalar'dan bilinmesinde ısrar eden İranlı Zerdüşť inanırlarının mabedinde yer alan kitapların genelinin Gatalar değil, Hurda Avesta olması ciddi bir paradoks olarak görünmektedir.